

A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM ÉVKÖNYVE I.

Hajdúszoboszló, 2014

A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM ÉVKÖNYVE I.

Hajdúszoboszló, 2014

Sorozat- és kötet szerkesztő

DR. BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ
múzeumigazgató

Nemzeti Kulturális Alap

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
Közyűjteményi Kollégiumának
támogatásával jelent meg.

ISSN 2415-8933

A borítón a múzeum nyitott udvarának fényképe és egy
kódexminiatúra (várépítés középkori ábrázolása) látható

Kiadja: BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM
Felelős kiadó: DR. BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ

Nyomdai előkészítés: Dr. Bihari-Horváth László
Nyomdai munka: KAPITÁLIS KFT.
Felelős vezető: KAPUSI JÓZSEF

A múzeum első évkönyvét Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának ajánlom, melynek egyre növekvő támogatása teszi lehetővé a nagy múltú város értékes örökségének méltó múzeumi bemutatását.

a szerkesztő

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
--------------	---

MUZEOLÓGIAI TANULMÁNYOK

<i>Bihari-Horváth László: Az építkezés kezdete – A Bocskai István Múzeum 2014. évi működése</i>	7
<i>Nagy Ibolya: A Bocskai István Múzeum textilgyűjteményének gyarapítási tendenciái</i>	39
<i>Nagy István: „Isten áldja meg vitéz katonáinkat” – Az első világháború tárgyi emlékei a Bocskai István Múzeumban</i>	55

NÉPRAJZI SZAKTANULMÁNYOK

<i>Kovács László Erik: A csergetés, mint szellemi kulturális örökség</i>	95
<i>Kavecsánszki Máté: Tánctudományi vizsgálódások Észak-Biharban.....</i>	107
<i>Simon Krisztián: Falunap és lokális szellemi kulturális örökség Sárrét-udvariban</i>	126
<i>Simándi László: „Ritka vásár bicskás nélkül” – Magyar bicskakultúra</i>	143
<i>Zákány Marianna: Református temetkezés Derecskén</i>	201

TÖRTÉNETI SZAKTANULMÁNYOK

<i>Nyakas Miklós: A hajdúk felkelése és a letelepítő Bocskai</i>	245
--	-----

HELYISMERETI ÍRÁSOK

<i>Fazekasné dr.Sutus Lenke: A nádudvari Fazekas dinasztia története</i>	261
--	-----

IM MEMORIAM

<i>Piroska Mihály: 70 éves lenne... – Emlékezés Rácz Györgyre</i>	277
<i>Lenczkiné Tatár Éva: Fekete Borbála életrajzi adatai</i>	285
<i>Lenczkiné Tatár Éva: Tíz Tóth Irén pasztell a múzeumban</i>	289

ELŐSZÓ

A Bocskai István Múzeum évtizedek óta gyűjti, gondozza és kutatja Hajdúszoboszló kulturális örökségének tárgyi emlékeit. A múzeum munkatársai a 40.000 tételes gyűjteményről közel 1.000.000 adatot vettek fel az elmúlt években. Ez az adatbázis őrzi őseink történetét, kultúrájának és művészetének emlékeit. Olyan kincsestárról van szó, amely közösségi értékeinket foglalja magába, mindannyiunk gazdag örökségét, városunk esszenciáját.

A Bocskai Múzeum 2014-ben lehetőséget kapott e kincsestár felnyitására, amikor a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán támogatást nyert a jelen évkönyv megjelentetésére. Ez a lehetőség egy kötelezettséget is ró az intézményre, hisz az évkönyv műfaja magában hordozza a rendszeresség, az egy-két évenkénti megjelenés igényét. Vagyis nemcsak kinyitottuk, de nyitva is hagyjuk kincstárunk kapuit és beengedjük mindazokat, akik meg kívánják ismerni városunk értékeit.

A tudóstársadalom felelőssége, hogy ebben segítse, vezesse az érdeklődő közönséget. Kiváló kollégáim nélkül a jelen kötet sem készült volna el. Olyan szakszerzők csatlakoztak ehhez a vállalkozáshoz, mint *Dr. Nyakas Miklós*, nyugalmazott igazgató, *Dr. Kavecsánszki Máté*, főiskolai adjunktus, *Kovács László Erik*, tanszéki szakértő és számos fiatal kutató. Közvetlen munkatársaimnak, *Nagy Ibolyának* és *Nagy Istvánnak* két gyűjteményi egység feldolgozása volt a feladat, amit eredményesen el is végeztek.

Múzeumunk területi múzeum. Nemcsak Hajdúszoboszló, hanem annak járása is gyűjtőterületünkhöz tartozik. Intézményünk szellemi kisugárzása pedig ettől is szélesebb, kiterjed Észak-Bihar, a Sárrét és a Hortobágy vidékeire is. Célunk, hogy a múzeum most szerveződő tudományos köre a jövőben egyre több szoboszlói témát tárjon fel.

Ezért is kérem, fogadják szeretettel első évkönyvünket!

AZ ÉPÍTKEZÉS KEZDETE
A Bocskai István Múzeum 2014. évi működése

Működése 51. évében jelentős változások történtek a Bocskai Múzeum életében. E pozitív változások fejlődési pályára állították az intézményt, amely egyértelműen lendületet vett és elindult az erős és tekintélyes múzeummá válás útján. A hosszú út kezdeti szakaszát az építkezés jellemzi, ahogy erre évkönyvünk borítóképe is utal. Az új szervezeti keretek kiépülése már 2013-ban elkezdődött, mikor is a múzeum a megyei önkormányzat múzeumi szervezetétől a városi önkormányzat intézményrendszerébe került át. Ezzel a város „visszakapta” örökségét, a múzeum pedig egy gondos fenntartó biztos rendszerébe került, melyben minden feltétel adott egy nagy ívű fejlődéshez. Ezt szolgálja az új személyi struktúra felépítése is, amely 2014-ben vette kezdetét, egy új intézményvezető ki-nevezésével. Mivel a vezető célkitűzése kulcsfontosságú egy intézmény működésében, ezért a jelen tanulmány első fejezete azt a vezetői programot ismerteti, mellyel a múzeumigazgatói pályázatot elnyertem 2014 áprilisában. A tanulmány második fejezete az azóta eltelt hét hónap fejlesztéseit mutatja be az éves múzeumi beszámolók szokott rendjében

I. Vezetői program

1. A vezetői program átfogó célja

1.1. Küldetés, működési alapelvek, értékrend

A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői, szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. Az e fogalomkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széleskörű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a múzeumok feladata. A Bocskai István Múzeum ennek megfelelően gyarapítja, megőrzi, tudományosan feldolgozza, a helyi közösség és a turisták számára átörökíti és társadalmilag hasznosítja Hajdúszoboszló kulturális örökségét. Ezt a

munkát irányítja a múzeum igazgatója azzal a céllal, hogy kiteljesítse, a lehető legmagasabb szintre fejlessze a múzeum működését.

1.2. Jövőkép

A Bocskai Múzeum vezetése igazi kihívás egy múzeumi szakember számára. A mikrokörnyezet (Hajdúszoboszló) konkrét adottságai és a múzeumi erőforrások (gyűjtemények, szakemberek) – jelenleg rejtett – potenciálja hatalmas lehetőséget jelent a múzeum számára. A Bocskai Múzeumnak Hajdú-Bihar megye legerősebb területi múzeumává kell válnia. Olyan „élő” intézménnyé, amely erősíti a helyi közösség identitását, ösztönzi az örökség megismerését, megőrzését és aktív használatát, kiszolgálja a fürdővendégek kulturális igényeit, de ugyanakkor a Hajdúság tudományos centrumaként is működik.

2. Helyzetelemzés

2.1. Makrokörnyezet bemutatása

A magyar múzeumok látogatottsága jelentősen visszaesett a 2008. évi gazdasági válság következtében. Az elmúlt öt évben folyamatosan csökkent a látogatószám. A jogszabályok változása szintén hatással volt a múzeumokra. Jelentős változást hozott a megyei múzeumi rendszer megszűnése: a vidék „visszakapta” örökségét, a múzeumok a városi önkormányzatok fenntartásába kerültek. Ez lehetővé tette, hogy a helyi közösségek (önkormányzatok) aktívan részt vegyenek a múzeumok működtetésében és ellenőrzésében. A korábban bezárkózó és a távoli központoktól függő városi múzeumoknak immár elemi érdeke, hogy szélesre tárják kapuikat a helyi közösségek előtt és saját kezükbe vegyék sorsukat. (E sorok írója a kezdetektől támogatta a változásokat, az országos sajtóban megjelent véleményformáló cikkét többen idézték a törvénymódosítás országgyűlési vitáján.) A közigazgatási változások mellett felgyorsult a technológia fejlődése is. A látogatók igénylik az audiovizuális, digitális, internetes tartalmakat és alkalmazásokat. Ezekre a kihívásokra a vidéki múzeumoknak is választ kell találniuk. A szociokulturális tényezők között meg kell említenem a fogyasztói mentalitás és a globalizmus terjedését. A múzeumoknak be kell kapcsolódniuk a kulturális fogyasztás rendszerébe. Ki kell elégíteniük a fogyasztói igényeket, fel kell venniük a versenyt a piac többi szereplőjével és el kell adniuk a termékeiket (kiállítások, programok). Azonban a globálissal szemben a múzeumoknak mindenképpen a lokális kultúrát kell képviselniük. Ennek kedvez, hogy

az elmúlt években számos kezdeményezés segítette a „megőrző” viselkedési norma társadalmi elfogadását (termelői piacok, hon- és népismeret oktatás az iskolákban, etc.).

2.2. Mikrokörnyezet bemutatása

A közel 25.000 lakosú Hajdúszoboszló nagy múltú hajdú- és híres fürdőváros a Hajdúság, a Hortobágy és a Sárrét találkozásánál. Kiváló közlekedési kapcsolatokkal rendelkezik (4. és 33. sz. főút, Budapest–Debrecen vasútvonal, Debrecen Airport). Az elsőrendű közlekedési vonalak kedvező kapcsolatot biztosítanak a környező települések és az ország egyéb területe között. 1925-ben sikeres termálvíz kutatás folyt a településen. Ez alapozta meg a fürdőkultúra, az idegenforgalom és a vendéglátóipar fejlődését. Hajdúszoboszló gazdaságát ma is a turizmus határozza meg, habár a mezőgazdaság is jelentős szerepet tölt be a város életében. A gyógyvíz, a természeti környezet, Hajdúszoboszló nemzetközi híre, mint adottság olyan kincse a városnak, ami indokoltá tette a szolgáltató szektor fejlesztését. A kulturális szolgáltatók között a Bocskai Múzeum is jelen van, bár jelentős lemaradással küzd a versenytársakkal szemben. Ezek közül ki kell emelni a Kovács Máté Városi Művelődési Központ és Könyvtár intézményét, melynek kínálatában jelentős helyet foglalnak el a hagyományörző programok. (A kulturális fogyasztás kínálatát tovább szélesíti a közönségrendezvényeket szervező gyógyfürdő, vagy az egyre több családi programot kínáló iskolák köre.) Ebben a fokozott versenyhelyzetben a Bocskai Múzeum akkor tud érvényesülni, ha egyedi kínálatot jelentkezik. Múzeumi portfóliójából azokat az elemeket kell fejleszteni, amelyekkel a többi szolgáltató nem rendelkezik. Olyan tartalmakat kell létrehozni, melyek a magas szakmai tudásra, a kiemelkedő gyűjteményi anyagokra és a különleges élményt nyújtó kiállításokra épülnek. Ez kell, hogy legyen mind a közművelődési programok, mind a múzeum-pedagógiai foglalkozások kiindulópontja. A kínálat egyédivé tétele lehetővé teszi, hogy a versenyt együttműködéssé fejlesszük, melyben a különböző kínálatok nem kioltják, hanem erősítik egymást és fokozzák a keresletet.

2.3. A múzeum helyzetének elemzése

2.3.1. Alapadatok

Az intézmény neve: Bocskai István Múzeum; *székhelye:* Bocskai u. 12. (helytörténeti kiállítóterem); *telephelyei:* Bocskai u. 21. (népművészeti kiállítóterem), Bocskai u. 11. (Múzeumi Galéria, Retró Múzeum); *egyéb*

feladatellátási hely: Bocskai u. 14. (Nemzetközi Modern Múzeum); *fenn-tartója:* Hajdúszoboszló Város Önkormányzata; *alapítás időszaka:* 1958-1964; *története és jelen állapota:* Hajdúszoboszlón már a 20. század első felében többször előtérbe került a múzeumalapítás ügye, de az első állandó kiállítás megrendezésére csak 1958-ban került sor. Maga a múzeum 1964-ben kapott működési engedélyt. Ennek irányítója Dr. Juhász Imre történelem szakos gimnáziumi tanár volt, aki ezt követően 50 évig irányította a múzeumot. Ez idő alatt négy önálló múzeumépületben több jelentős gyűjtemény szerveződött. A gyűjtemények darabszáma mára meghaladja a 40.000-et. A többször újrendezett helytörténeti (1958, 1981, 1995, 2013) és népművészeti (1973, 1987) kiállítások mellett több képzőművészeti (1996, 1998) tárlata és egy retrókiállítása (2011) is van a múzeumnak. A látogatatszám ennek ellenére meglehetősen alacsony (2013-ban 4.600 fő), meg sem közelíti az 1984-ben mért legmagasabb 30.000-es értéket. Nemcsak a látogatottság, de a múzeum tárgyi és személyi ellátottsága is fejlesztést igényel, melyet az erőforrások jobb kihasználásával, majd bővítésével lehet végrehajtani. Elengedhetetlen a közönségkapcsolat és a múzeumi szolgáltatások színvonalának javítása. Csak így lehet a látogatottságot és a bevételeket növelni. Ehhez pedig szemléletváltásra, menedzser szemléletű szakmai vezetésre van szükség.

2.3.2. Múzeumi portfólió

A Bocskai Múzeum helyzetét a „múzeumi portfólió” módszerével is elemezhetjük. A portfólió több oldalról is bemutatja a múzeum helyzetét. Vegyük tehát sorra a múzeum jó és rossz oldalait a következő szempontok alapján:

1. ingatlanok: a múzeum épületállománya – ahogy Juhász Imre is fogalmaz – „nem képvisel esztétikai vagy történelmi értéket”. A sok, kis, rossz állapotú épület éppen attól a rangjától fosztja meg az intézményt, ami a jelentős gyűjteményekből, a kvalitásos műtárgyakból és a belőlük megrendezhető kiállításokból következne. Ez a helyzet nemcsak a közönségkapcsolat szempontjából előnytelen. A több épületre bomló intézmény fenntartása és működtetése hosszú távon valószínűleg nagyobb kiadást jelent, mint egy egységes múzeumépület egyszeri kialakítása. (A teremőrzéstől az üzemeltetési költségekig számos kiadás csökkenne, ha kevesebb, de jobb épülete lenne a múzeumnak.) Ezzel szemben a „múzeumok utcája” fejlesztési koncepció a jelenlegi helyzet fenntartását erősíti, de nem kedvez egy tekintélyes területi múzeum kialakításának. Az ingatla-

nok hasznosítását illetően fontos megjegyezni, hogy a kiállítótermek mellett fejleszteni kell a gyűjteményi és előkészítő raktárakat, illetve ki kell alakítani egy állományvédelmi feladatok ellátására alkalmas helyiséget is, sőt hosszú távú célként kell kijelölni egy komplex restaurátorműhely felszerelését.

2. műtárgyállomány: a múzeum gyűjteményei több mint 40.000 darabból állnak. A műtárgyak száma meghaladja a 10.000 darabot. Ez jelentős fegyvertény. Különösen értékesek a történeti gyűjtemény Bocskai- és a hajdúemlékei, a helyi közigazgatás és a fürdőkultúra tárgyi anyaga. A néprajzi gyűjteményből a gazdálkodás-kultúra eszközei – köztük a szabadtérben elhelyezett mezőgazdasági gépek – a háztartási eszközök és a népművészeti értékű tárgyak hívják fel magukra a figyelmet. A mindennapok tárgyi kultúráját bemutató Dalnoky-féle „retrógyűjtemény” közönségkedvenc is lehetne. A képzőművészeti gyűjteménynek főként a 20. századi anyaga tarthat számot nagyobb érdeklődésre (Dali, Picasso, Le Corbusier, etc.). Összességében kijelenthetjük, hogy a múzeum minden gyűjteményében vannak olyan együttesek, melyek egyedi értéket képviselnek és megismételhetetlen élményt nyújtanának, ha interpretációjuk megfelelő lenne.

3. tanulási és tanítási lehetőségek: sajnos a Bocskai Múzeum – a megye többi múzeumával ellentétben – elmulasztotta az elmúlt évek uniós támogatások nyújtotta lehetőségeit a múzeumpedagógiai fejlesztések területén (TÁMOP, TIOP). Ugyanakkor az ALFA program keretében megvalósított állandó kiállítás mellé már magas szintű múzeumpedagógiai tartalmak is kidolgozásra kerültek. Ezek hasznosítása a múzeum elemi érdeke, hiszen az iskoláskorú gyermeklátogatók megnyerése az ilyen tartalmakon, foglalkozásokon keresztül történhet. Fontos, hogy állandó és mindig megújuló múzeumpedagógiai kínálata legyen az intézménynek. A kiállításokkal szemléltetett történelem az iskolán kívüli oktatás egyik leghitelesebb módja.

5. szakember-ellátottság, szakmai tudás: a múzeum szakszemélyzetét – a két gyűjtőkörnek megfelelően – két muzeológus alkotja, a frontszemélyzet pedig egy teremőrből áll. Amíg a közművelődési feladatokat a szakmuzeológusok, addig a műtárgyvédelmi feladatokat a Déri Múzeum munkatársa látja el egy „szolgáltatási szerződéses” alapján. Mindez eleghető a törvény szerinti személyi feltételek teljesítéséhez. Ugyanakkor hosszú távon elengedhetetlen a szakszemélyzet fejlesztése, vagyis egy

teljes munkaidőben foglalkoztatott, közművelődési munkát is végző múzeumpedagógus és egy műtárgyvédelmi szakember alkalmazása.

6. intézményi kapcsolatrendszer: a Bocskai Múzeum 1964 és 2012 között a megyei önkormányzat fenntartásában, a megyei múzeumi rendszer részeként működött. Ebből adódik, hogy erősebb kötelékek fűzték a megyei önkormányzathoz és a Déri Múzeumhoz, mint a városi önkormányzathoz és annak intézményeihez. Ez a helyzet 2012-ben megváltozott és ennek megfelelően változnia kell a múzeum kapcsolatrendszerének is. Erősíteni kell a városi önkormányzattal és az önkormányzati intézményekkel meglévő kapcsolatot. Ugyanakkor a szakmai kapcsolatokat is újra kell gondolni. A megyei hatókörű Déri Múzeumhoz fűződő „független” viszonyt partneri együttműködésnek kell felváltania. A korábbi időszakra jellemző volt, hogy csak a megyei múzeumnak volt közvetlen kapcsolata a szakmai szervezetekkel (Pulszky Társaság, Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége, etc.). A jelenlegi helyzetben azonban minden múzeumnak, így a Bocskai Múzeumnak is szüksége van saját kapcsolatokra, támogatókra és szövetségesekre. Energiát kell szánni a kapcsolatépítésre, mert a kapcsolati tőke felbecsülhetetlen erőforrás.

7. pályázati lehetőségek: a múzeum 2012-ben 25 millió forintot nyert az új helytörténeti kiállítás létrehozására. Emellett NKA-támogatásokban is részesült. A megkezdett pályázati munkát folytatva a következő években is meg kell ragadni minden támogatási lehetőséget. A népművészeti kiállítás megújítását az EMMI múzeumfejlesztési programjából lenne érdemes megvalósítani, de sok múlhat a következő uniós ciklus turisztikai attrakciófejlesztési célú pályázatain, vagy a TIOP-TÁMOP jellegű kiírásokon is. Sorsdöntő lehet e pályázatok beadása, ezért minél hamarabb el kell kezdeni a pályázati projektek szakmai tervezését.

8. közösségteremtés: a Bocskai Múzeum közösségi kötődése jelenleg nem olyan erős, mint amilyen lehetne. A Juhász Imre közvetlenségével fémjelzett kezdeti időkhöz képest mára beszűkült a múzeum közösségi tevékenysége. Ez abból is adódik, hogy a megyei fenntartás alatt a városi érdekek képviselője egyre kevésbé jellemezte az intézményt. A helyi közösség igényeit közvetítő városi önkormányzat 2013 előtt nem tudott nyomást gyakorolni a múzeumra, így az egyre inkább elfordult a közöségtől. Ezen helyzeten mindenképpen változtatni kell: élő múzeumot, múzeumbaráti közösséget, állandó helyi látogatócsoportokat és virtuális közösségeket kell szervezni, hogy a múzeum betölthesse társadalmi küldetését.

2.3.3. SWOT-analízis

A külső és a belső környezet elemzése után érdemes elkészíteni a SWOT-mátrixot, amely már a stratégiai tervezést segíti elő. Ezzel a módszerrel összevethetjük a múzeum erősségeit (S) és gyengeségeit (W) a környezet által kínált lehetőségekkel (O) és veszélyekkel (T). A helyzet-elemzés eredményei a szürke mezőkben, az elemzésre épülő stratégiák a fehér mezőkben szerepelnek.

	<i>Erősségek:</i> - Fejlett idegenforgalom, turizmus - Magas szakmai tudás - Nagy gyűjtemények - Egyedi kiállítások	<i>Gyengeségek:</i> - alacsony finanszírozás - romló állapotú és szét-szórt ingatlanállomány - elavult és lassú kapcsolatrendszer - gyenge közönségkapcsolat
<i>Lehetőségek:</i> - turizmus kiszolgálása - közösségi médiahasználat terjedése - alternatív folalkoztatási lehetőségek - szakpályázatok	<i>Stratégia 1.:</i> - idegenfogalomra épülő múzeumi szolgáltatások fejlesztése - szaktudásra és gyűjteményekre épülő, pályázati lehetőségeket kihasználó tartalomfejlesztés - munkaerő bővítése (közmunka) - munkatársak bevonása a marketing-munkába	<i>Stratégia 2.:</i> - költséghatékony kommunikáció fejlesztése (közösségi média) - intenzívebb együttműködés turisztikai szervezetekkel - új kapcsolatok építése partnerintézményekkel - ingatlanok felújítása / új múzeumépület építése uniós támogatásból - közönségkapcsolat fejlesztése
<i>Veszélyek:</i> - gazdasági válság hatásai (múzeumlátogatás csökkenése) - versenytársak kínálata - állami támogatás csökkenése	<i>Stratégia 3.:</i> - kedvezményrendszer kidolgozása - együttműködések kialakítása (munkamegosztás versentársakkal) - programbevétel növelés	<i>Stratégia 4.:</i> - a válság miatt csökkenő reklámárak kihasználása - önkéntes és társadalmi munka fejlesztése - önkéntesek bevonása a közönségkapcsolati munkába

3. Általános stratégia

Ahogy az már a helyzetelemzésében is felvetődik, a Bocskai Múzeum működésében komoly változásokra van szükség. Ezt a változást a következő külső és belső tényezők irányozzák elő:

- a múzeumok és a kulturális szolgáltatók száma az elmúlt 50 évben jelentősen megnőtt, a kulturális turizmus virágzó iparágga fejlődött, ami kiélezte a szolgáltatók közötti versenyt;
- a bevételek megszerzésére irányuló versenyben kulcsszerepe van a kommunikációnak, a korábbi gyakorlattól eltérően szükség van a múzeumok marketingmunkájára
- megváltozott a fenntartás rendszere, 2013-tól a városi önkormányzat működteti az intézményt, megváltozott a finanszírozási rendszer is, 2013-tól a látogatószám és a gyűjtemény nagysága szerint feladatcélú állami támogatásból működik a múzeum (ennek értéke 2013-ban közel 12.000.000 Ft volt);
- a gazdasági válság a múzeumok látogatottságára is negatív hatással volt (közlekedési költségek növekedése, szórakozási kiadások csökkenése);
- az elektronikus és digitális technológia óriási ütemben fejlődik, amivel a múzeumoknak is lépést kell tartaniuk;
- a közönségkapcsolat fejlesztése megköveteli a szakszemélyzet pozitív attitűdjét a közönségnek nyújtott szolgáltatások területén.

A külső és belső változások maguk után vonják a múzeumi működés változtatásának szükségességét. Ezt érdemes proaktívan, a változásokból adódó problémákat megelőzve elvégezni. A változásmenedzsmenthez személyzeti konzisztencia szükséges. A változtatások stratégiájában meg kell határozni a távlati célokat, a konkrét feladatokat és a kommunikáció elemeit.

3.1. Távlati, elérendő célok

3.1.1. A helyi közösség „élő” múzeuma

Jelenkorunk információval telített (terhelt) világában nem elég a múzeumok passzív jelenléte a helyi társadalmak életében. Aktív fellépéssel olyan élményszerű szolgáltatásokat kell nyújtani, melyek egyértelműen ráirányítják a figyelmet a múzeum értékeire. A múzeumok működésének a társadalmi érvény szerez értelmet. Ezért elsődleges fontosságú a kommunikáció és a közönségkapcsolat fejlesztése. A Bocskai Múzeumnak meg kell erősítenie kapcsolatát a „stakeholderekkel” (a múzeum működésében érintett partnerekkel). Közülük is a fenntartó, a látogatók, a helyi

iskolák, a múzeumbaráti kör és a szakmai szervezetek számítanak kiemelt partnernek. A látogatók közül a helyi és regionális felnőtt látogatók, az 5-12 éves gyerekek, a gyermekes családok, a 13-18 éves tinédzserek, a felnőtt turisták és a nyugdíjasok számára is szolgáltatásokat kell nyújtani. Mind a helyi látogatók, mind a turisták elsősorban az attraktív kiállításokat és a pezsgő múzeumi életet kedvelik, ami ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy a komoly szakmai munkát száműzni kell a múzeum falai közül. Sőt, a hiteles múzeumi ismeretátadás a gyűjteményeket értelmező tudományokból táplálkozik. Az átadás folyamatában a muzeológus transzfer szerepe ugyanolyan fontos, mint a közművelődési szakember módszerei. A tudásátadást felgyorsíthatják a közoktatási intézményekkel kötött megállapodások.

3.1.2. A turisztika kulturális attrakciója

Az idegenforgalom Hajdúszoboszlón stratégiai ágazat, feltételeinek folyamatos javítása a város jövőjének meghatározó tényezője. A Bocskai Múzeumnak, mint kulturális szolgáltatónak szerepet kell vállalnia a turisztikában. Ehhez javítania kell szolgáltatásai színvonalát, illetve hatékonyá és tervszerűvé kell tennie marketingtevékenységét. A múzeum leginkább professzionális attrakciókkal, egyedi kiállításokkal tudná felhívni magára a figyelmet. A 2013-ban megnyitott új helytörténeti kiállítás kiváló kezdőpontja az ilyen irányú fejlesztő munkának. Éppen ezért a múzeumnak szüksége van kiállítási stratégiára. Ez alapján olyan kiállítás-sorozat szervezhető, amely megmozdítja mind a helyi, mind a turista látogatókat. A sorozat részeként megrendezésre kerülne egy új állandó népművészeti kiállítás, egy a fürdő korszakait, hangulatát megidéző retrókiállítás (nem száraz fürdőtörténeti kiállításra gondolok, hanem a keszthelyi Balaton Múzeuméhoz hasonló igazi élménykiállításra), egy a „nagy nevek” (Picasso, etc.) köré szervezett, friss szemléletű képzőművészeti kiállítás, és a külföldi fürdővendégek megnyerését célzó, a magyar–lengyel barátság történetét, esetleg helyi vonatkozásait feltáró kiállítás. Fontos, hogy az új kiállítások hasznosítási koncepciója modern elemeket tartalmazzon. Elsődleges az interaktivitás biztosítása, a virtuális tartalmak fejlesztése és a múzeumpedagógiai foglalkozások tervezése. E fejlesztések látogatóbarát és attraktív múzeumot eredményeznének.

3.1.3. A Hajdúság tudományos centruma

A Bocskai Múzeumot értékes gyűjteményei és szakmai kapacitásai alkalmassá teszik arra, hogy tudományos műhelyként is működjön. Ehhez azonban olyan partnerintézmények megnyerésére is szükség van, mint a Debreceni Egyetem, vagy a Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. Az egyetem azért is kulcsfontosságú az intézmény tudományos stratégiája szempontjából, mert egy jelentős önkéntes munkaerőforrás fölött diszponál. A szakképzésben részt vevő hallgatóknak ugyanis kötelező részt venniük múzeumi gyakorlaton. A Bocskai Múzeum számára egy-egy ilyen gyakorlat megrendezése fontos segítség lenne azokban a szakmunkákban, melyeket csak szakemberek végezhetnek (leltárak, revíziós naplók készítése). A gyakorlatok, mint utánpótlás-nevelési alkalmak hosszútávon erősítenék a múzeum szakmai kapcsolatait, de olyan közvetlen eredményeket is hoznának, mint egy-egy Hajdúszoboszlóról szóló szakdolgozat megírása. A múzeum érdeke, hogy minél több kutatásban részt vegyen és idővel generálja is azokat (OTKA). A tudományos kutatások eredményei lehetővé teszik a publikálást, a múzeum saját kiadványainak megjelentetését. A kapacitásoktól függően érdemes regionális szintű tudásbázist építeni. Ebben a munkában a bősörményi Hajdúsági Múzeum partnerségére támaszkodhatunk.

3.2. Részstratégiák, konkrét feladatok

3.2.1. Kapcsolatépítés a fenntartóval

A fentiekkel összefüggésben ismét ki kell emelnem, hogy 2013-ban jelentősen megváltozott a muzeális intézmények jogi környezete. A korábban megyei fenntartású intézmények a települési önkormányzatokhoz kerültek. Ez az új helyzet megköveteli, hogy a Bocskai Múzeum is változtasson hagyományos kapcsolatrendszerén. Erősíteni kell a hajdúszoboszlói önkormányzathoz és a városi intézményekhez fűződő viszonyát. Mint területi múzeumnak ugyancsak erősíteni kell a kapcsolatot a járás többi településén (Ebes, Nádudvar, Hajdúszovát, Nagyhegyes) és a múzeum gyűjtőterületéhez tartozó egyéb településeken (Kaba, Földes Tetétlen, Derecske) lévő kiállítóhelyekkel. A járási szerepvállalás még bevételt is termelhet a múzeumnak, amennyiben a szomszédos kiállítóhelyek fenntartói igénybe veszik a Bocskai Múzeum valamely szolgáltatását (kiállítás rendezése, gyűjtemény leltározása, etc.)

3.2.2. Gazdálkodás

A Bocskai Múzeum jelenleg a 12.000.000 Ft-os feladtcélú állami támogatásból működik. Ez az összeg – a jelenlegi szabályok szerint – a múzeum teljesítményének javításával növelhető. Főként a látogatószám és a gyűjtemény nagysága meghatározó, de a gyerekeknek tartott múzeumpedagógiai foglalkozások száma is releváns lehet. A cél, hogy egyrészt a feladatellátás bővítésével, másrészt intenzív pályázati munkával bővítsük az intézmény külső forrásait (ALFA, NKA, TÁMOP, etc.). A belső források közül a jegybevétel növelhető. Az intézményi gazdálkodásban szem előtt kell tartani a költséghatékonyság és a költségtakarékosság elvét.

3.3. Kommunikációs terv

A múzeumi kommunikáció tekintetében nagyon fontos az egységes arculat létrehozása. Ebben nagy előrelépést jelent a 2013-ban elkezdett web-lapfejlesztés. Az internetes kommunikáció további – költséghatékony – lehetőségét jelenti a közösségi portálok (facebook) használata. Emellett nagyon fontos a papír formátumú szóróanyag és a kültéri jelzőtáblák készítése. Utóbbiakat a város számos pontján szükséges volna kihelyezni. A múzeumi marketing annyira összetett és fontos feladat, hogy a jelen vezetői program keretei között nem is lehet kifejtteni. Már a 2014. év hangsúlyos feladatai között érdemes szerepeltetni egy helyzetelemzésen alapuló részletes marketingterv megalkotását.

4. Összefoglalás

A Bocskai Múzeum jelenlegi működése – a környezeti adottságok viszonylatában – nem kielégítő. A látogatottság alacsony szintje részben a makrokörnyezet hatásaival (a gazdasági válsággal) magyarázható, részben a múzeum korábbi bezárkózó attitűdjére és gyenge kommunikációjára vezethető vissza. Mivel a látogatottság kulcsfontosságú a működés finanszírozása (állami támogatás) és az intézmény társadalmi érvényessége szempontjából, ezért a jövőben alkalmazni kell a változásmenedzsment eszközeit. A közönségkapcsolat erősítése, új látogatói csoportok megnyerése, a kultúrafogyasztók piacának meghódítása érdekében növelni kell a múzeum kommunikációs és szolgáltatói hatékonyságát. A múzeum szervezeti kultúrájában az ismeretátadásra fókuszáló nyitott attitűdöt kell erősíteni. Fontos, hogy megtörténjen a rejtett erőforrások allokációja. Ezek közül az értékes gyűjtemények és a belőlük megrendezett egyedi

kiállítások (népművészet, retró-fürdő, modern művészet) hozhatnak áttörést a látogatottságban. Eredményt mindenképpen az jelentene, ha néhány éven belül sikerülne legalább a duplájára növelni a jelenlegi látogatószámot.

II. Beszámoló a 2014. évi működésről

A 2014. év pozitív változásokat hozott a Bocskai Múzeum működésében. Ennek eredményeként a látogatottság 30%-kal, az intézmény bevételei pedig 60%-kal nőttek a 2013. évihez képest. Az éves bevételi előirányzatot már augusztusban teljesítette a múzeum. Teljesítményünk számadatai nem részletezik mindazt a változást, melyen a múzeum a 2014. május 1. és 2014. november 30. közötti hét hónap alatt keresztülment, de jól szemléltetik, hogy a változásmenedzsment komoly eredményeket ért el. Olyan eredményeket, melyekre bizton építhetünk a következő esztendőben.

1. Fenntartás, szervezeti forma

A Bocskai Múzeum 1964 és 2011 között a Hajdú-Bihar megyei múzeumi szervezet tagja volt, megyei önkormányzati fenntartásban működött. Az elavult rendszer felszámolása 2012-ben kezdődött. Előbb állami, majd 2013. január 1-től városi önkormányzati fenntartásba kerültek a szervezet intézményei. A Bocskai Múzeum is ekkor került Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának fenntartásába. A város ezzel hatalmas erőforráshoz jutott, amely motorja lehet a kulturális turisztikai fejlesztéseknek.

A Bocskai Múzeum közfeladatát a muzeális intézményekről szóló 1997. évi CXL. törvény 37/A. §, 42. § és 46. § szerint látja el: gondoskodik a kulturális javak folyamatos gyűjtéséről, nyilvántartásáról, megőrzéséről és restaurálásáról, tudományos feldolgozásáról és publikálásáról, valamint kiállításokon és más módon történő bemutatásáról.

A múzeum irányító szerve Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának Képviselő-testülete. Mint költségvetési szerv, önállóan működik. Pénzügyi feladatait az Egyesített Óvodai Intézmény látja el. Feladatellátását a következő vagyonelemek szolgálják: ingatlan vagyon (Bocskai u. 11., 12. és 21. szám alatti ingatlanok), ingó vagyon (eszköznyilvántartás szerint), mérlegben ki nem mutatható vagyon (gyűjtemények).

A múzeum szervezete jelenleg három főállású dolgozóból áll, amit hat közmunkás egészít ki. A szervezetet a magasabb vezető beosztá-

sú múzeumigazgató irányítja. A szervezet feladatait egy fő szakalkalmazott (muzeológus, egyben közművelődési munkatárs) és egy fő egyéb alkalmazott (teremőr) látja el. Munkájukat 2014 áprilisában még két fő, jelenleg már hat fő közmunkás segíti. A gazdaságvezetői feladatokat az óvodai intézmény gazdaságvezetője, a műtárgyvédelmi feladatokat pedig a Déri Múzeum restaurátorai látják el, szerződéses jogviszonyban.

Talán a fenti adatokból is kitűnik, hogy a feladatellátás biztosítása jelentős erőfeszítéseket követel a szervezettől, amely jóval kisebb a szükségéstől. Olyan fontos feladatokat, mint a pénzügyi, a közművelődési, vagy a műtárgyvédelmi feladat, nem tud önállóan ellátni a múzeum. A közmunkások néhány hónapra történő alkalmazása csak esetileg oldja meg a karbantartás, takarítás, adatrögzítés, programszervezés problémáit. 2014-ben a múzeum működése számos területen kiterjedt. A látogatottság és a bevételek jelentősen emelkedtek. A fejlődés azonban csak abban az esetben tartható, ha a múzeum szervezetileg is megerősödik. Célom tehát a múzeum létszámkeretének jövőbeni növelése.

2. Gazdálkodás, pályázati tevékenység

A múzeum költségvetése 2014-ben 21.645.000 Ft volt. Bevételünk nagy részét idén is a költségvetési támogatás képezte. A központi költségvetési, vagyis állami támogatás 12.089.000 Ft, az önkormányzati költségvetési támogatás pedig 8.557.000 Ft volt. Az önkormányzat nagylelkűségét és magas szintű múzeumpártolását jelzi, hogy a 8,6 millió forintos működési támogatás mellett idén 5,7 millió forint felújítási támogatást is adott az intézménynek, melynek felhasználásáról részletesen a tárgyi feltételekről szóló fejezetben írok. További, nem tervezett bevételt jelentett az elnyert pályázatok támogatása, melynek összértéke 1,5 millió forint volt. Ezzel együtt összesen 28,5 millió forintból gazdálkodott az intézmény.

	pályázat kiírója	támogatás célja	elnyert összeg
1	Nemzeti Kulturális Alap	időszaki kiállítás	700.000 Ft
2	Nemzeti Kulturális Alap	évkönyv	250.000 Ft
3	Nemzeti Kulturális Alap	műtárgy-restaurálás	500.000 Ft
4	Múzeumi Oktatási és Képzési Központ (MOKK)	Múzeumok őszi fesztiválja	50.000 Ft
ÖSSZESEN			1.500.000 Ft

A kiadásokat tekintve a bér- és járulékkiadások értéke volt a legnagyobb, meghaladta a 17 millió forintot. Ez 5 millió forinttal több, mint a tavalyi. A növekedést a létszámkeret ideiglenes bővülése indokolta, vagyis ez az összeg egy fő felmentési bérét és végkielégítését tartalmazza. Dologi kiadásokra idén közel 4,5 millió forintot költhettünk. Ennek nagy része szolgáltatási kiadásokból (energiadíjakból) állt, készletbeszerzésre kevesebb, mint 0,5 millió forint volt tervezve, melyet eredményes gazdálkodással és előirányzat-átcsoportosításokkal a többszörösére sikerült növelni.

Nagy eredménynek tartjuk, hogy bevételi előirányzatunkat már augusztusban teljesítettük. Saját bevételeink év végére meghaladták az 1,4 millió forintot, ami 60%-kal több mint a tavalyi bevétel. Ez azonban csak az intézmény múltjához viszonyítva kiemelkedő eredmény, melyet reményem és terveim szerint a jövőben meg fogunk többszörözni.

3. Tárgyi feltételek

Ahogy fentebb írtam, a múzeum három ingatlanban működik (Bocskai u. 11., 12., 21.), legalábbis az alapító okirat szerint. Valójában még két ingatlant használunk, a Bocskai u. 14. szám alatti kiállítási épületet és az Oláh Gábor utcai vízműtelep egyik épületét (raktár gyanánt). Ha ez utóbbit nem számítom, még akkor is több mint 500 m² összterületű épület és közel 1000 m² zöldterület tartozik a múzeumhoz. Ezek karbantartását, gondozását képtelenség ellátni a háromfős személyzettel, melyhez a két muzeológus és az egy teremőr tartozik. A látogatók emelkedő száma, az állandó turistajelenlét ugyanakkor megköveteli a tiszta és rendezett környezetet, amely a vendégfogadás elemi feltétele. Hosszú távon nem megoldás az egyébként kiváló munkaerőt képviselő közmunkások bevonása sem, hisz a közmunkaprogramok határozott, néhány hónapos ideje és a programban résztvevők fluktuációja nem teszi lehetővé az állandó és magas szintű feladatellátást. A múzeum 2014-ben is sok segítséget kapott a Hajdúszoboszlói Intézményműködtető Központtól (HIK), ami főként a karbantartás terén volt jelentős, de ez sem elégítette ki azt a szükségletet, melyet a sok épület és a számos udvar állandó rendben tartása jelent. Ezt a problémát csak is az állandó munkaerő, egy főállású karbantartó alkalmazása oldhatja meg.

Ahogy fentebb említettem, a múzeum öt épületet használ. Az Oláh Gábor utcai vízműtelep épületében kialakított raktár ideiglenesen került a múzeum használatába, melyről a gyűjteménygondozással kap-

csolatos fejezetben írok részletesen. Az alábbiakban annak a négy épületnek a 2014. évi fejlesztéseit ismertetem, melyeket állandó jelleggel használ a múzeum. Ezek – múzeumhoz kerülésük sorrendjében – a következők:

- *Főépület* (Bocskai u. 12.): az épületben 1977 óta működik múzeum, az állandó várostörténeti kiállítás mellett itt található a múzeum időszaki kiállítóterme, közösségi tere, az igazgató és a muzeológus irodája, egy kisebb műtárgyraktár és a múzeum adattára. Mivel ez az épület az elmúlt években több felújításon is átesett, ezért idén nagyobb beruházás nem történt a területén. Belső terei azonban új funkciókat kaptak 2014-ben. Az állandó kiállítás mellett két nagyobb helyiség található. Az egyik már 2013-ban is közösségi térként működött, időszaki kiállításoknak adott helyet, a másik egy rendezetlen raktárhelyiség volt. Utóbbiból májusban alakítottunk közösségi teret, azóta rendezvényeknek, konferenciáknak ad otthont. A korábban vendégházként működő épületegységből irodákat alakítottunk ki. Jól jellemzi a korábbi állapotokat, hogy a múzeumnak volt ugyan egy 40 m²-es „apartmanja”, melyben évi 4-5, fürdőzni vágyó múzeumi kollégát szállásolt el, de a tudományos munkavégzésre megfelelő irodákkal nem rendelkezett. 2014-ben pótoltuk ezt a hiányosságot. Szükség volt a múzeum udvarán található székérszín rendezésére is, mert az előző években túlszűfoltta vált. Az udvar zöldfelületének gondozására is nagyobb súlyt helyeztünk, hogy vendégeink minél kellemesebb környezetben tölthessék el a múzeumlátogatás idejét.

- *Népművészeti kiállítási épület* (Bocskai u. 21.): az épületben 1987 óta működik a múzeum, a népművészeti kiállítások mellett itt található egy kisebb műtárgyraktár és a múzeum könyvtára. (Az épület lerekesztett részében önkormányzati bérlakás került kialakításra.) 2014-ben sor került az épület utcai homlokzatának felújítására (vakolás, kőporozás, festés) és a kiállítóterem mennyezeti festésére. A két felújítási munkát az önkormányzat 580.000 Ft-ból finanszírozta. Az épület belső tereinek használatában változást jelent, hogy egy kisebb polgári enteriőr kiállítás felszámolásával ebben az épületben is létrehoztunk egy közösségi teret, melylyel két kezdeményezést támogattunk: teret adtunk a Fekete Borbála Alapítvány kuratóriumi üléseinek és a Múzeumi Technika Tanoda gyermekfoglalkozásainak. Mindkét kezdeményezés a múzeum közösségi szerepét erősíti.

- *Nemzetközi Modern Múzeum* (Bocskai u. 14.): az épületben 1989 óta működik a múzeum. Jelenleg itt található a Joseph Kádár-féle képzőművészeti kiállítás, a Rácz György Emlékház képzőművészeti kiállítása és két kisebb műtárgyraktár. (Az épület hátsó helyiségeit az önkormányzat bérlakásként működteti.) 2014-ben megújult az épület udvari homlokzata és a Rácz György Emlékház belső tere. A felújításokat az önkormányzat 1.210.000 Ft-ból finanszírozta. Mindkét munkálat időszerű volt és nagyban hozzájárul a látogatófogadás színvonalának emeléséhez.

- *Múzeumi Galéria és retró kiállítási épület* (Bocskai u. 11.): az épületben 1998 óta működik a múzeum. Jelenleg itt található a Dalnoky Ferenc-féle retró kiállítás, a múzeum előkészítő raktára és több kisebb műtárgyraktár. 2014-ben az épület udvari szárnyának teljes tetőzetét lecseréltük. A közel 3.600.000 Ft-os beruházást az önkormányzat finanszírozta. A tetőszerkezet hibái, az állandó beázások, a műtárgyrongálódás veszélye különösen szükségessé tette ezt a fejlesztést, hiszen az épület-szárnnyban műtárgyraktárak működnek. Ezek fejlesztése a 2014. év fontos munkálata volt, melyről részletesen a gyűjteménygondozásról szóló fejezetben számolok be.

Itt kell megjegyeznem, hogy a magyar múzeumfenntartói gyakorlatban szinte példátlan az a nagylelkű támogatás, melyet Hajdúszoboszló Város Önkormányzata 2014-ben nyújtott a múzeumnak. A több mint 5.700.000 Ft összértékű, saját forrásból finanszírozott felújítás számos olyan probléma megoldását tette lehetővé, amely évtizedek óta váratott magára, és amely a korábbi, megyei szervezeti működés alatt biztosan nem következett volna be. Épp ezért is jelenthetjük ki határozottan, hogy a Bocskai Múzeum sokat nyert a fenntartóváltással, amely már az első években látványos fejlődést hozott az intézmény életébe.

Ugyanakkor itt kell szólnom arról is, hogy a múzeum nem rendelkezik megfelelő tárolókapacitással. Az Oláh Gábor utcai raktár alkalmatlan a gyűjtemények tárolására (a műtárgykárosodás fokozott kockázata miatt), a Bocskai utcai épületek raktárhelyiségei pedig túlszűfoltak. A raktározási probléma egyre nagyobb súllyal nehezedik az intézményre. Megoldást az jelentene, ha az önkormányzat lehetővé tenné, hogy újabb épületeket, épületrészeket vegyünk használatba. Szükséges lenne a meglévő épületek bérleményként való hasznosításának felülvizsgálata is.

4. Személyi feltételek

A 3/2014 (II.27.) számú önkormányzati rendelet értelmében a fenntartó által jóváhagyott múzeumi létszámkeret 3 fő. A létszámhelyeket 2014 áprilisáig *Nagy István* megbízott múzeumigazgató, *Dr. Nagy Ibolya* muzeológus és *Kiss Mihályné* teremőr töltötte be. A személyi összetétel májusban változott meg, amikor új múzeumigazgató került az intézmény élére. A városi önkormányzat 2013 márciusában hirdette meg először a Bocskai Múzeum magasabb vezetői álláshelyét, amire egyedül *Dr. Nagy Ibolya* adott be pályázatot. Ezt azonban a képviselő-testület nem támogatta, így újabb pályázat kiírására került sor. 2013 novemberében már három pályázó jelentkezett az álláshelyre, melyet a képviselő-testület egyhangú döntése alapján végül *Bihari-Horváth László* tölthetett be. Ez maga után vonta a múzeum személyi összetételének változását: *Nagy István* muzeológus munkakörbe került át, *Dr. Nagy Ibolya* jogviszonya pedig felmentéssel megszüntetésre került, mert státuszával az intézmény meghaladta a jóváhagyott létszámkeretet, így a létszámcsökkentés elkerülhetetlenné vált.

A múzeum létszáma már az előző években is kiegészült a különböző munkaprogramokkal foglalkoztatott munkavállalókkal. Létszámukat jelentősen megnöveltük 2014-ben. Amíg áprilisban csak két, félállású rehabilitációs foglalkoztatott dolgozott az intézményben, addig szeptemberben már hatan látták el a technikai jellegű feladatokat (ketten a közmunka és ketten a kulturális közfoglalkoztatás keretében). Rajtuk kívül a nyár folyamán öt diákmunkás is segítette a múzeum munkáját. Velük együtt augusztusban már 13 fő dolgozott a múzeumban. Ez a szám azonban folyton változik, ahogy az elvégzett feladatok összetétele és a munka minősége is. A stabil feladatellátás biztosításához mindenképp állandó munkaerőre van szükség. Főként az olyan szakfeladatok, mint a múzeumi közönségkapcsolat (közművelődés, múzeumpedagógia, marketing), vagy a műtárgyvédelem (konzerválás, restaurálás) ellátása igényel új státuszokat, de a takarítás-karbantartás munkái is szükségessé teszik a létszámfelesztést.

5. Gyűjteménygondozás

A Bocskai Múzeum gyűjteményei 2014-ben is gyarapodtak, gondozásukat a muzeális intézményekről szóló CXL. törvény szerint látjuk el. A gyarapodások közül ki kell emelnem Joseph Kádár 66 tételes adományát, amely értékes néprajzi kerámiákból áll. A tárgye gyűttes 2011 óta látható

kiállításon, de gyűjteményünkbe csak 2014-ben került be. A másik értékes gyarapodást Holb Enikő ajándéka képezi, amely Tóth Irén szoboszlói származású képzőművész 10 pasztellfestményéből áll. Ezen kívül is több kisebb tárgyi egység megszerzésére került sor, de bővültek a fotótári és adattári gyűjtemények is.

A Bocskai Múzeum a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szóló 20/2002.(X.4.) NKÖM rendelet szerint folyamatosan fejleszti nyilvántartásait. A műtárgyak adatait a szakigazgatás által jóváhagyott, hiteles leltárkönyvekben vezetjük. A tárgyakénti 20 adat a 40.000 darabos gyűjtemény esetében egy közel egymillió adatból álló adatbázist képez, melynek kezelése, hasznosítása ma már elképzelhetetlen számítógép alkalmazása nélkül. A Bocskai Múzeumban sajnos még nem történt meg a nyilvántartások teljes digitalizálása, amit a jövőben feltétlenül pótolni szeretnénk.

2014-ben sikerrel kezdtük meg a gyűjteményi raktárak rendezését is. Az előző években sajnos fokozatosan felszámolódott a raktári rend. Az egyre gyarapodó gyűjtemény számára kevésnek bizonyultak a meglévő raktárhelyiségek, melyek egyre zsúfoltabbá váltak. További problémát jelentett, hogy a gyűjtemények nagy része 2010-ben, az új várostörténeti kiállítás előkészítésekor egy külső raktárba, az Oláh Gábor utcai vízműtelep egyik épületébe került. Ez az épület nem volt alkalmas a műtárgyak tárolására. Párás klímája, elmaradó fűtése a műtárgyak penészesedéséhez vezetett.

Penészes felületek a vízműtelepi raktárban őrzött műtárgyakon (2014. május)

Az elmúlt években bekövetkezett károsodás elhárítása jelentős kihívás volt. Mivel a múzeum műtárgyvédelmi feladatait 2014-ben a Déri Múzeum látta el, ezért a tárgyak fertőtlenítése a debreceni restaurátorokra maradt. A munka jelentős anyagköltségét a Bocskai Múzeum biztosította. A munkavégzéshez előkészítő raktárt alakítottunk ki, hogy elkülöníthes- sük a fertőzött és a fertőtlenített állományt. Ezzel párhuzamosan – szinte versenyt futva az idővel – folyamatosan bővítettük Bocskai utcai raktár- helyiségeink tárolókapacitását. Közmunkásaink több száz négyzetméter polcrendszert és számrendszeres raktári rendet alakítottak ki. A vízmű- telepről való evakuálást, a műtárgyak rendszeres szállítását a Városgaz- dálkodási Nonprofit Zrt. segítette.

A raktárak újra felépített polcrendszere (2014. augusztus)

A kárelhárítás munkái jelenleg is tartanak, de a gyors helyzet- elemzés és a katasztrófaterv hirtelen megalkotása nagyban hozzájárult a károsodás megfékezéséhez. A textil- bőr- és fatárgyakat már kiemeltük a legveszélyesebb környezetből (a raktárépület földszinti terméből). Hoz- závetőleg 500 műtárgy fertőtlenítése megtörtént. Néhány hónap alatt si- került bepótolni négy év elmaradását, ami jelentős többletmunkával járt. A veszély azonban nem hárult el teljesen. A múzeumnak új raktárépület- re és műtárgyvédelmi munkatársra van szüksége, hogy a hasonló eseteket megelőzhesse.

6. Tudományos tevékenység

2014-ben a múzeum tudományos munkáját is sikerült fellendíteni. Ennek egyik bizonyítéka a múzeum most elindított évkönyve, amely muzeológusaink publikációit is tartalmazza. Dr. Nagy Ibolya a néprajzi gyűjtemény textilanyagáról, Nagy István pedig a történeti gyűjtemény első világháborús tárgyairól írt tanulmányt a jelen kötetbe. Emellett más intézmények kiadványaiban is rendszeresen publikálunk, intézményünk szakmai elismertetése céljával. (A jelen sorok írója, Bihari-Horváth László – aki idén doktori címét, vagyis tudományos fokozatát is megszerezte – egy tanulmányt és hat cikket írt szak- és közéleti folyóiratokban.)

A múzeum tudományos tevékenységéhez tartozik a konferenciák szervezése. Idén két konferenciát tartottunk a Bocskai Múzeumban. A Múzeumok Éjszakáján, június 21-én a debreceni egyetemmel közösen szerveztük meg a „Stevia – A természetes édesítés kultúrája” című konferenciát, melyen számos tudós ismertette a növény és a belőle készített édesítőszer tulajdonságait. Máté Lajos képviselő úr köszöntőjét követően a konferencia elnökletét Dr. Jávor András professzor úr, a Debreceni Egyetem rektor-helyettese vette át. Az első szekcióban természettudományos előadások hangzottak el: Puskás Ferenc, az ENSZ nyugalmazott mezőgazdasági és iparfejlesztési szakértője a növény magyarországi meghonosításáról tartott előadást, Takácsné Dr. Hájos Mária, a Debreceni Egyetem Kertészettudományi Intézetének tanszékvezetője a sztívia-termesztés feltételeivel ismertette meg a hallgatóságot, Dr. Nagy Attila gyógyszerész a sztívia élettani hatásait és étrend-kiegészítőként való alkalmazását mutatta be, Dr. Csiki Zoltán, a DE OEC Belgyógyászati Intézetének adjunktusa a gasztroenterológiai kutatások eredményeit ismertette, Dr. Pál Ágnes, szegedi egyetemi tanár a növény társadalomföldrajzi vizsgálatáról adott hírt, Dr. Harangi János, a Debreceni Informatikai Kutató- Fejlesztő Központ Kft. vezetője a sztívia hatóanyagainak méréséről számolt be, végül Dr. Prokisch József, a DE ATC Innovatív Élelmiszeripari Klaszter Kft. egyetemi docense a sztívia termékfejlesztési lehetőségeit vette számba. A második szekció társadalomtudományi előadásai kultúrakutatások eredményeit ismertették. A szekció levezető elnöke Dr. Bartha Elek professzor úr, az egyetem oktatási rektor-helyettese volt. Az első előadó, Dr. Dénes Zoltán, főiskolai docens a kultúrnövények meghonosításának egyházi gyakorlatáról, a kolostorkultúrák jelentőségéről beszélt, Bere Károly Füzesgyarmat polgármestere arról tájékoztatta a résztvevőket, hogy Füzesgyarmaton már a közmunkaprogram keretében

is sztíviát termesztenek, Dr. Bereczki Ibolya, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese az édes ízt adó készítmények (méz, lekvár, édestúró, etc.) múltjáról és a közösségi kertek lehetőségéről tartott előadást, Dr. Lovas Kiss Antal a DE Néprajzi Tanszék docense az új növényfajták kulturális adaptálásának, társadalmi befogadásának fontosságára hívta fel a figyelmet, Dr. Bihari Nagy Éva a tanszék adjunktusa a sztívia háztartási felhasználását vizsgáló kutatásának eredményeit közölte, Balogh János Dániel néprajzos hallgató a sztíviatermesztés kézi munkaerőigényét elemezte, végül Kovács László Erik néprajzos doktórandsz, a konferencia egyik főszervezője, a sztíviatermesztés és az újratanyásodás relációját mutatta be. Az eredmények és a kihívások számbavételével áttörést hozott a konferencia, melyen megalakult a Közép-Európai Sztívia Egyesület is, ami talán terméktanácsa fejlődik a jövőben.

Dr. Lovas Kiss Antal egyetemi docens előadása a Stevia-konferencián

A másik konferenciát november 21-én rendeztük „A kisgyűjteményfejlesztés és -hasznosítás lehetőségei” címmel, ami egyben a Tájházzövetség regionális találkozója is volt. A bevezető előadást Bihari-Horváth László múzeumigazgató tartotta, „A 2015. évi szakmai támogatások lehetősége” címen, majd Feketéné Molnár Erzsébet, a Keleti Ökörégió Közhasznú Egyesület elnöke tartott előadást a vidékfejlesztési források felhasználási lehetőségeiről a hajdúböszörményi Népi Hajdúház példáján. Koroknai Béla, a Falusi Turizmus Hajdú-Bihar Megyei Szövetségének elnöke a kisgyűjtemények falusi turizmushoz való kapcsolódási lehetőségeiről tartott előadást a bárándi Múltunk Háza tapasztalataira alapozva. Simándi László, a Rozsnyai Gyűjtemény igazgatója a hagyományörzés lehetőségeiről beszélt és intézménye évköri jeles napokra épülő rendezvényeit ismertette. Végül Vaskó Istvánné, a Hajdúszoboszlói Gazdaház vezetője tartotta meg előadását a „Kisgyűjtemények lehetősége a kézműves termékek piacán” címmel. A jó hangulatú tanácskozást ebéd követte és a gazdaházhoz való csoportos látogatás zárta le.

7. Közönségkapcsolati tevékenység

A Bocskai Múzeum a közönségkapcsolat terén is fejlesztéseket végzett 2014-ben. A közönségbarát intézményi profil létrehozása több időszaki kiállítást, jobb közönségrendezvényeket és erősebb múzeumpedagógiát igényelt. A változások számos eredményt hoztak.

A múzeum három időszaki kiállítást rendezett 2014-ben:

- *Hajdúszoboszló az első világháborúban.* 2014. június 21. – július 31. Rendezte: Nagy István. A kiállítás 12 nagy méretű nyomaton mutatta be az első világháború hajdúszoboszlói vonatkozásait. A Nagy Háború tárgyi emlékanyaga vitrinekben volt megtekinthető. A kiállítást Nagy István muzeológus nyitotta meg.

- *Tűztakarók – Erdélyi kürtők népművészete.* 2014. június 21. – július 10. Rendezte: Bihari-Horváth László. A Tiszántúl legnagyobb állandó népművészeti kiállításból, a létavérsi Rozsnyai Gyűjteményből kölcsönzött kollekció gyönyörű kályhacsempékből állt. A tárgyakat képes-szöveges nyomatok kísérték. A kiállítást Kocsis Róbert, a kulturális bizottság elnöke nyitotta meg.

- *Herendmisztérium.* 2014. augusztus 8. – december 31. Rendezte: Krámlik Attila. A Herendi porcelánmanufaktúra termékeiből rendezett kiállítás egy több tízmillió forint becsértékű tárgyválogatást mutat be. A tárlat jól

szemlélteti a herendi porcelán korszakait és változatos készítés-technikáját. A megnyitón köszöntőt mondott Dr. Simon Attila, a Herendi Porcelánmanufaktura Zrt. vezérigazgatója, a kiállítást Dr. P. Szalay Emőke, iparművészet-történész nyitotta meg.

Hagyományörzők fegyverbemutatója az első világháborús kiállításon

A Tűztakarók című kiállítás megnyitója

**Dr. Bihari-Horváth László, Dr. P. Szalay Emőke és Dr. Simon Attila
a Herendmiskert című kiállítás megnyitóján**

2014-ben több nagyobb és számos kisebb közönségrendezvényt szerveztünk. Programjainkon összesen mintegy 1.500 látogató vett részt, ami egyértelműen felülmúlja az előző évek gyakorlatát. A programfinanszírozás részben saját forrásból, részben az önkormányzat kulturális bizottságának támogatásából valósult meg. Főbb rendezvényeink:

Múzeumok éjszakája, 2014. június 21. – Idén a hagyományos édességek világába vezettük be a látogatót, mint ahogy arra a rendezvény mottója is utalt: „Múzeumok Éjszakája – Édességek kultúrája”. A kultúra szó azért is volt találó, mert egyszerre fejezte ki az édesítés hagyományát és az édességkészítés művészetét. A múzeum 17.00 órakor nyíló új időszaki kiállítása is ehhez a tematikához kapcsolódott. A „Tűztakarók – Erdélyi kürtőkincsek népművészete” című kiállítás azokat a kályhacsempéket mutatta be, melyek egykor nemzeti édességünk, a kürtőskalács sütőalkalmatosságait, az ún. kürtöket díszítették. A kiállítás kísérendezvényeként Múzeumi Édességvásár várta a látogatókat ugyancsak 17.00 órától. Itt olyan finomságokat kóstolhattak az érdeklődők, mint a debreceni mézes- és az erdélyi kürtőskalács, a nádudvari grillasztorta, vagy a szoboszlói mézkészítmények. Külön érdekessége volt a vásárnak a jázminpakócás (sztíviás) termékbemutató, melyen sztíviás túrórudit és fagyaltot, tönkölybúzas házi süteményeket, hűsítő edesteákat és szörpöket ismerhettek meg a látogatók. A Múzeumok éjszakáján a helytörténet sze-

relmesei sem maradhattak program nélkül. 18.00 órakor nyitottuk meg a „Hajdúszoboszló az első világháborúban” című időszak kiállítását. Az emlékkiállításon katonai hagyományörzők tartottak bemutatót.

Édességvásár a múzeum udvarán (Múzeumok éjszakája)

Múzeumok őszi fesztiválja, 2014. október 11. – A Múzeumi Oktatási és Képzési Központ (MOKK) által koordinált országos programsorozathoz idén is csatlakozott a múzeum. A Magyar Fürdőkultúra napja alkalmából kitelepültünk a gyógyfürdőbe. A „Múzeum a fürdőben” című interaktív programunkon a fürdő- és szállóvendégek széles körével ismertettük meg a múzeum kiállításait. A program résztvevői megtekinthették a múzeum páraeregető fűtőtoronymodelljét is, melyet csak erre a különleges alkalomra telepítettünk ki a fürdőbe.

Fürdőzők ismerkednek a múzeummal (Múzeumok őszi fesztiválja)

Őszi örökségnapok a múzeumban, 2014. október 25., november 15., december 20. – A múzeum tartalmas őszi programsorozatot valósított meg, melynek központi témája a hagyományos népi kultúra és a szellemi kulturális örökség volt. Az „Őszi örökségnapok a múzeumban” című sorozat három rendezvényből állt. A főként családoknak szervezett délutáni programok olyan elemekből épültek fel, melyek egyaránt biztosították a tudományos ismeretszerzést és a könnyed szórakozást. Mindhárom témanapon volt ismeretterjesztő előadás, kamarakiállítás, gasztroprogram és múzeumpedagógiai foglalkozás. Október 25-én „Dömötör-napi juhtort” tartottunk, melyen a pásztorkultúrával és a szüret hagyományaival ismerkedhettek a résztvevők. November 15-én a „Befőzéstől aszalásig” című programunkon a lekvárfőzés és gyümölcsaszalás hagyományait mutattuk be. A december 20-án tartott „Karácsonyi kalákán” pedig a téli ünnepkör hagyományait idéztük fel.

Szüret a múzeumban (Őszi örökségnapok)

2014-ben a múzeumpedagógia terén is színesítettük kínálatunkat. Mivel az intézménynek nincs saját múzeumpedagógusa, így ezt a feladatot külső szakemberek bevonásával tudjuk ellátni. Sokat köszönhetünk *Dóróné Balázs Katalin* tanárnőnek, aki minden rendezvényünkön lelkes odaadással tart múzeumpedagógiai foglalkozásokat, és szervez érdekes programsorozatokat a múzeumban. Év elején a *Múzeumi alkotóház*, év

végén a *Múzeumi Technika Tanoda* foglalkozásai arattak sikert az iskolás gyerekek körében. Utóbbi kezdeményezést különösen fontosnak tartjuk, mert egy olyan ismeret (technika) népszerűsítését vállalja fel, amely ki-szorulni látszik az iskolai oktatás köréből, noha fontos szerepe van például a tervezés és modellezés képességeinek kifejlesztésében.

Múzeumpedagógiai foglalkozás a múzeumban

Jelentős újtásnak számít a múzeum óvodapedagógiai kínálata, amely három állandó foglalkozásból áll. Ezeket bárimikor igénybe vehetik a hozzánk érkező ovis csoportok. A foglalkozások tematikáját *Vágóné Szabó Erzsébet* óvónő állította össze, akit a kulturális közösségi munka keretében sikerült befoglalkoztatnunk a múzeumba.

Az oktatási intézmények mindenképp stratégiai partnerei a múzeumnak, amely fontos misszióknak tekinti a kulturális örökség megismertetését az óvodás és iskoláskorú szoboszlói gyerekek körében. Épp ezért az év folyamán arra is időt szenteltünk, hogy az oktatási intézményekkel felvegyük és megerősítsük a kapcsolatot. Október 15-én a helyi óvodák képviselőinek, október 20-án pedig a szoboszlói és a járási iskolák igaz-

gatóinak tartottunk információs napot a múzeum pedagógiai programjairól. Az oktatási intézmények szép számmal képviseltették magukat a találkozókön, melyek alkalmat adtak az eszmecserére, az álláspontok egyeztetésére.

Ovisok a múzeumban (Szituációs játék a szekéren)

8. Látogatottság

A múzeumok működése szempontjából az egyik legmeghatározóbb tényező a látogatottság. Részben ettől függ az állami támogatás mértéke és ez járul hozzá leginkább a múzeum bevételeihez is. A látogatószám tehát kulcsfontosságú adat, melyet folyamatosan mérni kell és elemezni kell. A Bocskai Múzeumban 2014 májusa előtt nem volt rendszeres látogatómérés, csak az eladott jegyek számából lehetett a látogatók számára következtetni.

Amikor az intézmény vezetését átvettem, az egyik első utasításom a látogatóstatisztika vezetésére vonatkozott. A rendszeres mérés 2014 júniusában kezdődött és három területre irányult: az állandó kiállítások látogatottságára, a látogatások időpontjára, és a látogatók korosztályos összetételére.

A kiállítások látogatottságát azért kellett mérnünk, mert a jelenlegi jegyrendszer lehetővé teszi a kiállítások külön-külön történő meglátogatását. A jegyrendszer ilyen kialakítását talán az indokolta, hogy az

egyes kiállítások külön épületekben találhatók és így külön-külön is látogathatók. A jelenlegi létszámmal azonban nem biztosítható minden épület nyitvatartása, így az a gyakorlat alakult ki, hogy a főépületből, vagyis a történeti kiállítás épületéből kísérik át a többi épületbe a látogatókat, feltéve, ha igénylik a többletköltséggel és időráfordítással járó „múzeumtúrát”. Ehhez kapcsolódik látogatástatisztikánk alábbi táblázata, amely azt mutatja, hogy a látogatók milyen arányban látogatják az egyes kiállításokat:

kiállítások	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	átlag
1 történeti	80%	56%	82%	95%	96%	94%	84%
2 néprajzi	37%	47%	56%	24%	25%	30%	37%
3 retró	42%	38%	54%	23%	27%	31%	36%
4 képzőm.	40%	29%	50%	21%	25%	28%	32%
mindet	33%	23%	47%	21%	24%	28%	29%

A táblázatból számos következtetést vonhatunk le. Először is, a leglátogatottabb kiállításunk egyértelműen a történeti kiállítás, amely a múzeum főépületében található. Átlagosan a látogatók 84%-a tekinti meg a történeti kiállítást, amely 2013-ban került átadásra egy 25 millió forintos fejlesztés után. A magas látogatási arányt azonban nem csak a kiállítás fejlettsége indokolja, hanem központi elhelyezkedése is. Tulajdonképpen egyedül ez a kiállítás van abban az épületben, melyet folyamatosan nyitva tudunk tartani, és amely a legrégebb óta (1977 óta) üzemel múzeumként. Ezzel összefüggésben azért alacsonyabb a többi kiállításunk látogatottsága, mert épületeiket nem tudjuk folyamatosan nyitva tartani, és mert nem túl komfortos, hogy a főépületből további épületekbe kell sétálni a többi kiállítás megtekintéséhez. A látogatóknak csak mintegy 29%-a tekinti meg az összes kiállítást, azok aránya pedig, akik célzottan jönnek egy-egy állandó kiállításunk megtekintésére, ugyancsak alacsony, mintegy 3-8%-ra tehető. (Ez utóbbi arány a nyári hónapokban növekszik, ami feltehetően a turisták célzottabb kiállítási igényeivel függ össze.) Mindebből arra következtetnek, hogy látogatóink nagy többsége nem célzottan szeretne egy bizonyos kiállítást megtekinteni, hanem általában szeretné a múzeumot meglátogatni. A múzeumba érve azonban azzal szembesül, hogy a kiállítások több épületben vannak elhelyezve, ami visszaretenti az összes kiállítás megtekintésétől, ezért csak az első, a főépületben lévő kiállítást tekinti meg. Ez a gyakorlat előnytelen a múze-

umnak, mert visszaveti a múzeumi megismerést és csökkenti a bevételeket is. Szükséges tehát a rossz gyakorlat megváltoztatása, amit több módon is elérhetünk. Hosszú távon végső megoldást egy új múzeumépület jelentene, melyben együtt látogatható az összes kiállítás. Rövid távon a múzeumépületek nyitva tartásának biztosítása, vagy a külön kiállítási jegytípus megszüntetése járulhat hozzá a többi kiállítás látogatottságához.

Látogatóstatisztikánk a látogatások időpontjára is kiterjedt. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mely napszakokban milyen arányban jelennek meg a látogatók. Ezt tükrözi a következő táblázat:

látogatás ideje	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	átlag
10.00-11.00	19%	28%	29%	21%	42%	28%
11.00-12.00	30%	17%	20%	13%	22%	20%
12.00-13.00	15%	23%	8%	10%	6%	12%
13.00-14.00	1%	11%	16%	5%	5%	8%
14.00-15.00	7%	6%	4%	10%	13%	8%
15.00-16.00	19%	8%	8%	21%	11%	13%
16.00-17.00	7%	7%	12%	15%	1%	8%
17.00-18.00	2%	-	1%	5%	-	2%

A táblázat szerint látogatóink csaknem fele nyitvatartásunk első két órájában érkezik. A 13.00 és 15.00 óra közötti időszakban kevés, 17.00 óra után elhanyagolható számú látogató keresi fel a múzeumot. Az adatok azt mutatják, hogy nyári látogatóink inkább a délelőtti időszakot kedvelik, míg az ősziek közel azonos arányban jönnek a délelőtti és a délutáni órákban. A napszakválasztást több tényező befolyásolja, melyekre múzeumunk is hatással lehet, ha például egy adott napszakra szervezi programjait, de a munkarend kialakítása miatt is fontos egy-egy ilyen felmérést elvégezni.

Látogatóink korosztályos összetételére eddig kevés adatunk van, mert ezt a tényezőt csak szeptember óta mérjük. Adatainkból az állapítható meg, hogy a 0-18 éves korosztály teszi ki a látogatók 40%-át, míg a 18-30 évesek 5%-ot, a 30-50 évesek 30%-ot, az 50 év felettiek pedig 25%-ot tesznek ki. Hangsúlyoznom kell, hogy őszi felmérésről van szó, ami nem tartalmazza a leglátogatottabb időszak, a nyári turistaszezon adatait. Nem véletlen, hogy ősszel a fiatalok korosztálya látogatja a múzeumot, hisz ekkor múzeumpedagógiai foglalkozásokkal várjuk őket,

míg nyáron több „felnőtt rendezvényt” szervezünk. Korosztályos felmérésünkre fokozottan igaz: hosszabb ideig kell folytatni ahhoz, hogy valóban használható eredményeket hozzon.

Végezetül megállapítható, hogy a Bocskai Múzeum látogatottsága nagyban függ a város látogatottságától, vagyis a turisták jelenlététől. Nem véletlen, hogy látogatóink nagy része a nyári hónapokban keresi fel az intézményt.

hónapok	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
látogatók aránya (%)	3	7	5	6	8	9	14	17	11	12	8

9. Marketing

A múzeum látogatottsága nagyban függ az intézmény marketingmunkájától. 2014-ben számos fejlesztést végeztünk ezen a téren. Sikerült megerősíteni a médiakapcsolatokat, új szóróanyagot adtunk ki, fokoztuk a közösségi médiában való jelenétünket, köztéri tájékoztató táblákat helyeztünk ki. Több formában több hírt adunk magunkról, így nő a múzeum ismertsége, egyre többen keresik fel kiállításainkat.

A marketingmunka megerősítését már májusban megkezdjük. Részt vettünk a múzeumok nagy expóján, a Múzeumok majálisán, melyet évről évre azzal a céllal rendeznek meg a Nemzeti Múzeumban, hogy népszerűsítsék a múzeumokat. Az eseményen azzal hívtuk fel magunkra a figyelmet, hogy mi voltunk az egyetlen múzeum, amely Hajdú-Bihar megyéből érkezett. A rendezvény több tízezer látogatója közül többen eljöttek Szoboszlóra és felkeresték múzeumunkat az év második felében.

Fontos lépés volt annak az információs pontnak a felállítása, amely a strandfürdő bejárata előtt üzemelt a nyár folyamán. A TDM-iroda mellett felállított sátorban a múzeum diákmunkásai népszerűsítették a múzeumot. Számos turistát sikerült ily módon megszólítani.

Új leporellót is kiadtunk, amely informatív módon ismerteti a múzeum alapadatait, látogatási rendjét, kiállításait. A múzeum könnyebb megközelítését segítő egy térképet is elhelyeztünk a szórólapon. Ugyanezt a célt szolgálják köztéri tábláink, melyeket augusztusban helyeztünk ki a Hősök terén és a Mátyás király sétány elején. A táblák játékos módon, Fekete Péter karikatúrájával invitálják a látogatót és mutatják a múzeumhoz vezető utat.

Tájékoztató tábla (háttérben a gyógyfürdő bejárata)

10. Összefoglalás

A Bocskai Múzeum számára 2014 a megújulás éve volt. Elkezdődött egy erős, de nyitott intézmény felépítése, amely határozottan meg tudja védeni és méltóképp be tudja mutatni Hajdúszoboszló kulturális örökségét. Ez a szellemi építkezés jelentős erőfeszítést igényelt mind a menedzsment, mind a személyzet részéről. Ez azonban nem volt hiábavaló, hisz számos eredményhez vezetett. Jelentősen nőttek a múzeum bevételei, folyamatosan emelkedik a látogatószám, nyitottá vált az intézmény szervezeti kultúrája, kiterjedt a közönségkapcsolat, szélesedett a tudományos tevékenység és fejlődött a gyűjteménygondozás. Mindezt részletesen ismertetik a fenti fejezetek, melyeket jövőre további eredményekkel szeretnénk bővíteni.

**A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM TEXTILGYŰJTEMÉNYÉNEK
GYARAPÍTÁSI TENDENCIÁI**

A Bocskai Múzeum mennyiségét tekintve jelentős, és kvalitásos darabokat is őrző textilgyűjteményi egysége nem vizsgálható önmagában, hanem csak a múzeum történetébe, a múzeumi gyűjteményfejlesztésbe beágyazva.

A múzeumalapító Dr. Juhász Imre történelem-földrajz szakos tanár, az első múzeumi kiállítás 40. évfordulója alkalmából megjelentette összegző visszatekintését az intézmény addigi működéséről, a gyűjtemény jellegéről, összetételéről.¹ A hajdúszoboszlói múzeumügy alakulása, pontosabban a kudarcba fulladt, meg nem valósult múzeumalapítási kezdeményezések számbavétele után, kiemelten hangsúlyozza: *„A múzeum létrejöttében magánygyűjtemény vagy egyleti társulati ajándékozás nem játszott szerepet. Nem állt mögötte hivatali szakmai tekintély vagy felsőbb kultúrpolitikai megfontolás sem, csak egyedül és kizárólag a helyi gimnázium diákjainak értékmentő aktivitása és megújuló lelkesedése, párosulva a lakosság áldozatkészségével.”*² A múzeumi gyűjtés intézményi keret között történő fenntartásához, működtetéséhez a stabilitást jelentő fordulópontot az 1964. január 1-én kelt működési engedély jelentette. Az intézmény tagja lett a megyei múzeumi hálózatnak, részesült a megyei költségvetésből. A működési engedély kiadását a gyűjtők addigi munkája, s az idegenforgalmi igények, a kulturális szolgáltatás bővülésének szükségessége indokolta. Főállású múzeumi szakember azonban 1984-ig nem dolgozott itt, a vezető is mindvégig megtartotta pedagógusi állását. A leltári nyilvántartást pedagógusok látták el, akik nem folyamatosan, hanem időszakosan dolgoztak.

Úgy a múzeumalapítási kezdeményezésekben, mint Dr. Juhász Imre számvetésében, a múzeum elsősorban történeti-helytörténeti gyűjteményként definiálódik, ezt tükrözi az intézmény névválasztása is. A polgári iskola szétszóródott 19. századi numizmatikai gyűjteménye és a múzeum ikonikus tárgyai, a Bocskai zászló és a Bocskai adománylevel is efelé mutat. A múzeumvezető, a gyűjtemény jellegét, összetételét ele-

¹ JUHÁSZ 1999

² JUHÁSZ 1999: 10-11.

mezve, elsőként a történeti-helytörténeti tárgyi anyagról ad számot, amit, az általa a néprajz-népművészet közös címszava alá vont tárgyak, tárgycsoportok bemutatása követ. Ezen belül a földművelés-állattartás munkaeszközei, a lakóház tárgyai, az érdekesebb fazekasmunkák előzik meg a textilanyagot, amiből is két viseleti darabot emel ki: egy női kisbundát és egy szűrt. A kiadványt színesítő fényképfelvételek között van még egy selyem jegykendő és két darab fehérhímzéses szekrénycsík is.

Szándékosan idéztem hosszasan a múzeumalapítót a gyűjtőmunka folyamatáról. Juhász Imre nem támaszkodhatott egy meglévő gyűjteményre (hozzátehetjük: olyan kiállítás sem volt a településen, mely múzeummá válhatott volna), csak a diákság értékmentő aktivitására számíthatott a gyűjteményszervezés kezdetén. A „mindent gyűjtő” gyakorlat megfelelő gyűjteménygyarapítási stratégia volt, hisz Bátky Zsigmond megfogalmazásában: *„egy néprajzi múzeumban egyaránt helye van minden, bármilyen jelentéktelennek látszó tárgynak is, mely a nép környezetéből származik.”*³ Amellett ebben az időben számolódott fel a parasztság társadalmi osztálya, immár feleslegessé váló munkaeszközeivel, üldözendő személyes történelmi tárgyaival. Az értékmentő aktivitás stratégiájával létrehozott gyűjtemény/gyűjteményi egység azonban több elméleti/módszertani kérdést is felvet, kiváltképp néprajzi tárgyak esetében. Teljesen magától értetődő-e, hogy minél régebbi egy tárgy, annál nagyobb értékkel bír? Csak a szépen díszített, ünnepi tárgy való múzeumba? Egy darab, különálló tárgy önmagában is bír értékkel? A régiség „hívó szavával” folytatott gyűjtés esetén a gyűjtő, vagy a tulajdonos minősíti értékesnek a tárgyat? Azaz: hogyan határozhatjuk meg azt a szűrőt, melyen át a tárgyból múzeumi műtárgy válik.

Azért vélem szükségesnek ezeket a kérdéseket feltenni, mert a múzeum textilgyűjteményének néprajzi része aránytalanságokat mutat és a település helytörténetéhez kötődőek sem teljesek. A néprajzi textilek között nagy súlyt kapnak a reprezentatív és az emberélet jeles fordulójában, jegyesség-házasságkötés időszakában viselt ruhaneműk. A történelminek tekinthető textíliák pedig nem tükrözik Hajdúszoboszló fürdőváros mivoltát. (A textíliák szétválasztása nem önkényes. A múzeumi besorolás, gyűjteményörzés rendje szerint, a néprajzi gyűjteményi egység a paraszti lakosság által, vagy számára készített és használt lakáskultúrával, a háztartási és gazdasági élettel kapcsolatosakat, valamint a testi ruhadarabokat foglalja magába. A történetihez azokat a ruhaneműket sorolom a

³ BÁTKY 1906

gyűjteményünk alapján, melyek viselése egy csoport tagjai számára kötelezően előírt volt (uniformis) és azokat a darabokat, melyek a feliratuk szerint egy közösségi esemény alkalmából készültek és a közösségi összetartozást jelképezték (emléktárgyak, emlékszalagok, címeres zászlók).

A Bocskai Múzeum tárgyi gyűjteményének nyilvántartásba vétele 1966-ban kezdődött meg. A leltárnapló szerint vásárlás útján a következő textíliák kerültek ez időben a gyűjteménybe:

Női viseleti darabok: 66.234.1. jegykendő; 66.369.1. jegykendő; 66.371.1. menyasszonyi pántlika; 66.254.1-4. női díszmagyar, Hajdúszovát; 66.267.1. posztó szoknya; 66.281.1. karcagi női bunda (200 Ft); 66.274.1. hajdúsági kisbunda; 66.299.1. hajdúsági női bunda.

Férfi viselet: 66.272.1. férfiing, (vétél a művelődési háztól, 225 Ft); 66.256.1. bársony férfi mellény; 66.276.1. völegényi szűr (350 Ft); 66.289.1. suba (400 Ft); 66.290.1. parasztbunda Balmazújváros; 66.291.1. völegényi szűr; 66.375.1. völegényi szűr Nádudvar.

Pásztoröltözék: 66.278.1. pásztorkalap Balmazújváros; 66.242.1. pásztorgatya Nádudvar (50 Ft); 66.255.1-4. csikósöltözet (ing, gatyá, mellény, kötény); 66.275.1. juhász szűr (320 Ft).

A lakóház textíliáiból: 66.239.1. törölköző Tiszabecs (80 Ft); 66.259.1.-66.260.1. párnavég (a 3 db ára 58 Ft); 66.265.1. szakajtó ruha Hosszúpályi.

A női viselet gyarapodása ajándékozással: 7 selymekendő, 1 párta, 1 főkötő; 8 jegykendő, 1-1 jegyszalag, menyasszonyi pántlika; 4 blúz a 19-20. sz. fordulójából, 1 karton szoknya, 1 ujjasmellény, 1 bársonymellény; 4 db magyar ruha mellénye, egynek a hozzávaló pártája is a múzeumba került, továbbá 2 mezőkövesdi és 1 sárközi hímzésű mellény, 1 kalotaszegi melles.

A férfi viseleté: 1 gulyáskalap, 1 férfikalap darutollal; 2 bandériumi kalap 1 bandériumi mellény; 1 gatyá (bandériumi); 1 völegényi kendő, 1 vőfélcímer.

A lakóház textíliái: 1 törölköző, 1 varrógépterítő, 1 db kis terítő, 5 db hímzés a Gyógypedagógiai Intézettől, 1 pólya pólyakötő szalaggal, 1 „kasornya”, vagy szilkehordó háló.

Ez a lista több következtetés levonására is alkalmas. Mutatja, hogy a múzeumba a település vonzáskörzetén túl is érkeztek tárgyak, továbbá: a textilanyag ma is fennálló struktúrája lényegileg kialakult. Egy-egy tárgyféleségből több darab is van, a múzeum törekedett tárgyszo-

rozatok létrehozására. A vásárlás útján megszerzettek a tárgy értékét tükrözik úgy a múzeum, mint a tulajdonos részéről, aki már nem használja az adott textilt, de még többletértékkel bír számára. A lista azt is mutatja: a női viseletet tekintve a legértékesebbek a szücsbútorok, melyek közül több ma is látható az állandó népművészeti kiállításban. Igen nagyszámmal gyűjtöttek különböző fejrevalókat: kendőt, pártát, főkötőt, de értékben-számban a jegykendők kerültek túlsúlyba. (Hajdúszoboszlón a jegykendő a felsőtesten viselt, hátul összecsomózott, nagyméretű, 150x150 cm-es, rojtos selymekendő, négy sarkában különböző színű virágcsokorral. A tárgy jegyajándék funkciójából adódik táji elnevezése, hasonlóan a parasztság által viselt nyakas völegényi szűrhez.)

A kendők mellett a magyar ruhás viseleti darabok képeznek értékes egységet. A férfi viseleti darabok hasonló eloszlást mutatnak: ekkor került be a gyűjteménybe a ma is látható kötényes csikósöltözék, a völegényi, vagy fakó szűr, a múzeum egyetlen darab subája, férfi számára készült nyomott mintás bársonymellénye. A férfi viseleti anyag többi darabja bandériumi öltözék és esküvői szokástárgy. A házbelsőhöz igen kevés textíliát gyűjtöttek: a két szőtest Szatmárból, Biharból vásárolták, egyike ma is ki van állítva; vásárolt a múzeum fehérhímzéses párnavégeket is. A kevésbé díszes darabokat azonban csak egy Szováton gyűjtött kasornya képviseli. Szoboszlói készítésű kender-pamut háziszőttese – két törölközőt s két szakajtó kendőt leszámítva (1972-es vétel) – nincs a múzeumnak, a 20. sz. közepére már elhasználódtak a régi darabok, emléküket csak a munkaeszközök és a határnevek: Kenderföld, Kenderzug őrzik.¹

Ezzel az áttekintéssel a múzeum akkori gyarapítási koncepcióját kíséreltem meg rekonstruálni, körbejárni a fentebb említett egyenatlenséget. A felsorolásból látható: a férfiviseletből a szűr, bunda, suba kivételével teljesen hiányoznak a parasztpolgári viseletdarabok. A fényképekről ismert lábhoz simuló nadrágok, lajbik, ujjasok, de a kalapok is. A művelődési háztól vásárolt bő ujjú ing sem hiteles ruhadarab, mivel a belévarrt címke szerint a „Jelmez- Népi Táncruhakészítő és Kölcsönző Vállalat” terméke.

A női viselet e tekintetben gazdagabb: kisbútorok, vállkendők, selymekendő, továbbá a stílusukban hozzátartozó főkötő/párta és blúz. A pártaként, főkötőként nyilvántartásba vett darabok szoboszlói gyűjtésűek, de ennél többet a leltárkönyvekből nem tudunk meg róluk. Kisiparos

¹ V. SZATHMÁRI 1989: 265.

munkák, alapjuk ovális drót, melyre fekete selymet feszítettek, fekete tüllel bélelve. Díszítményként bársonycsokrot, gyöngyös tollat, színes textilsokrot varrtak rá, illetve a vázról lógó szalagra (1. kép). A kontyoló ruha fejviselete lehetett. Az 1990-es években élt idős asszonyok még látták nagyanyjukat a ravatalon ebben a gyöngyös-tollas „totyában”.²

1. kép: Szoboszlói jegyespár, a menyasszony pártában (BIM 770-70)

A színpompás taft, brokátselyem kendőkkel (fejkendő, egy alkalommal keszkenő a leltári megnevezésük) folyamatosan, a 2000-es években is gyarapodott a gyűjtemény. A kendők színének kiválasztásáról,

² NAGY 1992: 163.

életkorhoz kötött viseléséről azonban csekély a tudásunk. Egy ajándékozó az 1940-es évekbeli szürke- fekete- zöld- ezüst virágos- leveles kendőjét lánykoriként (2007.1.1.), a fekete alapon fekete leveles virágcsokor mintást (2007.1.2.) újasszonyi kendőjeként határozta meg.

A korai gyűjtésű női blúzok száma a későbbi évtizedekben még néhány darabbal gyarapodott, hozzájuk tartozó szoknya azonban egy darab sincs a gyűjteményben, a múzeumi anyag alapján azt sem lehet tudni, viseltek-e hozzájuk kötényt. (Az 1960-as években vásárolt posztó szoknya több részből szabott polgári gloknis szoknya.) A blúzok erősen karcsúsítottak, végig gombosak, ami lehet az elején, vagy oldalt a vállon. Ujja néhánynak sonkaújjú, kis álló nyakuk is van. Anyaguk selyemmel átszőtt-, vagy magában mintás szövet, selyem, brokátselyem; színük változatos: mogoró, rózsaszín, sötétzöld, vörösesbarna, krém. Díszítésük: nagy, szabott, gyöngyös gallér, elütő színű betét, sok csipke, darázsolás, szalag.

A múzeumi textíliák törzsanyagáról elmondható, hogy igényes népművészeti tárgyakkal lett gazdagabb a gyűjtemény, de a férfíviseleten belül a bandériumi, a női viseleten belül pedig az úgynevezett magyar ruhák a kelleténél jóval nagyobb szerepet kaptak. Ennek az öltözkének a megítélése szöges ellentétben áll a helyi közösségek, és a népi textil- és viseletkutatók között. Utóbbiak hangsúlyozzák: a magyar ruha nem népi viselet, inkább jelmez, ami a 20. század elején, a szüreti bálokkal terjedt el.³ A jelmezszerűség a szoboszlói anyag női ruháin is látszik. Hajdúszóvátról származik az első magyaros ruha: bordó bársony, piros alapon fehér virágos brokátselyem és csipke a felhasznált anyag. A mellényhez puffos ujjat, magasan záródó nyakat toldottak. 1991-ben vásárolta a múzeum a másik teljes, öt darabból álló öltözetet, mely bordó bársonyból-, fehér tüllből és nemzetiszín szalagokból készült. A mellényhez itt is hozzávarrták a puffos ujjat, a mellrésznél a betétet, a fodros nyakat. A szoknya finom „tüllplisszér”, s hogy ne sérüljön, a viselőn varrták össze. Ez is, mint a másik öltözet 1927-ben készült, az I. világháborús emlékmű avatására, akkori tulajdonosa 1945-ben jutott hozzá, búzát adtak érte cserébe. A harmadik magyaros viselet, szintén 1991-es szoboszlói gyűjtés, nem teljes: mellényből-szoknyából áll, bordó bársony és pirosas brokátselyem. A mellényt és a szoknyát gazdag aranyszínű hímzés díszíti: rózsza, illetve búzavirág-búzakalász. Az ajándékozó 1946-ban viselte, Nagy Imre földművelésügyi miniszternek nyújtott át kenyeret. A közösség

³ KATONA 2000: 231.

megítélése a szakmaival ellentétes: a magyar ruhát a két világháború közötti fiatalság beépítette értékrendjébe. A matyó, sárközi cifra viselethez fogható saját viselete nem lévén, a szoboszlói fiatalok szívesen hordták, és szívesen fényképezkedtek benne.

A múzeumi gyűjteményben pótolhatatlan hiány ugyanakkor, hogy a kevésbé díszes mindennapi textilekre sem a kezdeti időszakban, sem később nem jutott elég figyelem. Az ételhordó hálót nem követték további ételtartó-ételszállító textilféleségek: zacskók, tarisnyák, kenyeres ruhák, csak a Nagy Elek juhásztól való 1-1 tésztás, és ritka szövésű, pamut szalonnászacskó (96.232.1.26-27.). A gazdasági élethez kapcsolódó textileket, két családtól vásárolt 5 darab monogramos kenderzsák, egy háztartásból való 2 gomolyakendő, és 1 kis komlótartó zacskó képviseli (72.84.1.). Ez utóbbi talán az egyetlen rekvizituma annak, hogy Szoboszlón is termesztettek komlót élesztő készítéséhez. A kenyérsütéshez nélkülözhetetlen sütőabroszokból és szakajtóruhákból több van: püspökladányi, hajdúszoboszlói (?), nádudvari (?), tiszaberceli, dévaványai készítésű háziszőttek. A reprezentatív, elsősorban szokástárgynak tekintendő női „csigacsináló”, vagy „szakács” kötényeken (2. kép) kívül jóformán ez a női-férfi viseleti darab is hiányzik.

2. kép: Szakács kötény (85.132.5.)

A fényképfelvételek tanúsága szerint a közösségi főzések alkalmából a szoboszlói férfiak is félkötényt, a juhászok a tejjel való bánáskor fehér melleskötényt viseltek.⁴ A textilgyűjteményben két fekete selyem, rakott kötény van (a 81.127.1. számú a Dr. Malatinszky-hagyaték darabja), egy fekete selyem melleskötény és kivételként egy fekete klott, utcai viseletű melles, 2 zsebű gyászkötény.

Hiányoznak a gyermekruhák is. Az emberi élet kezdeti szakaszát ugyan megjelenítik a pólyák, csecsemőfőkötők, réklik (3. kép), fehérhímzéses babaágyneműk, és az igen díszes keresztelőtakarók, ám gyermekruházat csupán kettő van a gyűjteményben, egy napozóból, selyemruhából, kabátkából álló együttes és egy kisiskoláskorban viselt magyar ruha az ehhez tartozó magyaros öltözetű babával.

3. kép: Gyermek rékli (2010.1.60.3.)

Az 1990-es évekig, a polgári viseleti daraboknak a nagyobb számban történő gyűjteménybe kerüléséig, a múzeum gyűjtött vastag gyapjúkendőket; vásárolt derecskei kisbundákat, hosszú ujjú, sötétbarnára festett, báránnyal szegett, fekete-barna szűcsnímzéssel különböző mértékben díszített női ködmönöket, „bekecseket”. A férfiviselet hímzett-rátétes nyakas szűrrel, a népművészeti kiállításban látható fekete, fürtös gubával (72.60.1.) gyarapodott. Vásárolt teljes bandériumi öltözetet, de gyűjtött völegényi inget is: géppel varrt sifon vászon, gépi hímzé-

⁴ Vö. DANI-NAGY-NAGY-SZOBOSZLAI é.n. [2012]: 58., 60. – Ugyanebben a kiadványban, a hátsó borító előzéklapjain szereplő aratási csoportkép két alakja, egy kaszás és egy marokszedő is kötényt visel.

ses szalaggal, azsúrozással, tűzésekkal díszítve, álló galléros, gyöngyház gombos; fekete szatén, álló nyakú-hosszanti zsebű, pakfon gombokkal záródó férfimellényt. A bandériumi kalapok címkéjük szerint Wilhelm Jakab Hajdúszoboszló Hajnal utca 196. alatti kalaposmester saját készítményei.

Az 1970-1980-as évek a háztartások modernizálásának, új építésű lakóházaknak a kora, így tömegesen kerülnek be a gyűjteménybe a már nem használt konyhai falvédők (4. kép), a konyhai tisztálkodó sarokból kiszorult fésű- és kefetartók, illetve a szobabútorzat modernizálásával feleslegessé váló asztal-és ágytakaró garnitúrák.

4. kép: A két világháború között készült falvédő (91.33.1.)

A tulajdonosa által használt textíliákkal együtt gyűjtött teljes szobabútorhoz csak később jutott a múzeum: 2008-ban egy polgári mintájú, flóderozott festésű (a fa erezetét imitáló) szobabútort ajándékoztak a hozzátartozó fehérhímzéses és vagdalásos szekréncsíkokkal, éjjeliszekrény terítőkkal, toalettasztal terítővel, asztal- és ágyterítőkkal; 2010-ben pedig Fazekas István fazekasmester hagyatékaként, az általa bemutatott menyegyzetes ágy rekonstruált függönyei, takarója mutat egységes képet a korban, stílusában egymáshoz illő bútorról-textíliáról.

A két világháború között, a földbirtokosok és gazdatisztek révén divatossá váló bricseszna drágos öltözék és a hozzáillő, boltban vásárolt kabát, kalap szintén esküvői szokástárgyként került a textilgyűjteménybe. A sort 1940-es évekbeli férfi télikabát, kalap nyitja és jellemző, hogy ebből az időszakból a férfiviseletek teljesebbek, mint a nőiek. Összetartozó női kabát és fejrevaló kevés van: fekete bársonykabát díszes cérnagombokkal, amihez mintás fekete selyemkendőt vásároltak debreceni üzletben, 1930-körül. 1986-os gyűjtésű ez is, mint a fekete posztóból készült, anyagával azonos, rátétes virág és fekete fátyol díszes újasszonyi kalap az 1920-as évekből, vagy az elegáns, lapos tetejű, széles karimájú posztó-selyem férfikalap, belsejében a tulajdonos fém monogramjával. A múzeum legszebb vőlegényi öltözete egy igen jómódú szoboszlói gazdaparaszt család egyik férfitagjáé, 1942 januárjára készült. Fekete plüssbársony kucsma, perzsagalléros, fekete tükörposztóból készült hosszú télikabát, fekete kamgarn bricseszna drág és zakó (Bíró férfiszabó munkája), fekete, hegyesre szabott szövet-selyem mellény. Ajándékoztak egy csizmát is az öltözkéhez, ezt Gáti József Hunyadi utcai cipész készítette, az esküvőn nem ezt viselték, hanem boltban vettek hegyes orrú keményszárú csizmát (2008.9.1.-2008.9.3.3.). Egy másik ajándékozással egy 1956-ban viselt teljes esküvői öltözet került a múzeumba: mintás fehér selyem hosszú ujjú ruha, mirtusszal, fátyollal (2002.10.1-2.), perzsagalléros fekete gyapjú félkabát, fekete szövet két soros zakó bricseszna drágával, mellénnyel. Az esküvői ing varrónői munka, fehér lenvászon, de mellrésze-gallérja csíkra szőtt damaszt. A keményszárú, fonatdíszes, rakott sarkú csizma eredeti, a fekete nyírtbársony széles szalagos kalap, formája, karimája szerint megegyezik az eredetivel (2002.61.1. - 2002.63.1.). A két világháború közötti női viseletet hajdúszoboszlói gyűjtésből díszes ruhagallérok, hólos- szalagos fekete szoknya, fodroszsinóros fekete szövetruha, fekete selyemszoknya, fekete zsorzsztett újasszonyi ruha (1928), fekete zsorzsztett kontyoló ruha (1937) képviseli, míg hajdúböszörményi iparos-tisztviselő családtól divatlapból varrt ruha, elegáns női vendégfogadó köntösök (pongyolák) kerültek a gyűjteménybe.

A két világháború közötti időszakból reprezentatív együttese került gyűjteményünkbe a fehérhímzéses textíliáknak. A néprajzi szakirodalom a „gazdag, színes, erőteljes” hímzésanyaggal szemben a fehérhímzésnek kisebb jelentőséget tulajdonít. E megítélésben szerepet játszik, hogy ez egy jóval későbbi hímzés technika, mint az archaikus geometrikus vagy szálszámolásos. Feltehető, hogy a fehérhímzés megjelenése

összefüggött a 19. század elején a gyári, széles fehér vásznak elterjedésével. Továbbá: mintáit bár kézzel is rajzolták, legtöbbször azonban ütőfával nyomták elő.⁵ A Bocskai Múzeum is őriz egy 39 darabos, oszt-rák/német készítésű, sárgaréz kézimunka előnyomó kollekciót (83.98.1.). A múzeum textilgyűjteményében, nagyobb számban párnavégek, huzaatok, ágyban viselt réklik, s más fehérneműk, szekrénycsíkok, komódterítők vannak, elvéve jegyzsebkendő, komaszike kendő. A korábbi időszakban nemcsak a reprezentatív lakószobának, de a közösség szeme elé kerülő ravatalnak is része volt: „És még a nagymama őrizgette a halotti lepedőt. Az körül volt tenyérnyi szélesen hímézve, fehérhímzéssel, de nagyon szép volt! Ilyen cakkos fehérhímzéssel, meg hozzá a kispárna is... A nagymama 1937-ben halt meg, 1854-ben született. Ez alá lett téve, és akkor felül volt a szemfedő. Kicsüngött a koporsóból, igen, olyan hosszú volt, hogy mikor vitte kifele a halotti kocsit, az majdnem a földet írta.”⁶

„A fehérhímzés mustrái a párnavégeken érték el pompájuk teljét, ahol a lapos öltésű, magas kitöltésű felületek és a lyukhímzés aránya megannyi változatot mutatott.”⁷ A párnavégek – szoboszloi szóhasználattal *párnaszárak* – díszítettsége a reprezentatív tisztaszobával, a magasra felvetett ágygal van összefüggésben (5-6. kép).

5. kép: Kispárnahuzat részlete (85.132.8.)

6. kép: Párnaszár (91.263.1.)

⁵ Vö. FÉL 1981; V. SZATHMÁRI 1989: 285.

⁶ NAGY 1992: 164.

⁷ T. KNOTIK 1990: 285.

A szobabelső kötött elrendezése következtében az ágy a fal mellett, hosszában állt, a párnának csak az egyik keskenyebb vége látszódott, a díszítés is idekerült.⁸ Népművészeti kiállításunkban is magasra vetett mennyezetes ágyat láthatunk; a párnaszárak lyuggatásos öltésű hímzését színes alátétek emelik ki. Az ágyak közepre kerülése után már nem a párna végét, hanem a teljesen letakart párnahuzat felső lapját, széléit díszítették. A raktárunkban őrzött, igényes munkájú huzatok többségének kiváló állapota azt mutatja: ezek is reprezentációs alkalmakra készültek: gyermekágyas asszony, ágyban fekvő beteg látogatására. Anyaguk is jó minőségű romburgi, szepesi vászon.

A következő ágyneműféleség a felgombolható paplanhuzat, a *paplanlepedő*. Egyik fehérhímzéses darabunk párnaszárak másodlagos felhasználásával készült; csak az egyik, keskenyebb vége díszített, oly módon, hogy két azonos hímzésű párnavéget varrtak egymás mellé. (Az ajándékozó, Dr. Bánszeginé elmondása szerint, édesanyja lakodalmára, 1907-1908-ban hímezték. Amikor ő esküdött 1950-ben, vászon hiányában történt az összedolgozás.) A másik szép paplanlepedőnkhez két párnahuzat is tartozik. Egykor kelengyét alkottak. A párnahuzat három oldalának széle két sorban cakkos-lyuggatott, a paplanhuzat három széle egy sorral ugyanígy díszített, s a felső széle szokatlanul széles: ez a szél duplán cakkos-lyuggatott, s még vagdalásos fehérhímzéssel, angol madeirával is díszítették, „RÓZA” feliratuk van (7. kép). A kelengye az 1920-as években készülhetett; tulajdonosa megőrizte édesanyja 19. századi, „JULCSA” felíratos párnaszárait is (vétel: özv. Kovács Gyuláné, Cseke u. lakostól, 1996-ban).

Féhrhímzés a díszítő technikája a női, polgáriass féhrneműinknek is. A féhrnemű-viselés elterjedéséről, amikor is a *pendelyek, ingválak* alsóneműkké váltak, Katona Edit a következőket írja: „A szokásokhoz való ragaszkodás nagyon megnehezítette a polgári divat féhrneműinek meghonosodását... A falusi viseletekbe legújabbán a mell domborulatát hangsúlyozó melltartó került, amely teljesen megváltoztatta, a modern ízléshez közelítette a modern megjelenést. A női alsónadrág csak az 1930-as, 1940-es években, a gyöngyösbokrétás színpadi fellépésekhez kapcsolódóan kezdett szélesebb körben terjedni.”⁹ Gyűjteményünk az új típusú, házilag készült, vagy varrónő varrta textilek néhány jellegzetesebb darabjával rendelkezik. Ágykabátok, réklik; hosszú szárú női nadrág-

⁸ Vö. K CSILLÉRY 1981

⁹ KATONA 2002:10.

gok (a hímzés, névjegy a száraz hegyén van); alul toldással bővülő, váll-longombos görög vállú ingek, díszített, monogramos mellrésszel. A mai kombidresszt mintázó alsónemünk egybeszabott kombiné és nadrág, alul középen gombokkal csukódik, aszúrozással, apró koszorús mintákkal hímzett, keresztnévvel ellátott. Kivitelezésükben is a leggazdagabban hímzettek: egy kombiné formájú ing, mely azonban hátul, több gombbal csukódik, a mellrészt leszorítva, illetve egy elől gombos egyenes szabású „mellrevaló”.

7. kép: Paplanlepedő (96.162.1.)

8. kép: Hálóing (72.30.1.)

A menyasszonyi kelengyeként készült ágybelit tulajdonosa maga is hímezhette, vagy ügyes kezű szegény asszonyra bízhatta. A hímzés-mintáknak kötött elnevezéséről nem tudunk, „kinézetük” alapján nevezték/nevezik el őket: „szőlős”, „margarétás”, „rozmaringos”, a szimmetrikus elrendezésű lyukhímzés a „kilences”, a félhold alakú lyuk a „szakállas lyuk”.¹⁰ Aki maga készítette kelengyét, kisebb felületet hímzett, de párosította ezt azsúrozással, letűzésekkel, gyári csipkeszalaggal. A fehér vásznak fehérrel való eldolgozása, díszítése régi technika. Szolnok megyében a fennmaradt legkorábbi textilemlék a 17. századból való,¹¹ de a dúsan hímzett párnákon, terítőkön lévő keresztnév, szerkesztett monogram párosulva a nemesi származásra utaló koronával, már nem népművészeti tárgyakként, hanem vagyonjelző státusszimbólumként, polgári személyes használati tárgyakként jeleníti meg ezeket a muzeális darabokat.

A Bocskai Múzeum textilgyűjteményének történeti textíliái sokkal egységesebbek a néprajzínál, csak hajdúszoboszlói, jóformán a 20. században készített textilek alkotják ezt az egységet. A Bocskai-zászló átadását a többi kisközösség relikviája követte: ipartestületi, énekari zászlók kerültek a múzeumba. A rendszerváltást követően a felszámolt szervezetek egyenruhái, címeres textíliái is itt találtak helyet, éppúgy, mint a szabályzatból kikerült postás, kéményseprő, tűzoltó és katonai egyenruhák.

Múzeumi kiállítás megrendezésekor is gyűltek textíliák: A 400 év Hajdúszoboszló neveléstörténetéből című, vagy A kereszténység felvételének 1000 esztendeje című kiállítás erre a legjobb példa. A fürdőtörténeti kiállítás rendezésekor, 1997-ben a múzeum fürdőruhágyűjtésébe is fogott, ám a gyűjtés befejezetlen maradt, így a település fürdőváros jellege néhány SZOT-pecsétes textílféleségtől eltekintve a textilgyűjteményben nem tükröződik.

Áttekintésemmel nem a textilkultúra teljes körű bemutatására törekedtem, csak a múzeum textilgyűjteményét kívántam ismertetni, hogy képet adhassak a múzeumi textilgyűjtés eddigi eredményeiről.

¹⁰ Radácsi Piroska szíves szóbeli közlése

¹¹ BERCZKI-ÖRSI 1987: 255.

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest

BERECZKI Ibolya – ÖRSI Julianna

1987 A lakás és tárgyai. In: BELLON Tibor – SZABÓ László (szerk.): Szolnok megye népművészete. Budapest

DANI János – NAGY Ibolya – NAGY István – SZOBOSZLAI Lilla

é.n. [2012] Kiállításvezető a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum Szoboszló öröksége: föld – kard – víz című állandó helytörténeti kiállításához. Hajdúszoboszló.

FÉL Edit

1981 Szabadrajzú fehér hímzések. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon IV. Budapest

JUHÁSZ Imre

1999 A Bocskai István múzeum négy évtizede 1958-1998. Hajdúszoboszló

K. CSILLÉRY Klára

1981 Párna. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon IV. Budapest

KATONA Edit

2000 Textil- és viseletgyűjtemény. In: FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest. 191-260.

2002 „Félre gatyá, pendely”: látható és láthatatlan a magyar népviseletben: kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2002. május 31. - szeptember 29. Budapest

NAGY Ibolya

1992 Adalékok a hajdúszoboszlói temetkezési szokások történetéhez. In: GAZDA László (szerk.): Néprajzi tanulmányok Prof. Ujváry Zoltán tiszteletére (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 51.). Debrecen. 161-174.

T. KNOTIK Márta

1990 Vászónhímzés és szőttés. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): Csongrád megye népművészete. Budapest

V. SZATHMÁRI Ibolya

- 1989 Szóttések, vászon-, szűr és szűcshímzések. In: GAZDA László – VARGA Gyula (szerk.): Hajdú-Bihar megye népművészete. Budapest

„ISTEN ÁLDJA MEG VITÉZ KATONÁINKAT”

Az első világháború tárgyi emlékei a Bocskai István Múzeumban

A 2014-es év tudományos szempontból részben az első világháború centenáriumának jegyében telt szerte a világon. Számtalan konferencia, kiállítás, ismeretterjesztő előadás valósult meg, kutatási projektek, tudományos adatbázisok indultak el, monográfiák születtek a Nagy Háború történetéről, máig tartó hatásairól a megemlékezés jegyében. A Bocskai István Múzeum a Múzeumok Éjszakáján megnyitott kamarakiállítással tisztelgett a háború szoboszlói áldozatai előtt. Ennek szerves folytatásaként jelen tanulmányban számba vesszük az 1914–1918 közötti események gyűjteményünkben található tárgyi emlékeit.

Az első világháború korábban soha nem látott tömegeket mozgató meg, és ipari méreteket öltött a vérengzés: emberek tízmillióit mozgósították, bevonultak milliói estek el a harcmezőkön, mérhetetlen szenvedést éltek át a katonák és a civilek egyaránt. A számadatok ma is megdöbbentik a történelemkönyvek olvasóit. 67 millió résztvevő, 9 millió halott és 19 millió sebesült a világ vesztesége. Ausztria-Magyarország lakosai közül 9 millióan vonultak be, 1,5 millió volt a halottak és csaknem 2 millió a sebesültek száma. A történelmi Magyarországról berukolt 3,8 millió fő 17%-a elesett, 21%-a megsebesült, kb. 20%-a fogságba esett. Hajdúszoboszló lakosai közül is több ezren vonultak be katonának, és az 1927-ben felavatott emlékművön 1051 hősi halott neve olvasható.

Millióknak lett tehát közös tapasztalata a háború, ami együtt járt azzal, hogy hatalmas mennyiségben keletkeztek a háború éveit emléktárgyak. Ennek magyarázata részben az egyes államok által kifejtett háborús propagandatevékenységben rejlik, mely minden lehetséges eszközt igyekezett megmozgatni, és a közhangulatot befolyásolni a háborús lelkesedés fenntartása, és ezáltal közvetve a hadicélok elérése érdekében. Ezt a célt szolgálták az Osztrák–Magyar Monarchiában az I. Ferenc József és a szövetséges uralkodók portréjával díszített tányérok, bögrék, előgyártott, félkész megvásárolható emléklapok, medálok, érmek, melyeket élelmes vállalkozók gyártottak. Efféle tárgyak továbbá jótékonyági céllal is születtek. Aki megvásárolta azokat, a harcosok özvegyeit és árváit támogatta. De maguk a katonák is nagy számban készítettek em-

léktárgyakat a lövészárkokban és a hadifogolytáborokban. Hogy mekkora mennyiségben készültek ezek a tárgyak, jól érzékelteti az Érdekes Újság Novotny Tihamér által idézett adata. A tudósítás szerint 1916-ban a svéd Vöröskereszt 7000 darab, oroszországi hadifogolytáborokban készült emléktárgyat vásárolt össze, melyekből kiállítást rendeztek, majd jótékonyági céllal árusították azokat.¹

Mondanom sem kell, ekkora mennyiségű emlékanyag – sajnos – nem áll rendelkezésre a Bocskai István Múzeum gyűjteményében. Száz körültre tehető azoknak a tárgyaknak a száma, melyek az első világháborúhoz köthetők. Nem tervszerű gyűjtés eredményeként, hanem sokkal inkább esetlegesen kerültek a gyűjteménybe. Ez a sajátosság a múzeum létrejöttének körülményeiből ered. Dr. Juhász Imre gimnáziumi történelemtanárként kezdte el szakköröseivel a gyűjtést azzal a céllal, hogy szemléletesebbé tegyék az oktatást, és összeszedjék az eltűnőben lévő népi kultúra emlékeit. Hamarosan annyi tárgy gyűlt össze, hogy 1958-ban a művelődési házban megvalósulhatott az első múzeumi kiállítás. A múzeum létrejöttét 1964-ben szentesítette a minisztériumi működési engedély, a múzeumalapító pedig az intézmény vezetője lett, és irányította annak működését egészen 2005-ig. A diákok, a történelem szakörösök munkája azonban a megyei múzeumi szervezetbe való betagolódás után sem veszített jelentőségéből, hiszen Juhász Imre nyugdíjba vonulásáig nem hagyott fel a tanítással sem, és lelkesedése, a gyűjtemény szeretete hamar átragadt diákjaira is. Az 1960-as években tanulói csoportokban rótták Hajdúszoboszló utcáit, és fáradhatatlanul gyűjtötték a mások számára feleslegessé vált tárgyakat, dokumentumokat. Ennek következtében elég hamar nagyszámú (az évtized vége felé már mintegy 4000 darabot számláló) és változatos összetételű gyűjtemény jött létre. A változatosság tudatosan felvállalt gyűjteménygyarapítási koncepció volt.

Az első világháború emlékeiként jelen tanulmányban azokat a műtárgyakat kívánom bemutatni, melyek a Nagy Háború éveiben keletkeztek, és témájukban a háború jelenik meg. Így ide tartoznak a világháború falerisztikai, numizmatikai emlékei, a gyári termékként készült használati vagy dísz tárgyak, melyeket világháborús jelképekkel ékesítettek, valamint a katonák munkájaként született emléktárgyak. Ezeken kívül említést kell tennünk azokról a fegyverekről, katonai felszerelésekről is, melyeket az 1914–1918 közötti időszakban használhattak a harctereken.

¹ NOVOTNY 1987: 16.

Elsőként azokat a gyűjteményben található tárgyakat kívánom bemutatni, melyek gyári termékként kerültek piacra. Ezek az emlékek lelkesítő céllal, a társadalom mobilizálásának, háborúra buzdításának igényével születtek. Ide tartozónak vélem a katonai kitüntetéseket is, hiszen ezek hivatalos módon, állami elismerésként a kitüntetett személy hadi érdemeinek jutalmazására szolgáltak. Jellemzőjük, hogy a háborút csupán szimbolikusan és megszépítve jelenítik meg. (A háború nyílt és kendőzetlen bemutatását ugyanakkor a cenzúra sem tette lehetővé.) Ezek a tárgyak gyakran emlékeztetőként szolgáltak. A háborúra utalva felhívták a figyelmet a Monarchia szövetségeseire, a hadicélok elérése érdekében szükségesnek vélt nemzeti egységre, miként a Központi Hatalmak uralkodóit ábrázoló, vagy a „Viribus unitis” feliratú emléktárgyak. De figyelmeztettek a háború érdekében tett személyes és anyagi áldozathozatal fontosságára, mint például a hadi mozsarak.

Külön csoportot alkotnak a fegyverek és katonai felszerelések. Ezek a hadseregbe és a harcokra utaló eszközök már önmagukban, funkciójuk szerint is a háború véres valóságát jelenítik meg előttünk.

A harmadik csoportba a katonák által alkotott emléktárgyakat soroltam. Nagy részük emlékjel: készítőjük saját maga számára készített emléket a háborúban töltött katonai szolgálatról, hadifogságról, mint életük meghatározó eseményéről. Az emlékezésnek ebben a gesztusában nem nehéz észrevenni a jelen múlttá alakításának igényét. A dokumentálás ténye arra utal, hogy az alkotók tudatában voltak annak, nem csupán saját életük, de a világtörténelem egyik legjelentősebb eseményének voltak a részesei. Az ide sorolt tárgyak másik része a családnak küldött életjelként, illetve emlékeztetőként szolgált a katonák számára, nehogy elfelejtsék őket az otthon maradottak. Motívumaikat, díszítő elemeiket sokszor a gyári termékekről veszik, és ezekre is jellemző a háború megszépítése.

1. Emléktárgyak a propaganda szolgálatában

Az első világháború óriási ember- és anyagi áldozatokat rótt minden hadviselő országra. A háború kitörése után a frontvonalak hamar megmerevedtek, így a kormányok minden lehetséges eszközzel igyekeztek fenntartani a tömegek háborús lelkesedését, harci kedvét és – a politikusok és a hadvezetőség reményei szerint a hamarosan bekövetkező – győzelembe vetett hitét. Az újságok, a mozgókép, a plakátok, a képeslapok mellett a képzőművészetet is a háború szolgálatába állították. 1914. augusztus 7-én

alakult meg a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokságon belül a Sajtóhadiszállás (Kriegspressequartier, később Sajtófőhadiszállás – Kriegspressehauptquartier), melybe művészeket, újságírókat soroztak be, akiknek alkotásai a propaganda eszközeivé váltak.² A gyáripari termelés lehetővé tette azt is, hogy a világháború kisebb-nagyobb emléktárgyak, dísz tárgyak formájában jelen legyen ez emberek otthonaiban, és ezáltal a háború ügye, a háborús propaganda a mindennapok részévé váljon.

A Bocskai Múzeum gyűjteményében található, nem túl nagyszámú, a világháborúhoz köthető keménycserép és porcelán tányérok, csészek, bögrék matricás díszítésük alapján négy nagyobb tematikai egységbe sorolhatjuk. Az egyik csoportba azok a műtárgyak tartoznak, melyeken az uralkodó, Ferenc József látható. Ezek a tárgyak nem kifejezetten a világháborút népszerűsítik, sokkal inkább az uralkodó kultuszát és a nemzeti egységet kívánják erősíteni. A második csoportba tartozó tárgyak már a háborús lelkesítést szolgálják a szövetségesek ábrázolásával. Ezeken a tárgyakon a Központi Hatalmak uralkodói – Ferenc József császár és király és II. Vilmos német császár – jelennek meg vagy egy osztrák–magyar és egy német katona. Ezek a motívumok valószínűleg erősíthették a hátszágban a „nem vagyunk egyedül” érzését, a katonailag erős Németország szövetsége a háború kezdetén a győzelem reményével biztatott. Újabb csoportba sorolhatjuk a katonaábrázolásokat, melyek nyíltan harcra buzdítanak. Ezeken trombitás szólít hadba, vagy délceg, büszke huszár indul rohamra. Végül külön csoportot alkotnak a jótékonyági céllal, a harcokban elesettek özvegyei és árvái segélyezésére szolgáló dísz tárgyak. Ezeken nőalakok és gyermekek láthatók. A gyűjteményben található darabokat az Uránia Országos Nővédő Egyesület hozta forgalomba. A szervezet megélhetés nélkül maradt nőket foglalkoztatott, élelmet, téli ruhaneműt, pénzsegélyt osztott a rászorulóknak.³

1.1. Emlékedények

Tányér (BIM 66.727.1) – A fehér színű porcelán peremén nemzetiszín szalag fut körbe. Középen Ferenc József király jobbra forduló mellképe tábornoki díszegyenruhában. Mérete: 5,1 x 22,9 cm. 1963-ban adományozta a múzeumnak Kaliba Erika.

Tányér (BIM 66.797.1., BIM 66.798.1.) – A porcelán dísztányér, fehér széle csipkézett, aranyozott. Középen Ferenc József császár és

² CSÁKVÁRYNÉ 2005: 243-245.

³ LEXIKON 2010: 699.

király és Vilmos császár képe, alattuk „1914-15” évszám. Mérete: 1,5 x 12,5 cm. P. Szabó József ajándéka.

Tányér (BIM 74.18.1.) – Porcelán fehér, nemzeti színű csíkkal, belül a magyar címer, „1914” felirattal. Koszorúban „1915” és „URÁNIA NÖVŐDŐ EGYESÜLET” felirattal. A két ábrát összekötő szöveg: „A HADBA VONULTAK ÖZVEGYEI ÉS ÁRVÁI JAVÁRA.” Mérete: 4,5 x 23 cm. Szűcs Gábornétól vásárolta a múzeum.

Tányér (BIM 74.60.1.) – A gyári keménycserép mélytányér közepén tölglombok között német és osztrák–magyar katona áll, és fog kezét egymással. Mellettük német, magyar és császári zászló, alattuk „1914/16” évszám. A tányér peremén sablonnal készített zöld színű díszítés. Mérete: 5 x 22,5 cm. Tar Lászlóné ajándéka.

Csésze (BIM 66.763.1.) – Gyári keménycserép, egyenes oldalú forma, fehér, egy füllel, matricás díszítéssel. A füllel átellenes oldalon Ferenc József császár és király és II. Vilmos császár arcképe, „1914/15” évszám. Mérete: 8,5 x 7 cm. 1960-ban ajándékozta a múzeumnak Kovács József.

Csésze (BIM 66.764.1.) – Fehér, gyári porcelán, egy füllel, matricás díszítéssel. Szája felé enyhén szélesedő forma. Fülével ellentétes oldalon Ferenc József császár és király és II. Vilmos császár arcképeivel, alattuk „Wilhelm II.” és „Franz Joseph I.” felirat. A képeket babér- és tölgyfaágak veszik körül, előttük 3-3 szuronyos puska csőve, jobbra és balra ágyúcső, valamint osztrák és német császári zászló. Az arcképek háttérében a német császári sast, előterében a Habsburg-Lotharingiai címert látjuk, alatta évszám: „1914/15”. A csészét kétoldalt a magyar korona sematikus rajza díszíti. Aljára a kétféjű osztrák császári sas és „M Z AUSTRIA” jelzés van pecsételve. Mérete: 8,5 x 7,5 cm. Koroknai Erzsébet ajándéka 1960-ból.

Bögre (BIM 91.307.1.) – Gyári, fehér porcelán, matricás díszítéssel, 9-es alakú füllel. A füllel átellenes oldalon II. Vilmos és I. Ferenc József arcképe zászlók és címerek között, „1914/16” évszámmal, az előző matricafestéssel megegyező módon. A bögre felső pereme alatt magyar nemzetiszín csík fut körbe. Mérete: 9 x 7 cm. Csetneki Andrea ajándéka.

Csésze (BIM 66.765.1.) – Fehér, gyári porcelán, matricás díszítéssel, egy füllel. Egyenes oldalú forma, fenekének éle legömbölyített. A

füllel átellenes oldalon nőalak három gyerekekkel, valamint „AZ 1914-1915 ÉVI VILÁGHÁBORÚ ÁLTAL SÚJTOTTAK JAVÁRA” felirat. Mérete: 8,8 x 7,7 cm. Koroknai Erzsébet ajándéka 1960-ból.

Emlékbögre (BIM 91.307.1.)

Csésze (BIM 66.766.1.) – Fehér, gyári porcelán, egy füllel, fenekének éle legömbölyített. Matricás festésén az uralkodó, Ferenc József jobbra forduló, tábornoki díszegyenruhás mellképe. Magyar nemzetiszín és fekete-sárga szalag övezi a csésze középvonalát. A szalag fölött és alatt ezüst színnel apró növényi sorminta fut körbe. A portrétól jobbra „1914”-es évszám látható. Mérete: 8 x 7 cm. 1960-ban került a gyűjteménybe ajándékként.

Csésze (BIM 66.767.1.) – Fehér, gyári porcelán, egy füllel. Szája felé szélesedő forma. Szájának pereme négy karéjos, alatta domború ornamentika látható. Matricás festésén Ferenc József és II. Vilmos uralkodók arcképei babér és tölgyágak között. Alattuk fehér szalagon „EINIGKEIT” és „MA...” (lekopott) felirat. A szalag közepén oszt-rák és német nemzetiszín szalagból font masni látható. Mérete: 7 x 6 cm. 1960-ban adományozta a múzeumnak Kaszás Károly.

Csésze (BIM 82.41.1.) – Fehér, gyári porcelán, egy füllel, matricás festés. Fenekének éle lekerekített, fülével átellenes oldalán anya három gyerekével. Mellette „URÁNIA ORSZÁGOS NŐVÉDŐ EGYESÜLET KIADVÁNYA BUDAPEST” és „AZ 1914-15. ÉVI VILÁGHÁBORÚ ÁLTAL SÚJTOTTAK JAVÁRA” felirat. Mérete: 8,5 x 7 cm.

Csésze (BIM 2008.1.1.) – Gyári, fehér porcelán matricás festéssel. Oldala egyenes, szája és alja kis peremmel szélesedő. Füle két faágat utánzó egyenes, egymással háromszöget zárnak be. Felső és alsó peremén piros és zöld farkasfogak. A füllel átellenben „VILÁGHÁBORÚ 1914 1915” felirat. Mellette kétoldalt két huszár vágató lovon, kék csákóban, kék mentében, piros nadrágban, kezükben szablyával. Fenekén „ALTROHLAU” jelzés, mely a készítés helyét jelöli (ma Stará Role, Csehország), a porcelánban „1613” gyári szám. Oldala és fenéke repedt, szája széle csorba. Mérete: 9,4 cm. 2008-ban vásárolta a múzeum.

Csésze (BIM 69.36.1.) – Gyári, egyenes falú fehér porcelán, matricás festéssel, lekerekített élű fenékkal, egy füllel. A füllel átellenes oldalon kürtös kék egyenruhában, „TALPRA MAGYAR!” felirattal, Mérete: 9,5 x 7,5 cm. Rostás Gyula ajándékozta 1969-ben a gyűjteménynek.

Bögre (BIM 84.34.1.) – Gyári porcelán, fehér, egyenes falú, alul szélesebb hassal, egyfülű. A füllel átellenes oldalon színes matrica, rajta Ferenc József és II. Vilmos mellképe, címerrel, zászlóval, babérággal, valamint „1914/15” évszám. Alul „MZ...ROHLAU” (Altrohlau) márkajel. Mérete: 9 x 7,9 cm. Szatmári Károly ajándéka.

1.2. Hadi mozsarak

A világháború emléktárgyainak külön csoportját alkotják a hadi mozsarak. Hatalmas feladatot jelentett az állam számára a többmillióos tömeghadsereg felszerelése és ellátása. A háború időbeli elhúzódása, és a tüzérség szerepének növekedése a korábbiaknál jóval nagyobb mértékű hadianyag-termelést követelt meg. A hadsereg szükségleteinek ellátása érdekében az állam irányítása alá vonta a gazdasági életet. A tüzérségi és a gyalogsági löszerek pótlásához rengeteg nyersanyagra volt szükség, a Monarchia készletei pedig hamar kimerültek. Különösen sok rézre volt szükség, ami a lövedékhüvelyek fontos alkotóeleme volt, valamint ebből készültek a lövedékvezető gyűrűk is. A nyersanyaghiányt az egyházak „felesleges” harangjainak igénybe vételével, valamint a háztartások rézeszközeinek begyűjtésével igyekeztek enyhíteni. A családok a hadi célra beszolgáltatott rézmozsarak helyett öntöttvas vagy porcelán mozsarakat kaptak cserébe. Ezen az ún. hadi mozsarakon gyakran megjelentek a háború évszámai.

Mozsár (BIM 68.21.1.) – Gyári fehér porcelán, henger alakú, szája kifelé hajlik. Matricás díszítésén I. Ferenc. József császár és király és II. Vilmos császár mellképe. Fölöttük gót betűkkel „Gott mit uns” felirat, alattuk „1914/16” évszám. Mérete: 12,5 x 14,5 cm. Törőrúdja (BIM 68.21.2) fehér porcelán, szélesedő rúd alakú, végén törőfej. Mérete: 18,5 x 5,5 cm. Nagy Gáborné ajándéka 1968-ból.

Mozsár (BIM 70.38.1.) – Öntöttvas, henger alakú, szája kifelé hajlik, két szögletes füllel. A fül szélességében recézett mezőben „Pro Patria” és „1914-1918” felirat. Mérete: 11 x 11,5 cm. Lévy Imre ajándéka 1970-ből.

Mozsár (BIM 70.10.1.) – Gyári, fehér porcelán, henger formájú, szája kifelé hajlik. Oldalán fekete betűkkel: „HADI MOZSÁR”, azzal átellenes oldalon „1914-1917” felirat. Mérete: 12,5 x 15 cm. Ütője BIM 70.10.2. fehér porcelán, fejjel. Mérete: 19 x 6 cm. Soós Lajostól vásárolta a múzeum.

Mozsár (BIM 76.74.1.) – Öntöttvas, felfelé szélesedő henger alakú, mindkét oldalán középen egy-egy szögletes fül. A fül magasságában „1914-16” évszám, vaskereszt. Mérete: 12,5 x 12 cm. Ütője (BIM 76.74.2.) öntöttvas, egyik ütőgömbje letört, „1914-1916” évszám. Mérete: 19 x 3,5 cm.

Mozsár (BIM 88.46.1.) – Öntöttvas, henger alakú, a szája kifelé hajlik, szája hátsó peremén „1914-16” évszám. Ütőjének két vége széles, rajta „2” felirat. Mérete: 12 x 13 cm, az ütő hossza: 18 cm. Varga Károlyné ajándéka.

1.3. Kitüntetések

Ahogy az már az előbbieken említettük, az első világháborúban a katonai mozgósítás milliókat érintett az Osztrák–Magyar Monarchiában is. Korábban soha nem látott tömegek kerültek a hadszínterekre. A harcok időbeli elhúzódása, súlyossága, valamint az uralkodó személyének megváltozása 1916-ban mind-mind szükségessé tette a katonáknak (is) adományozható elismerések rendszerének átalakítását, differenciálását. Új kitüntetések születtek, a meglévőket pedig módosították, újabb fokozatokkal bővítették, az adományozás rendszerét is egyszerűsítették a megváltozott igényeknek megfelelően. Mindez azt is jelentette, hogy a korábbi évtizedekhez képest többen jutottak hozzá a katonai elismerésekhez. Ezeket a változásokat a múzeum gyűjteményében található, az első világháborúban adományozott katonai érdemjeleken, kitüntetésekben is nyomon lehet követni.

Az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítményekkel és kardokkal (BIM 66.1038.1.) – Kiterjesztett szárnyú, koronás kétféjű sas, karmai között kardot és jogart, valamint országalmát tart színes zománcos abroncskoronán állva. Mellén sötétkék pajzsban „F” betű, mely I. Ferenc császárra ural, hátán pajzsban „1815” évszám. A sas mellett kétoldalt zöld babérág. Függesztője az osztrák császári korona. Kék szegélyes sárga selyemszalagon függ, rajta két keresztbe tett kard. Mérete: 56 x 29 mm. A Vaskorona Rendet 1805-ben alapította Bonaparte Napóleon francia császár, akinek bukása után 1815-ben I. (II.) Ferenc osztrák császár osztrák császári renddé alakította át.⁴ 1860-tól hadidíszítménnyel, 1917-től kardokkal is adományozták.

Bronz Katonai Érdemérem (BIM 70.258.1.) – Az aranyozott bronz érem előlapján babérkoszorúban I. Ferenc József jobbra néző profilképe, körben „FRANCISCUS IOS I D G IMP AUST REX BOH ETC ET REX APOST HUNG” felirat. Hátlapján tölgy- és babérko-

⁴ MAKAI – HÉRI 2002: 26.

szorúban „SIGNVM LAUDIS” kétsoros felirat. Függesztője az osztrák császári korona. Szalagja hiányzik, de békeidőben vörös, hadi érdemekért vörös-fehér csíkos, ún. hadiszalagon adományozták. Mérete: 51x31 mm. A Katonai Érdemérmét (Signum Laudis) 1890-ben hozta létre az uralkodó legfelsőbb elismerésként azon tisztjei számára, akik békében és háborúban kiválóan látták el szolgálatukat.⁵ II. József alapította az altisztek és a legénység jutalmazására 1789-ben a Katonai Érdempénz nevű érmet, melynek neve 1809-től Vitézségi Érem volt.⁶ Az alapításkor arany és ezüst fokozattal rendelkezett, ez 1848-ban II. osztályú (kis) ezüst, majd 1915-ben bronz fokozattal bővült. Erre a differenciálásra azért volt szükség, hogy a kisebb jelentőségű haditettek is elismerést nyerhessenek. Békeidőben vörös szalaggal, háborús érdemekért hadiszalagon, fehér-vörös szegeletes, vörös-fehér csíkos, ún. hadiszalagon adományozták.

Az Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya (szalag nélkül: BIM 66.1023.1., hadiszalagon: BIM 70.103.1.) – Előlapján I. Ferenc József jobbra néző, bajszos, szakállas profilképe „FRANZ JOSEPH I. V. G. G. KAISER V. OESTERREICH” köriratban. Hátlapján szalaggal összekötött babérkoszorúban „DER TAPFERKEIT” felirat, melynek háttérében három-három egymást takaró zászló. Az érem anyaga ezüst, mérete: 40 mm. 1964-ben és 1970-ben kerültek a gyűjteménybe.

Az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya (hadiszalagon: BIM 70.104.1., szalag nélkül: BIM 75.49.1., BIM 87.156.1, BIM 96.182.1.) – Előlapján I. Ferenc József jobbra néző, bajszos, szakállas profilképe „FRANZ JOSEPH I. V. G. G. KAISER V. OESTERREICH” köriratban. Hátlapján szalaggal összekötött babérkoszorúban „DER TAPFERKEIT” felirat, melynek háttérében három-három egymást takaró zászló. Anyaga ezüst, mérete: 31 mm. Az egyik érem Lencsés János ajándéka volt.

A Bronz Vitézségi Érem (BIM 66.1025.1, BIM 66.1105.1, BIM 75.48.1.) – Elő- és hátlapja hasonló az előzőhöz. Az érem anyaga bronz, mérete: 31 mm. 1964-ben kerültek a gyűjteménybe.

⁵ MAKAI – HÉRI 2002: 217.

⁶ MAKAI – HÉRI 2002: 25-26.

A kitüntetés annak ellenére sem veszített népszerűségéből és presztízséből, hogy a világháború során igen nagy számban adományozták. Ezért I. (IV.) Károly 1917-ben megalapította a Tiszti Arany és a Tiszti Ezüst Vitézségi Érmét, hogy a tisztek is részesülhessenek a neves elismerésben. Az uralkodóváltás természetesen együtt járt az-
zal, hogy a Vitézségi Érmen I. Ferenc József portréját felváltotta I. (IV.) Károlyé. Más, szimbolikus változás is történt: a német nyelvű feliratot latin váltotta fel.⁷

Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya, 1917 (BIM 66.1024.1., BIM 2011. 9.1.1) – Előlapján I. (IV.) Károly jobbra néző profilképe „CAROLVUS D. G. IMP. AVST. REX BOH. ETC. ET REX APOST. HVNG.” köriratban. Hátlapján „FORTITVDINI” felirat szalaggal átfogott babérkoszorúban, a háttérben három-három keresztbe tett zászló. Az érme anyaga ezüst, mérete: 31 mm. Az érme példánya 1964-ben került a múzeumba. Újabban 2011-ben Kádár István adta át édesapja kitüntetését a múzeumnak.

Bronz Vitézségi Érem, 1917 (BIM 66.1026.1., BIM 96.183.1.) – Az éremkép megegyezik az előzővel. Anyaga bronzötvözet, mérete: 31 mm. 1964-ben került a múzeum tulajdonába, majd 1996-ban Lencsés János is ajándékozott egy példányt.

Károly Csapatkereszt (BIM 66.1027.1., BIM 87.157.1.) – IV. Károly alapította a világháború legelterjedtebb kitüntetését, melyet 12 heti (84 napi) frontszolgálatért a tűzvonalban, „szemtől szemben az ellenséggel, éjjel és nappal, mindig az összes fegyverek romboló hatásának kitéve”.⁸ Az adományozások magas száma ellenére nagy megbecsülésnek örvendett a katonák között. A kitüntetés az 1815-ös Hadseregkeresztre (Ágyúkereszt) hasonlított:⁹ szélesedő szárú kereszt, a szárak között babérkoszorú. Előlapján négy sorban felirat: „GRATI PRINCEPS ET PATRIA CAROLVS IMP. ET REX”. Hátlapján új elemként az osztrák császári mellett megjelent a magyar királyi korona is. A „C” monogram az uralkodóra utal, emellett „VITAM ET SANGVINEM” és „MDCCCCXVI” felirat olvasható. Vörös selyemszalagon függ, melynek széle keskeny, vörös-fehér csíko-

⁷ SALLAY 2005: 225-226.

⁸ L. MAKAI – HÉRI 2002: 32.

⁹ SALLAY 2005: 226.

zású. Anyaga cinkötvözet, mérete: 32 x 29 mm. 1964-ben adták a múzeumnak.

Sebesültek Érme (BIM 66.1086.1. – szalagja hiányzik, BIM 70.105.1.) – Ugyancsak I. (IV.) Károly alapította a 1918 nyarán a világháború utolsó osztrák–magyar kitüntetését. Azok kaphatták meg, akik a háború során harci cselekményekben megsebesültek vagy maradandó egészségkárosodást szenvedtek.¹⁰ Előlapján az uralkodó jobbra néző profilképe, „CAROLVS” felirat. Hátlapján „LAESO MILITI MCMXVIII” felirat. Selyemszalagja eredetileg tábori zöld színű volt, vörös szegéllyel és vörös csíkokkal. A csíkok a sebesülések számát jelezték. A múzeumi példányra utólag helyezhették rá a fehér-vörös szegélyes, keskeny zöld-fehér harántcsíkos szalagot (a Magyar Háborús Emlékérem kardokkal, sisakkal szalagja). Anyaga hadifém, mérete: 38 mm. 1964-es gyarapodás.

Vas Érdemkereszt hadiszalagon (BIM 66.1073.1.) – Domború végű kereszt. Közepén kör alakú pajzs, melynek elején „FJ” monogram „VIRIBUS UNITIS” köriratban. Hátlapján „1916” felirat, körülötte babérkoszorú. Az egyik kereszt a Vitézségi Érem piros-fehér, ún. hadiszalagján látható, a másiknak nincs szalagja. Az Érdemkeresztet vörös szalagon adományozták, 1914-től viselhették hadi érdemükért a fehér-vörös szegélyes, keskeny vörös-fehér csíkos szalagon.¹¹ Anyaga vas. mérete: 40 x 35 mm. 1964-ben ajándékozták. A Katonai Érdemkeresztet 1849-ben alapította I. Ferenc József. Négy fokozata (Koronás Arany, Arany, Koronás Ezüst, Ezüst) az első világháborúban, 1916-ban megszűnt ki a Koronás Vas és a Vas Érdemkereszttel.

Ugyancsak 1849-ben rendszeresítették a Tiszti és Legénységi Katonai Szolgálati Jelet, melyet a hadseregben eltöltött évek száma alapján adományoztak.¹²

Katonai Legénységi Szolgálati Jel II. osztálya, 10 év szolgálat után (BIM 66.1074.1.) – Aranyozott bronzból készült, kifelé szélesedő, homorúan ívelt szárú kereszt, szárai recések, gömbsor keretben. Közepén domború pajzs, melyet kettős gyűrű keretez, benne „X”

¹⁰ SALLAY 2005: 226., MAKAI – HÉRI 2002: 223.

¹¹ MAKAI – HÉRI 2002: 218.

¹² MAKAI – HÉRI 2002: 29.

szám. Szalagja hiányzik, de eredetileg fekete csíkos sárga szalagon függött. Mérete: 37 x 33 mm. 1964-ben gyűjtötték.

Katonai Legénységi Szolgálati Jel III. osztálya, 6 év szolgálat után (BIM 66.1109.1.) – Aranyozott bronzból készült, kifelé szélesedő, homorúan ívelt szárú kereszt, szárai recések, gömbsor keretben. Közepén domború pajzs, melyet kettős gyűrű keretez, benne „VI” szám. Sárga selyemszalagja fekete csíkos. Mérete: 37 x 34 mm. Ajándék 1964-ből.

1.4. Katonai alakulatjelvények

Az első világháború tárgyi emlékeinek sajátos és különleges részét alkotják a katonai alakulatjelvények.¹³ A különböző hadseregek, hadseregcsoporthoz, hadtestek, hadosztályok, dandárok sorra tervezték meg jelvényeiket, és készítették el, többnyire bécsi és budapesti üzemekben. Az ezredek közül először a cs. és kir. 7. huszárezred hozta létre saját szimbólumát, ezt követően – a katonai összetartozás, a bajtársiasság kifejezésére, erősítésére – más ezredek, zászlóaljok, rohamcsapatok is sorra készítették el a sajátjukat. De nem csupán az egyes fegyvernemek alakulatairól, hanem harceszközökről, hadszínterekről, uralkodókról, hadvezérekről is készültek jelvények. Bár nem váltak hivatalossá, használatukat rendeletekben szabályozták, és a sapka jobb oldalán engedélyezték viselésüket. Népszerűségüket mutatja, hogy már a háború során megindult gyűjtésük. A sapkajelvények közül csupán néhány vált hivatalosan is viselhetővé, mégis az egyenruha részeivé váltak. 1970-ben hat katonai alakulatjelvény került be a Bocskai Múzeum gyűjteményébe.

A német Déli Hadsereg jelvénye (BIM 66.1061.1.) – Az alul és felül ívelt, álló téglalap alakú, rézötvözetből készült jelvényen egy hegység lábánál őrt álló, erőt sugárzó német és osztrák–magyar katona alakja látható. Felirata gót betűkkel „Karpathenwacht 1914-1915” és „Deutsche Südarmee”. Ez a képi világ kifejezi a hadsereg létrehozásának körülményeit, hagyományait. 1915 elején a német és az osztrák–magyar hadvezetés ellentámadást tervezett Oroszországgal szemben Galíciában. Ebből a célból hozták létre közösen a Déli

¹³ Részletesebben lásd: SALLAY 2010.; HERMANN – SZANYI 2012; KRANKOVICS – SALLAY 2011: 113-164.

Hadsereget,¹⁴ ezért látható a jelvény két oldalán mindkét ország katonája. A jelvényt Gustav Gurschner készítette Bécsben. Mérete: 37,5x26 mm. 1964-ben adták át a múzeumnak.

Ugyanebben az időben került a múzeumba a *m. kir. dési 32. honvéd gyalogezred sapkajelvénye* (BIM 66. 1060.1.) – Az ezüstözött tombakból készült jelvény rohamsisak formájú. A sisak közepén az ezred neve olvasható: „32 honvéd”, fölötté egy angyal száll, és babérokoszorút tart az ezred hadrendi száma elé. A sisak alján a harcok színtereinek nevei olvashatók: „Kostanjevica, Uhnów, San, Dunajec, Kárpátok, Oroszlengyelország, Volhynia.” A végigharcolt ütközetek és hadszínterek neveinek felsorolása az ezred hagyományait és a csapatszellemet erősítették a katonákban. Mérete: 42x53 mm.

1970-ben öt katonai alakulatjelvény került be a múzeumba Jeges Imre ajándékaként. Rézötvözetből készült a *cs. és kir. Hauer lovashadtest pajzs alakú jelvénye* (BIM 70.90.1.) – A felső felében egy magányos lovas áll, karabéllyal kezében síkságon, alsó felében három gyalogos löállításban, fedezék mögött várja az ellenséget. Jól mutatja ez az ábrázolás a lovasság szerepében az első világháború során bekövetkezett változást. A tüzérség megnövekedett szerepe, az állásháború körülményei, valamint a lóhiány miatt a lovas katonák kényszerűségről gyalogsági harcra képezték át. Egyenruhájuk, felszerelésük is a gyalogságéval egyezett meg. A kard helyett a szurony, a kézi gránát és a gyalogsági ásó kapott egyre nagyobb szerepet.¹⁵ A két képet középen felirat választja el: „KAV. KORPS HAUER LOV. HDTST”. Az egységet 1914 októberében hozták létre a cs. és kir. 9. lovashadosztályból. Nevét parancsnokáról, Hauer Lipót (1854-1933) vezérezrederől kapta. A hadtest 1917 novemberéig a keleti hadszíntéren, Galíciában, Orosz-Lengyelországban, Volhíniában harcolt.

A galíciai cs. és kir. 55. gyalogezred jelvénye (BIM 70.93.1.) – Kör alakú négy kis füllel, melyek egy kereszt szarait alkotják. A fülekben „IR.55” jelzés, „1914”, „1915” és „1916” évszámok fenyő-, babér- és tölgyágak, valamint havasi gyopár között. A fülek között „OST”, „SÜD”, „WEST”, „NORD” felirat olvasható. Közepén a kör ferde vonallal van kettéosztva, bennük két csatajelenet: síkvidéken a lö-

¹⁴ LEXIKON 2010: 124.

¹⁵ LEXIKON 2010: 434-435.

vészárok fedezékében lövészkatonák, és sziklás hegycsúcson harcoló gyalogosok. Mérete: 43x43 mm.

A cs. és kir. 55. gyalogezred jelvénye (BIM 70.93.1.)

A cs. és kir. 51. gyalogezred jelvénye (BIM 70.94.1.) – Téglalap alakú, melynek felső sarkai lekerekítettek, alja kiszélesedik. Jobb oldalon két rohamsisakos katona szuronyos puskával, akik az előttük lévő dombtetőn dülő vihart, villámlást és robbanásokat figyelik. Közvetlenül előttük szögesdrót és kézigránatok. Középen „I.R.51” jelzés. Balra a tervező, K. Libesny neve. Alul három hasámban az ezred által bejárt csatamezők: „1914 FEUERTAUF DUNAJEW LEMBERG JANKÓW CHIROW PRUSIECKO WIKLOW / 1915 IWAN-GOROD KRZEWITZA DEREWNAJA BARANOWITSCHI 1916

KARTSCHEWA / 1917 St GIOVANNI BRESTOWICZA MEDAEZZA DOL-KAL 1918 ITALIEN”. Ahogyan az a felsorolásból is kiderül, a Kolozs és Szilágymegyei katonák a keleti fronton, Galíciában, Orosz-Lengyelországban, majd az olasz fronton, a Doberdó-fennsíkon harcoltak.

A m. kir. 137. honvéd tábori tüzérezred cink jelvénye (BIM 70.91.1.) Hosszú alakú. Honvéd alakulatról lévén szó a pajzs fölött a Szent Korona, felső két sarkában a magyar címer elemei láthatók. A pajzs közepén ágyú, a tüzérség jelképeként, alatta babér- és tölgyágak. Szélén a „137. HONVÉD TÁBORI TŰZÉREZRED” felirat fut körbe. Mérete: 53x25 mm.

A m. kir. 137. honvéd tábori tüzérezred jelvénye (BIM 70.91.1.)

A cs. és kir. trienti erődtüzérség 5. zászlóaljának jelvénye (BIM 70.92.1.) lekerekített sarkú négyzet alakú bronzozott fémlap. Középen T betű, felette erőd látképe két oldalán havasi gyopárral. Az erőd látképe alatt felirat: „K. u. K. FESTUNGSARTILLERIEBATAILLION :5: TRIENT”. A T betű szárán függőlegesen „KuKFsAB5” rövidítés, mellette tarack és 30,5 cm űrméretű mozsár. Az 5-ös számot tölgylevelek veszik körül. A T betű talpát kétoldalt az osztrák császári és a magyar címer díszíti, hasonlóan más közös katonai egységek jelvényeihez. Mérete: 42x32 mm.

A cs. és kir. trienti erődtüzérség 5. zászlóaljának jelvénye (BIM 70.92.1.)

1.5. Propagandaérmek

Az Osztrák–Magyar Monarchiában valóságos kultusza volt a jelvényeknek. Nem meglepő tehát, hogy a háború népszerűsítésére is érmeket adtak ki. Ezekben leggyakrabban a szövetséges uralkodók arc képei, évszám, valamint I. Ferenc József jelmondata, a „VIRIBUS

UNITIS” felirat jelenik meg. Népszerű téma az osztrák–magyar gyártású 30,5 cm űrméretű mozsárágyú ábrázolása is. A monarchia tűzérésében szinte csak ezek a lövegek számítottak korszerűnek a háború kezdetén.¹⁶

Érem (BIM 66.1015.1.) – Bronzötvözetből készült, felül kör alakú akasztó. Előlapján a török, az osztrák–magyar, a német és a bolgár uralkodó balra forduló profilképei, melyeket két oldalról babérág vesz körül. Alattuk „VIRIBUS UNITIS” felirat. Másik oldalán fenyőfák között mozsárágyú. Fölötte félkörben „MEGEMLEKEZÉSÜL A VILÁGHÁBORÚRÓL” felirat, alul „1914-16.” évszám. Mérete: 3 cm.

Érem (BIM 66.1033.1.) – Bronz érem, fehér zománcszegéllyel. Előlapján I. Ferenc József balra forduló portréja. A portrét az érem szegélyén két oldalról zöld tölgyfalomb veszi körül. Alul évszám: „1914-15”. Hátlapján az uralkodó kézírásának vésett másolata: „BÍZOM NÉPEMBEN ÉS ÜGYÜNK IGAZSÁGÁBAN 1914–1915 FERENCZ JÓZSEF”. A feliratot a szegély két oldalán zöld babérkoszorú övezi. Az „R. N. 1915” jelzés az érem tervezőjére, Rudolf Neubergerre utal. Az érmet a m. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala bocsátotta ki jótékonyági céllal.¹⁷ Átmérője: 6,6 cm.

Érem (BIM 66.1070.1.) – Bronzból készült háborús emlékérem. Egyik oldalán I. Ferenc József egyenruhás, jobbra forduló profilképe. Hátlapján csatatér, az előtérben fekvő tüzelő osztrák–magyar gyalogosok, egyikőjük sebesülten hanyatlik le, a harmadik géppuskával lő. Fölöttük szárnyas női alak, amint győzelmi koszorút tart a harcoló katonák fölé. A csatajelenet alatt „1914” évszám. Mérete: 4,9 cm.

Érem (BIM 66.1107.1.) – Ezüstözött fémkorong akasztókarikával. Egyik oldalán I. Ferenc József és II. Vilmos császár jobbra forduló profilképe, alatta babérág. Másikon kétoldalt babér- és tölgyág között „VIRIBUS UNITIS 1914” felirat. Az éremhez utólag piros-fehér hadiszalagot csatoltak. Mérete: 2,9 cm. Az előző érmekhez hasonlóan ez is 1964-ben került a gyűjteménybe.

¹⁶ KOVÁCS 2005: 140.

¹⁷ KRANKOVICS – SALLAY 2011: 118.

Medál (BIM 70.76.1.) – Könyv alakú vasmedál, benne 47 oldalon gót betűkkel nyomtatva I. Ferenc József 1914. július 28-án kelt kiáltványa. Kezdőmondata: „An meine Völker!” A medál fedelén az uralkodó katonai egyenruhás profilképe látható. Felső részén forrasztott akasztókarika, hogy láncon, ékszerként is lehessen hordani. Mérete: 2,4 x 2,2 cm. 1970-es átadás.

Medál (BIM 84.41.1.) – Kis, lapos, kerek medál ezüstözött foglalatban. Domború üveglencse alatt az osztrák–magyar, a német és a török uralkodó színes olajnyomatos arcképe, alattuk „VIRIBUS UNITIS” felirat. Mérete: 2 cm. Bodnár József ajándéka 1984-ből.

Plakett (BIM 87.201.1.) – Sárgaréz dombormű, Károly és Ferenc József portréi láthatók rajta, felírata: „1914” és „VIRIBUS UNITIS”. Mérete: 17 x 21,5 cm. Somogyi László ajándéka 1987-ből.

Hamutartó (BIM 97.207.1.) – Ezüst színű öntött fémtálka. Szabálytalan félkör alakú, domború díszítésű. Erdei tájban felállított, tüzelésre előkészített mozsár képe. Alatta: „30,5 CM MÖRSER 1914-1917” felirat. Hátlapján domborítva: „SYSTEM SKODAWERKE A. G. PILSEN” felirat olvasható. 1997-ben vásárolta a múzeum.

Plakett (BIM 88.8.1.) – Öntött bronz Előlapján megfeszített izmokkal sárkánnyal küzdő meztelen férfi alakja. A férfi bal válla mellett „OPVS ZVTT.PICT” felirat. A plakett pereme kiemelkedik, rajta két búzakalász között felirat látható: „A KVLTVRÁÉRT ÉS A HAZÁÉRT”. Hátlapján szántóföld képe, közepén búzakéve, melyből kard emelkedik ki. A kéve mögött felkelő nap, mellette az „1914” évszám domborodik ki. A kard mögött bevésve „A KÉVE” felirat olvasható. Mérete: 8,6 cm. A KÉVE a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesületének rövidítése. A művészcsoporthoz tagjai segítettek az Iparművészeti Főiskola épületében a harctéri sebesültek ellátására létrehozott százágas kórház felszerelésében az első világháború idején. Bör Ferenc ajándéka 1988-ból.

2. Fegyverek és katonai felszerelések

A vágásra és dőfésre alkalmas kardok az első világháborúban még a hadseregek fegyverzetének szerves részét képezték, de használatuk egyre inkább háttérbe szorult. Előfordultak ugyan még ekkor lovasrohamok, melyeknek fő fegyverévé vált a kard. Mégis a tűzfegyverek – elsősorban

a géppuska – jelentőségének rohamos növekedésével, a sok esetben szűk tereken végrehajtott közelharc igényeivel magyarázható, hogy lovasság szerepének csökkenésével párhuzamosan a kardok harctéri szerepe is megszűnőben volt. A gyalogságnál már 1867-ban a szurony lett a katonák oldalfegyvere a kard helyett. A világháborúban pedig gyakran előfordult, hogy a szabályjuk pengéjét lerövidítették a huszárok is. 1917 elején már a gyalogostiszti és gyalogsági kardot viselők számára is a szurony viselése vált előírassá.¹⁸

Az 1861-ben rendszeresített gyalogostiszti szablya formája lényegében változatlan maradt a második világháború végéig. Ennek egyik módosított, a harctéri igényekhez igazított példánya is megtalálható a gyűjteményben. 1861-ben a lovasságnál is új szablyát rendszeresítettek, melynek több változata létezett. 1869-ben újabb lovassági szablyatípust rendszeresítettek, de ez túl nehéznek bizonyult, ezért könnyített kardokat rendszeresítettek. Utoljára 1904-ben vezettek be új lovassági kardtípust az Osztrák–Magyar Monarchiában.¹⁹

Az első világháborúban még fontos szerepet játszott a „puska csőtorkolati részéhez erősíthető pengés fegyver”, azaz a szurony. Gyalogsági rohamok gyakran használt fegyvere volt, hiszen közelharcban még mindig az egyik legfontosabb harci eszköznek számított. Jelentőségéről a következőt olvashatjuk egy 1917-ben kiadott katonai szabályzatban: „A katon a szuronnyal aratja a győzelem babérját, melyet támadó szellemének és tüzének fölénye érlelt meg. Az eredményteljes győzelem feltétele: ügyesség a szálfegyver használatában.”²⁰ Az 1895 M. Mannlicher szurony hasonló a korábban rendszeresített típushoz, teljes hossza azonban egy kissé rövidebb annál, a penge keskenyebb, vékonyabb. Ezen a késszerű szuronyon csak 1931-ben változtattak újból.²¹

Az első világháború maroklófegyvereit egy hátsó töltőkapus Rast-Gasser revolver képvisel a gyűjteményben. A pisztoly közelharcban használatos fegyver, ahol a gyorsaságnak igen nagy szerepe van, nincs idő az újratöltéssel bíbelődni. Nem meglepő tehát, hogy a 19. században többen kísérleteztek olyan pisztoly megalkotásával, melyből egymás után több lövést is le lehet adni. Ennek érdekében forgó töltényürköteget, forgódobot alkalmaztak, az így megalkotott forgópisztolyok (revolverek)

¹⁸ BARCY – SOMOGYI [1990]: 55.

¹⁹ LUGOSI – TEMESVÁRY 1988: 43-45.

²⁰ Szuronyharc. Budapest, 1917. 7. Idézi: LUGOSI 1981: 17.

²¹ LUGOSI 1981: 16.

hamar népszerűvé váltak a hadseregek körében is, hiszen ezeknek a tára 5-6 lövedéket tartalmazott. A fejlődés következő állomását az összetett lövedék, azaz a lőszer feltalálása jelentette, ezzel ugyanis lehetővé vált a hátultöltő forgópisztolyok megalkotása. A gyáripari termelés és a szabványosítás tette lehetővé ezeknek a fegyvereknek a sorozatgyártását. Az osztrák Leopold Gasser 11 mm-es űrméretű forgópisztolyát 1870-ben rendszeresítették az osztrák–magyar haderő lovasságánál.²² A fegyver több változatban készült. Megbízhatósága, könnyű kezelhetősége miatt nagy számban alkalmazták az első világháborúban is az 1898 M. Rast-Gasser forgópisztolyt, melynek dobja 8 db 8 mm-es lövedéket tartalmazott.²³

Az osztrák–magyar hadsereg alapfegyverének számított az első világháború idején az 1895 M. Mannlicher-ismétlőpuska. A Ferdinand Mannlicher által tervezett fegyverek voltak az első ismétlőpuskák a Monarchiában, melyek nem fekete, hanem gyér füstű löporral működtek. Végleges formája 1895-ben jelent meg végleges formája. Zárszerkezetét tökéletesítették, és tömege is csökkent a korábbi, 1890. mintájú karabélyhoz képest. A középágytáras, kiálló, alul nyitott társzekrényes fegyver zárdugattyúja egyenes húzású volt. A tár öt darab 8 mm-es töltényt tartalmazott egymás felett, egy sorban. Zárszerkezete könnyen elkoszlódott, de nagyobb tűzgyorsaságot tett lehetővé. Három típusban készült: puska, karabély, kurtály. Steyrben és Budapesten gyártották nagy számban, és más országokban is használták.

Az alább bemutatott, a múzeum gyűjteményéhez tartozó fegyverek típusát Töller László határozta meg 1995-ben.

A fentebb leírt, a fegyverzetben bekövetkezett változásokat jól érzékelteti a gyűjteményben található *1861 M. gyalogostiszi kard rövidített változata* (BIM 79.2.1.) Töller László valószínűsíti, hogy a fegyver az I. világháborúban egy fronton harcoló csapattiszt tulajdonában volt, aki a harctéri követelményekhez igazodva rövidebb pengével látta el kardját. Ugyanakkor azt sem tartja kizártnak, hogy emlékkard lehetett. Erre utalhat szerinte a háritókengyelen lévő véset és áttöret, mely az osztrák császári sást ábrázolja.

²² BALÁZS – PONGÓ 1977: 47.

²³ LEXIKON 2010: 544-545.

Az átalakított 1861 M. gyalogostiszti szablya markolata (BIM 79.2.1.)

A kard pengéje egyenes, hegyes csúcsban végződő, egyélű acél, két oldalt széles homorulattal. A markolatkengyel háritólapja lefelé hajlik, rajta két hosszúkás kivágást találunk, melyek a kardbojt befűzésére szolgálnak. A fa markolatot halbőrrel borították be, melynek markolatkupak felőli része hiányzik. Jó állapotú, de nikkelezése igen kopott. Íves, krómozott fém a kosara, a háritólap csigában felhajlik. A kézvédő pánt a kosárral egyben van, áttört díszítésű, a kosáron is karcolt dísz van. A díszítés ornamentikus, benne az osztrák kétfejű császári sast és a császári koronát helyezték el. Ezek a részek is krómozva voltak. A penge mérete: 50 x 2,5 cm, a markolat hossza: 14 cm. Dr. Tóth Imrétől vásárolta a múzeum 1979-ben.

1861 M. osztrák–magyar lovassági tiszti szablya (BIM 66.982.1.) – A kard hosszú, hegyes végű, kissé íves, egyélű, krómozott fémpengéjű. Csak a jobb oldalán van homorulat. A pengetőbe beütött jel: „WEYERSBERG-SOLINGEN”. A kosár sajtol, díszes áttöréssel. Markolata halbőrrel bevont, gyűrűs fa, ezüstsodronnyal tekerve. Acélból készült a markolaton lévő gerinclemez. Kosara áttört, karélyos levél díszítésű, íves formájú. A kosár vége csigába göndörödik. Ez a része is nikkelezve volt. A penge vágóélén erős csorbulások láthatók, eredeti krómozása megkopott, korrodált. A

markolat bőrborítása szintén kopott, a kosáron újkori javítás nyomai, emiatt a kengyel hátsó része rossz helyre lett rögzítve. A kardhüvely acéllemez, kissé íves, egyenes végű, koptatós. Két pánt és két függesztőkarika van rajta. Nikkelezett volt. A kard 1861-1918 között volt használatban. A penge mérete 77,7 x 3,5 cm, a markolat hossza: 14 cm.

1869 M. lovassági kard hüvellyel (BIM 92.269.1.1-2.) – A penge nem lovassági, hanem gyalogsági szablyához készült. A jobb oldalán homorulat van. A kosár egyszerű, sajtolt fémlemez, hét lyuk és két hosszúkás bevágás díszíti. Markolata halbőr, a markolatkupaknál hiányos. A hüvely vaslemez, két hordkarikával van ellátva, közülük a felső a belső oldalon van. A penge hossza: 840 mm, szélessége: 35 mm. A hüvely hossza: 870 mm.

1904 M. lovassági szablya (BIM 66.983.1.) – Hosszú, keskeny, kissé hajlított, egyélű, hegyes végű krómozott pengéje eredetileg gyalogostiszi kardhoz készült. Két oldalán homorulattal ellátott. A penge tövénél sarlóban elhelyezett „R” betű utal a gyártóra. A markolatkosár sajtolt fémlemez, 27 lyukkal és két hosszúkás alakú bevágással. Ez utóbbiak a kardbojt rögzítésére szolgáltak, a lyukak a díszítés mellett a szablya súlyát csökkentették, és az egyensúly javításában volt szerepük. A kosár aszimmetrikus, jobb oldala megnagyobbított, hogy jobban védje a kézfejet. A markolata gyűrűs fa, erősen megkopott halbőrrel borítva. Hátsó felén acél gerinclemez található. A kosár rögzítőcsavarja a markolatkupaknál hiányzik. Krómozása megkopott. Ezt a típust használták az első világháborúban a magyar huszárok is. A penge mérete: 84,5 x 2,5 cm. A markolat hossza: 14,5 cm. 1960-ból származó gyűjtés.

1904 M. gyalogostiszi pengéhez készült kardhüvely (BIM 66.983.2.) Alakja hosszú, keskeny. Acéllemezből készült, végén koptató. Akasztókarikája hiányzik, rozsdafoltos.

Osztrák–magyar egyszerűsített utászkard (BIM 66.985.1.) – Ezt a típust 1915-ben rendszeresítették a nehezebb 1853 M. utászkard helyett. Az utászkard nem csupán fegyver, hanem munkaeszköz is, így érthető, hogy alakja robusztusabb, bárdszerű. Szabványostól eltérő, egyszerűsített utászkard hüvellyel. Pengéje egyszerű, rövid, egyenes, háromszög keresztmetszetű, zömök hegyben végződő. A tövénél a bal oldalán a császári kétfejű sas, jobb oldalon a gyártó

jelzése, nagy „R” fölött kis „t” van beütve. Keresztvasa S alakban meghajlított. Markolata egyszerű falap, hátsó részén egyenes, elülsőn hullámos faragású, hogy jobban illeszkedjen a tenyér alakjához. Három szegecs rögzíti a csonkhoz. A hüvely vaslemez, egy akasztókampóval. A kard kopott, keresztvasa rozsdás, a hüvely rozsdás. A penge mérete: 390 x 40 mm, a markolat hossza: 145 mm.

Kardhüvely osztrák–magyar egyszerűsített utászkardhoz (BIM 66.985.2.) Anyaga acél. Egyenes, tompa végű vastok oldalán tartókampó található.

Kindzsál (BIM 85.139.1.) – Az orosz tüzérek és géppuskások számára rendszeresített oldalfegyver. Eredetileg kaukázusi népi fegyver, amely átmenet a kard és a kés között. A fegyvert tömegkivitelben gyártották az orosz hadsereg részére. A penge ívelt, kétélű, szimmetrikusan keskenyedő. Mindkét oldalán 2-2 keskeny, de mély vércsatorna húzódik. Fából készült markolatának vége gombos. A markolatot a tövénél rézlemez borítja, a négy sárgaréz gombocskára fogja össze a markolat két fáját. két domború fejű rézszegecs rögzíti a markolatcsonkhoz. A fegyver kopott, a penge rozsdás, grafitnal kezelt, a markolat vetemedett, hüvelye nincs meg. A penge mérete: 43 x 3,5 cm, a markolat hossza: 16 cm.

Mannlicher puska szuronya (BIM 66.977.1., BIM 82.195.1.) – Acél, késszerű szurony. Pengéje egyenes, keskeny, hegyes végű, egyélű, kétoldalt széles vércsatornával. Nyele barna színű, fából készült. A nyél végén vaslemez borítás van, a nyél vége átlyukasztott. A gyűjteményben található egyik szurony nyeléből hiányzik egy darab, valamint a zárbillentyű is. A másik markolatának falapjait utólag pótolták, zárrugója nem működik. A penge hossza: 26,3 cm, szélessége: 2,6 cm, a nyél hossza: 10,5 cm.

Mannlicher szurony tokja (BIM 84.194.1.) – Acélbádóg hüvely, lapos, gombos végű, feketére festett. Oldalán tartókampó van a szuronypapucs számára. Eredetileg laprugó gondoskodott a szurony hüvelyben tartásáról. A tárgy kopott, belül rozsdás. Mérete: 26,2 x 3,5 cm. Szatmári László ajándéka 1984-ből.

Rast-Gasser hátsó töltőkapus revolver (BIM 94.102.1.) – Osztrák gyártmányú, hosszabb csövű, külsőkakasos, hatlövétű forgópisztoly. Csöve nyolcszögletes, rajta célgömb, űrmérete 11 mm. Anyaga vas,

barna fa markolathéja recézett. A hat töltényűrt tartalmazó tár nem forog, a fémszerkezet hiányos. Teljesen korrodált, egyszerű, recézett markolathéj is korhadt. Kora: 1870-es évek. Csőhossz: 14,5 cm. Mezei László adta el a múzeumnak 1994-ben.

1895 M. Mannlicher ismétlőpuska vasrésze (BIM 84.30.1.) – Csak töredékesen szemlélteti, milyen volt a puska, mivel faágyszat, zárdugattyúja hiányzik. Erősen korrodált. Hossza: 92,5 cm.

Csákó (BIM 66.386.1.) – A cs. és kir. (közös) hadsereg gyalogsági tiszti csákójának kivitelezése 1878–1914 között változatlan volt. 1914-ben annyi változás történt, hogy a csákó elülső és hátsó része közötti magasságkülönbséget csökkentették, hogy ezáltal tetszetősebb legyen²⁴ Alakja a 19. század közepétől fölfelé keskenyedő csonka kúp volt. Ezt a hadseregben 1863-ban rendszeresített formát vette át a m. kir. Honvédség is azzal a különbséggel, hogy a csákó homlok részén nem a császári kétfejű sast, hanem a koronás magyar címet helyezték el „Királyért és Hazáért” felirattal.²⁵ (A horvátországi zászlóaljok esetében horvát nyelvű volt a felirat.) A címer fölül a csákó tetejére rózsát helyeztek el, mely sárgarézből készült, közepén I. Ferenc József monogramja olvasható. Viselőjének rangját a csákó felső pereme alatt végigfutó zsinórok vagy a paszomány jelezte. A csákót csak békeidőben és díszöltözetben hordták. Teteje és szemernyője fekete színű lakkozott bőrből készült. Alsó szélén találjuk a fekete bőrből készült fejszíjat. A csákót finom fekete posztó borítja. A gyűjteményben található példány címerén a császári kétfejű sas látható, anyaga sajtolt, aranyozott tombak. A sárga rangjelző paszomány rövidebb cikkcakk motívummal díszített, közepén fekete csík húzódik végig, ami a zászlós rangnak felel meg. A csákórózsa hiányzik. A szemernyő belső oldalát barna bőrrel borították, belső szélét is barna bőr szegély fut körbe. Belseje piros selyemmel borított. Ovális fedelének belső részén jobb és bal oldalon is szögletes rézcsat van, közepére pedig barna bőrpántot varrtak. A csákó 1965-ben ajándékként került a gyűjteménybe.

²⁴ REST – ORTNER – ILMING 2002: 54.

²⁵ BARCY – SOMOGYI [1990]: 17.; GALVÁN 1971: 232-234.

Gyalogostishti csákó (BIM 66.386.1.)

Katonaláda (BIM 82.163.1.) – Fenyődeszkából készült asztalosmunka, melyben a bevonuló katona személyes dolgait tartotta. Szögletes, egyenes fedele kovácsoltvas csuklós pántokkal rögzített. Tetején csuklós fogantyút találunk. Zárral és lakatpánttal zárható. Külsejét sötétbarnára festették. Tetején jel: egy kör középpontjából három vonal indul ki sugárszerűen, melyek a körvonalon kívülre húzódnak át. Fedelének belső felületén egykori tulajdonosának, Dóro Dezsőnek a neve olvasható. Mérete: 33 x 48 x 33 cm.

Katonai kulacs ivópohara (BIM 84.173.1.) Zománcozott bádoglemez. Lapos henger alakú, alja lekerekített. Belül fehér, kívül sötétzöld színű. Oldalán két kis akasztót képeztek ki. Márkajel: „B. G. B. BRÜNN 1917”. Mérete: 10 x 10 cm.

Katonai kulacs (BIM 84.187.1.) – Gyári termék, zománcozott bádoglemezből készült. Lapos henger alakú, alja lekerekített, közepén bemélyedés van. Nyaka ovális, enyhén domborodik, közepéből kiemelkedik a szája. A száj mellett mindkét oldalon szögletes fül található a vállsúly számára. Belül fehér, kívül sötétzöld színű, zománcos. „E. W. AUSTRIA 191...” jelzésű. Kopott, több nagy foltban lepattogzott róla a zománc. Mérete: 20 x 3 cm, szájátmérő: 3,3 cm. Szabó József ajándéka.

Katonai kulacs (BIM 91.167.1.) Gyári termék, préselt bádoglemezből készült. Lapos, ovális alakú. Belül fehér, kívül sötétzöld zománcos. Kívül fehér betűkkel: „E. W. AUSTRIA 1915.” felirat olvasható. Zománchibás, dugója, teteje nincs meg. Mérete: 19,5 x 8,5 cm. Balogh Zoltánné ajándéka.

3. Katonák által készített emléktárgyak

A Bocskai Múzeum gyűjteményében is találhatók – bár nem túl nagy számban – katonák által a frontvonalakban vagy a hadifogságban készült emléktárgyak. Ezek a tárgyak a harcok szüneteiben, a lövészárkokban a kényszerű tétlenség érzésének enyhítésére, önmaguk szórakoztatására, élményeik dokumentálására (itt jártam; részt vettem a világháborúban), ajándékként vagy a családnak küldött életjelként-emlékeztetőként szolgálhattak a harcosok számára. A hadifogságban készültek emlékjelek, ugyanakkor használati funkcióval is rendelkező dísz tárgyak. A katonamunkák között a leggyakoribb a frontvonalakban hatalmas mennyiségben található, elhasznált tüzéségi vagy gyalogsági löszerek hüvelyéből készített emlék (vázát, öngyújtót, hamu- és gyufatartót). Egész Európában elterjedt volt az emlékgyűrű készítése, melyet Henri Barbusse is leír A tűz c. háborúellenes regényében.²⁶ Magyarországon a hivatalos propaganda közrejátszhatott háborús emlékként való elterjedésében, hiszen a hadsereg számára értékes fémek leadásáért vagy hadikölcsön jegyzéséért is ajándékba adtak ilyesmit. De a fafaragás is igen elterjedt elfoglaltság volt, a gyűjteménybe bot, képkeret került be. Jellegzetesen a hadifogságban készült példányokat díszíti az ökölbe szorított kéz motívuma, melyre gyűjteményünkben is találunk példát. Ugyancsak a fogolytáborok jellegzetes motívuma az evőeszközök nyelének hal alakú megformázása. Minden kétséget kizáróan a Nagy Háború idejéből az évszámmal ellátott tár-

²⁶ NOVOTNY 1987: 31-36.

gyak származnak. Itt érdemes ugyanis azt megjegyezni, hogy a második világháború idején készült katonamunkák nagyon hasonlóak megformálásukban, díszítőmotívumaikban, így az évszámmal nem jelzett tárgyakról – melyekből gyűjteményünkben is találunk párat – sok esetben gyakorlatilag lehetetlen megállapítani, melyik világháborúban alkották azokat.

Egészen más a helyzet az emlékképekkel, melyeket a világháborúban letöltött katonai szolgálat emlékére készítettek. A vizsgált időszakban nagyon gyakran előre gyártott, megvásárolható alapra helyezték rá fényképeiket katonáink. A datálás ebben ez esetben nem okoz problémát, hiszen a színes fonállal hímzett évszám és az uralkodó – esetenként a szövetséges uralkodók, leggyakrabban II. Vilmos német császár – olajnyomatból kivágott portréja szinte mindig megjelenik rajtuk. Nem csupán perforált papírlemezre, hanem textildarabra vagy levelezőlapra is készíthettek emlékhímzéseket és -képeket. Közös jellemzőjük még ezeknek az emlékeknek, hogy az alkotó is megjelenik rajtuk fényképfelvételen. Novotny Tihamér megemlíti, hogy képes újságok is buzdították olvasóikat a tárgyalásra. A Tolnai Világlapjában megjelent nyomtatványra arcképet lehetett ragasztani, a Vasárnapi Újságtól díszes fényképtartókeretet lehetett rendelni „dicső halált halt hőseink emlékét megörökítendő”, az Érdekes Újság pedig kézimunka pályázatot hirdetett.²⁷

Faragott bot (BIM 66.19.1.) Keményfából készült plasztikus díszítéssel. Fogója ökölbe szorított emberi kéz, mely egyenruha ujjában folytatódik, rajta két nagy szögletes gomb van kifaragva. A gombokkal átellenben „1917”-es évszám, mely valószínűleg a készítés dátuma. Alatta „Cs J” monogram olvasható, mely a bot tulajdonosát, Császi Jeremiást jelöli. A bot 77 cm hosszú szárát 25 cm-en domború faragás díszíti: spirálisan tölgyág fut körbe rajta, kilenc karélyos levelekkel és makkokkal. A bot mérete: 86 x 4,2 cm. Császi Csaba ajándékozta a múzeumnak 1964-ben. Visszaemlékezése szerint tanyai tanító nagyapja készítette orosz hadifogságban, hazatérve csak ritkán használta.²⁸

²⁷ NOVOTNY 1987: 41., 200.

²⁸ Idézi: NAGY 2008: 5.

Császi Jeremiás hadifogságban készített botja (BIM 66.19.1.)

Lovaglópálca (BIM 66.496.1.) – Nyele keményfából, fogója fémből készült. Felirata: „SZERETETT PARANCSNOKUNKNAK 1916 Cs.S.”, mely egyértelműen tájékoztat arról, hogy ajándéktárgynak készült a harctéren. Mérete: 70 x 1,5 cm. 1962-ben Lajtos Mihály adta át a múzeumnak.

Képeret (BIM 86.98.1.) – Fából faragott, felső része ívelt, a magyar címer díszíti. „EMLÉK 1914-1918”, felirat olvasható rajta. Mérete: 24,5 x 17 x 7 cm. Simon Sándorné ajándéka.

Papírvágó kés (BIM 66.146.1.) – Keményfából készült, fűrészeléssel és faragással. A pengérész széles, lapos, hajlított, hegyes végű. Nyele lapos hasáb. Végén furatot találunk, melynek segítségével fel lehet akasztani. A „penge” egyik oldala sima, másik oldalán apró pontozás díszíti. Ebből emelkedik két szál stilizált virág és cirill betűs felirata: „NA DOBRUJU PAMJATY JOSZIFU JOSZIFOVICSU T. TAUBNERU.” A tárgy kopott, mérete: 32 x 6 cm. Moha Gáborné örökölte a tárgyat, és 1960-ban a múzeumnak ajándékozta. Elmondása szerint oroszországi hadifogságban készült az első világháború idején. Papírvágásra használták.

Kánál és villa (BIM 66.89.1. és BIM 66.89.2.) – Keményfából fűrészeléssel és faragással készített díszevőeszközök. Nyelük halat formáz, mely a villa esetében kis, hajlított ötágú villafejben végződik. Egy darab fából faragták. A hal szájában levő hurokhoz akasztókarika kapcsolódik. Kopott, repedt. A villa mérete: 19 x 3,5 cm, a kánálé: 18,5 x 4,5 cm. 1917-ben oroszországi hadifogolytáborban készültek, Nagy András szoboszlói lakos munkái. Emlék-

tárgy volt mindkettő, ajándékozója, Muszil Gábor örökölte, és 1960-ban a múzeumnak adományozta.

Gyűrű (BIM 66.1019.1.) – Katonák harctéri munkája 1918-ból. Alumíniumból készült pecsétgyűrű, a pecsétben sárgarézlap betét van. A gyűrű pontozással díszített, a pecsétrésztől balra “19”-es, jobbra „18”-as szám olvasható. A számokat három oldalról pontozásos díszítés veszi körbe, akárcsak a rézlapocskát. Díszítése durván elnagyolt. A gyűrű kopott, kissé oxidált. Juhász Imre gyűjtötte 1964-ben. Mérete: 9 x 23 mm. 1964-es gyűjtés.

Gyűrű (BIM 86.53.1.) – Alumínium pecsétgyűrű sárgaréz betéttel. A rézbetétben deltoid alakú bevésés látható, benne apró pontszerű beszúrások. A pecsétrész mellett mindkét oldalon “1914”-es évszámot helyeztek el átlósan, az évszámok fölött és alatt két és egy sorban farkasfogszerű sormintát karcoltak, az évszámmal párhuzamosan. Mérete: 9 x 25 mm. Katona Istvánné ajándéka.

Emlékgűrű (BIM 86.53.1.)

Öngyújtó (BIM 82.99.1.) – 20 mm-es töltényhüvelyből készült, benzinnel működött. Anyaga réz. Mérete: 9,5 x 2,2 cm. Id. Szabó Jánosné ajándékozta a múzeumnak.

Hamutartó gyufatartóval (BIM 85.105.1.) – Ágyútöltény hüvelyéből készült, anyaga sárgaréz. A hamutartó peremes, cakkos szélű hamus. Közepéből emelkedik ki az egyik oldalán íves szélű gyufatartó. A tárgy kopott, kissé oxidált. Valószínűleg az I. világháborúban készített katonai munka. Mérete: 17,5 x 8,4 cm. 1985-ben került a

múzeumba, a Thököly Imre Általános Iskola honismereti szakköre gyűjtötte.

Katonai emlék (BIM 84.6.1.) – Perforált papíron, vörös betűkkel, melyet aranszínű szegély vesz körbe „Királyért Hazámért 1912 1915 Tőzsér Zsigmond” felirat olvasható. A felirat I. Ferenc József színes olajnyomat mellképét veszi körül, alatta Tőzsér Zsigmond mellképe. A fotó hátulján felirat: „Anglo-American Photographers Wien VI. Mariahilferstrasse 101. VIII. Lerchenfeldstrasse 124.” A képet viaszos papírvirág és nemzeti szín szalag övezi. Alatta felirat: „39. e. 16 sz...” A szöveg többi része olyan kopott, hogy nem lehet elolvasni. Legalul papírcsíkon arany betűvel újabb feliratot találunk: „Szolgálati időm emlékéül”. A tárgy kopott. Mérete: 30 x 20,5 cm. Ajándékként került a gyűjteménybe 1984-ben.

Emléklap (BIM 84.6.1.)

Emlékkép (BIM 92.39.1.) – Perforált papírra készült. Aranyfonállal keretezett, színes – piros, zöld, kék – betűkkel hímzett felirata: „Emlékül katonai szolgálatomról az 1914.-évi világháborúból”. Fekete-fehér képen II. Vilmos és I. Ferenc József arcképe. Alattuk német és magyar selyemzászló között katonaruhás férfi (Kilián Márton/József) képe látható, díszes, aranyozott, domború viaszkeretben. A kép széles, szürke paszpartuban van. Kopott, de jó állapotú. Mérete: 49,5 x 40 cm. Hajdú Istvánné ajándéka.

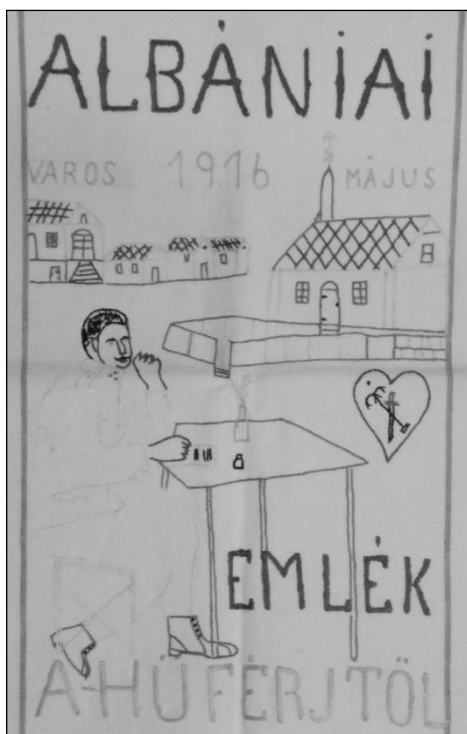
Katonai emlék (BIM 95.19.1.) – Nyomdai termék, levelezőlap felhasználásával készült. Fehér kartonlap, tetején az első világháborúban adományozott Vaskereszt kitüntetés látható fekete szalagon, szélein egy-egy vékony fehér sávval. A kitüntetés felső szárán korona, az alsón „1914”-es évszám, közepére kör alakú ezüst keretbe osztrák–magyar katona (Ungai József) arcképét ragasztották be. A kitüntetés alá egy babérlevelet helyeztek, melyre tintával írták fel: „Emlékül a kedves szüleimnek”. Mérete: 12 x 9 cm. Ungai Józsefné ajándéka.

Világháborús emlék (BIM 95.19.1)

Katonai emlék, keretezett fényképfelvétel (BIM 95.21.5.) – Két hasonló módon beállított portré, katonakép van egy egyszerű kivitelű, sötétbarna színű keretben. A fotók fölé írták tintával, kiket ábrázolnak az ovális alakú portrék: „Dancs István őrmester”, „Horogh Gyula népfel”. A férfiak arca büszke, erőt sugároz. A felvételek beállítottak, de kültéren készültek. A fotók alatt folyamatosan írva: „1914/915 Világháború küzdő bajtársak. Szerető családomnak örök időre Emlékül”. Mérete: 14 x 20 cm. Farkas Mihály ajándékozta a múzeumnak.

Katonai emlékkendő (BIM 96.228.1.) – Gyári szövésű törölközőre hímzett emlékkép. A törölköző szélein két-két hosszanti vörös csík fut végig. A csíkok által határolt részben van a kép. A szálöltéses munka békés jelenetet ábrázol: a háttérben házakat látunk, az előtérben asztal mellett ülő katona (szakaszvezetői rangban) levelet ír. Az asztalon üvegpalack és tintásüveg van. Az asztaltól jobbra stilizált szív látható, melynek közepén kard és horgony van egymáson keresztbe helyezve. Hímzett felirata: „ALBÁNIAI VÁROS 1916 MÁJUS”, az életkép alatt pedig „EMLÉK A HŰ FÉRJTŐL”. A felirat tartalmát erősíti a kép szimbóluma, hiszen a szív a szeretet, a horgony a remény, a kard pedig a mértékletesség és a józan-ság erényeinek attribútuma a keresztény művészetben. A hímzést Pálfi Miklós készítette. Mérete: 86 x 41 cm. Kircsiné Forgó Erzsébet ajándéka.

Albániai emlék (BIM 96.228.1.)

Emlékkép (BIM 2000.84.1.) – A képet felülről és alulról az „Emlékkép a dicsőséges 1914. évi Világháborúról.” szöveg keretezi, melyet sötétkék, világoszöld és bordó színű fonállal hímeztek. A Háziipari Műintézet terméke. Apró lyukú, perforált karton. Középen II. Vilmos és I. Ferenc József olajnyomatos mellképe, melyet aranszál vesz körbe. Mellettük német és magyar zászlót helyeztek, a képek fölé stilizált koronát hímeztek. Alattuk világoskékkel hímzett felirat, melyet aranszínű hímzés keretez: „ISTEN ÁLDJA MEG VITÉZ KATONÁINKAT”. A képet széles, sötétbarna keretben helyezték el. Mérete: 48,5 x 38,5 cm. Vásárlás útján került a gyűjteménybe.

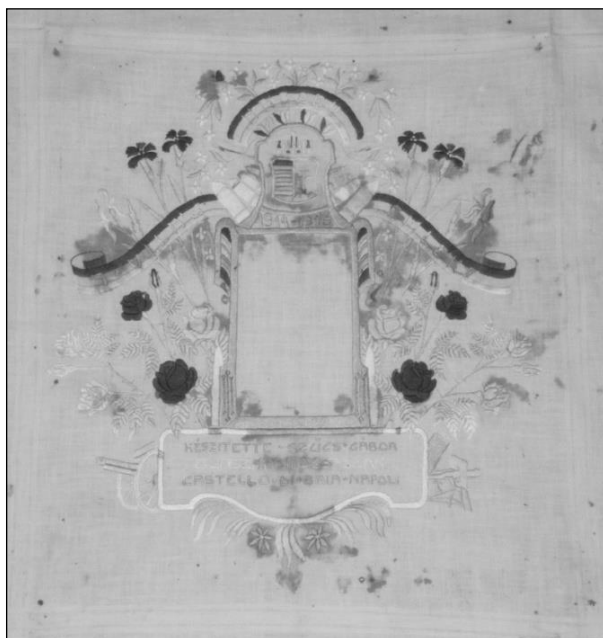

Emlékkép (BIM 2000.84.1.)

Emlék (BIM 2002.52.1.) – Kisipari munka, alapja vastagabb karton. Erre ragasztották fel a központi hatalmak uralkodóinak színes olajnyomatos, ovális alakú mellképét. Itt együtt szerepel I. Ferenc József és IV. Károly. A sablonban a készítő a saját fényképét is el tudja helyezni. Felirata: „Emlékkép világháborúról 1914 1917”, valamint „M. Kir. Honv. Ministerium Hadsegélyező Hivatala. Vitéz

harcosaink és az elesettek özvegyei, árvái javára. 10 fillér”. Mérete: 48 x 37 cm.

Emlék (BIM 89.25.1.) – Színes fonállal, laposöltéssel hímzett fehér kendő. Közepén barna színnel hímzett képkeret látható. Fénykép nincs benne. A keret két oldalán szimmetrikusan vörös, sárga és fehér rózsákat látunk, följük liliomokat és vörös szegfűket hímeztek. A képkeretet mellett alul jobb és bal oldalon is egy-egy gyalagsági löszert találunk. A keret fölött a magyar címert helyezték el, melyet két oldalon négy-négy tűzérsegi lövedék díszít. A címer alatt keretben „1914-1916” évszám olvasható. Följe és kétoldalt a virágok közé nemzetiszín szalagot hímeztek „A VILÁGHÁBORÚ EMLÉKE” felirattal. A fényképkeret alatt fehér keretben, három sorban barna, fehér és lila cérnával hímzett felirat tájékoztat az emlék készítőjéről és a készítés helyéről: „KÉSZÍTETTE · SZÜCS · GÁBOR/ · OLASZ · HADIFOGSÁGBAN/ CASTELLO · DI · BAIA · NAPOLI”. A fehér keret mellett jobb és bal oldalon is ágyúkat, alatta leveleket és két lila színű virágot látunk. Mérete: 51 x 49 cm. Ajándékozója Kiss Lajosné.

Szücs Gábor emlékkendője (BIM 89.25.1.)

Nem ment ritkaságszámba, hogy a katonák a harctéren vagy a hadifogságban hangszereket készítsenek, de azok általában egyszerű szerkezetű és megmunkálású eszközök voltak. Novotny Tihamér említést tesz egy zongoráról, melyet Darnicában faragott bicskával egy erdélyi tanító, ez viszont valóban ritkaságszámba ment.²⁹ Az idei évben egy hasonlóan érdekes zenészerszám került a Bocskai Múzeum gyűjteményébe.

Az 1936-ban készített harmónium Berecz Csaba ajándéka. A hangszer érdekessége, hogy annak prototípusa az első világháború idején készült orosz hadifogságban.³⁰ Készítője, Berecz Ottó tanító 1915-ben esett hadifogságba, és a razdolnojei táborba került. Itt készítette el 1917 tavaszán első hangszereit fogolytársával, Leandhard Vilmos asztalossal közösen, egy ötöktávós, fatőkés, rövid zongorát. A megépítéséhez faanyagként ágydeszka és vaddiófa szolgált, enyvet csontból főztek, fényesre csiszolt csonttal borították a billentyűket. A húrokat a piacon vásárolt cimbalmokról származtak. A kész zenészerszámot a később Kossuth-díjas zenészerző, Ádám Jenő is kipróbálta, aki szintén a készítő fogolytársa volt ekkoriban. A zongora Magyarországra szállításában Sven Hedblom, a Svéd Vöröskereszt munkatársa segített volna. Őt azonban az 1918-ban a városba betörő Kalmükov kozák atamán emberei kivégezték, a zongorát megsemmisítették. Az eset után Berecz Csaba és társa egy könnyebben szállítható hangszer megalkotásán fáradozott. Munkájuk eredményeként született meg egy kb. 10 kg súlyú, ládájába betolható, négy oktáv hangterjedelmű, egy sípsoros hordozható harmónium. A táborban ez szolgáltatta a templomi istentiszteleteket, az énekkarok zenei kíséretét. Berecz Csaba a hadifogságban is zongorahangolásból és javításból tartotta el magát, de gitárt is készített. Hosszú, hat hónapig tartó, kalandos hajóút után, 1920-ban tért haza Magyarországra. Itthon szabadalmaztatta a harmóniumát, és gyártani kezdte azt. Az 1936-ban készült példány már két sípsorral rendelkezett, és ma is működőképes.

²⁹ NOVOTNY 1987: 31.

³⁰ Berecz Csaba személyes közlése, nyomtatásban megjelent: BERECS 2014: 18-22.

A Bercz Ottó által 1936-ban készített harmónium

Összegzés

Az első világháborúnak a Bocskai Múzeum gyűjteményében található tárgyi emlékeit áttekintve egyértelmű, hogy a gyártók a háború igényeinek kiszolgálóivá váltak az 1914-1918 közötti időszakban. A tárgyak feladata nem más volt, mint a háború népszerűsítése. A propaganda eszközei lettek. De nem csupán a gyári termékeket, hanem úgy tűnik, a katonaemlékeket is a maga alá gyűrte az állami propagandagépezet. Ezek gyakran az előbbiből vették át motívumaikat. Mindkét tárgycsoport közös jellemzője, hogy megszépítették a háborút. Nem annak valós arcát mutatták be, hanem csak a hazafiasság, a bátor helytállás jelenik meg rajtuk. Ez azért is meglepő, mert a frontvonalakban harcoló katonák közvetlen tapasztalatokkal rendelkeztek az összecsapások véres valóságáról, a szenvedésről, melyekről – a cenzúra miatt csupán burkoltan, de – leveleikben tájékoztatták az otthon maradt családtagokat is.

Az is egyértelműen megmutatkozik, hogy sajnos csak kivételesen ritka alkalommal maradt fenn olyan részletes adatunk egy világháborús emlék keletkezésének, készítésének körülményeiről, adományozásáról,

mint a harmónium esetében. Az esetek többségében az emlékezet nem őrizte meg a tárgyak történetét, sőt számos esetben még a készítő vagy az eredeti tulajdonos személyét sem ismerjük pontosan. Olyan érzésünk van a múzeumba került tárgyakat vizsgálva, mintha az első világháború történései kiestek volna a társadalom emlékezetéből. „...meddig tartott a háború kultusza? Meddig az állami kisajátításban és meddig a mikroközösségekben?” – tette fel a kérdést tanulmányában Ságvári György, aki a második világméretű konfliktus kirobbanásában látja a választóvonalat. Magyarázata szerint egyrészt az elsónél is nagyságrendekkel több szenvedést és áldozatot követelő és sokkal pusztítóbb második világégés egyszerűen kiszorította és elhalványította a Nagy Háború emlékét, másrészt a hatalom sem volt már érdekelt a kultusz fenntartásában.³¹ Valószínű, hogy a centenáriumi rendezvények nem tudják megállítani a Nagy Háború emlékének további halványulását. De azzal, hogy – ha rövid időre is – a figyelmet a Nagy Háborúra irányítják, hozzásegíthetnek bennünket a résztvevők tapasztalatainak és az események mozgatórugóinak jobb megértéséhez.

Irodalom

BALÁZS József – PONGÓ János

1977 Pisztolyok, revolverek: rövid fejlődéstörténet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest

BARCY Zoltán – SOMOGYI Győző

[1990] Királyért és hazáért. A m. kir. Honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868-1918. Corvina Kiadó, Budapest

BERECZ Csaba

2014 Szibériai emlékek. *Szókimondó*, 2014. november

CSÁKVÁRYNÉ Kottra Györgyi

2005 Az I. világháború a képzőművészetben. In: „Boldogtalan hadidiők...” (avagy ami a boldog békeidők után következett 1914-1918). Petit Reál Könyvkiadó, Budapest

³¹ SÁGVÁRI 2005: 118.

DR. KOVÁCS Vilmos

- 2005 Az osztrák–magyar tüzérség az I. világháborúban. In: „Boldogtalan hadidíők...” (avagy ami a boldog békeidők után következett 1914–1918). Petit Reál Könyvkiadó, Budapest

GALVÁN Károly

- 1971 A magyar királyi Honvédség (1868—1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeti Múzeumban. In: MOLNÁR Pál (szerk.): Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Budapest

HERMANN Attila – SZANYI Miklós

- 2012 „Csak előre, édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Méliusz Központ, Debrecen

KRANKOVICS Ilona – SALLAY Gergely Pál

- 2011 Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulatjelvények a Déri Múzeum gyűjteményében. *A debreceni Déri Múzeum évkönyve* 2010. Debrecen, 113–164.

LEXIKON

- 2010 Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs. Petit Real Könyvkiadó, Budapest

LUGOSI József – TEMESVÁRY Ferenc

- 1988 Kardok. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest

LUGOSI József

- [1981] Szuronyok Magyarországon a 18. századtól napjainkig. Múzeumi füzetek 3. Országos Hadtörténeti Múzeum, Budapest

MAKAI Ágnes – HÉRI Vera

- 2002 Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Helikon Kiadó, Budapest

NAGY IBOLYA

- 2008 Császi Jeremiás botja. *Hajdúszoboszló*, 2008. 3. sz.

NOVOTNY Tihamér

- 1987 Első világháborús katonaemlékek. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

Stefan REST – M. Christian ORTNER – Thomas ILMING

- 2002 Des Kaisers Rock im 1. Weltkrieg: Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch-ungarischen Armee von 1914 bis 1918. Militaria, Wien

SÁGVÁRI György

- 2005 Tárgyasult emlékezet. Emlékművek, múzeumok a Nagy Háborúról.
Hadtörténelmi Közlemények, 118. évf. 1-2. sz.

SALLAY Gergely Pál

- 2005 Az Osztrák–Magyar Monarchia kitüntetési rendszerének
„militarizálása“. In: „Boldogtalan hadidiók...” (avagy ami a
boldog békeidők után következett 1914-1918). Petit Reál
Könyvkiadó, Budapest

SALLAY Gergely Pál

- 2010 Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alaku-
lat- és emlékjelvények. Zrínyi Kiadó, Budapest

A CSERGETÉS, MINT SZELLEMI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

A szellemi kulturális örökség¹ alulról szerveződő, jól azonosítható közösség által meghatározott és fenntartani kívánt hagyomány, amely megfogalmazásában reflektál az eredet, az örökítés, a felkészülés és a történetek részleteire. A kulturális örökséggé tétel és az intézményesülés révén hatással van az átadás társadalmilag beágyazott értékszintjére. A néprajzi értelemben vizsgált szellemi kulturális örökség² a változatosság, a heterogenitás és a változékonyság három jellemző vonását mutatja fel. A kulturális örökséget értelmezhetjük virtuális készletnek, amelynek tartományát materiális és immateriális készségek alkotják a fenntartó közösség számára.³ A fenti körülhatárolás három szempontból lehet kifejtésre és kutatásra méltó, egyrészt a készlet hagyományos formája lehet érdekes napjaink *poststorage* – azaz nem készletező- világában, a másik a tudás megőrzésének és örökítésének formája, harmadrészt pedig a tudás közös kincsként való kezelése, amely normatív jellegű és csekély mértékben ismer lokális szinten variálódást, mert szakrális és ezért sérthetetlenül felelevenített keretek között értelmezi.

A szellemi kulturális örökség átadásdimenziója helyett, ha az átadás módjára, a hagyományos tudás idődimenziójára, a készlet érzelmi alapja és a készség tudásbázisa fogalomhármásban tekintünk az örökségre, úgy ez önmaga is képes közösséget és ezáltal hagyományt teremteni, minthogy egyik nincs a másik nélkül, illetőleg egyik hiányában csak arctalan tömeg és iránytalan sodródás létezhet a közösségek számára. Az örökség birtokba vétele nehezen transzponálható a hagyomány szellemi kulturális örökségfogalmába, hiszen az örökség nem idegen elem, amellyel ismeretlenül kell szembenézni, ezáltal nincs aktusa és gesztusa sem a beiktatásnak.

¹ Az örökségfogalom magyarországi kialakulásáról és intézményesüléséről lásd: ERDŐSI –SONKOLY 2005: 84-89.

² Francia kifejezéssel a *patrimoine ethnologique* fogalma, melyet a *heritage*, az elit kultúrára vonatkozó kifejezés helyett használnak Franciaországban, amely így megközelítőleg a néprajzi hagyaték vagy örökség összetétellel fordítható. Vö. PALÁDI-KOVÁCS 2004: 7.

³ Vö. ERDŐSI –SONKOLY 2005: 77. A készség szó itt a pásztorkészség szó eredetijéből fejthető vissza (vö. HERMAN 1898.).

Az örökség fogalom használata mellett szinonimaként a szoboszlóiak számára a készlet/készület/készség hármasság több szintű előkészítő folyamatának modellként való használata előtt széles perspektíva kínálkozik. A készség szó általános használatba vonásával reflektálhatunk a tudásszintek folyamatos változására, azaz amit valaki már megszerzett, gyakorlás nélkül vagy éltető közeg nélkül elveszítheti azt. Azonban az örökség elvesztése helyett a készség önfejlesztő dinamikája révén egyéni megoldásokra juthat, amelyet saját igazaként ismerve meg a jelenség személyes igazságához juthat el és juttathat el másokat is. Így a személyes bevonódáson alapuló készség hangsúlyozásával ráébredhetünk arra is, hogy megélés nélkül a hagyomány üres keret csupán, amit nem legitimál a benne eltöltött idő vagy erőfeszítés sem.⁴ Talán érdemes lenne olyan alternatív kulturális tulajdonkonceptió után nézni, amely nem a nyugati hagyományos Locke-i magántulajdon eszme közösségi kivetítést – azaz kiterjesztett individuumot és kiterjesztett tulajdont – mutatja, hanem más dimenzióit villantja fel az értékképzés univerzális mércéjeként.⁵ Ugyanezen a képtelen alapon nyugvó birtoklásra irányulhat rá figyelmünk azon örökségeken át, amelyeken „kár lenne osztozkodni, amelyek egyszerre tartoznak készítésük, használatuk földrajzi térségéhez, államalakulatához, s ahhoz az etnikai, nyelvi közeghez, amelyben a tárgy született és alkotója (ha ismert) tartozott.”⁶ Jogosnak lehet tekinteni a nemzeti és etnikai csoportok kulturális elkülönítését az örökségpolitikában, de tekintettel kell lenni a történelmi egymás mellett élés hatásaira és kulturális mozgásaira, miként intő példa lehet a néprajztudományban széles körűen ismert és ezért példaként is használt „*vadrózsa-per*”-nek, mint formális azonosság miatt eszkalálódó konfliktushelyzetek a többrétegű tanulsága is.

Az európai kulturális örökség keretén belül a magyar néprajztudomány számára a nemzeti jelleget nehezebben tudja érvényesíteni, mert a zömében egy kultúrgyökerű nyugat európai kultúrkör tagjai a nemzetek feletti elvet nálunk könnyebben érvényesítik.⁷

⁴ Vö. ERDŐSI–SONKOLY 2005: 77.

⁵ FEJŐS 2005: 41-48. Amint azt Fejős idézi David Lowenthal által hangsúlyozott közösség, identitás, folytonosság és történelem fogalmi csomópontjai bekerültek a Szellemi Kulturális Örökség alapokmányának kitételei közé. Vö: SONKOLY 2000: 47.

⁶ PALÁDI-KOVÁCS 2004: 3.

⁷ SONKOLY 2000: 55.

Ezt a több szintű fogalmi jelenlétet a szellemi örökség-fogalom alkalmazása és eltérő értelmezési szintjének elkülönítésével helyén tudjuk kezelni.⁸ Az eltérő szerveződési szintek fogalmi és problémaköréből adódó ellentétek feloldásában és nyelvi különbségek lefordításában lehet segítségünkre a néprajzos szaktudás.

A 21. század második évtizedében Hajdúszoboszló város lakossága a változó időstruktúrákban és térrendszerekben is megőrizte több évszázad óta magáénak elismert hagyományát, a *csergetést*. A Szilveszter éji óév-búcsúztatás hagyománya a közismeretben is élő, 1660-ban történt Szejdi dúláshoz kötött történeti hagyományokra épült fel, amint az állattartáshoz is szervesen kötődő és mára a huszadik század közösségi eseményeinek hatásait is magán hordozó évenként ismétlődő hagyományává vált a gyógyvize révén turizmusra épülő városi közösségnek.

**Csergető pásztorfiú, 1964 (A Bocskai István Múzeum Adattára
– a továbbiakban BIMA – 512-75, 787-70)**

⁸ SONKOLY 2000: 48.

A csergetés hagyományán belül ezek alapján három fő időszakot különíthetünk el, ha érzékenyen kívánjuk megvizsgálni az örökség és értékátadás szempontjaiból, három aránytalan időszakra bontva a 354 évet. A szakértői mintavételezéssel megszólított adatközlők⁹ a jelenkori csergetés körül kialakult kulturális eseménysort az 1990-es évekig látják töretlen ívűnek. Ezt az időszakot megelőzi a hajdúszoboszlói lakosok emlékeiből kirajzolódó, 1990 és 1920 közötti időszak. Az emlékezetben a hagyomány gyökere a 17. századi török dúlásig kapaszkodott vissza. Ez az 1920-as évek és 1660 közötti korszak, a csergetés harmadik időszaka, melyre az emlékek monolitikus egysíkúsága jellemző.

A hagyományosnak nevezett, hajdújogokra visszavezetett, mezőgazdaságra alapozott életformát követő lakosság napi életritmusát évszázadokon keresztül a gazdálkodás kötelező feladatainak elvégzendő rendje határozta meg. Ebben először a kollektivizálás hozott változást, átalakítva a hagyományos életformát. Ebben az időszakban a hagyományok formája is megváltozott, a hagyományok, így a csergetés ünneppé válásának folyamata figyelhető meg. Másodszor a turizmus hozott változást, melynek következtében a csergetés szórakoztató célú tömegrendezvényévé vált és jelenleg is ekként működik. Ez azonban újból megváltozhat, ha a csergetés a szellemi kulturális örökség része lesz, ami feltehetően maga után vonja a hagyomány hatókörének kiterjedését.

Ezen változások során nem a csergetés kulturális színvonalának emelkedése vagy csökkenése, hanem a hagyomány jelentéstartalmának megléte, vagy eltűnése a valódi kérdés. A hagyomány megélésének konformosabbá, azaz veszélytelenné tételével például a csergetés legmélyebb szimbolikus jelentéstartalma húzódna háttérbe, ami a zajkeltéssel végzett mágikus szertartás elhalványulásához vezetne. Habár mindenki berzenkedik a betiltott petárdák, sipító hangeszközök, süvöltő hangtöltények ellen, a kilengések és normaszegések, melyek hozzátartoznak a liminális időszakokhoz a szent és a profán eme kronotopikus helyszínén, a város fő útján az új és az ó év választóvonalán történnek. A szimbolikus átmenetek helyén és idejében elkövetett normaszegések hagyományosan elfogadottak voltak mind a három időszakban. A szellemi örökségelemek nemzetközi listáján végigtekintve megerősíthető az az észrevétel, hogy a listaelemek kifejezetten eme történeti gyökerű, a hétköznappal sokszor ellentétes normatív kódrendszert kívánják közösségi döntés és kíváncsi alapján továbbörökíteni a következő generáció és a társadalom egésze

⁹ Az adatfelvétel során öt generáció elbeszéléseinek adatait rögzítettem.

számára. A szellemi kulturális örökségekből szőtt háló pedig sokszor éppen a hagyományokon alapuló, de nem a hétköznapi rendbe illeszkedő, megszokott és elfogadott, de „szent időben” és különálló térben létező (ugyanakkor nem deviáns) minőségeket kívánja megismertetni.

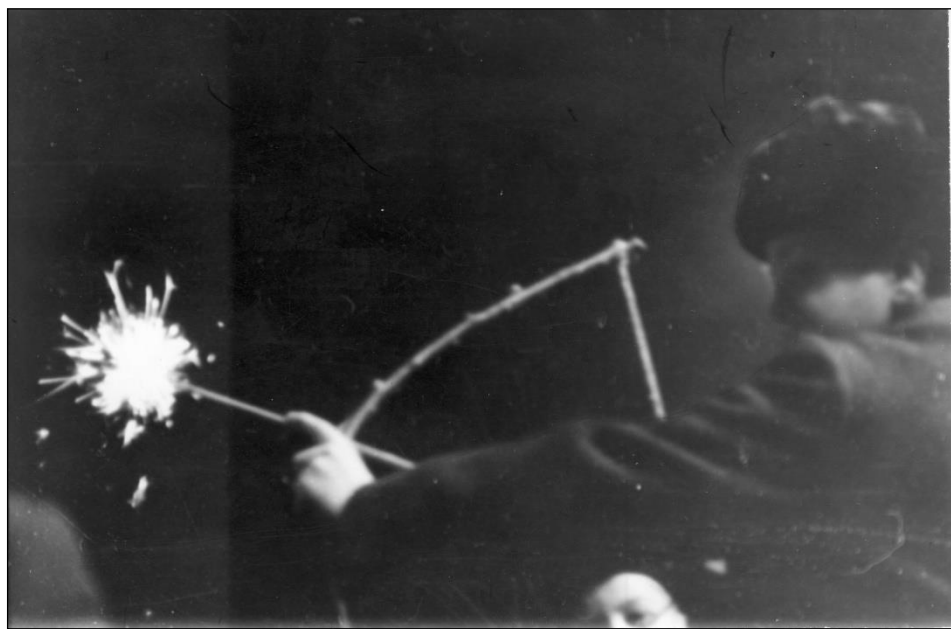
A csergetés hagyományos rendje szerint a csergetők és a csergetés további résztvevői délután öt óra körül kezdtek gyülekezni a város fő utcájának – nem pedig terének – két oldalán, a református templom térségében. A jószág ellátása után, az állattartással foglalkozók saját személyes állatterelő szerszámaikkal, a gulyás és csürhész a karikással, már az udvarról kilépve elkezdték a zajkeltést, amiben a gyerekek mindig nagy kedvvel és sokféle szerszámmal segédkeztek a leírások tanúsága szerint; a kolomptól a lyukas fazekakig bezárólag számtalan alkalmas eszköz volt a hangoskodásra.

Kolompós gyerekek a Csergetésen, 1964 (BIMA 786-70)

A csergetők és gyerekek után családok vonultak a település központjába, ahol a hat órakor megszólaló harangszóig a férfiak az egyéni virtus bemutatásával, az asszonyok beszélgetéssel töltötték az időt. A Hősök tere lezárása és elfoglalása a szóbeli emlékezetében az 1950-es évekig nyúlik vissza, amikor is Hajdúszoboszlón alig egy-két személygépkocsi közlekedett. Az út lezárása a nagy tömeg és az oldott hangulat

mellett a közösségi gyülekezés rendben zajlott. A közösségi normákra az 1980-as évek végéig a résztvevők maguk ügyeltek. A hagyomány ünnepé válásakor néhány rendőri felügyelő és önkéntes rendőrök vigyázták a rendet. A 20. század második felében a hangulat fokozását a zajkeltésen túl csillagszórókkal – és más hagyományosabb tűzszerekkel – érték el. Ezek „bevetése” során már történtek rendbontások. Ennek kirívó példája a rendezvényen átengedett autóbusz csomagtartójának felgyújtása volt, amit a közösségi emlékezet kiegészít az egyik panelház erkélyének ki-gyulladásával is. A nyolcvanas évek nagy divatja, a nylonkabát „csillag-szóró-érzékenysége” miatt ez utóbbi erkélytűz összekapcsolódik a sze-mélyes égési sérüléseknek, a hajfürtök lángra kapásának, az usztasa sap-kák füstölgésének és az utolsó csonkdarabkáig hajigált csillagszórók fényíveinek emlékeivel.

Csillagszórós nyilat lövő fiú, 1964 (BIMA 788-70)

A csergetés deszakralizálódása – ugyanakkor ünnepé válása – az 1960-as évekre tehető, amikortól a városba felmenő helyi lakosság a harangszót követően haza vonult, nem pedig be a református istentisztelet-re. Érdekes párhuzam, hogy a templom tornya alatti kisablakokba kitett lámpások emlékezete is valahol itt tűnik el az elbeszélésekből. Az ese-

mény ünnepi volta a politikai hatalom szempontjából ekkor a tömegese-
mény kockázatával párosult. Édesapám – aki 1982 és 1984 között a váro-
si művelődési ház igazgatója volt és így némileg magát rendezőnek is
vélte – a nyilvánosság előtt rejtett, de a közösség előtt nyílt örömmel vett
részt a „népünnepélyen”. Sokat elárul a nyolcvanas évek kulturális ideo-
lógiájáról, hogy ez a népünnepély – bár rendezett keretek között akarták
tartani – mégis egyfajta „pogány feszültségszelepként” működött: lehető-
vé tette, hogy a város lakossága „kieressze a gőzt” a csergetés misztikus
estéjén. Ekkor tehát kiszélesedett a csergetés hagyományos időrendje. A
korábban egy órás hagyomány több órás üneppé, majd egész estés ren-
dezvénné változott. Ezzel párhuzamosan a „tömény” hagyomány „fel-
hígult” és kezdi elveszteni eredeti jelentését. Ez a magyarázata a résztve-
vők (nézők) azon véleménynek is, miszerint a csergetés túl kevés az
egész este kitöltésére.

A hangot csillagszóróval kiegészített fényünnepet a kilencvenes
évektől tűzijáték színesítette, ami már nagyobb közönséget is képes volt
megszólítani és az utcára vonzani. Egyben új helyszínnel is gyarapodott a
locus-ok sora. A tűzijátékot és a görögtűzet a művelődési ház tetejéről
indították. Megváltozott tehát a térhasználat. A hagyomány szempontjá-
ból eredetinek tekinthető, de az üneppé alakulás folyamatában margina-
lizálódott helyszín, a református templom helyett egy új helyszín került a
figyelem fókuszpontjába: a művelődési ház.

A csergetés szereplői, az állatterelés eszközeit magukkal vivő
pásztorok, juhászok, csikósok, csürhések, kondások, gulyások a közössé-
gi normarendszer hagyományos elvárásának megfelelően, magukra nézve
kötelező jelleggel, legjobb ruhájukban vonultak fel a városba, a helyi
közösség elé, hogy részt vegyenek a zajkeltésben. Az egyházi ünnep mel-
lé rendelt profán közösségi óévbúcsúztatás találkozási eseményként szol-
gált a rokonság és barátok számára: a férfiak bizonyíthatták merészségü-
ket alkalomszerű ostorkezelési tudásuk bemutatásával, az iskolából kima-
radt, állatok mellé szegődtetett legények ügyességüket, a nyilazásban,
csillagszóró hajításban pedig a gyermeki játékszenvedélyt élhették ki a
résztvevők. A hagyományos óévbúcsúztatás felbomlásával a tömegben
megszaporodtak a Szilveszter éji populáris kulturából ellesett és beszi-
vargó jelmezelemek, álarcok, papírcilinderek, tréfás öltözetek.

Meg-megjelentek az ijesztegetők is, akik gyermekek rémisztésé-
vel arattak hangos sikert a felnőttek körében. A harsány hang és fényha-
tások, tűz és szikra vetése, az ijedelem szokványos tűréspontjának kollek-

tív kibillentése sajátos közösségi élményhez jutatta Hajdúszoboszló lakosságát.

Csergetés, 1970-es évek (BIMA 6448-2001)

A mítikus ködbe vesző, törökön aratott győzelem könnyen rokonítható az élet megpróbáltatásaival. A liminális időpillanatban, az ó és új év fordulóján tartott csergetésben, kürtölésben, kolompolásban kollektívan átélt ál-háborús létpillanat, ha nem is tudatosan szervezett stratégia szerint, de képes megidézni az egzisztenciális válság ösélélményét.

Tülkös pásztor, 1964 (BIMA 513-75)

A csergetés hagyományosból ünnepi eseménnyé, majd szórakoztató eseménnyé válásával az egyéni résztvevők személyes cselekedeteinek terei is átkerültek a személyes térfélről a nyilvános térfélre. A hagyományos óév búcsúztatás a templomi istentisztelet után családokként rendszerint elkülönülve, a másnapi munkavégzésre készülve zajlott le. Amíg Hajdúszoboszlón az állattartás általános volt, addig Szilveszter éjjelén nem volt virrasztás, nem volt kiemelkedő ételfogyasztás sem, a sült tésztafélék közül a rétesek különböző fajtáit készítették el ilyenkor az asszonyok, a ma is kedvelt túrós, almás, rizses rétes mellett kölessel töltött rétes is készült.

Az ünneppé válásban, a hétköznapiakból való kiszakadásban jelentős szerepet játszott a családi állatállományok megfogytatkozása és a jelentős életmódváltás a második világháborút követő évtizedekben. A családi térben megtartott táncalkalmak még a hetvenes és nyolcvanas években is általánosak voltak ezen az éjjelen. Ilyenkor a szülők generációja helytel, étellel és itallal is segítette a kevesebb pénzzel rendelkező fiatalokat. Az 1990-es évektől kezdve megnőtt a tere és ideje is a közösségi térben lezajló szórakoztató eseményeknek. A Szilveszter éji hagyomány és ünnep szilveszteri műsorra bővült, amelynek keretében most

már a közösségi térben találkozhat a résztvevő az évszázados hagyománnyal, a csergetés, túlkölés révén az ebbe való bekapcsolódás lehetősége által; a csillagszóró-dobálás, hangélmények révén az ünnepi hangulat idéződik meg számára; a színpadon és az ég kárpitján pedig a legújabb közösségi rendezvényelemekkel lehet találkozni.

A kulturális örökség fogalma az 1970-es években terjedt el Európában, amely a „kollektív emlékezet fogalmával párosult”.¹⁰ A helyi és regionális kulturális örökségek meghatározásának és védelmének alapelvei az 1990-es években az Európai Unió igazgatási körébe kerültek. A kulturális örökség fogalmkörének európai divatjával a kultúrtörténeti hagyomány stratégiai szerepe változott meg. A kulturális és természeti örökségek listába vétele után, vagy azzal párhuzamosan a szellemi értékek, azaz a hagyományok felé tart az örökségfogalom expanziója.¹¹ Az örökségfogalom felértékelődését a történeti tények emlékezetben tartása mellett egyre inkább az elfelejtett hagyományok diskurzusa is kiegészíti. A XXI. század élhető életének kialakításakor az egyének és a közösségek az elfeledett vagy már csak a kevesek birtokában lévő szellemi tudás megszerzésének reményében veszik érdeklődésük körébe. Az egymás földrajzi értelemben vett közelségében élő egyének rendszeresen olyan kulturális mintát keresnek, amit az ősök gyakorlata szentesített és a közösségi túlélés zálogát biztosítja.¹² Az örökségelemek piacosításával, a

¹⁰ ERDŐSI–SONKOLY 2005: 74. Az Európai Helyi és Regionális Tevékenységek Kongresszusának eredménye az a felülről szabályozott alapelv, amely 1994-ben körülírja a helyi és regionális kulturális örökség fogalmkörét és a védelem mikéntjét. ERDŐSI–SONKOLY 2005: 75. Ennek a kodifikációnak az előzménye volt, hogy 1949-ben az Európa Tanács egyik alapvető céljaként nevezik meg az európai örökség ápolását. SONKOLY 2000: 46.

¹¹ ERDŐSI–SONKOLY 2005: 75.

¹² Vö. ERDŐSI–SONKOLY 2005: 76. A megemlékezés aktusát eredendően vallásosnak majd időben előre haladva laikusnak és nemzetinek tételezik, a religiosus és sacralis dimenzióit néprajzos szemléletben árnyalásra használva a népi emlékezet archetipikus szakralitása kiválik ebből a sorból és az alulról építkező szellemi kulturális örökség gyökerére mutat rá, amely szerint nem a vallásosan szentesített, hanem a sérthetetlen szent emlékezet és hagyomány alapját kerüli meg, amely alapvetően nem racionális hanem toleráns és a változtatásokra ráhagyásokkal álmodó érzelmi aspektus. (*Aludjunk rá egyet* szófordulata.) Az örökségfogalom Ashworth groningeri professzor által meghatározott tudományos megfogalmazása a jelen igényei alapján véghezvitt szelekció, amely nem azonos a tudományos igényű és teljességű horizontot ad – kettős eltávolítás eredménye (ERDŐSI–SONKOLY 2005: 79.). Az örökség tartalmát és formáját a nem idealizált, ellenben a turizmusban felhasznált állapotában a fogyasztó az örökssel együtt alakítja. Ezáltal teljes joggal fosztja meg az örököszt szakrális küldetésétől. Nem

turizmusba való bevonással új gazdasági lehetőségek is nyílhatnak, amelytől jelenleg hangsúlyozottan elhatárolódik a világszervezet.¹³ Az elhatárolódás nem új keletű, azonban több örökségelemben, főleg a kézműves hagyományokat bemutató és a továbbéltetést célul tűző elemeknél kiemelten fontosnak tartják a nominálók és a bírálók egyaránt, valamint az alapító okirat is kedvezően említi ezt a potenciált.

Az állam által fenntartott kulturális és művelődési intézmények kiüresedése annak az identitástartalomnak a kiüresedését mutatja, melyet viszont a múzeumok, gyűjtemények kincstári alapküldetésükön túl magukévá tettek. A képviseleti demokrácia hatékonyságának megkérdőjelezésének időszakában a közösségi alkalmak diskurzuskosarából kikoptak azok az árnyalt történeti érzékenységű hiteles dokumentumok, melyek kézzel foghatóan bizonyíthatják és mutatják be a tárgyak életén és felhasználásán keresztül az egyéni és közösségi stratégiák eredményességét. A közösség érdeklődése az alkalom felé fordul, de az alkalom megszervezése és kivitelezése csak gyakorlat révén válhat közösségerősítő eseménnyé.

A csergetés Hajdúszoboszló hagyományos, ünnepi és kulturális rendezvénye, melynek bemutatására – a teljes körű, részletes leírás helyett – most csak a szellemi kulturális örökségelemek elbírálásakor fontosnak ítélt szempontok szerint tettem kísérletet. A csergetés hagyománya széles körű társadalmi csoportot érint, nemzedékek óta gondosan ápolt szokásrendet alkot, amely több változáson is átesett, de fennmaradt, csiszolódott a kor igényeihez, ugyanakkor megőrizte archaikus és szimbolikus vonásait, amely révén egyaránt képes szólni a különböző korosztályokhoz, társadalmi rétegekhez, csoportokhoz, egyénekhez és közösségekhez egyaránt. A csergetés alatt a Hajdúszoboszlóra látogató idegen is lehetőséget kap az évszázados hagyomány megélésére, ugyanakkor a fokozott zajkeltés, veszélyhelyzet és liminalitás miatt univerzális léttapasztalathoz is juthat.

tudja, hogy a büszke ember, azaz az örökös miért és hogyan és mire büszke. – Az aktorok hitelességének tisztázatlansága konkrét problémakén jelenik meg 2005-ben azzal a kiterjesztéssel, hogy az örökség hordozójának hitelessége próbaköve lehetne a produktumoknak is. ERDŐSI–SONKOLY 2005: 88.

¹³ ERDŐSI–SONKOLY 2005: 79.

Irodalom

BARTHA Elek

- 2006 Vallási terek szellemi öröksége. Budapest: Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda.

ERDŐSI Péter – SONKOLY Gábor

- 2005 A kultúra melankóliája. A kulturális örökség fogalmának megjelenése. *Világosság*. 6. 73-90.

FEJŐS Zoltán

- 2005 Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. *Iskolakultúra*. 3. 41-48.

HERMAN Ottó

- 1898 Ösfoglalkozások. *Halászat és pásztorélet*. Budapest.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 2004 A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. Örökség, hagyomány, néprajz. *Honismeret*. 2. 1-11.

SONKOLY Gábor

- 2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. *Regio*. 4. 45-66.

TÁNCUDOMÁNYI VIZSGÁLÓDÁSOK ÉSZAK-BIHARBAN

Bevezetés

A magyar táncstudomány hagyományos paraszti táncműveltséget vizsgáló szakága, a táncfolklorisztika több mint egy évszázados előtörténettel, világhírű munkamódszerrel és világméretekben is hatalmasnak számító összegyűjtött és elemzett anyaggal büszkélkedhet.¹ Kutatási szemlélete komplex, témaválasztása mindig aktuális. Mindezek ellenére, hasonlóan a néprajztudományhoz, mindig kísértette a „huszonnegyedik óra” rémképe, aminek következtében a kutatások során inkább a még meglévő tánc-hagyományok rögzítésre, a „leletmentésre” koncentrált és az átrétegződő, megváltozó, eltűnő vagy csak átalakuló műveltséganyag folyamatát kevésbé vette figyelembe. Ez az eljárás természetesen tökéletesen megfelelt a kor tudományos szemléletének és a tudományág céljainak. Következmenyeképpen azonban nem csak a változásvizsgálat szorult kissé háttérbe, hanem olyan új témák is kimaradtak a kutatásokból, amelyek a tánc társadalmi szerepének megértésére, az annak háttérében megbúvó szociokulturális változások vizsgálatára koncentráltak volna. Ezek az új témák, megközelítési módok a kilencvenes évektől jelentkeznek igényként a magyar táncstudományban, részben összefüggésben a magyar tudományos életet is egyre inkább átható „antropológiai fordulat” bekövetkeztével.

A magyar táncfolklorisztika világhírűvé vált teljesítménye mögött álló módszertan kialakítása alapvetően Martin György, illetve Pesovár Ernő nevéhez fűződik. Ez a módszertan azonban a kialakulását követő évtizedekben alig változott valamit, sőt napjainkig megőrizte a nagy elődök által kialakított jellegét. Azonban az évtizedek múlásával egyre világosabbá vált, hogy a minőségi változások elmaradása a táncfolklorisztikai kutatásokban komoly és egyre inkább pótolhatatlan hiányosságokat eredményezett. Ratkó Lujza helyesen mutatott rá, hogy a precíz egyéni-ségkutatás, a táncok lejegyzése és a táncfilm-készítés mellett a táncfolk-

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

lorisztika igen gyakran elfelejtette rögzíteni a cizelláltan elemzett táncok szokáskörnyezetét, az adott falu táncéletének egyéb jellegzetességeit vagy a változási folyamatokat, „[...] márpedig e néprajzi háttér nélkül tánc kultúránkról csak hiányos és pontatlan képet kaphatunk, ami komoly akadálya lehet annak, hogy a szerkezeti elemzéseken túllépve a táncok értelmezésében egy komplexebb megközelítést érvényesítsünk.”² A magyar táncfolklorisztika tehát túlságosan is strukturalistává vált és ez a társadalmi környezet vizsgálatának ellenében hatott. Az ezredforduló táján kezdődő megújulási folyamat részben belülről, részben viszont az antropológiai paradigma segítségével hívásával kezdődött.³

Azon felismerés, miszerint az emberi test a táncon keresztül kifejezi önmagát, illetve a közösség társadalmi valóságát, történelmét vagy jelenét,⁴ az antropológia több irányzatát is arra készítette, hogy bevonja vizsgálódási körébe a tánc kultúrát is. Alapvetően a filozófiai antropológia, a történeti antropológia és a klasszikus angolszász kulturális antropológia összekapcsolódásával alakult ki az antropológiai szemléletű tánc tudomány, melynek középpontjában a test, és az azon keresztül megnyilvánuló ember, mint biológiai és társadalmi lény áll.⁵ A táncantropológia képes arra, hogy a tánc kultúrát a kulturális rendszer teljes szövetében vizsgálja.⁶ Az antropológián belül jelentkező, táncműveltséget vizsgáló paradigma sok más témája mellett⁷ kezdettől fogva egyik elsődleges feladatának a tánc társadalmi funkciójának szinkronikus látásmódú vizsgálatát tartja.⁸ Ekképpen a táncantropológia – némiképp ellentétben a táncfolklorisztikával – nem elsősorban magára a táncanyagra, vagyis a for-

²Ratkó Lujza kritikai gondolatait lásd: RATKÓ 2010: 25.

³ Az antropológiai módszerek alkalmazására elsőként az egyéniségkutatásban került sor és Felföldi László nevéhez fűződik. Vö. FELFÖLDI 2002: 289-295.

⁴ Vö. NÉMETH 2009: 124.

⁵ A nyugat-európai táncantropológia kialakulásához és fejlődéséhez vö. WULF 2007: 129-130.; SCHLESIER 2007: 132-145. Vö. ELBERFELD 2007: 219. A test antropológiájáról lásd NÉMETH 2009: 124-136.

⁶ A táncos gyakorlat komplex jelenségének elemeit bemutató szerkezeti ábrát lásd FELFÖLDI 2005: 25.; FELFÖLDI L.: Néptánc kutatás. Tudománytörténeti helyzetelemzés. http://www.zti.hu/tanc/tanc_kutatas.htm 2012-04-30. Vö. MICHAELS 2007: 147.

⁷ Vö. BRANDSTETTER – WULF 2007: 7-13.; WULF 2010: 6.; WULF 2007: 126-129.

⁸ FELFÖLDI L.: Néptánc kutatás. Tudománytörténeti helyzetelemzés. http://www.zti.hu/tanc/tanc_kutatas.htm 2012-04-30. A funkció az a szerepkör, amelyet a tánc az adott közösség életében aktuálisan betölt, és amely a kulturális környezetnek, illetve a szokáskörnyezetnek a függvényében megváltozhat. Lásd RATKÓ 2010: 29.

mai, testet öltött produktumra, „kulturális szövegre”⁹ koncentrálni, hanem az azt életre keltő közösségre, a tánc nyelvén kifejezett mondanivalóra, illetőleg a táncos gyakorlat által keltett kollektív hatásra.

A társastáncok és a népi táncművelés kapcsolatainak kutatási programja

Kutatásaim egyik fontos célja annak bizonyítása, hogy a nem hagyományos (népi) mozgásrendszer használata is a tradicionális paraszti kultúra megnyilvánulása, ennek okán nem kerülhető ki az elemzése és mélyebb értelmezése. E gondolat ugyan folyamatosan jelen volt a táncfolklorisztika művelőinél is, mégis, egy ideig, érthető okok miatt vizsgálódásuk csak említés szintjén terjedt ki a társastáncokra. Nem döntő fontosságú kérdés, hogy a polgári, városi társastáncok lokális paraszti közösségekben való megjelenésének vizsgálata az antropológia hatására vagy a táncfolklorisztika belső, minőségi megújulásának következtében kezdődik-e meg. Saját kutatásaimat azonban az átalakuló, megszűnő paraszti közösségekben lezajló kollektív mentális folyamatok megértése indukálja, amelyet a táncművelés átalakulásával kívánok szemléltetni, a történeti Biharból származó esetpéldák bemutatásával. E megközelítési mód sajátosan antropológiai jellegű, de a táncfolklorisztika módszertana ugyanúgy lényegi szerepet játszik a terepkutatások eredményeinek értelmezésében, mint az antropológiáé.

A társadalmi rétegek közötti kapcsolat, az elit és a népi kultúra találkozási pontja és egymásra hatása minden történelmi korszakban jellemző volt. A paraszti táncművelés története során több alkalommal is jelentős mértékben átalakult, de ennek a folyamatnak a belső társadalmi folyamatiról lényegében semmit nem tudunk. A társastáncok 19. századi, még inkább 20. századi terjedése adja számunka az utolsó lehetőséget ennek feltárására, megértésére. Amennyiben az antropológiai paradigmát követve nem elsősorban a táncot, hanem azon keresztül a közösséget vizsgáljuk, világossá válik, hogy a táncművelés átalakulása a paraszti közösségekben bekövetkező változásokkal párhuzamosan halad, a két folyamat szoros összefüggésben áll egymással. Ha a táncművelést a közösségi mentalitás, identitás, gondolkodás, értékválasztás kivetüléseként, performanszként fogjuk fel, akkor alkalmassá válik a társadalmi változások szemléltetésére.

⁹ A táncművelés kelet-európai, illetve amerikai módszerei közötti különbségekről lásd FELDÖLDI 2005: 25. Lásd még FELDÖLDI L.: Néptáncművelés. Tudománytörténeti helyzetelemzés. <http://www.zti.hu/tanc/tancmuvelas.htm> 2012-04-30

A társastáncok megjelenését és egyre nagyobb mértékű elterjedését a tradicionális paraszti kultúrában a táncfolklorisztika hosszú évtizedeken keresztül a népi kultúra „leromlásaként” és pusztulásaként értelmezte. E szemlélet részben hozzájárult ahhoz, hogy a „hanyatló” táncműveltség kapcsolatát a táncok mögött megbúvó, átalakuló közösséggel „elfelejtették” vizsgálni. Számos kutató a társastáncok megjelenését a tánc kultúra tartalmi kiüresedéseként értelmezte, minthogy a társastáncokra pusztán szórakozó funkciójú, tartalom nélküli mozgásformaként tekintettek. E nézet szerint a tradicionális kultúrában forma nem létezett tartalom nélkül, ez csak a modern kultúrák sajátja. Amint a tartalom eltűnt, a tánc funkciója szórakozóvá vált. Ratkó Lujza szerint a tánc tartalma nem az aktuális funkcióból származik, hanem éppen fordítva: az egyébként is jelen lévő szimbolikus jelentésük kapcsolja őket egy-egy szokáshoz.¹⁰ Ugyanakkor miért ne lehetne a társastáncnak is ilyen szimbolikus jelentése? Nem tagadom, hogy a társastánc a nemesi-polgári közegben valóban szórakozó funkciót töltött be – bár aktuális társadalmi és politikai reprezentációs szerepe miatt e feltevést is árnyalnunk kell –, de ugyanez megfigyelhető a paraszti táncműveltségben is az új stílusú néptáncok esetében. Amikor azonban egy táncnyelv mozgásrendszere elhagyja eredeti közegét és egy másik társadalmi rétegnél talál befogadásra, ismét feltöltődhet tartalommal és ismét szimbólummá válhat. Főként politikai és identikus okok miatt ez megtörtént a bálókban megjelenő néptáncokkal és megtörtént fordítva is: a paraszti közösségekben elterjedő társastáncokkal is. A társastánc nagyon is rendelkezik tartalommal és szimbolikus jelentéssel (polgárosodás, társadalmi feljebb lépés, modernizáció, stb.), amellyel a paraszti közösség vagy annak bizonyos csoportjai és egyénei vagy azonosulni kívánnak vagy pedig elhatárolódni akarnak tőle. E tény a történeti Biharban, azon belül Észak-Biharban és a Fekete-Körös völgyben végzett terepkutatások eredményei is igazolják.

Észak-Bihar, mint tánc tudományi térbeli értelmezési keret

A terepkutatások tágabb helyszíne a történeti Bihar vármegye, annak magyarországi, észak-bihari, illetve romániai, dél-bihari (fekete-Körös-völgyi) települései. Noha Észak- és Dél-Bihar pontos elhatárolása nem kiforrott, a néprajzi szakirodalomban nem példa nélküli e megkülönböztetés. Mivel a dél-bihari térség főként Györffy István kutatásai nyomán

¹⁰RATKÓ 2010: 28.

nem ismeretlen a szaktudomány számára,¹¹ illetve mivel saját kutatásaim Dél-Biharon belül egy földrajzilag és néprajzilag is jól körülhatárolható térségre, a Fekete-Körös völgyére szorítkoznak, az alábbiakban csak Észak-Bihart mutatom be részletesebben. Az elmúlt években Bihari-Horváth László kutatásai jelentős előrelépést hoztak Észak-Bihar önálló néprajzi kistájként történő definiálásában. Kutatási eredményeire hivatkozva adódik lehetőség Észak-Bihart a táncstudományi kutatásokban is egyfajta értelmezési keretként megjelölni.¹²

A magyar (nép)táncstudomány Észak-Bihar fogalmát tulajdonképpen „nem ismeri”, nem alkalmazza, ami egyértelműen utal arra, hogy a hagyományos tánc kultúra szempontjából nem tartja releváns, karakterisztikusan elkülöníthető területnek. Ha Észak-Bihart „néprajzi értelmezési keretnek”¹³ tekinthetjük, mint néprajzi kistáj a következő településeket jelentheti: Derecske, Konyár, Sáránd, Hajdúbagos, Hosszúpályi, Monostorpályi, Nagyléta, Vértes, Kokad. Időszakosan (és részben a kutatási eredmények függvényében is) ide kapcsolódhatnak – mintegy peremterületként – Álmos, Bagamér, Újléta, Tépe, Esztár, Pocsaj, Kismarja, Nagykereki.¹⁴ Mennyiben alkalmazható ez a térségi néprajzi értelmezési keret a hagyományos tánc kultúrára?

A térség a tiszai (középső) táncdialektushoz, azon belül pedig a felső-Tisza vidéki alldialektushoz tartozik. A Felső-Tisza vidékének a táncstudomány által meghatározott kisebb egységei: Bodroghöz, Szatmár, Nyírség, Hajdúság, Szilágy.¹⁵ Annak ellenére, hogy a tiszai táncdialektusterületen belül a Felső-Tiszavidék egyike a tánc kultúra szem-

¹¹ Dél-Bihar fogalmát Györffy István honosította meg a magyar néprajztudományban. Legfontosabb munkája e tekintetben a Földrajzi Közlemények hasábjain megjelent *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedszáz év óta c.* tanulmánya (GYÖRFFY 1915.). Dél-Bihar fogalmához lásd még ezen kívül GYÖRFFY I. 1917.

¹² Az Észak-Biharra vonatkozó kutatástörténeti előzményekről részletesen lásd BIHARI-HORVÁTH 2010a: 5.; BIHARI-HORVÁTH 2012: 23-32. Észak-Bihar térségi körülhatárolásáról lásd BIHARI-HORVÁTH 2010a.; valamint BIHARI-HORVÁTH 2012: 23-30.

¹³ A kifejezést Bihari-Horváth Lászlótól vettem át. Észak-Bihar földrajzi-közigazgatási behatárolásának lehetőségeiről lásd BIHARI-HORVÁTH 2012: 23-30.

¹⁴ BIHARI-HORVÁTH 2010a: 8. Észak-Bihar területének értelmezéséhez lásd még BIHARI-HORVÁTH 2010b:6-15.; a települések járási beosztását lásd BIHARI-HORVÁTH 2012: 29.

¹⁵ Lásd MARTIN 1970: 171-172.

pontjából legjobban feltárt területeknek Magyarországon (noha monográfiája nem készült el),¹⁶ az észak-bihari részegység alulkutatottnak nevezhető. A kisebb, monografikus törekvéseket nélkülöző, ám igen adatgazdag közléseket leszámítva az imént Észak-Biharként megjelölt térség „hagyományos” tánc kultúrájáról és annak változási dinamikájáról összességében nem tudunk letisztult képet alkotni. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy Észak-Biharban nem zajlottak táncfolklorisztikai kutatások. Két igen jelentős kutatót kell megemlítenem: Béres András, a hortobágyi pásztortáncok kiemelkedő szakértője a bihari tánc kincs történeti rétegeivel, forrásaival is foglalkozott. Szintén ki kell emelni Varga Gyula táncfolklorisztikai kutatásait. Meg kell említeni továbbá, hogy 1974-ben Martin György a Dél-Nyírségre és Biharra jellemző tréfás verbuválás szokásának bemutatásakor Pocsajra, Derecskére és Hosszúpályira is hivatkozik.¹⁷ Annyi bizonyos ugyanakkor, hogy a térség a magyar tánc kultúra egészét, illetve a tiszai táncdialektust tekintve sem rendelkezik elkülönülő karakterrel. Ugyanazt a helyzetet tapasztaljuk tehát a tánc kultúra területén, mint az egyéb néprajzi jelenségeknél, vagyis hogy jellegzetességei nehezen meghatározhatóak, a terület nehezen „besorolható”, de ez nem jellegtelenségéből, hanem hiányos kutatottságából adódik. Ebből következően ugyanarra a következtetésre juthatunk, mint fentebb, vagyis hogy semmi nem akadályozza meg, hogy Észak-Bihar néprajzi értelmezési keret (néprajzi kistáj) mellett tánc tudományi értelmezési keret is legyen. Az pedig, hogy ez a kistáj a tánc kultúra szempontjából bármilyen tekintetben is másabb-e, mint a többi bihari kistáj, a további kutatások fogják eldönteni.

Végezetül még egy fontos érvet szeretnék az Észak-Bihar fogalomhasználat mellett említeni. A térség tánc kultúrájának kutatása hosszú távon nem csak táncfolklorisztikai, tehát nem csak a hagyományos tánc kincset érinti, hanem táncantropológiai is, vagyis jelenkutató. A jelenkutatás szempontjából pedig (a 20. század második felének és jelenünknek a tánc kultúrájára gondolva) a dialektusterületek jellemzőinek figyelembevétele irreleváns, minthogy az „csak” a hagyományos tánc kultúrára érvényes.

Összességében tehát az észak-bihari komplex néprajzi kutatási program fontos feladata Észak-Bihar táncfolklorisztikai jellegzetességeinek feltárása és a térség tánc kincsének antropológiai megközelítésű

¹⁶ Lásd VARGA 1990: 56.

¹⁷ BÉRES 1972: 49-56.; VARGA 1958: 106-116.; DÁNIELISZ 1976.; MARTIN 1974: 57.

komplex összefoglalása. Ennek megvalósulásához az egészzet alkotó lokális tánc kultúrák feltérképezésére van szükség, amely nem csak a települések számbeli nagyságát – természetesen nem az összes település vizsgálatáról, hanem reprezentatív kutatópontok kijelöléséről van szó –, hanem az alkalmazott módszertani eljárások változatosságát is megköveteli. Így szükségesek a tematikus összehasonlító kutatások (pl. a szabadtéri táncalkalmak Észak-Biharban), illetve a települési szintű monografikus összegzések. Emellett a megközelítésben a táncfolklorisztikai elvek mellett a kontextuális táncantropológiai elemzések, sőt a narratív paradigma (pl. Messzelátó-Sóstó esetében) alkalmazása is.

Minthogy maga Bihar a tiszai (középső) és az erdélyi (keleti) táncdialektus közötti átmeneti sávot jelenti, feltehető a kérdés, hogy – főképp a 20. században – a partiumi-erdélyi területekkel kapcsolatos interakciónak milyen hatásai figyelhetők meg a tánc kultúrában? Igen lényeges kérdésként merül fel az is, hogy hogyan, milyen karakterisztikus vagy esetlegesen atipikus jegyek alapján jelölhetjük ki az észak-bihari térség tánc kultúrájának helyét az egyébként igen behatóan kutatott tiszai dialektusterület felső-tiszavidéki egységének táncműveltségében.¹⁸

Ahhoz, hogy ezt a problémát feloldhassuk, illetve hogy az észak-bihari tánc kultúra karakterét helyesen tudjuk értelmezni, részben a fentebb említett átmenetiségnek a jellegzetességeit, mélységét kell feltárunk. Ehhez meg kellett kezdeni Észak-Bihar szisztematikus és távlati célként alapvetően összehasonlító jellegű táncantropológiai-táncfolklorisztikai kutatását. Az elmúlt években Észak-Bihar tradicionális tánc kultúrájának feltárása jelentős eredményeket hozott, bár a munka még mindig csak a kezdeti fázisban jár. Külön ki kell emelnem a főként a derecskei járásban végzett kutatásokat, amelyek során az archaikus szabadban táncolás, illetve a munkaalkalomhoz kötött táncmulatság emlékeit sikerült „az utolsó pillanatokban” rekonstruálni. Emellett a Hosszúpályi környékén végzett kutatások a házasságkötéshez kapcsolódó táncszokásokban bekövetkező változásokat, valamint a zenei életet, népdalokat, gyermekjátékdalokat tárta fel. Igazi kuriózumnak számít a Konyári-Sóstófürdő egykori táncéletét narratív módszerekkel bemutató elemzés.¹⁹

¹⁸ Martin György a Felső-Tisza-vidéket tánc szempontjából már 1980-ban maradéktalanul feltárt vidéknek nevezte. MARTIN 1980: 29. A Felső-Tisza-vidéki táncok jelentőségéről lásd még MARTIN 1980: 36.

¹⁹KAVECSÁNSZKI 2008; 2010b; 2010c; 2010d; 2010e; 2011; 2012.

A szabadtéri táncalkalmak néhány jellegzetessége Észak-Biharban

A dialektusterület általános jellemvonása, hogy a hagyományos táncélet²⁰ a 20. században az újabb táncdivatok ellenére is régiesebb maradt, mint a Dunántúlon. Ez alapvetően azt jelenti, hogy a polgári jellegű, rendezett bálók, vagyis a polgári hatásra kialakuló szervezett táncalkalmak mellett megmaradtak a kötetlen, spontán táncalkalmak is. Az egész Felső-Tiszavidék sajátos jellegzetessége a spontán táncalkalmak feltűnő bősége. Ezt egyrészt az archaizmus jelének is tekinthetjük, másrészt viszont nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy az imént archaikusnak nevezett táncalkalom tánckészlete is mutathatja az előrehaladott modernizáció jeleit.

A spontán táncalkalmak zárt térben (pl. fonókában), illetve a szabadban (a mezőgazdasági munkák helyszínén) is kialakulhattak. A szabadban zajló táncalkalmak ünnepi (szüret, betakarítás) illetve hétköznapi (a mezőgazdasági munkák hétköznapi rendjéhez igazodó) munkaalkalmakhoz kötődő események voltak.²¹ Érdekes felhívni a figyelmet arra, hogy bár spontán táncalkalmakról beszélünk, ez nyilván nem azt jelenti, hogy a munkában résztvevők nem számoltak előre a táncolás lehetőségével, és az őket váratlanul érte, hanem azt, hogy a táncalkalom nem igényelt előzetes szervező munkát (mint például az egy szervezett bál esetében szükséges lenne).

A szabadban való táncolás tehát egyértelműen a táncélet régi keretét jelenti és eredendően mindenképpen valamilyen munkaalkalomhoz kötődött. Néprajzi módszerekkel ma már csak igen nehezen rekonstruálható szokáscelemekről van szó, recens adatokkal ugyanis jó esetben is már csak a felbomlás korszakát tudjuk dokumentálni. A dél-bihari Köröstárkány esetében a szabadtéri táncmulatság helyszíneinek etnogeográfiai elnevezéséből (káposztáskert, kenderesi kert) tudtunk következtetni arra, hogy az ötvenes években felbomló szabadtéri táncolás szokása egykor a területen végzett mezőgazdasági munkákhoz kapcsolódott. A visszaemlékezések segítségével azonban már csak azt a korszakot tudtuk dokumentálni, amikor a mezőgazdasági munkavégzés a kertekben megszűnt, és az teljes egészében a „tánc terévé” alakult át (ez legkésőbb az 1930-as évekre bekövetkezett), a táncalkalom pedig rendszeresen szervezett eseménnyé („bállá”) fejlődött.

²⁰FELFÖLDI 1997: 100-108.; Vö. FELFÖLDI – PESOVÁR 2001: 30-46.; VARGA 1990: 43-48.

²¹Vö. MARTIN 1970: 195.

Az észak-bihari Messzelátó-Sóstón a tanyai dohánymunkás cselédség utolsó élő tagjai tudtak beszámolni arról, hogy a tanyaközpontok²² melletti szabadtéri táncmultságok eredendően szintén mezőgazdasági munkaalkalmakhoz kapcsolódtak. Ezek a táncmultságok a tanyaközpontok felszámolásával együtt szűntek meg.

Hosszúpályiból is van adatunk a szabadban táncolás 20. század első évtizedeiig való fennmaradására. Ahogyan azt Bihari-Horváth László kutatásaiból kiderült, Hosszúpályi belső határának északi részén a 20. század első feléig nagy kiterjedésű szőlőskertek húzódtak és még a falu szegényparaszti lakosai között is meglehetősen ritka volt, hogy valaki ne rendelkezett volna kisebb-nagyobb szőlőterülettel.²³ Ez önmagában hordozta a lehetőséget a munkaalkalomhoz, jelesen a szürethez kapcsolódó táncalkalom létét. A szüreti multság alkalmával egy-egy gazda cigánybandát fogadott és a szőlőspajták előtt ideiglenesen kialakított tánctéren került sor a multságra. A rögtönzött táncmultság a munkaalkalom éves ismétlődését tekintve nyilvánvalóan hagyományosan ismétlődő szokássá vált, ekképp tehát „nem igazi” spontán táncalkalom. Utóbbira sajnos Hosszúpályiból nem ismerünk példát, de nyilvánvalóan itt is létezett a táncalkalomnak azon még kötetlenebb válfaja, amikor a pillanatnyi kedv függvényében valaki citerát vagy hegedűt ragadott és a munka közbeni pihenésként vagy a napi munka lezárásaként táncra hívta a fiatalságot, például a szőlőskertekben, a nyári mezőgazdasági társasmunkák helyszínein vagy a tanyák közötti mezőn. Utóbbira kiváló példát szolgáltat Hosszúpályi külterületi lakott része, Messzelátó-Sóstó, illetőleg a tulajdonképpeni mai település létrejötte előtt a hosszúpályi határban létesült tanyaközpontok.²⁴

Általánosságban is elmondható, hogy a munkaalkalmakhoz kötődő táncmultságok a 20. században már inkább csak a tanyák világában voltak jellemzőek. A Messzelátó-Sóstó közeli tanyákon, illetőleg az uradalmi cselédek szállásai körül napi rendszerességgel alakultak ki ilyen táncalkalmak, amelyeket inkább délután, mintsem este tartottak és amelyekhez egy hegedűn vagy citerán kívül tulajdonképpen más eszköz nem is szükségeltetett, minthogy alapvető cél a mindennapi táncigény kielégítése volt.

²² Lásd BIHARI-HORVÁTH (szerk.) 2008: 13-23

²³ BIHARI-HORVÁTH 2010c:192.

²⁴ Lásd BIHARI-HORVÁTH (szerk.) 2008: 13-23.

Természetesen a tanyák népe is ismerte a szervezett formájú szabadtéri táncrendezést. Messzelátó-Sóstó esetében a századelőn létesült Konyári Sóstófürdő közelében állandósult helyszíne volt ennek, ahol a közeli településekről fogadott cigányzenészek biztosították a zenét a környező tanyák népének és az uradalmi cselédeknek. Országosan ismert jelenség ugyanakkor, hogy ezen paraszti, tanyai táncmulatságok résztvevői olykor-olykor eljutottak a nagyobb települések rendezett báljaira is és ezek alkalmával, illetőleg a katonáskodás során megismerkedtek a polgári táncillemmel és az új táncdivatokkal, amelyeket jól-rosszul elsajátítva bemutattak a szabadtéri paraszti táncalkalmak során, ekképp az új táncdivatok terjesztőivé váltak. Mindez Messzelátó-Sóstó esetében a közelben lévő fürdőkomplexum okán még hatványozottabban jelentkezett.²⁵

A hosszúpályi szőlőskertekben zajló szüreti táncalkalommal szinte teljesen megegyezően zajlott szüreti táncmulatság a Létavértes melletti szőlőskertekben is. A létavértesi kutatások eredményei a szüreti mulatságok rendezésében megnyilvánuló társadalmi különbségekre is rámutatnak: adatközlőink szerint 300-400 négyszögöl szőlő szüreteléséhez már nem volt elegendő a szűk családi kör, így ilyenkor a távolabbi rokonok és a barátok is segédkeztek, ez pedig alkalmat adott komolyabb mulatság megszervezésére. Minthogy azonos időben több társaság is szüretelt a „hegyen” a cigány zenészbándák ilyenkor körbejárták a kerteket – lehetőség szerint mindig az ebéd utáni időszakban érkezve, amikor a munka nagy részét már elvégezték – és muzsikájukkal táncra buzdították a szüretelő népet. Maga a táncolás a pajták előtt, illetve a dűlőutakon történt.

A kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a második világháború után a művelődési házak felépülésével a szabadtéri táncolás szokása igen gyorsan megszűnt. A mezőgazdasági munkák helyszínén rendezett táncalkalmak száma drasztikusan csökkent és inkább már csak mintegy betakarítási ünnepként adódott rá lehetőség (pl. szüreti bál), immár zárt térben, a település kultúrházában.²⁶

Mint említettem, a szabadban való táncolás egyértelműen a táncélet régi keretét jelenti, ez viszont nem jelenti azt, hogy a tartalom, vagyis maguk a táncok is archaikusak maradnak. A történeti Bihar déli részén, a Fekete-Körös völgyben gyűjtött példák igazolják, hogy az új táncdivatok

²⁵KAVECSÁNSZKI 2008: 65-71. Részletesen lásd jelen értekezés későbbi fejezetében. Vö. KAVECSÁNSZKI 2007: 132-140.

²⁶Hajdúszováton és Konyáron már 1945 előtt is jellemzőek voltak a szervezett szüreti bálók, sőt felvonulások. Lásd KURUCZ 1964: 68-69.

(pl. társasági táncok) terjedésének elsődleges alkalmai a szabadtéri táncalkalmak voltak, a Messzelátó-Sóstón végzett kutatásaink pedig ezeket az eredményeket még kiegészítik azzal is, hogy a tánciskolába nem járók (mert vagy nem működött olyan, vagy a szegényparaszti, cselédtársadalmi rétegek fiataljai számára elérhetetlenek voltak) tánctanulásának legfontosabb helyszínei voltak, ahol megismerkedhettek a legújabb táncdivatokkal.²⁷ A jelenlegi kutatások alapján Észak-Biharban még nem rajzolható ki egyértelműen a szabadtéri táncmulatságok rendezésének és a táncstílusok időbeli változásának esetleges összefüggése. Dánielisz Endre bihardíószegi kutatásaiból tudjuk, hogy a szőlőhegyen rendezett mulatságok alkalmával csak csárdás(oka)t táncoltak és a modernebb táncok (tangó, fox) inkább azokon a szüreti bálokon jelentek meg, amelyeket már nem a szőlőben (a szüretkor a „hegyen” szerveződött táncmulatság szokása ekkora, a hatvanas évekre már meg is szűnt), hanem a település valamely zárt közösségi épületében tartottak.²⁸ Azt, hogy a tánckészlet táncstílusai és a táncmulatság helyszíne és alkalmi (zárt vagy nyílt tér, spontán vagy szervezett, tehát archaikus vagy modernebb) között nem feltétlenül lehet egyértelmű összefüggéseket kimutatni, jól bizonyítja, hogy a bihardíószegi példával ellentétben, a Létavértes melletti szőlőskertekben a szüreti munkák alkalmával, a szőlőspajták előtt kialakuló félig spontán táncmulatságokon a csárdás mellett a keringő is népszerű táncnak számított az ötvenes évekig (a kertben rendezett szüreti táncalkalmak korának lezárulása itt is hatvanas évekre tehető). Ezt igazolják a korábban már említett köröstárkányi és messzelátó-sóstói példák is.

Összességében tehát a szabadban táncolás szokása az általános magyarországi tendenciának megfelelően a 20. század közepső harmadában fokozatosan háttérbe szorult és átadta helyét a zárt térben, többnyire művelődési házakban megrendezett szervezett bálnak. A 20. századi észak-bihari mezőgazdasági munkákhoz kapcsolódó szabadtéri táncalkalmak között tehát a szőlő- és borgazdálkodáshoz kapcsolódó, szőlőskertekben megrendezett spontán táncmulatságokat, illetve a tanyai dohánymunkások és cselédek által szervezett pusztai (mezei) táncalkalmakat kell figyelembe vennünk.

²⁷KAVECSÁNSZKI 2008: 65-70. Vö. VARGA 1990: 45-46.

²⁸DÁNIELISZ 1993: 172.

A narratív paradigma alkalmazása az észak-bihari kutatásokban

A tánc kutatásban a narratív paradigma alkalmazása természetesen nem független más (kontextuális) táncantropológiai megközelítéstől, hanem kiegészíti, mélyíti azt. Az észak-bihari nagyközség, Hosszúpályi, külterületi lakott részén, Messzelátó-Sóstón végzett kutatások²⁹ során az egykori táncélelet megjelenítő, felidéző narratív reprezentációs folyamatok vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt.³⁰ Hiszen a táncolásra, táncéletre való visszaemlékezés a fiatalokkal való kapcsolódása miatt nem csupán az egyéni élettörténetben bír kiemelkedő szereppel, hanem a kollektív emlékezet, a közösségi tudat, ezáltal a közösség kollektív múltjának konstruálásban, így identitásának kialakításában is fontos szerepet játszik. Az egykori, múltba vesző táncélet megjelenítése tehát a közösségi emlékezet konstruáló tevékenységének is következménye, így nem független a közösség későbbi sorsától, életétől.

Messzelátó-Sóstó, mint település csak 1946-tól létezik. Előtte a vizsgált területen tanyaközpontok voltak, amelyeknek lakossága a környező dohányültetvények, illetve gabonaföldek munkaerejét, illetve az uradalmak cselédnépességét biztosították. Messzelátó-Sóstó mai helyén a századelőn Kelet-Magyarország egyik legnagyobb fürdőkomplexuma állt, amely a magasabb társadalmi státuszcsoportok számára biztosított exkluzív kikapcsolódást.

A messzelátó-sóstói kutatásunk, amely a már említett Észak-Bihari Kutatási Programon belül zajlott, tulajdonképpen fő indoka egy „speciális” lokális társadalmi szituáció volt, amelyet az említett fürdő megépítése eredményezett. A fürdő, amely a tanyavilág kellős közepén létesült, a mikromilió paraszti sorban élő lakosságát egy igen exkluzív társadalmi réteggel hozta kapcsolatba. Ezen hatás tartalmi elemei közül a táncélettel kapcsolatosakat emelem majd ki.

A fürdő területén rendszeresen rendeztek bálakat, táncestélyeket, ahol a legdivatosabb, illetve legünnepélyesebb társastáncokat táncolta az úri közösség. Ezeket az alkalmakat az adatközlők *úri bál*oknak nevezték. Az úri bálon a fürdő illusztris vendégei vehettek részt, a paraszti sorúaknak ide nem volt bejárásuk. Ez viszont nem jelenti azt, hogy nem láthatták, mi történik a teremben; több adatközlőm mesélte ugyanis, hogy a szálloda hatalmas ablakainál „leselkedtek”. Ennek megfelelően pedig a

²⁹ A településről és környezetéről lásd BIHARI-HORVÁTH 2008: 5-33.

³⁰ Részletesen lásd KAVECSÁNSZKI 2008: 54-74.

narratívumok alapján viszonylag könnyen képet kaphatunk az úri bálók táncairól, illetve arról az attitűdről, ahogyan a paraszti sorú „*leselkedők*”, illetve a cselédek (mint a bálók személyzete) viszonyultak ezekhez a táncokhoz. Főképp a bécsi keringő és a tangó ragadt meg az emlékezetükben:

A narratívum alapján egyértelmű, hogy az úri szórakozási forma, egyúttal a társastáncok mély hatással voltak a paraszti „megfigyelőkre”. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy az úri bál egyfajta mintájává vált a fürdő területén megrendezett paraszti táncmulatságnak is. A tanyák népe, amelyik ekkor már a csárdáson kívül nem őrzött egyéb, hagyományosnak tekintett táncot a tánckészletében, a fürdő megépítése után az eltanulósos módszert alkalmazva igen gyorsan kezdte elsajátítani a társastáncokat. Saját szabadtéri táncalkalmaikon a konyári, a messzelátói cselédség tangót, slowfoxot, angolkeringőt, charlestont, bécsi keringőt táncolt.

A legfontosabb kérdés, hogy hogyan jutott a tanyák népe a (társas)tánctudás birtokába és mennyire volt a társastáncok elsajátítása reprodukív jellegű. A vizsgált korszakban, vagyis a negyvenes években még nem működött itt tánciskola. Az elsajátítás egyetlen lehetősége így az egymástól való eltanulás volt. Vagyis a szegénybálban a tapasztaltabb táncosok ismertették meg – de nem szervezett és nem feltétlenül direkt formában – a jelenlévőkkel a társastáncokat. Nem tudjuk persze, hogy ők hogyan tanulták meg, az viszont biztos, hogy a cselédek között voltak olyanok, akik egyrészt jelen voltak (cselédi, szolgálói minőségben) az úri bálokon, másrészt valamilyen más módon (ablakon „belesve”) látták az „uraságékat” táncolni. Feltételezhető, hogy ők is alkalmazták az elleséses technikát és tudásukat – szándékosan, vagy indirekt – továbbadták a paraszti táncmulatságok alkalmával. Egy biztos: a szegénybálók táncos jellege egyértelműen hasonló volt az úri bálokéhoz. Egyrészt a visszaemlékezések szerint többnyire ugyanazok a zenészek szolgáltaták a tánczenét, mint az úri bálokban. Ez azt is jelenti, hogy a társastáncok zenei követelményét „szakértők” elégítették ki. Másrészt ugyanazok a társastáncok jelentkeztek, amelyeket az úri bálokon is táncoltak, kivéve a csárdást, mivel azt „az urak nem igen járták”. A két báltípus táncos jellegének hasonlóságát azonban a társastáncok formai megszerkesztése bizonyítja a leginkább. Egyik kiváló emlékezetű adatközlőm határozottan emlékszik rá, hogy a szegénybálban a párok egymást követve, kört alkotva járták a bécsi keringőt (úgy, mint a mai

versenytánc változatban). *A keringőesetében „körbementek... volt háromkör is, olyannagy volt...”* A visszaemlékezések szerint hasonló módon táncolták a tangót is, a csárdást viszont már nem, hanem összeviszsa, „ahogyférték”. Mindezt egyértelműen az úribál következményéne tekinthetjük, a rendezett táncszerkesztés pedig mindvégig fennmaradt, a párok nem bontották meg a körbenhaladás rendjét. A szegény bálon megjelenő társastáncokkal kapcsolatban végezetül még egy rendkívül fontos adatot kell megemlítenem, amely szintén a társastáncok reprodukív formái elsajátítását bizonyítja: A tangó, a keringő és a csárdas fogásmódja határozottan elkülönül egymástól. Ez azért nagyon fontos, mert az empirikus adatok sokszor pont ennek ellenkezőjét támasztják alá: igen gyakori a keringő és a tango fogásmódjának azonosulása, illetve a csárdáskeringő tartásban való táncolása. A tartás- és fogásmód olyan biztosan elkülönült egymástól, hogy egyik adatközlőm pontosan meg is tudta mutatni a különbségeket. Szeretném felhívni rá a figyelmet, hogy mindezek az adatok nem azt jelenti, hogy a szegénybálok táncosai a társastáncokat a tökéletes technikai tudás birtokában, hibátlan lépéssorokkal és figurákkal adták elő, hanem mindösszesen azt, hogy az ellesési technika a lehetőleg nagyobb pontosságra, a táncképzés pedig az úribálokkal való lehetőleg nagyobb azonosulásra törekedett.

A fürdő lebontása után a tanyák népét egyetlen településbe költöztették össze, ez lett Messzelátó-Sóstó. Az idős lakosság elbeszélésében a fürdő korszaka mintegy mitizálódik. A táncéletre való visszaemlékezés mintegy kulturális hívóködnak számít, amely alapot ad a fürdő édeni szépségének megrajzolására, továbbbszínezésére és természetesen az igencsak értékhiányosnak tartott – a tó mai állapotát tekintve egyébként érhetően negatív – jelenkép szerkesztésére. A táncral kapcsolatos narratívumkészlet már-már dagályosnak tűnő dicsérő jelzők tömegét alkalmazza a társastáncok lefestésekor. Nem véletlen, hiszen a társastánc a messzelátói parasztság számára nemcsak az úri világ szimbóluma, hanem a település fényes és gazdag múltjának is a jelképe, amelyre szívesen emlékeznek vissza a jelenből. A társastánc tehát, mint szimbólum, egy általuk jobbnak vélt világ megjelenítésére, visszaidézésére szolgál.

A Bihari-Horváth László által kezdeményezett és koordinált észak-bihari komplex néprajzi kutatási program, amelynek keretében a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének egykori és jelenlegi hallgató, illetve doktoranduszai, mintegy kutatócsoportot alakítva 2008-tól szaktudományos kutatásokat végeztek/végeznek a térség településein, nagyban hozzájárul Észak-Bihar néprajzi sajátosságainak feltárásához. Ezen kutatási program keretében kerül sor Észak-Bihar táncfolklorisztikai és táncantropológiai jellegzetességeinek kutatására, összehasonlító vizsgálatára, amely hiánypótló fontosságú a magyar tánc kutatás számára. A kutatások során a folklorisztikai és antropológiai szemlélet együttes érvényesítésével jutunk közelebb a 20. századi hagyományos tánc kultúra átalakulását eredményező szociokulturális változások megértéséhez.

Felhasznált irodalom

BÉRES András

1972 Tánc történeti adatok a XVIII-XIX. századi Bihar megyéből. *Táncművészeti Értesítő*. 3. sz. 49-56.

BIHARI-HORVÁTH László

2008a Előszó. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Néprajzi tanulmányok Hosszúpályi külterületéről. A Bódi István Falumúzeum Közleményei 2. Hosszúpályi. 3-5.

2008b Határ Hosszúpályi, Konyár, Pocsaj és Esztár között. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Néprajzi tanulmányok Hosszúpályi külterületéről. A Bódi István Falumúzeum Közleményei 2. Hosszúpályi. 5-33.

2010a Beköszöntő. Az Észak-Bihar Néprajza sorozatról. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): A pályi parasztság hagyományos kultúrája. Észak-Bihar néprajza I. Hosszúpályi. 5-10.

2010b Bevezetés. Új eredmények az észak-bihari szőlő- és borkultúra kutatásában. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): Észak-Bihar szőlő- és borkultúrája. Újabb eredmények Észak-Bihar homoki szőlőskert-vidékének néprajzi kutatá-

- sából. A Kurucz Albert Falumúzeum Közleményei 2. Észak-Bihar néprajza II. Konyár. 5-15.
- 2010c A párválasztás és a házasságkötés szokásai Hosszúpályiban. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): A pályi parasztság hagyományos kultúrája. Néprajzi gyűjtések és kutatási eredmények Hosszúpályiból (Észak-Bihar Néprajza I.). 191-136.
- 2012 Észak-Bihar néprajzi kutatása és muzeális intézményfejlesztése a 21. századelőn. In: KAVECSÁNSZKI Máté – SZÁSZFALVI Márta: Tanulmányok Ujváry Zoltán 80. születésnapja alkalmából. Notitiae Iuvenum II. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 23-40.
- BIHARI-HORVÁTH László (szerk.)
- 2008 Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Néprajzi tanulmányok Hosszúpályi külterületéről. A Bódi István Falumúzeum Közleményei 2. Hosszúpályi.
- BRANDSTETTER, Gabriele – WULF, Christoph
- 2007 Einleitung. Tanzals Anthropologie. Einbildungskraft, Subjektivität? Kreativität. In: BRANDSTETTER, Gabriele – WULF, Christoph (Hrsg.): Tanzals Anthropologie. München: Wilhelm Fink Verlag. 9-13.
- DÁNIELISZ Endre
- 1976 Munkavégző táncszokások Bihardiószezen. In: KÓS Károly (szerk.): Népismereti dolgozatok. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó. 147-150.
- 1993 Szüreti táncalkalmak Bihardiószezen. *Néprajzi Látóhatár*. 3. sz. 167-176.
- ELBERFELD, Rolf
- 2007 Bewegungskulturen und multimoderne Tanzentwicklung. In: BRANDSTETTER, Gabriele – WULF, Christoph (Hrsg.): Tanzals Anthropologie. München: Wilhelm Fink Verlag. 218-229.
- FELFÖLDI László
- 1997 A funkció vizsgálata a magyar néptáncutatásban. In: Tánctudományi Tanulmányok 1996-1997. 100-108.
- 2002 Az előadó-központú néptáncutatás szempontjai és problémái. In: Zenetudományi Dolgozatok. 2001-2002. 289-295.

- 2005 Considerations and Problems in Performer-Centered Folk Dance Research. In: DUNIN, Elsie Ivancich – von BIBRA WHARTON, Anne – Felföldi, László (Ed.): *Dance and Society. Dancer as a cultural performer. Bibliotheca Traditionis Europae. Vol.5.* Budapest: Akadémiai Kiadó – European Folklore Institute. 24-32.
- 2012 Néptánckutatás. Tudománytörténeti helyzetelemzés. <http://www.zti.hu/tanc/tanckutatas.htm> MTA Zenetudományi Intézet: 2012-04-30.
- Felföldi László – Pesovár Ernő (szerk.)
- 2001 A magyar nép és nemzetiségeinek tánc hagyománya. Budapest: Planétás Kiadó
- GYÖRFFY István
- 1917 Dél-Bihar falvai és építkezése. *Néprajzi Értesítő*. XVI–XVII. évf. 1-4. sz. 104-129.
- 1915 Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. *Földrajzi Közlemények*. 43. évf. 257-293
- KAVECSÁNSZKI Máté
- 2007 Társastáncok a magyar paraszti közösségben a 19-20. században. In: KIRI Edit – KOVÁCS Erik – SZILÁGYI Judit: *Notitiae Iuvenum. Tanulmányok Ujváry Zoltán 75. születésnapjának tiszteletére.* 129-142
- 2008 A Konyári Sóstófürdő táncélete. Adatok a táncéletről a fürdő-narratívumok relációjában. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): *Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Néprajzi tanulmányok Hosszúpályi külterületéről. A Bódi István Falumúzeum Közleményei 2. Hosszúpályi.* 54-74.
- 2010b Szüreti szabadtéri táncalkalmak. Jegyzetek az észak-bihari szőlő- és borkultúra táncfolklorisztikai jellegzetességeihez. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): *Észak-Bihar szőlő- és borkultúrája. Újabb eredmények Észak-Bihar homoki szőlőskert-vidékének néprajzi kutatásából. A Kurucz Albert Falumúzeum Közleményei 2. Észak-Bihar néprajza II. Konyár.* 171-180.
- 2010c Hosszúpályi gyermekjátékdalok. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): *A pályi parasztság hagyományos kultúrája. Észak-Bihar néprajza I. Hosszúpályi.* 165-190.

- 2010d Táncfolklorisztikai jegyzetek a házasságkötés hosszúpályi szokásrendszeréhez. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): A pályi parasztság hagyományos kultúrája. Észak-Bihar néprajza I. Hosszúpályi. 237-246.
- 2010e Hosszúpályi zenei élete a Bődi-népdalgyűjtemény tükrében. In: BIHARI-HORVÁTH László (szerk.): A pályi parasztság hagyományos kultúrája. Észak-Bihar néprajza I. Hosszúpályi. 247-285.
- 2011 Szempontok az észak-bihari szabadtéri táncalkalmak táncantropológiai elemzéséhez. *Ethnica*. 13. évf. 4. sz. 67-70.
- 2012 A társastáncok és a néptáncok egymásra hatásának kutatási programja. In: KAVECSÁNSZKI Máté – SZÁSZFALVI Márta (szerk.): Tanulmányok Ujváry Zoltán 80. születésnapja alkalmából. Notitiae Iuvenum II. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 71-88.
- KURUCZ Albert
- 1964 Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás. In: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 5. Debrecen
- MARTIN György
- 1970 Magyar tánc típusok és táncdialektusok I-III. Budapest.
- 1974 A magyar nép táncai. Magyar népművészet 7. Budapest: Corvina Kiadó
- 1980 Magyar táncdialektusok. In: LELKES Lajos (szerk.): Magyar néptánc hagyományok. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat. 17-44.
- MICHAELS, Alex
- 2007 Wenn Götter Tanzen. Zum Verhältnis von Ritual und Tanz. In: BRANDSTETTER, Gabriele – WULF, Christoph (Hrsg.): Tanz als Anthropologie. München: Wilhelm Fink Verlag. 146-158.
- NÉMETH András
- 2009 Az emberi test mint a kommunikáció médiuma. A testhasználat és a performativitás pedagógiai, történeti, antropológiai vázlata. In: NÉMETH András – MAJOR Rita – MIZERÁK Katalin – TÓVAY NAGY Péter (szerk.): Hagomány és újítás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a táncutatásban. Tudományos konferencia a Magyar

Táncművészeti Főiskolán 2007. november 9-10. Budapest:
Planétás Kiadó. 124-136.

RATKÓ Lujza

- 2010 A néptánc kutatás hagyományos és új útjai a XXI. században. In: FELFÖLDI László – MÜLLER Anita (szerk.): Hagyomány és korszerűség a néptánc kutatásban. Pesovár Ernő emlékezte. Budapest: MTA Zenetudományi Intézete. 23-36.

SCHLESIER, Renate

- 2007 Kulturelle Artefakte in Bewegung. Zur Geschichte der Anthropologie des Tanzes. In: BRANDSTETTER, Gabriele – WULF, Christoph (Hrsg.): Tanz als Anthropologie. München: Wilhelm Fink Verlag. 132-145

VARGA Gyula

- 1958 Játékos-dramatikus táncok Biharban. In: Tánc tudományi Tanulmányok. 106-116.
- 1990 A néptáncok. Néprajz egyetemi hallgatóknak 8. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

WULF, Christoph

- 2007 Anthropologische Dimensionen des Tanzes. In: BRANDSTETTER, Gabriele – WULF, Christoph (Hrsg.): Tanz als Anthropologie. München: Wilhelm Fink Verlag. 121-131.
- 2010 A tánc antropológiai dimenziói. Részletek. *Debreceni Disputa*. 8. évf. 5. sz. 4-7.

FALUNAP ÉS LOKÁLIS SZELLEMI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG SÁRRÉTUDVARIBAN

Bevezetés

A falunapok megítélése mind a tudományos (néprajzi, antropológiai), mind a közművelődési szakemberek között eltér, köszönhető ez annak, hogy programstruktúrájuk gyakran a televíziós, rádiós, internetes médiumokat, trendeket, attrakciókat követik, „valódi kultúrát” pedig alig sugároznak.

Vizsgálatomban egy Nagy-sárréti település, Sárrétudvari falunapjának szerkezetében fellelhető szellemi kulturális örökségelemeket tárom fel, a különféle tudományos elveken (etnográfiai, etnológiai, antropológiai), a makroszintű államközi, valamint a mikroszintű társadalmi együttműködések, egyeztetések alapuló nemzetközi UNESCO egyezmény alapelvei és kategóriái alapján. Kitérek a szellemi kulturális örökség egyezményének rövid bemutatására, a falunapokhoz kapcsolható szakirodalom rövid áttekintésére. Ezt követi a település ünnepeinek bemutatása – szakirodalmi és adatközlői információkra alapozva, – majd a vizsgált ünnep tér-idő vonatkozásaira, a globális és lokális jegyeinek ismertetésére, programszerkezetére térek ki.

Kutatásom célja, hogy a napjainkban – a hagyomány definícióival már korántsem leírható – fellelhető ünnepkonstrukciók milyen mértékben feleltethetők meg az UNESCO egyezménye által definiált szellemi kulturális örökség tartalmainak, kategóriáinak olyan kistelepülési ünnepek, mint a Sárrétudvari falunapok kapcsán. Elemzésem alapjául helyszíni megfigyeléseim (2013 és 2014-ben – résztvevő megfigyelés), tereptasztalataim, illetve az ott készített félig strukturált interjúim szolgálnak.

Szellemi kulturális örökség

Definíciója: *„olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készséget – valamint az ezekkel összefüggő eszközt, tárgyat, műalkotást és kulturális színhelyet –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség – amelyet a közösségek, cso-*

*portok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan újrateremtenek – az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tiszteletét.”*¹

Az UNESCO által létrejött konvenció igyekszik körülhatárolni a felterjesztésre érdemes kulturális elemeket, amelyek az alábbi csoportokba tartozhatnak:²

- a) szóbeli hagyományok és kifejezési formák, beleértve a nyelvet is, mint a szellemi kulturális örökség hordozóját
- b) előadóművészetek,
- c) társadalmi szokások, rítusok és ünnepi események,
- d) a természetre és a világegyetemre vonatkozó ismeretek és gyakorlatok,
- e) hagyományos kézművesség.

Gyakorlatilag minden olyan kulturális elem a szellemi kulturális örökség fogalmába tartozik, amelyet egy adott lokális társadalom létrehoz, gyakorol, azaz biztosítja az elem fenntarthatóságát, kötődik a mindennapokhoz, és szolgálja a helyi kisközösség identitásának és tágabb társadalmi–kulturális kapcsolatainak erősödését.

Falunapok

Napjainkban ezek az ünnepek a hazai közművelődési szakemberek, egyes tudományos igényű leírások által inkább pejoratív, mintsem pozitív megítélésű események. E negatív szemléletű hozzáállást feltehetően a látványosságra (is) törekvő ún. „tájidegen” – globális – elemek felbukkanása eredményezi, amely nem csak a helyi tradíciókból, hanem a jelenben megfogalmazódó kulturális igényekből is építkezik.³ Felépítésüket tekintve attraktív közművelődési programok, olyan települési ünnepek, amelyekhez nem kapcsolódik tematika,⁴ ünnepi mivoltukat ezért éppen önmaguk adják sűrítettségükkel, egyediségükkel, különlegességükkel,⁵

¹ CSONKA-TAKÁCS (szerk.) 2007: 37-38.

² CSONKA-TAKÁCS 2007: 44-45.

³ CSONKA-TAKÁCS 2007: 44-45.

⁴ Attraktív közművelődés: az egyedi, különleges és sűrített kulturális eseménykort tartalmazó közművelődési program. FÖLDIÁK 2004: 143.

⁵ FÖLDIÁK 2004: 144.

meghatározójuk pedig *nem valamely tudomány, szakma, vagy művészeti ág megmutatkozási szándéka, hanem a helyi igény.*”⁶

Viszonylag gyors elterjedésük e szimbolikus kereteken kívül széleskörű társadalmi vonatkozásukkal magyarázhatóak. A falvak, kisvárosok szinte minden társadalmi rétegét mozgósítani képesek, a vállalkozóktól, közintézményekben, szolgáltatásban dolgozóktól kezdve, a piacozón, mezőgazdasági és iparos foglalkoztatottakon át a helyi és további települések polgármestereiig, országgyűlési képviselőikig bezáródóan.⁷ E rétegzett társadalmi rendszerek minden településen más és más sajátosságokkal rendelkeznek, különböző folyamatok játszódnak le és hierarchiák épülnek fel, amelyek miatt a falunapok nem képeznek általános kategóriát, mégis megállapíthatók azonos tendenciák az egyedi sajátosságok mellett.

Felépítésükben rendszerint eltérések mutathatóak ki, ám a kulturális, turisztikai, emocionális és gazdasági késztetések mindig jelen vannak:⁸

- kulturális: történeti hagyomány, új hagyományok (pl. műemlékek avatása, templomszentelés, etc.)
- turisztikai: egzotikum keresés, szabadidő-felhasználás, mindennapokból való kilépés
- emocionális: lokalitás/nemzeti identitás megélése, szülőföld élmény, önzetlenség, etc.
- gazdasági vagy gyakorlati: csere, befektetés, vásárlás, oktatás, kapcsolati tőke-halmozás

Jellemző gazdasági-társadalmi helyzetük miatt észlelhetőek olyan további párhuzamos törekvések, amelyek az egyre gyakoribb munkaerő elvándorlás, migráció, az elnéptelenedés félelmének eredményeként azok közösségi újraalkotó funkciójában nyilvánulnak meg. Szimbolikus esz-közökkel – ha ideiglenesen is – megszólítani kívánczik a településről távolabbi helységekre, országokba elszármazott lakóit is. E virtuális közösségbe tehát szervesen és tudatosan beépítik és integrálják az onnan kilépett embereket is.⁹

⁶ FÖLDIÁK 2004: 145.

⁷ G. FURULYÁS 2010: 104.

⁸ A szerző a testvérfalu-kapcsolatok működésében lezajló és egymásra épülő késztetéseket vizsgálja. vö: PETI 2005: 10-11.

⁹ POZSONY. é.n.: 4. (kézirat)

Ünnepek Sárrétudvariból¹⁰

A téli ünnepkörük a legjelentősebb, amelynek kezdete a karácsonyt megelőző advent. Az ünnepre való várakozásban a rendrakás, tisztálkodás, mosás alapvető jelentőségű volt, emellett a Bibliaolvasás és a karácsonyi énekek tanulása volt jellemző. Szent Miklós napjára a magyar nyelvterület további részeihez hasonlóan tiszta cipőt illett az ablakba tenni, amelybe a szülők beletették az ajándékot. „*Mikulás estéjén ki kellett tisztítani a cipőt, Mikulás reggelére pedig belerakták az szülők az ajándékot.*”¹¹

Az ezt megelőző 2-3 hétben folytak a betlehemesek előkészületei, próbái. A betlehemes csoport vezetését Heródes látta el, aki a szervezést, készülődést, kellékkészítést, szövegtanulást is irányította. A játéknak adománygyűjtési (pénz, vagy természetbeni) funkciója is volt, amelyet a vezető, Heródes osztott szét. Magát a bárkát (betlehemest) a második világháborút követően kölcsönkérték, a beszerzett anyagi forrásokból kellett a „kölcsönt” kifizetni. A bárka elnevezés annak alakjából, adatközlői vélemények szerint a Noé bárkájából eredeztethető. Akadt továbbá olyan betlehemes csoport is, amely lopást követett el (a kürtön hagyott kolbászt, szalonnát ellopták), de azokat szét is zavarták.¹²

A szenteste előtt a tisztálkodás elsődleges fontosságú volt, tisztán illett a karácsony estét várni. A gyermekeket Jézus születésének öröme megajándékozták, a gyermekek számára szánt ajándékokat az első világháborút megelőzően cipőbe rejtették. A karácsonyfát vagy este „kapták” meg a családok, amelyet a gyerekek folyamatos énekléssel vártak, vagy pedig a késő este feldíszített fát másnap reggel láthatták meg a gyerekek. A második világháborút követően már az együtt díszítés volt jellemző, amelyhez a Jézuska a díszekkel, fával „járult hozzá,” szenteste pedig történeteket mondtak az idősebbek a gyerekeknek.

Jellemző volt a karácsony esti kántálás is (református énekeskönyvből), ám pénzt nem illett elfogadni érte. Az 1800-as évek végén a családtagok karácsony estéjén összegyűltek, és éjfélig kártyáztak. Az azt követő napon templomba, illetve a további családtagokhoz köszönteni

¹⁰ Az összefoglalás egyik forrásként szolgált: MADAR 1993: 407-435. A kutató csak a '30-as évekig tartózkodott Sárrétudvariban, ezért számos helyen további adatközlők elbeszéléseire támaszkodtam.

¹¹ Varga Imre (1944). 2014. június 20. Sárrétudvari.

¹² A hajdani Bihar vármegye több településéről is ismert a betlehemezés során elkövetett bűnelkövetés (lopás, lásd a későbbiekben).

mentek. Másodnapon szintén templomba mentek, majd este bált rendeztek.

A szilveszteri óévbúcsúztatás különféle hangkeltő eszközökkel (pergetés, csengők, kolompok rázása, dudafújás) történt a gyerekek részéről, míg az asszonyok minél hosszabb rétest sütöttek (életük hosszára való varázslásként), az este templomba mentek, ahol fekete terítő volt elhelyezve az úrasztalán, az asszonyok, lányok pedig szintén fekete kendőben érkeztek az óévet temetni, míg a fiatalabb fiúk az ablakok alatt kántáltak. A férfiak este sokan mentek szilveszterezni, amíg a nők otthon maradtak, virrasztották az óesztendőt. Éjfélkor eloltották a lámpát, majd a ház közepén elhelyezett széket is átugrották, majd az alvó gyerekeket is átugratták azon, hogy megérjék a következő évet. Az 1950-es években jellemző volt a kapulopás, amelyet legfőképp lányos házaktól oroztak el (vagy a lányokra, vagy azok szüleire való harag miatt), kivitték egy adott helyre és letették, esetleg sárba tették, másnap pedig ment a keresgélés.

Másnap a kölcsönkérés és adás tiltott volt, az istentisztelet vasárnapi módon folyt, amikor is a születettek, házasodottak és meghaltak számát olvasta fel a lelkész nemek szerint. A férfiak jártak újévet köszönteni, kántálni is, „*oda jártak, ahol italt lehetett kapni.*”¹³

A farsangi mulatozásokat eleinte büntette a református egyház, ám később ez enyhült. Zeneesték, táncmulatságok voltak, illetve tél vége felé rendezték a tánciskolai bálokat is az '50-es és '60-as évek során, amelyeknek a művelődési ház adott helyet. (Madar a húshagyó keddtől nagypéntekig tartó időszakot jelöli csak bál és lakodalom nélküli időszaknak). A húshagyó keddi népszokás kapcsán is a baromfivészt elkerülő varázsló szokást említ, amikor is ijesztőnek, tollas-zsidónak, cigány-asszonynak, a nők férfi, a férfiak női ruhába öltöztek fel azt elkerülni.

Virágvasárnap délelőttjén templomba mentek a község lakói, délután pedig virágot vetettek. A nagyhét a karácsonyhoz hasonlóan mosással, tisztálkodással, rendrakással telt. Nagypéntek a legnagyobb ünnep, amelyet különösen nagy ünnepélyességgel éltek meg. Az asszonyok és a férfiak is fekete ruhában jártak a templomba, az úrasztalán és a szószéken szintén fekete terítő volt elhelyezve. E napon itt is böjt volt, zsíros ételt nem fogyasztottak. Énekelni, füttyülni, azaz mulatozni tilos volt ezen a napon. A karácsonyhoz hasonlóan e napon is templomba mentek, majd délután a köszöntések történtek, majd húsvét másodnapjának estéjén bált is szerveztek, locsolkodásról adatot Madar Ilona nem talált, csak a máso-

¹³ Varga Imréné (szül. Újvárosi Margit, 1948.). 2014. június 20. Sárrétudvari.

dik világháborút követően.

Áldozcsütörtökön történt a konfirmálás, majd pünkösöd második napján történt az első úrvacsoravételük. Pünkösöd első napján a játszó helyére élőfát telepítettek, ahová boros asztalt tettek, és muzsikásokat fogadtak.

Áprilisban, Szent György napján történt a juhászok megfogadása, amelyet hivatalos szerződés írása is követett a tanácsnál, majd novemberben, „mikor beszorultak a legelőről” kapták meg a végleges járandóságukat (havi fizetés is járt nekik emellett).

Május elsején történt a májusfaállítás is, amelynek ma is élő szokása van, sokszor élőfákat díszítenek fel, májuskosarakat pedig csak a komolyabb szándékúak adnak a lányoknak, menyasszonyoknak. A második világháború után a településen is tartottak felvonulásokat május elsején, amelyeken a helyi csoportok, szakkörök is felléptek.

A nyári ünnepkörben legjellemzőbb az aratóbál volt, amely az aratás vége után került megrendezésre (Péter-Pálkor kezdődött – június 29.). Ezt követően a szüreti bál alkalmá volt jelentősebb, amelyen a falut kocsikkal járták körül, a bohócok (cifra ruhában, bekormozva, rossz nadrágban) kihirdették az eseményeket, a csőszlányok „nemzeties” viseletben megjelentek, pár táncot adtak (iskolában megtanult, polgári) elő a felvonulások alkalmával.

Napjainkban, a faluban az adventi hétvégék a legjelentősebb közégi ünnepek, ezen kívül a farsangi bálók, amelyek szinte minden hétvégén megrendezésre kerülnek a művelődési házban a civil szervezetek, vállalkozók által. Emellett iskolai ünnepségek és nemzeti ünnepek vannak jelen a település életében, a vallásos ünnepek egyre inkább háttérbe szorultak az utóbbi pár évtizedben. A település legnépszerűbb és legnagyobb volumenű rendezvénye a falunap, amely nem csak helyben élők, de a környező (Báránd, Biharnagybajom, Füzesgyarmat, Püspökladány, Szerep, etc.) és testvértelepülések (Tordaszentmihály – Erdély, Románia) lakói számára is kikapcsolódást és szórakozást nyújt.

A falunap előkészületei

Sárrétudvariban 1999 óta rendeznek falunapot,¹⁴ amely az évek során fokozatos erősödést mutat programszerkezetének, idő és térbeli kiterjedé-

¹⁴ Az országos elterjedés időszakába ez az időpont beleilleszkedik. G. FURULYÁS 2010: 38.

sében. Szervezője a művelődési ház és könyvtár, – közös nagy rendezvénye az önkormányzattal – amely évente más-más arculatot is kap (vadászattal, mezőgazdasággal, etc. összefüggésben). Ez egyrészt a szervezési ötleteknek, másrészt a helyi civil szervezetek felajánlásainak köszönhető.

Fő vázát az előzetes előkészületek során a polgármester, a főszervezők és a jegyző által felállított tervek adják, amelyekre a helyi igények, visszajelzések is befolyással vannak. Ezt követően a polgármesteri hivatal házasságkötő termében gyűlést tartanak, ahová meghívást kapnak az helyi intézmények, civil szervezetek képviselői, illetve magánszemélyek. Az előzetesen felállított tervet ott megvitatják, ki milyen további hozzájárulást tud tenni a rendezvényhez, milyen anyagi források állnak rendelkezésre a falunap megszervezéséhez.

A településen 18 civil szervezet működik, amelynek többsége jelenleg aktív tevékenységet folytat. Ezek közül számos egyesület tevékenyen hozzájárul mind a szervezési munkálatokhoz, anyagi támogatással, vagy felajánlással élve. Ezek mellett magánszemélyek is szponzorálják az eseményt, továbbá pályázati lehetőségek kihasználásával próbálják tovább növelni annak anyagi támogatását, ám ez a kiírásoktól is függ. 2013-ban mindössze 200 000 forint körüli támogatást kapott Sárrétudvari pályázat útján, a további pénzeket a helyiek biztosították, amely egy 2 napos rendezvénysorozatot tekintve jelentős összeg. Korábban volt példa nemzetközi (HU-RO) pályázati anyag felhasználására, amely erdélyi és partiumi településekkel együtt került megvalósításra. A falunap anyagi biztonsága tehát több komponenstől függ: önkormányzati hozzájárulástól, pályázati forrásoktól, a helyi magánszemélyek, civil szervezetek, intézmények támogatásától.

A külső (szabadtéri) körülmények megteremtése szintén az önkormányzat és a művelődési ház munkáit igényelte. Csütörtökön és pénteken történik meg a rendezvény infrastrukturális és közművesítési (áram, víz) előkészületei, a főzősátrak felállítása. A rendfenntartásról a helyi polgárőrség és a rendőrség (körzeti megbízottak) gondoskodnak.

A műsor pontos megszervezése, a vendégek meghívása szintén a művelődési ház feladata. A fellépők megszervezésének szempontjánál domináns, hogy helybeli, avagy nem. A helyiek ilyen fajta előnyben részesítésével ugyanis a faluban élők számára igyekeznek elsősorban bemutatkozási lehetőséget biztosítani, további szempont pedig hogy fellépésüket anyagi támogatás nélkül végzik.

Térhasználat, helyiség

Kevésbé szimbolikus, mindinkább gyakorlati megfontoltságból tették a szervezők június harmadik hétvégéjére a falunapot. Az első falunap csupán szombat délután kezdődött sztárvendég meghívása nélkül, majd programideje az utóbbi 5-6 évre már 2 naposra nyúlt. (Augusztus és szeptember hónapban is volt példa falunapra, ám a csoportok előkészületei, a szabadságok miatt mégis a június hónap maradt kézenfekvőnek.)

A falunapok olyan területeket igényelnek, amelyek elkülöníthetők, lezárhatóak a település többi helyszínétől, így jellemzően parkokról és utcaszakaszokról beszélhetünk.¹⁵ Emellett olyan helyszínekre is szükség van, amelyek a külső alkalmazkodáshoz is szükségesek, például sátrak, pavilonok. Így van ez Sárrétudvariban is, amely falunapjának egyik állandó helye a Millenniumi Emlékparkban lévő, nagyobb létszámú tömeget befogadni képes sátor. Itt található a színpad is, ahol az előadások zajlanak. Mellette a lezárt Széchenyi utcán helyezkednek el a kirakodó vásárosok (kézműves termékek, édességárusok, sör és főzősátrak, bódék).

1. ábra: Menet a Széchenyi utcai kirakodó soron (2013)

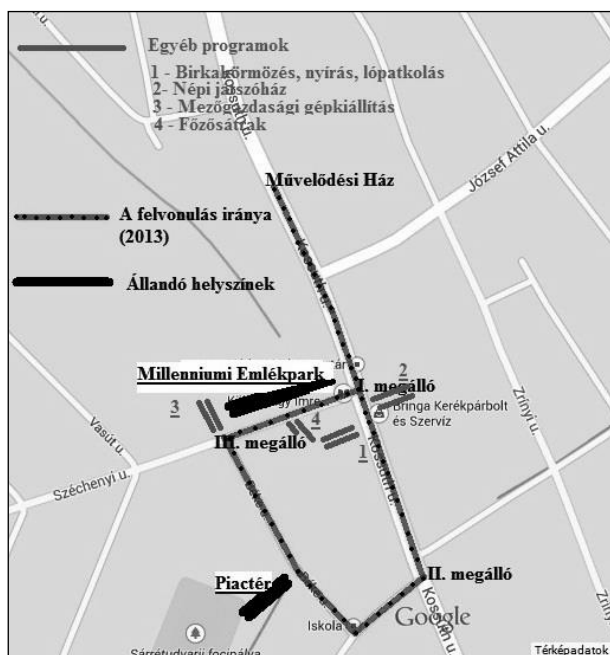
¹⁵ G. FURULYÁS 2010: 43.

Másik központi helyszín a piactér (Béke u.), ahol a céllövölde, a körhinták, és különféle, nagyobb, zárható teret igénylő szórakoztató játékok és szolgáltatások, azaz a vidámpark játéakai helyezkednek el. A további helyszínei tulajdonképpen a falunap célirányultságától és programjainak összetételétől függnnek. A 2013-as évben mezőgazdasági vonatkozású volt a falunap, amelyhez így a lovas felvonulás is illett, amely mintegy – a szüreti mulatságokhoz hasonlóan – verbuváló elemként nagyobb térkihasználtságot is igényelt, a délelőtti órák kakasszóval való ébresztése mellett (reggel egy autóval járták végig a falut, amelyből hangszórón keresztül kakaskukorékolás szólt).

A felvonulás – mint a település többi felvonulása is – a művelődési ház udvarától indult. Az első megálló a Kossuth és Széchényi utcák, a második az Erzsébet és Kossuth utcák kereszteződésénél volt, majd az iskola mellett, a Béke utcára áttérve (a piactér előtt elhaladva) fejeződött be a Béke és Széchényi utcák kereszteződésénél a felvonulás, harmadik, és egyben utolsó állomásként, amely helyeken rövid fellépésekre került sor a helyi iskola néptáncos gyerekei, és a művelődési ház dolgozói által.

Elkülönített teret igényelnek a különféle kiállítások és hagyományörző tevékenységek. A mezőgazdasági falunaphoz a helyi gazdák rendeztek be két kiállítást: a nyitott területen mezőgazdasági gépek voltak felvonultatva, míg zárt térben a hagyományos gazdálkodáshoz (állattartás, juhászat, hagyományos paraszti porta, és eszközök) kapcsolódó tárgygyűjtemények kerültek kiállításra a különböző gyűjtőktől. A 2014-es, a település első írásos említésének 800. évfordulójára tematizált falunapon már csupán a művelődési ház és a színpad között tartottak rövid, gyalogos menetet.

Az ünnepelés terét ily módon nem csak az ünnepi idő, hanem az ünnepi cselekvés is kijelöli. A falunapot megelőző térrendezés, majd az események helyszíneinek kialakítása során leglényegesebb szempont, hogy mindenki számára elérhető és egyenlő távolságra legyen, a különféle programok helyszínei a legközelebb helyezkedjenek el a fő események (nagy sátor) felé, ezért az ünnep és a cselekmények középpontja maga a település magja. (lásd 2. ábra.)

2. ábra: A programhelyszín

Programszerkezet

Az országban nincs két egyforma falunap, ahogyan azt A. Gergely András is hangsúlyozza,¹⁶ ám G. Furulyás Katalin ezzel szemben az országos falunapi megszervezettség (mondhatnánk trend) állandósult, látens minták szerinti szabályozódását emeli ki, amelynek legvalószínűbb okát a felülről jövő ünneplési mintáknak tartja. (Gyöngyösbokréta, hatvanas évek ideológiája, etc.). A két álláspontot kiegészítően Földiák a falunapokat attraktív közművelődési formának ítéli (pozitív és negatív oldalait is „mérlegelve”), amely azért is mutathat valós képet, mivel nem feltétlen mögöttes szándékok, hanem helyi igény is megmutatkozhat a felépítésük között, amely vonatkozhat a civil lakosság, illetőleg a helyi elit kíváncsiságára is. A programok összeillesztése és megszervezése során tehát legfontosabb szempont, hogy mindenki elégedett legyen. Minden korosztálynak meg kell felelni, hiszen a falunap elsősorban a település lakóinak szól, ahol a szórakoztatás, megmutatkozási lehetőség, és nem legutolsósorban a – már említett – politikai legitimáció a főszerep.

¹⁶ A. GERGELY 1993: 45. Idézi: LOVAS KISS 2011: 9.

A magyarországi falunapok nagy része nem tematikus, így azok megszervezése során szabad kezet kapnak a szervezők abban, hogy ki mutassa meg magát, és ki ne. Sárrétudvari tekintetében viszont tematizált, de nem tematikus ünnepről van szó, azaz minden esetben kap egy meghatározott „helyi” arculatot a falunap, de ez nem jelenti azt, hogy csak az adott célirányultság lenne domináns, azaz a programszerkezet ettől függetlenül a nem-tematikus programszerkezetek közé sorolható.

A falunap másfélnapos, amelynek „előestéjén” valamilyen kisebb program indítja el a programkavalkádot. A gazdanapi megnyitón (2013) a falugazdász és a település polgármestere jelent meg, akik a településről, vagy éppen az országos változásokról adnak számot (gazdasági, kulturális, rendfenntartás, etc.), mintegy az ünnepi protokollt betartva. Ugyanezen a napon nyílnak meg a különféle kiállítások, amely 2013-ban a mezőgazdaságot állította célpontba, az állattenyésztéshez és tartáshoz kapcsolódóan „elvileg” helyi illetőségű, gyakorlatilag Ecsegfalváról érkezett pásztorok mutatták be a birkanyírást, körmöztést, lópatkolást. 2014-ben az ABC melletti iskolaépületben rendezték be a település történetét, hagyományos házbelsőit, ásatási leleteit bemutató enteriőröket, illetve a kirakodó soron helyezték el több fényképet a település és csoportjai életéből.

A 2013-as falunap szombatján a kakaskukorékolás és a felvonulás kezdte az ünnepet, amely a művelődési ház udvaráról indult és végül a színpad mellett ért véget, amikor is a hivatalos ünnepi megnyitó következett a Földművelésügyi Igazgatóság igazgatójának közreműködésével. A nap további része tulajdonképpen a falunapok szerkezetének rendjébe illően folytatódott tovább, így a délelőtti programok a gyerekeknek szólnak elsősorban. A helyi néptáncos gyerekek előadásai folytak a színpadon, ezzel párhuzamosan a szintén gyerekeknek szóló játékok (ugráló vár, arcfestés, henna, rajzverseny, népi játszóház, etc.), a különféle egészségügyi szolgáltatások (mérések, masszázs), hagyományőrző tevékenységek (ostorcsattogtatás, íjászat), versenyek zajlottak, illetve a különféle civil szervezetek és csoportok 26 sátorban készítettek ételeket.

Az elkészített ebéd elfogyasztása után tovább folytatódik a műsor, amely a helyi csoportok, civil szervezetek, baráti körök műsoraival folytatódik, amelyben nagyrészt a népzenei és magyar nótás műsorok dominálnak, de egy-egy néptáncos előadás is jelen van. Az esti programok minden évben a községi intézmények (általános iskola, művelődési ház, polgármesteri hivatal) dolgozóinak műsorával, showszerű előadással (latin-amerikai táncok), majd az est sztárvendégeivel, televíziós tehetségku-

tatók nyerteseivel folytatódik, és a tűzijátékkal zárul, hivatalos, program szerinti utcabál, és ehhez hasonló szórakozási alkalom a falunaphoz nem társul.

Mivel az események megalkotásában a helyiség is fontos szerepet kap, a szervezők igyekeznek valamilyen mértékben magát a települést is reprezentálni, annak adottságait, hagyományait, nevezetességeit kidomborítani.¹⁷ Így a 2014-es évben Sárretudvari első említésének 800 éves évfordulója került fókuszpontba, ami nem zárta ki a korábbi év(ek) programszerkezeti felépítését, eltérés csupán a kiállítási munkálatokban mutatkozott, az előző évvel ellentétben (amikor is a helyi gazdakör segédkezett kiállítás szervezésével, tárgyak összegyűjtésével, a felvonuláshoz szükséges lovak beszerzésével) már nem civilek, hanem az önkormányzat vállalta magára.

A program összeállításban aktív és passzív jellegű, korosztályoknak megfelelő tevékenységek szerepelnek.

- Aktív
 - versenyek (sörösrekesz-építés, keresztrejtvény, malacfogó)
 - egészségügyi (masszázs, mérések)
 - főzés
 - vidámpark
 - játszóházak
 - táncház
 - Íjászat
- Interaktív
 - gyermekműsorok (bohóc, hangszербemutató)
- Passzív
 - színpadi előadások (előadók, „celebek,” művészeti csoportok)
 - kiállítások (településtörténet, mezőgazdaság, vadászat)
 - bemutatók (birkanyírás, népi mesterség)
 - tombola
 - tűzijáték

Az aktív jellegű cselekvések egy részében a fiatalabbak (versenyek, vidámpark), másik részében az idősebbek (főzés, egészségügyi szűrések) vesznek részt. Az interaktív programok során a gyermekműsorok

¹⁷ FÖLDIÁK 2004: 146.

jellemzőek, amelyekbe a gyerekek bevonása a műsor részét is képezi. A passzívok során ismét minden korosztály számára megfelelő műsorrend összeállítása jelentkezik. A gyerekcsoportok előadásainak funkciója nem csak a falunapokra, hanem általuk bármilyen ünnepi műsorokra jellemző az, hogy illik az évben elsajátított (tánc, vagy zenei) anyagok bemutatása, amely egyfajta vizsga is számukra, így a hozzátartozók, szülők is megjelennek a közönség soraiban, az előadások minősége pedig nem olyan döntő szempont, mint a további színpadi műsorok esetében.

A közönség megjegyzi azt, hogy az illető sztárvendég, milyen minőségben és mennyiségben mutatkozik meg (alulértékelik például a play back műsort, de a minél több időt színpadon töltők már elismerésben részesülhetnek). Generációs determináltság a sztárvendég meghívása, így például a színpadon Bangó Margitnak, vagy Máriónak (tangóharmonikás) éppúgy helye van, mint a televíziós tehetségkutató győztes énekeseinek (X-Faktor, Év Hangja).

Jellemző szintén az országos falunapokhoz hasonlóan a szakralitás jelentőségének csökkenése, esetünkben szinte teljes hiánya: csupán a református kórus előadása jelenik meg (2013), illetve a helyi református lelkész áldása 2014-ben, amely a vallásosság irányából fakadó legitimációt is jelenti a település felé.

Falunap az internetes médiában

A közösségi, internetes médiában és portálokon minden esetben kiemelik sikerességét a sárrétudvari falunapnak, ám külön blog, vélemény nem emlékezik meg a falunap történéseiről, a különféle portálok mind a hajdú napló internetes bejegyzésére hivatkoznak.

2014-es bejegyzésükben¹⁸ a 800 éves évforduló alkalmából megrendezett esemény hagyományörző jellegét emelték ki, ám hogy milyen hagyományokhoz ragaszkodik, azt pontosan nem tudhatjuk meg, csak a programpontok leírása során sejthetjük a hagyományörző tevékenységek jelenlétét. Lokálitásra vonatkozóan a helytörténeti kiállítás szerepel (amely viszont nem csak helyi és paraszti, népi kultúrára vonatkozik, hanem régészeti ásatások helyszínein talált leletanyagokat is bemutatják, amelyeket a Déri Múzeumtól kapott a település kölcsön), amelyen paraszti porta is bemutatásra került, illetve a magyarsághoz kapcsolható

¹⁸ <http://www.haon.hu/falunap-sarretudvariban-3/2584210>. Letöltve: 2014. szeptember 16.

őstörténeti anyagokat is tartalmazott. Emellett a népi mesterségek, illetve a fényképes kiállítás szerepel a falunapi leírásban, majd végül a programok rövid ismertetése (azaz délelőtti gyerekprogramok, azt követő helyi és civil kulturális előadások) és a sztárvendégek említése zárja a bemutatást.

2013-as bejegyzésükben¹⁹ a mezőgazdasági tematikát emelik ki, amely a falunapot határozta meg. A falugazdász és a polgármester a település mezőgazdasági helyzetének bemutatását, illetve az állattenyésztéshez kapcsolódó egyes munkák bemutatását, és a mezőgazdasághoz kapcsolódó kiállítást emeli ki a cikk. A 2014-esnél valamelyest terjedelmesebb leírást láthatunk, amelyben a gyerek és délelőtti programok ismertetésében konkrétumok is megjelennek: politikai és egyházi jelenlét, testvérfa kapcsolat, illetve a színpadi programokkal párhuzamos események: egészség- és főzősátrak, egyesületi bemutatók, illetve a kisebb vídámparki elemek. A sztárvendégek nevesítésével zárja a falunapi bemutatást a cikk.

A 2012-es bemutatásában²⁰ ismételten rövidebb ismertetést olvashatunk, nem is annyira a programok, mint inkább annak sikerességére vonatkozóan, amelyben a több ezres nézőszám, az „*irigylésre méltóan gazdag programok*” említése, illetve a vadászati tematika szerepelt. Rövid, a teljességre egyáltalán nem törekvő cikkben csupán a helyi és közeli fellépők fellépését emlegeti (neveket egyáltalán nem hoz példának), két-három neves fellépőt említ, illetve a főzéseket, amelyek a falunap hagyományosságát adják a cikk írója szerint.

Összegzés: lokálitás és szellemi kulturális örökség

Sárrétudvariban is hasonló tendenciák érvényesülnek akkor, ha az eddig országosan vizsgált falunapokkal egybevetjük, elemezzük. Földiák András az ilyen jellegű ünnepekről mérleget készített, felsorolva azok értékes és veszélyes vonásait. Bővebben itt nem térnék ki ezek elemzésére, ám figyelemre méltó a „lokális-szerű” kritikája, amely a falunapok „egyedülenségére” tér ki, azaz tulajdonképpen bármilyen falunapra ráilleszt-

¹⁹ <http://www.haon.hu/falunap-sarretudvariban-2/2300650>. Letöltve: 2014. 09.16.

²⁰ http://www.haon.hu/sarretudvarifalunap/2018718?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+haon%2Fmegye+%28Hajd%C3%BA+Online+Mgyei+h%C3%ADrek%29. Letöltve: 2014. szeptember 16.

hetőek az adott programok, mivel azokban nem találhatóak helyi sajátosságok.²¹

A szellemi kulturális örökség elemek, illetőleg hagyományelemek meglétének, használatának elemzése a falunapok kapcsán éppen ezért tűnik relevánsnak, mert felmérhető benne, hogy az adott lokális társadalom azokat milyen mértékben érzi magáénak, ünnepbe hogyan tudja, vagy akarja beágyazni.

A programok összegzése során nyilvánvaló, hogy a telekommunikációs, média által hangsúlyozott és közvetített trendek és a lokális „értékek” között túlsúlyba kerültek a globális elemek, tulajdonképpen alig található meg a falunapban olyan program, kulturális elem, amely a sárréti, vagy – szűkebben véve – Sárrétudvari településére jellemző lenne.

Az előadott néptáncos, népzenei műsorok korántsem a helyi tánc és zenei anyagok bemutatását, az adott közösség számára való megtanítást célozzák, csupán műsorelemekként vannak jelen, amelyeken a településen lakó gyerekek mutatkoznak meg. A helyi felnőttek műsorai is ekképpen jelennek meg, lényegi szempont, hogy színpadon lehetnek, az ismerősök – akik a nézők nagy arányát is képezik – felismerik őket, ezzel is szórakoztatva őket.

3. ábra: Néptáncos felvonuláson. Nincs hangsúly a fellépés helyszínén, illetve a viselet is egyedi megoldásokat követ (2013)

²¹ FÖLDIÁK 2004: 148.

A sztárvendégek esti műsorelemként való alkalmazása pedig attrakciók („egy ilyen kis faluba egy ilyen nagy sztár jön el”), ahogyan az esti tűzijáték is, amelyek csak az arra való igény támasztásával jelenhetnek meg. Ebben a megvilágításban nem tartom relevánsnak G. Furulyás Katalin megállapítását, miszerint a falunapok eszköztárát valamilyen „felülről jövő” hatás eredményezi. Tapasztalataim alapján döntően a helyi igények dominánsak, amely a fellépőket és nézőket egyaránt érinti, a programok összeállítása is az ő igényeiknek megfelelően alakul.

A Sárretudvari falunap nem a szellemi kulturális örökségelemek használatán, megőrzésén, sokkal inkább a lokalitáson alapszik. A szellemi kulturális elemek jelentőségének csökkenése a modern kultúrelemekhez képest azt mutatja, hogy a lokalitáshoz fűződő viszony nem hagyományokon, hanem egyéni és csoportos viszonyokon, interakciókon, megváltozott értékrendeken alapszik. Ez korántsem jelzi azt, hogy a helyi hagyományok, szokások ne játszanának fontos szerepet a település életében (lásd például a falu adventi programjai, betlehemesei, aratónapjai, szüreti felvonulásai, a konfirmációk, farsangi bálók), de a falunapnak általánosnak, „össznépinek,” mindenki számára elérhetőnek és szórakoztatónak kell mutatkoznia. Ilyen értelemben pedig a település lakói az elsődleges célközönség, amelyen minden korosztály, társadalmi (vállalkozó, elit, közalkalmazott, etc.) és vagyoni réteg szerepet kell kapjon, ennek legmegfelelőbb eszközül pedig a recens szórakozási és szórakoztatási formák bizonyulnak (televíziós kereskedelmi műsorszolgáltatók, rádió, internet), amelyek helyben való megjelenése / megjelenítése presztízszerősödést jelent a szomszédos településekkel szemben.

Irodalom

A. GERGELY András

1993 Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom. MTA Politikai Tud. Intézete. Budapest.

CSONKA-TAKÁCS Eszter

2007 UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Védelméről. EFI Communicationes 18. Európai Folklór Intézet. Budapest.

FÖLDIÁK András

- 2004 Attraktív közművelődés – falunapok, fesztiválok... In.: Török József (szerk.): Az érték. VI. Közművelődési Nyári Egyetem. Szeged. 2004. július 5-9. Csongrád megyei Közművelődési Tanácsadó Központ. Szeged. 141-151.
- G. FURULYÁS Katalin
- 2010 Falunapok. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus. Budapest.
- LOVAS KISS Antal
- 2011 Társadalmi ünnepek közösségi funkciói az ezredfordulón. Studia Folkloristica et Ethnographica 56. Debrecen.
- MADAR Ilona
- 1993 Sárretudvari néprajza. Ethnica Kiadás. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen
- PETI Lehel
- 2005 A testvérfalu-kapcsolatok mint a falusi turizmus és az identitásépítés színterei. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Árpád Tőhötöm (szerk.): Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 7-27.
- POZSONY Ferenc
- é.n. A hagyományos népi kultúra elemei a székelyföldi lokális ünnepek szerkezetében (kézirat)

Internetes hivatkozások

<http://www.haon.hu/falunap-sarretudvariban-3/2584210>. Letöltve: 2014. szeptember 16.

<http://www.haon.hu/falunap-sarretudvariban-2/2300650>. Letöltve: 2014. szeptember 16.

http://www.haon.hu/sarretudvarifalunap/2018718?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+haon%2Fmegye+%28Hajd%C3%BA+Online+Megyei+h%C3%ADrek%29. Letöltve: 2014. szeptember 16.

„RITKA VÁSÁR BICSKÁS NÉLKÜL”
Magyar bicskakultúra*

1. Bevezetés

Néprajzi tanulmányaim első három éve után, az alapképzés befejezésekor készített diplomamunkám témájául a hagyományos paraszti kultúra és kézművesség egy különleges tárgycsoportjának, a jellemzően magyar típusú bicskáknak bemutatását tűztem ki célul. E dolgozatom korántsem volt minden részletre kiterjedő, lehetőségemhez és a terjedelemhez képest egy átfogó képet próbáltam alkotni a témaköréről. A hangsúlyt akkor a debreceni bicskatípusokra, és a nagy múltú debreceni késkészítő mesterség kutatására helyeztem. Részletesen bemutattam a debreceni Déri Múzeum gyűjteményének ide vonatkozó anyagát, ez alapján próbáltam meg a lehető legrészletesebb képet megalkotni a cívisváros és környékének egykori *bicskakultúrájáról*.

Jelen dolgozatomban ennek a munkának folytatását, a kutatás kiterjesztését tűztem ki célul. Lakóhelyem és szűkebb környezetem hagyományos bicskatípusainak kutatása, megismerése és bemutatása után kedvet és lehetőséget érzek arra, hogy jelen munkámban az ország többi, egykor jelentős fémművességgel rendelkező területeinek *bicskakultúráját* is feltérképezsem. E kiterjesztett kutatás megvalósításához a már korábban használt és bevált módszereket alkalmazom. A már megismert és feldolgozott szakirodalom újbóli tanulmányozása mellett lehetőség szerint újabb források megismerése is célom, és természetesen a késes mesterekkel készített interjúk anyagának feldolgozása. A bicskához kapcsolódó gyakorlati dolgok, szokások, anekdoták bemutatását is fontosnak tartom, hiszen a konkrét vágóeszközök, mint tárgyak megismerésén túl ezek azok a dolgok, melyek többlettartalommal, étellel töltik meg a *bicskakultúra* fogalmát. Igyekszem a magyar jellegzetességekhez külföldi párhuzamokat is keresni, ugyanakkor körülhatárolni bicskáink „magyar-ságának” meghatározó jellemzőit, esetlegesen hivatalos hungarikummá váló nyilvánításának lehetősége, szükségessége mellett is érvelek.

Nem csupán a fémművesség remek darabjait szeretném tehát megismertetni olvasóimmal, hanem a hagyományos paraszti kultúra azon

* A tanulmány a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén készült, MA szakdolgozat-ként, témavezető: Dr. Kun Péter.

kis részét is sikerül reményeim szerint megidézni, amely ezekhez a hasznos, egykor nagy becsben tartott, mives eszközökhöz kapcsolódik, így járulva hozzá a magyar bicska kultuszának megismertetéséhez.

Mivel mostani kutatásom az előzőhöz képest túlnyomórészt interjúkon alapul, ezért ezúton is szeretnék köszönetet mondani segítőimnek: Tóth Árpád népi iparművésznek és nejének, Polyák Imre népi iparművésznek, Tarjányi József népi iparművésznek és feleségének, valamint Kocsis Ferenc népi iparművésznek. Ők mindannyian a magyar késművesség kiválóságai, számtalan szakmai díj és elismerés tulajdonosai.

2. Magyar bicskakultúra

Munkám elején fontosnak tartom e fogalom tisztázását. Több okból érzem szükségességét ennek. Korábbi dolgozatomba használtam ezt a fogalmat, mely az adott kontextusban értelmezhető ugyan, de úgy gondolom érdemes bővebb kifejtésre.

2. 1. A magyar bicskakultúra fogalma

Korábbi, „*Páros kiskés a zsebembe, de éllés!*” c. dolgozatomban bevezettem a „*magyar bicskakultúra*” fogalmát. Ahogy erről az előszóban is írtam, ott egy vázlatosabb átfogó rész mellett a hangsúlyt a debreceni bicska-remekerekre helyeztem, de természetesen ehhez is szükséges volt egy tágabb áttekintésre bicska-témában.

Magyar bicskakultúra – hogyan értelmezem, hogyan értelmezhető ez a fogalom, egyáltalán van-e létjogosultsága? Úgy gondolom, hogy van, és tulajdonképpen erre alapoztam jelen munkámat is, annak egy szóösszetételben való kifejezésének tartom ezt a fogalmat. Beszélhetünk-e tehát *magyar bicskakultúráról*? Véleményem és tapasztalataim szerint igen. A hagyományos magyar műveltségnek, az egészhez képest csekélynek tűnő, de igen markáns szelete kapcsolódik a bicskához. Ahogyan előző dolgozatomban említettem, a magyar néprajzi szakirodalomban találhatunk a témához kapcsolódó írásokat, ám leginkább említés szintjén. Ettől függetlenül a téma nem megfoghatatlan, hiszen mind tárgyi, mind szellemi hagyománya igen nagy, sőt, meglepően nagy. Nem csak a bicskakészítés fortélyai és művészi szintű alkotómunkája, a bicskához kapcsolódó szokások, hanem a bicskához, mint *kultikus tárgy*hoz való kapcsolat is igen sokrétű. A *kultikus tárgy* megnevezés talán túlzónak tűnhet, viszont úgy érzem ezzel jól érzékeltethető a férfi (paraszt, pásztor, iparos,

stb.) és a bicska, a saját bicskája közti kapcsolat, természetesen a téma túlmisztifikálása nélkül. Ugyanis értelemszerűen egy férfiak által használt szerszámról van szó. Az ő mindennapi munkájuk során voltak olyan konkrét műveletek, munkafolyamatok, melyek vágóeszközt igényeltek, de értelemszerűen egy vágószerszám jó szolgálatot tesz a legkülönbözőbb helyzetekben is. A bicska pedig, mint biztonságossá tett kés, annak tehát egy továbbfejlesztett utódja (sok helyütt ugyan késként emlegetik a mai napig), igencsak praktikus eszköznek bizonyult, nemhiába vált tehát a magyar férfiember hű társává. Csoma Zsigmond írásában jól összefoglalást ad erről: *„A bicska a paraszti-vállalkozó kereskedő életforma fontos és jellegzetes kis eszköze volt. Nemcsak önvédelmi szerepe miatt, hanem inkább mindennapi használata tette nélkülözhetetlenné a férfiak életében. Jelentőségét azok az őrvideki vélemények is tükrözik, amelyek szerint magától értetődő és természetes dolognak tartották a bicskák hordását és használatát. Ezeknek a személyes tárgyaknak a hiánya mutatta meg alkalomadtán igazán a szükségességüket. A „kés nélkül nem is mentek el itthonról”, vagy pedig a „minden rendes embernek van kése” vélemények egyféle bicskahasználó büszke mentalitást tükröznek a felső-őrvidekieknél”*.¹

Ezen idézetben is említésre kerül, és valóban nem elhanyagolható a bicska fegyverként való alkalmazása. Reguly Antal tudósít például a nógrádi palóc falvak híres-hírhedt vendégségeiről, amikor rendszerint kisebb tömegverekedések robbantak ki, melyek egy-egy fél korábbi megsértésének megtorlásából alakultak ki. *„Ekkor aztán összekapnak. Ha az egyik megsérül, és haragra gyúl, így szól: -Egyszer lettem, egyszer halok meg! – és úgy ront a másiknak, hogy kézzel a hajába kap, vagy ököllel üti. A többiek tétlenül nézik a verekedést, míg bicskára nem kerül a sor, akkor elválasztják a dulakodókat. De ilyenkor könnyen tömeges verekedéssé fajul a párviadal. Ha netán rokon is akad a beavatkozók között, aki elkurjantja magát, hogy – Az én komám kezéből senki se merje kivenni a kést! – biztosan kirobban a tömegverekedés.”*² A bicska fegyverminősége tehát nem szorul komolyabb magyarázatra, és habár, ahogyan Reguly leírásából is látszik, a bicska előkerülése a verekedés egy új, komolyabb fázisát jelentette, természetesen a csinos kis pengékhez sokszor valóban vér tapadt – és sajnos napjainkban is hallani nem egy tragédiába torkolló szóváltásról, verekedésről, ahol a bicskáé „az utolsó szó”.

¹ CSOMA 1992: 220.

² SELMECZI KOVÁCS 2009: 309.

Megelőző írásomban is szóltam már a kard, a kés, és a bicska rangjelző szerepéről. A kard egyértelműen fegyverként funkcionál, tehát egy harcos, hősies (férfi)alak attribútuma, a korai időkben szó szerint hatalmi- és férfijelvény. A karddal párhuzamosan természetesen ismerték és használták a kisebb méretű töröket, késeket, nyilván méretük és formájuk, harci szerepük mellett más műveletek elvégzésére is lehetővé tette őket, azonban mint a kardok kisméretű „testvérei”, ugyanolyan szimbolikával bírtak. Az idők, a korok változásával a kard és a késviselés szabályozott, sőt tiltott lett, hagyománya is megkopott, ám el nem tűnt, hanem jórészt megmaradt a bicskahasználatban, viselésben. Nyilván méretével hatalmi jelvény-szerepe is csökkent, formájával funkciója változott, de a lényeg nem – szúrni-döfni, vágni lehet vele, éle van. Véleményem szerint ezen gondolatmenet nyilvánvalónak tekinthető, ismerve a magyar férfiak legutóbbi időkig is megmaradt lelkületét, amivel bicskájukhoz ragaszkodnak, nem beszélve a sok apró adalékról. Ilyen például egyes bicskatípusok jellegzetes formája, melyben a szablya ívei köszönnek vissza, vagy viselési szokása, miszerint a bicskatoknak a férfi bal oldalán van a helye.

„*Hatalmas pengével, erős nyakkal láttatja el a nyúzáshoz...*”³, írja Ecsedi István a hortobágyi pásztorok bicska-ízléséről, jelen esetben a jellegzetes debreceni farvillás bicskáról van szó, ami küllemében mives, szerkezetében pedig egy modernebb forma, kis kétágú villa tartozik hozzá, tehát alapvetően egy „primitív étkezészet”. Mégis a pusztá embere, életmódjából, munkájából adódóan számtalan más területen is használta bicskáját, ami igencsak igénybe vette a szerszámot – gondoljunk csak a juhászok körmölő bicskájára. Ettől függetlenül viszont természetesen megbecsülték vágóeszközüket. Adtak élességére, az étkezésektől, szalonnázásoktól, egyéb irányú használata során elegendő zsírt kapott, mely impregnálta. Zsebben, tarisznyában, csizmaszárbán, tokban hordták, gyermekkoruktól kezdve forgatták, tehát megtanulták balesetmentes, praktikus használatára. Az alapvető elvárás is a praktikusság, megbízhatóság volt, de nem elhanyagolható a küllem sem, ezt korábbi dolgozatom fő témája, a debreceni típusú, cifra farvillás- és oldalvillás bicskák jól példázzák.

Véleményem szerint a bicskához egyértelműen kapcsolódik egy használati kultúra és ez nem elhanyagolható módon összefügg a teljes magyar paraszti kultúra jó néhány szeletével. Legszenbetűnőbb magának

³ Ecsedi 1914: 150.

a bicskának az előállítás, a fémművesség egyik jelentős ágazata. De gondoljunk az étkezési kultúrára, a bicska szerepe itt nem szorul magyarázatra. Minden férfi saját bicskájával evett, a debreceni típusok villával ellátott darabjai is magukért beszélnek. Az előállítás mellett használatával is kapcsolódik a kézművességhez. A művészkedő pásztorok csupán néhány darabos szerszámkészletének legfontosabb tagja is a bicska volt, mesterien használták, és remekműveket alkottak segítségével – akár fát díszítettek vele, akár alapanyagot állítottak elő (pl. bőrszíj hasogatás).

A bicskához kapcsolódó szokások, felhasználási területek sokrétűsége, melyeket fentebb próbáltam nagy vonalakban érzékeltetni, és melyekre jelen munkámban még érdekes példákat hozok majd, úgy gondolom, megengedi, hogy *magyar bicskakultúráról* beszéljünk. Elkészítésének folyamata már önmagában egy jelentős tudásanyagot jelez, s megalkotása után, használata közben is számtalan kulturális többlettartalom tapad a bicskához, illetve használojának kedves vágóeszközüvel való kapcsolatához.

2. 2. A kések és bicskák története⁴

A kés, mint szűrő és vágó szerszám, az emberiség egyik legrégebbi eszköze. Eleinte kőből és bronzból, de a vas megjelenése óta vasból és annak ötvözetéből készítik a késeket.

Az élet szinte minden területén, legyen az élelemszerzés és –feldolgozás, eszköz- és ruházatkészítés nélkülözhetetlen használati tárgya volt eleinknek, nagyban megkönnyítette életüket. De mindemellett fegyverként is funkcionálhatott, a férfiak eszköztárának, viseletének egyik legfontosabb és elengedhetetlen része volt, egészen a legutóbbi időkig. Számtalan formája alakult ki az évezredek során. A kard viselésének betiltása után, annak státuszszimbólum-szerepe, és sokszor formája is a késekben, törökben élt tovább. Később azonban a török és kések használatát, viselését is korlátozták, vagy csak egyszerűen az átalakuló világban már funkciójukat veszítették, és így a modernebb bicska „örökölte meg” ezeket az ősi szerepeket, formákat.

A késeknek két fő típusát különböztethetjük meg, a merev, fix-pengés és a később kialakult nyitható pengéseket. Honfoglaló őseink is merev, 13-15cm hosszúságú késeket használtak, melyeknek pengéje ún. markolattüskével volt a nyélbe rögzítve. Ennél a típusnál a penge anyaga

⁴ Vö. SIMÁNDI 2009: 3.

a markolat teljes hosszán, vagy legalább nagy részén végighúzóva stabilabbá, erősebbé teszi a kést, szemben a nyitható pengékkel.

A nyitható pengéjű, ezáltal praktikusabban tárolható, veszélytelegebb kés, azaz a bicska az ókori Rómában már bizonyíthatóan használatos volt. Egyes nézetek szerint a török katonaság révén terjedt el hazánkban, és maga a szó is török eredetű – mások szerint a bicsaklik igéből származtatható a megnevezés. Ahol viszont komoly, fejlett fegyverkészítés folyt, ott bicskát is tudtak készíteni, így feltételezhető, hogy hazánkban már a török hódítás előtt is használatos lehetett.

A bicskáknak is két típusát különböztethetjük meg felépítési- és működési elvük, valamint készítési módjuk szerint. Az egyik, régebbi és egyszerűbb típus esetében a faragott, esetleg esztergált fa, szaru vagy csont nyélen hasítékot vágnak, a végére rézkupakot tesznek. A penge a hasítékba hajtható, nem feszíti rugó. Ezt a típust, melyet akár ügyes parasztok és pásztoremberek is el tudtak készíteni maguknak – például törött kés, kasza, sarló pengéjéből – nevezik bugylibicskának, kusztorának, vagy lekicsinylően „*békanyúzonak*”.⁵ De helyi központjai is kialakultak az ilyen bicskák készítésének, ahol szakemberek nagyobb kidolgozottsággal és jobb anyagokból készítették ezt a típust, mely legtovább a Dúnántúli vidékeken volt elterjedt és használatos.

A másik fő bicskatípus a rugós zárszerkezetű, ahol a penge nyitása egy feszített laprugó ellenében lehetséges. Ez a rugós szerkezet a véletlen kinyílás és becsukódás ellen nyújt védelmet, így biztonságosabbá teszi az előző típusnál. A rugós szerkezetű bicskák készítése elsősorban a fejlett vasmegmunkálással rendelkező helyeken vált jelentőssé. Sokszor a puskaműves- és lakatos céhekkel párhuzamosan alakult ki. Az 1800-as években már biztosan készítették ezt a típust, de valószínűsíthető, hogy már korábban is.

2. 3. A rugós bicska készítésének folyamata, alkatrészei⁶

A bicska elkészítéséhez a késesek edzhető acélt használtak. A Debreceni Késcsináló Céh tizedik regulája például úgy rendelkezik, hogy a vas és szén „szűkvolta idején” a késcsináló vásárlási előjogot élvez a nyersanyagra, akár maga, akár a céhe számára.⁷ A penge és a rugó elkészítése, kikovácsolása a munkafolyamat legfontosabb szakasza. A pengét és a

⁵ CSOMA 1992: 223.

⁶ Vö. SIMÁNDI 2009: 4.

⁷ SIMÁNDI 2009: 4.

rugót a mesterek maguk kovácsolták, hevítették, majd kalapálták, ezzel tömörítették az anyagot, és formálták meg durván az alakját. Az acél kovácsolásánál nagyon kell vigyázni az izzítás hőmérsékletére, ezért tüzelnek faszénnel, befűvás nélkül, mert ha túl van fűvatva, akkor nagyon könnyen el lehet rontani. A faszén izzítatlanul, szellőzéssel azt a 800-900°C hőmérsékletet éri el, ami szükséges az acél kovácsolásához. „*A kézi kovácsolás túl sokat nem változott – kalapács, üllő, tűz, ember kell hozzá*”.⁸ A kovácsolás után a pengéket és a rugókat kötegelve, izzó faszénben, több órán keresztül lágyítják. Az ilyen módon előkészített acél már megfelelően alakítható, megmunkálható. A penge levékonyítása (*pletvározás*) után következik a monogram és a körömhely beütése.

Ezt követi a hőkezelés. Ennek első fázisa az edzés, ezt kovácstűzben végezték. Történhet olajban, vagy vízben, az anyagokat is két csoportra lehet ez alapján osztani: olajedzésűekre és vízedzésűekre. „*A vízedzésűeket ma már nem nagyon szeretik, ezért találták ki az ötvözött acélokat, hogy ne kelljen vízben edzeni*.”⁹ A víz nagyon drasztikusan hűt, és emiatt nemkívánatos feszültségek és repedések keletkezhetnek a pengében. Az edzés után, az anyag megfelelő szívósságának eléréséhez szükség van a megeresztésre, amit 200-300°C-on végeznek. A hőmérsékletet az ún. futtatási színekből tudják megállapítani. A megeresztés több színre is történhet, ezt az alapanyag határozza meg. A megeresztési színnek sorrendje szalmasárga, sárga, ibolyaszín, búzavirág- és szilvakék, valamint a szürke árnyalatai (galamb-, hamu-). A pengéket általában szalmasárgáig, a rugót kékig, vagy azon túl eresztik. A használat miatt bekövetkező oxidáció során a penge a megeresztési színét igyekszik elérni.

A nyél elkészítése szintén egy külön munkafolyamat. A mester először a nyél vázát alkotó két lemezt, a *platinákat* készíti el. Ezeket vas, de leginkább rézlemezről (állítólagos fertőtlenítő hatása miatt is kedvelték), ollóval vágják ki, kalapáccsal igazítják formára, reszelik, és sablon alapján kifűrják. A két platina lemez fogja közre majd a rugót és a penge nyélbe nyúló részét, a *tálungot*. Ezután készülnek a nyél végeit borító fém részek, az ún. *baknik*. A baknikat vékony, kb. 1mm-es vas, réz, vagy alpakka lemezről kézi domborítással képezik, *riktoló steklin*, *riktoló kalapáccsal*, magának a folyamatnak a neve is *riktolás*. Ezt követi a platina és a baknik összeforrasztása, melyet ólommal végeznek, előtte azon-

⁸ Kocsis Ferenc adatközlése

⁹ Kocsis Ferenc adatközlése

ban a felületeket szalmiák sóval tisztítják meg a szennyeződésektől. A baknik talpát egyenesre reszelik és egy „U” alakú kapoccsal, az ún. *klamnerral* fogják össze, ez biztosítja a bakni stabilan tartását, és hogy a forrasztó ólom a megfelelő helyre jusson és kitöltse a bakni üregét – az átmenő szegecset így lehet majd biztonsággal meghúzni. Ezután a baknit kifűrik az ólomrétegen keresztül, majd a *rundírozón* megtisztítják felületüket az ólomtól. Ma már természetesen elektromos fűrógépet használnak, régen azonban egy íjas szerkezetű fűróval végezték ezt a munkafázist. Ez egy vastag fába rögzített acéltüből állt, melyet hosszú pálcára erősített szíjjal lehetett mozgásba hozni, a pálca előre, illetve hátra mozditásával. A baknik száma és elhelyezkedése változó. Lehet, csak elöl, a nyél penge felőli végén, vagy elöl és a nyél végén is, többpengéjű bicskáknál pedig, a nyél közepére is tesznek. Így járnak el az olyan bicskáknál is, melynek nyele valamilyen különleges, értékes anyagból van – pl. gyöngyház -, ilyenkor is helyeznek középre egy baknit, ezáltal valamilyest tudnak spórolni az anyaggal. A nyél anyaga lehet csak vasból, ilyenkor is csak egy baknit használnak. De alkalmaznak különböző fát, agancsot, szarut, gyöngyházat, ez utóbbi kettő „*úri bicskáknál*”¹⁰ jellemző. A szarut megpuhítják láng felett, majd két vaslap között laposra préselik, ezután kivágják a megfelelő méretű és formájú darabot, majd közepes finomságú reszelővel igazítják a nyélbe a betétet. A szaru- és gyöngyházbetétes késeknél, bicskáknál gyakran alkalmaznak különböző díszítéseket. Pici rézszegecsekből és rézlapocskákból rozettákat, vagy figurális alakokat (pl. kakas) formálnak. A figurákat meghatározott hőmérsékletre felhevített vaslappal, satuban préselik a betétbe. Ezután simára csiszolják, polírozzák. Ezzel a nyél elkészítése be is fejeződött.

Az utolsó fázis a bicska összeállítása. Ennél a folyamatnál ügyelni kell rá, hogy a bicska részei ne feszüljenek, mert így hamar eltörhetne használat közben. „*Itt nagy figyelmet fordítanak arra, hogy a rugó még edzés után is alakítható legyen. A rugó beállítása mindig a pengétől függ. A beállítást egy acéllemezzel végzik. Az acéllemezzel végzett művelet során a pengét úgy rögzítik, hogy a rugó alaphelyzetben vízszintesen tartsa. A rugón végzett munkálatokra azért van lehetőség, mivel kiszabáskor „spannolásra hagyták” (a tér minden irányába hosszabb)*”.¹¹ Fontos még, hogy a bicska becsukott állapotában a penge éle ne érjen fém részhez, még néhány mm-t benyomható legyen, erre mondják, hogy *cvikkol* a

¹⁰ VELIKY 1972: 285.

¹¹ VELIKY 1972: 285.

bicska. A szegecseket elverik, és ezzel rögzítik az oldalakat, majd következnek a penge élének kialakítása köszörüléssel, majd polírozása, és a nyél csiszolása, polírozása, a lekerekítése. A nyél polírozása régen habkőporral és simítóreszelővel történt, ekkor nem közvetlenül a satuba fogták a nyelet, hanem az ún. *klupniba* helyezték előtte, majd csiszolómasszával kent rongykoronggal fényezték. A kés acélrészeinek fényesítése azonban filckorongon történt (amit „*seibnek*” is neveztek), melyre „*enyv és csiszolópor folyékony keveréke kerül*”.¹² Végül alaposan megfenték a pengét. Kézzel, élével előre húzogatva, érzéssel, először kaszakövön, majd finomabb habkövön. Befejezésül szőrkoronggal fényesítették tükörfényűre az immár teljesen elkészült vágóeszközt.

A modern technika a bicskakészítés néhány műveletét is megkönnyíti, megváltoztatja. A hőkezelés például speciális kemencében történik. A mai mesterek présgépet is alkalmaznak, mely cserélhető betéteivel a bicska fém alkatrészeit – a pengét, rugót, baknikat, platinákat – alapanyagukból készen kivágja, előállítja. Ez nyilvánvalóan nagy darabszám előállítása esetén gazdaságos. A reszelés és polírozás néhány fázisát pedig, a gépi csiszolás váltotta fel. Természetesen sok művelet változatlan maradt a technikai fejlődés ellenére is, a sokféle kézi reszelő például ma is a mesterek eszközkészletének fontos és becsben tartott része.

A bicska részeinek megnevezései javarészt német eredetűek, ahogyan a speciális szerszámok nagy részének nevei is. A német és magyar szakkifejezések nagy része azonban az elnevezések szóképzését tekintve azonos logikát mutat. Például a magyar penge szó (a *peng* hangutánzó szóból képezve) és annak német megfelelője, a *klinge* (szintén az acél fémes hangjára utaló) szavak is párhuzamba állíthatók.¹³

2. 4. Céhek, késesek, köszörűsök¹⁴

A kés ősi időktől való nélkülözhetetlenségéből adódik, hogy a késkészítés a legelső között vált iparaggá. Szegeden például már 1522-ből került elő az első írott forrás erre vonatkozóan, s ugyanitt a XVIII. században már virágzott a késipar, a puskaművesekkel és lakatosokkal együtt, azonban 1835-ben Ferenc királytól céhszabadalmat kaptak. Debrecenbe habán késesek települtek Erdélyből, és 1674-ben a debreceni késes céh teljesen önálló lett. Szintén ez idő tájt, a XVII. században, Rimaszombaton és

¹² VELIKY 1972: 286.

¹³ Kocsis Ferenc adatközlése

¹⁴ Vö. SIMÁNDI 2009: 7.

Gyöngyösön is virágkorát élte a késes mesterség, a hódoltság egész területét ellátták vágóeszközökkel. A XIX. század első felében az alföldi késes mesterek pedig, a jászberényi céhbe tartoztak. A céh irataiból kitűnik, hogy Dél-Németországból Szegedre települt mesterek alakították ki a bicskaipart, amely később azonban „*tősgyökeres szegedi magyar iparágga alakult.*”¹⁵

A kések, bicskák sokoldalúságából, különféle típusainak kialakulásából következőleg a késes mesterek állandó kapcsolatban álltak más mesterségek, iparágak üzőivel. „... *szerszámmal látták el a szűcsöket, csizmadiákat, vargákat, pintéreteket, ácsokat, henteseket, mészárosokat, méhészeket, kertészeket, juhászokat, s a háztartások számára késeket, bicskákat készítettek.*”¹⁶ „Egy 1839-ből való szegedi céhremekjegyzék megmutatja, hogy milyen eszközöket készítettek a mesterség virágzása idején: *szabóollót, 14 colos dragánkést, zsebbe való bicskát, asztalra való kést tompa hegygel, utazóbicskát, háromágú villát, kanállal együtt, ki-be csukhatót, kertészkeést, pennavágót, pipaszurkálót, pipavakarót, pipatömőt, dugóhúzó, körömvágót, körömrészelőt, közönséges fűrész és ollót.*”¹⁷

Az elkészült remekek pedig, a régi idők szinte legnagyobb, minden társadalmi réteget megmozgató és összehozó eseményein, a vásárokon találtak gazdát. Hagyományörző vásárokon még a mai napig a késes mesterek kínálják, saját maguk készítette késeiket, bicskáikat.

A vágóeszközök viszont a rendszeres használat során elvesztik élüket. Ilyenkor két kést összefelve, vagy nedvesített kaszakő segítségével újra élessé tehetette az ember. S régen értettek is a fenéshez. A finomabb eszközöket viszont, mint például borotvákat, ollókat, finom késeket, darálókat, a köszörűsökkel éleztették. Még a XX. század elején is vándorköszörűsök járták a falvakat. Kétkerekű taligájukon lábbal hajtott köszörűkövel dolgoztak. Az utcasarkokon pléhdarab köszörülésével hívták fel magukra a figyelmet, majd kiabálással hívták magukhoz a köszörültetőket. A munkát helybe, az utcán végezték, sokszor látványosság-számba ment egy-egy ilyen – a legkésőbbi időkben már sokszor cigány származású – vándorköszörűs megjelenése. Munkájukért pénzzel fizetett a falu népe, de élelmet, vagy ebéd meghívást is szívesen elfogadtak. Természetesen piacokra és vásárokra is eljártak. „*Központi fekvésű köz-*

¹⁵ KOCSIS 2005: 29.

¹⁶ TIMAFFY 1991: 278.

¹⁷ TIMAFFY 1991: 278.

ségeken, városokban céhbeli köszörűsmesterek éltek közös céhben a késcsinálókka, lakatosokka, puska, művesekka, de posztónyírókka is. A céhek megszűnése után önálló iparosokká dolgoztak, és működnek ma is, nagyon megfogya bár, régi emlékeket őrző műhelyeikben”.¹⁸

2. 5. Bicskával kapcsolatos szokások, külföldi párhuzamok

Ebben az alfejezetben a bicskához, bicskahasználathoz kapcsolódó adalékokat közlök, a teljesség igénye nélkül, melyeket kutatásaim, információgyűjtésem során találtam, vagy hallottam adatközlőimtől.

Már a bicska megvásárlásához is kötődnek történetek, szokások:

„A hortobágyi vásárban legendák keringenek arról, hogy ha késik a késes, űk még a kocsmába se mennek be addig, míg meg nem érkezik portékájával és meg nem vették tőle eszközeiket.”¹⁹

„Egyes vidékeken, kés és bicska vásárlásakor szokás volt „kiherélni” a portékát, azaz a végéből levágni egy kis darabot, ezáltal biztosítva, hogy el ne vesszen a későbbiekben. Ez volt a célja annak is, hogy a frissen vásárolt kést, bicskát, kétszer-háromszor átdobták a fejük felett.”²⁰

„Kutatómunkám során hallottam olyan történetet, miszerint olyan erő rugójú bicskák is készültek, hogy új korában kézzel képtelenség volt kinyitni, ezért zsebkendőbe csavarva, annak sarkát tartva, és bűgőcsiga módjára kirepítve belőle a bicskát, az, nyitott állapotban fűródott a földbe leérkezésekor.”²¹

A bicska férfiszimbólum-szerepéről már első dolgozatomban is közöltem adatokat. *„Az Őrségben például, az első komolyabb bicskát a legénnyé váló fiatalok kapták apjuktól.”²²*

Ám nem csak férfiak kaphattak bicskát. Csatári Márta hívta fel a figyelmemet egy régi, Alföldön elterjedt magyar szokásra, a jegybicska ajándékozására. A juhászlegény ugyanis, mikor megtalálta szíve választottját, akkor egy mesterrel elkészíttette saját juhászbicskájának kicsinyí-

¹⁸ TIMAFFY 1991: 280.

¹⁹ http://www.fehervarihirek.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=450&Itemid=3; 2009.03.07.

²⁰ SIMÁNDI 2009: 9.

²¹ SIMÁNDI 2009: 11.

²² SIMÁNDI 2009: 10.

tett mását és ez volt a jegyajándék kedvesének. Már csak érdekességként teszem hozzá, hogy ha nem is tudatosan ápolva és azonos formában, de ez a szokás ma is fellelhető. Volt szerencsém ugyanis találkozni már olyan fiatal párral, ahol a lány kedvesétől bicskájának kisebb méretű párját kapta ajándékkul.

Kés vagy bicska ajándékozásakor a pénzért való megváltás népszokásként él a köztudatban, melynek célja az, hogy a vágóeszköz ne vágja el azt ajándékozó és ajándékozott közötti emberi kapcsolatot. A Révész Késes Műhelyben tett látogatásomkor Tóth Árpád mester és felesége közlése szerint azonban régen a magyar szokás tűnél, késnél az volt, hogy a kapott eszközzel a megajándékozott megszúrta, megvágta magát, és akkor elszállt az „átok”.

Ehhez a gondolatisághoz egy igen távoli példát szeretnék párhuzamba állítani, mégpedig az indonéziai kriszkések szokásrendszerét. Ezeknek az aszimmetrikus, jellegzetesen hullámos pengéjű töröknek és használatuknak igen nagy spirituális háttere és szokásrendszere van Indonéziában, nem csupán fegyvernek, hanem lélekkel felruházott tárgynak is tekintik a kriszeket. *„Akire krisszel mutattak rá annak ünnepség kerekein belül harcot kellett vívnia más kriszekkel egy rituális csatában. Végül egy kriszpenge hegyének megérintése semlegesíti a rontást.”*²³

Kocsis Ferentől más jellegű szokásokról is hallottam. *„Voltak ilyen heccelések, hogy fiatal kölyök odavetődött TSZ-be, juhászatba, és mikor kiment a bicskájának az éle, kérdezte, mit csináljon? „Kalapáld meg mint a kaszát!” De értelemszerűen a bicskapenge jóval keményebb a kaszapengénél, úgyhogy mikor elkezdte kalapálni akkor kipattant az éle.”*²⁴

*„A favágóknál pedig, ha valakit nagyon meg akartak alázni, akkor a csorba bicskájának azt mondták: „–Add ide, megfenem!” – és a férfiasságukon húzták meg a bicskáját...”*²⁵

Hasonló jellegű, bár veszélyesebb kitolásról is hallottam több katonaviselt embertől. Ez tulajdonképpen egy „bátorságpróba”, melynek lényege, hogy a félig, tehát derékszögig nyitott bicskát egy ujjal, a nyél mentén a tálungot nyomva kell kinyitni. Ha ez sikerül is, a vállalkozó ujjja a kifejtett erő lendületéből végigszalad a hirtelen kicsapódó penge élén – komoly sérülést vagy akár levágott ujjpercet eredményezve a meggondolatlan delikvensnek.

²³ http://hu.wikipedia.org/wiki/Kris_%28fegyver%29; 2011. 04. 20.

²⁴ Kocsis Ferenc adatközlése

²⁵ Kocsis Ferenc adatközlése

Szintén Kocsis Ferenc hívta fel a figyelmemet a fejes görbe forma külföldi párhuzamaira, a spanyol navaja nevezetű vágóeszközre, melynek eredetét a 15. századra vezetik vissza. Másik hasonló, külföldi forma, a francia laguiole bicska, bár ennek kialakulásában a navaja hatásával is számolnak.

2. 6. Késsel, bicskával kapcsolatos közmondások és szólások:

A bicskakultúra szerves része a hagyományos magyar paraszti kultúrának, ezt az is bizonyítja, hogy a köznyelvben számtalan proverbium van, mely a bicskához és az ahhoz kapcsolódó szókészlethez, tevékenységhez kötődik. Az alábbiakban ilyen szólásokat és közmondásokat ismertetek, több forrásból.

A Közmondások és szólások kézikönyvéből:²⁶

Bicska, bicsak:

A bicska is kinyílik tőle. / Olyan savanyú, hogy kinyílik a bicska tőle. (Rossz bor.)

Az úri bicsak nem illik mindig a ládába. / Úri bicsak nem heverhet mindig a ládában.

Balos bicsak fanyelű, ha elvész is megkerül. (Kis értékű).

Beletörik a bicskája.

Bicsak nem kés.

El van keseredve, mint a fanyelű bicsak. (Kevésre becsülik.)

Fabicsakkal is ölhetni.

Félre bicsak, hadd taszítsak!

Igen feni a bicskáját. / Jól megköszöri a bicskáját. (Nyelv.)

Ritka tolvaj bicsak nélkül.

Úri bicsak, fa nyele. (Össze nem illik.)

Bicskás:

Baranyai tarisznyás, somogyi bicskás, bácskai bugris.

Nagy körmű bicskás. (Nagy tolvaj.)

Ritka vásár bicskás nélkül.

Él, élesít:

Élrel áll akárki ellen. / Élrel állnak össze.

²⁶ NAGY 1997.

*Nem élével a késnek, hanem fokával nyúzza az embert.
Okos harag néha az erőnek éle.
Vargához viszi a csoroszlyát élesíteni. / Vargához viszi az ekevasat
élesíteni. / Vargához viszi az ekeszarvat élesíteni.
Vassal élesítik a vasat.*

Fen, fenőkő:

*Feni rá a fogát.
Igen feni a bicskáját.
Kaszáját sem feni, mert ismét eltompul.
Mérgesen feni a fogát.
Ne fend az élest! (Ne haragítsd a haragost!)
Halkan jár, mint a fenőkő a kaszán. / Hamar jár, mint fenőkő a kaszán. / Lassan jár, mint fenőkő a kaszán.
Jó fenkövet vett a vásárban. / Van ám jó fenőköve! (Nyelve.)*

Kés:

*A kés is meg a kenyér is a kezében van.
A legélesebb késben is van egy kis csorba.
Amit ott adnak, kés nélkül is megeheted.
Adj kést, én is tudok kast kötni.
Beletörött a kése.
Botból csinálja a kést.
Egy késsel esznek.
Elejtetted a kést. (Későn jöttél.)
Fejszével lát hozzá, ha késsel nem árthat.
Fél, mint kecske a késtől.
Gyermek kezébe nem való a kés.
Ha kése beletörik se bánja.
Ha vendégségbe akarsz járni, késed legyen.
Ilyet még se késsel, se villával nem ettem soha!
Kése, köténye nincs, mégis szakács.
Kését más asztalához törli.
Kés nélkül akarja szelni a kenyeret.
Kést üt szívébe, azt is megforgatja.
Ki a késlopást megtanulja, nagyobbbat is meg mer az cselekedni.
Megszegték bőrkéssel a kenyeret. (Megverték szíjjal.)
Nem élével a késnek, hanem fokával nyúzza az embert.*

*Nem jó haragos ember kezébe kést adni.
Nem mind szakács, aki nagy kést hordoz.
Nincs hozzá kis kése. (Nincs hozzá elég esze.)
Nyalja, mint bárány a kést.
Olyan éles, mint a kés foka.
Szereti, mint kecske a kést.*

Köszörű, köszörül, köszörűs:
*Helyre viszi a köszörűt.
Éles a nyelve, mint a köszörült kard.
Kardot köszörül, s békességet kér.
Köszörüli a fogát.
Mindenki rajta köszörüli a nyelvét.
Torkát köszörüli.
Tudós is talál min köszörülje eszét.
Bécsben volt bátyja köszörűs. (Rátarti.)
Húz, mint a köszörűs kutyája a homokban.
Izzad, mint a köszörűs lova. (Kutya.)*

Ujváry Zoltántól:²⁷

Beletörik a bicskája. – Nem sikerült, olyan dologba kezdett, amivel nem tudott megbirkózni.

Igen feni a bicskáját. – Valami dologra régóta készülődik, forgatja a fejében, többször szóval is mondja, pl.: „-Majd ellátom én az Eke Pali baját, ha egyszer találkozok vele. Mások ilyenkor a beszélgetésben: -,No, Varga Karcsi igen feni a bicskáját Eke Palira!”

Kocsis Ferencről:²⁸

*„Férfiember bicska nélkül annyi, mint a vőlegény pöcs nélkül!”
„Borotvát, bicskát, asszonyt nem adunk kölcsön!”
„Férfiember a kapun nem megy ki bicska nélkül!”*

²⁷ UJVÁRY 2001: 55.

²⁸ Kocsis Ferenc adatközlése

2. 7. A magyar bicska, mint hungarikum

Beszélhetünk-e a magyar bicskáról, mint hungarikumról? Először is ahhoz, hogy a kérdésre válaszoljunk, tisztáznunk kell a hungarikum fogalmát. „Jelentése: magyar mű vagy magyar termék. Köznapi értelemben olyan termékek, melyek földrajzilag Magyarországhoz kapcsolódnak jellemzőik, hírnevük, különleges minőségük révén. Ezekben a termékekben a nemzeti jelleg önálló értékke válik. Egy termékből akkor lesz igazán hungarikum, ha jól körülhatárolható magyar sajátossága, kiváló és állandó minőségű, valamint közismert és közkedvelt, ill. azzá válik. A hungarikum fogalma általánosítva: „hungarikumnak tekinthető egy állat vagy növény, vagy abból készített élelmiszeripari termék, amely a magyar termelési kultúrához, tudáshoz, az itt élő lakosság generációi során kialakult hagyományokhoz (beleértve a nemzedékek során itt élő magyarságba beolvadt etnikumokat, például sváb, szlovák stb.) kapcsolódik, s amelyet a magyarországi lakosság - de legalább egy kisebb tájegység lakossága szűkebb hazájára nézve - maga is magyarnak, a magyarságra jellemzőnek és közismertnek fogad el, s a külföld is magyar sajátosságként ismer(het) meg!” A hungarikum tehát, a Magyarországon termesztett, előállított termékeknél, az un. hagyományos termékeknél többet hordoz magában, egy kis pluszt, sajátosat, kiemelkedőt és általánosan ismertet, melyet a világon magyar jellegzetességként tartanak számon”.²⁹

Ehhez azonban egy interjú-részletet idéznék, mely Birinyi Józseffel, a Parlamenti Hungarikum Munkacsoport vezetőjével készült: „Hungarikum kizárólag mai, XXI. századi funkcióval és kiemelt jelentőséggel bíró érték lehet. Ezek nem kizárólag tárgyi termékek. Így a Puskás-öcsi életmű és a Kodály módszer éppúgy előtérbe állítható magyar sajátosság, mint bármi más. A hungarikum elnevezés néhány tíz alkotást jelent, amit nem akarunk bővíteni, hiszen meg kell őriznünk a presztízsét. A Magyar Értéktár elemei közé pedig minden olyan, ma már nem élő érték tartozik, ami a történelmünk részét képezi”.³⁰ A kérdés tehát összetettebb annál, mint amit a köztudatban a hungarikum fogalma jelent. Ettől függetlenül azonban megvizsgálhatjuk ezen kritériumok, nézőpontok szerint is a magyar bicskát.

A bicska nem magyar találmány, ahogyan azt munkámban már tárgyaltam. Azonban, ahogyan azt már szintén kifejtettem, az egyszerűbb

²⁹ <http://www.palinkapecsely.hu/palinkafozderol.html>; 2011. 04. 25.

³⁰ <http://www.hirextra.hu/2010/08/17/mibol-lehet-hungarikum/>; 2011. 04. 25.

mozgatható pengéjű, tehát nem rugós zárszerkezetű típust a török idők előtt is használhatták, hiszen hazánkban fejlett fémművességről beszélhetünk a honfoglalástól kezdve. Ami biztos, hogy a kora újkortól a bicska kimutathatóan jelen van a magyarság kezén, az 1800-as években pedig már biztosan készítették a rugós szerkezetű típust, de valószínűsíthető, hogy már korábban is, tehát minimum 2-300 éves bicska-történelemről mindenképpen beszélhetünk hazánkban. Úgy gondolom, hogy ez az idő elég volt ahhoz, hogy kultúránkba szervesen beépüljön ez a vágóeszköz, ahogyan az előzőekben is ezt taglaltam. Érdekes azonban, hogy a bicska részeinek, a hozzá kapcsolódó műveletek, szerszámok elnevezése nagyrészt német eredetű. Ez értelemszerűen a hazánkba települt és itt működő külföldi késes mestereknek köszönhető. Ez azonban egyrészt nem zárja ki teljesen azt, hogy ezen időszak előtt és alatt nem voltak magyar elnevezések, és azt sem, hogy a késkészítés csupán a külföldiek szakterülete volt.

Az „idegen” behatás ellenére is tehát, a bicskakészítés sajátos magyar arculatot nyert az idők folyamán. *„a készítő mester és megrendelői, vásárlói kölcsönösen alakították, tették jól használható, szemet gyönyörködtetően és értelmesen díszített, tipikusan magyar késekké, bicskáká az ősi eszközöket.”*³¹ Kocsis Ferenc egy korábban írt cikkében így fogalmaz: *„A magyar bicska a kultúrák keveredésének eredménye. [...] A hazai igényekhez alkalmazkodva létrejöttek speciális formák és díszítő motívumok. A XIX. század végére kialakult a ma is alkalmazott technológia, elnevezések és formák. A XX. század történelméből adódóan nem fejlődött ki ezen a területen modern gyáripar.”*³²

És valóban, ha a bicskakészítés folyamata nem is magyar specialitás, a mai napig kézzel készített eszközök olyan, a funkciótól, tájegységtől, ízléstől függően igen változatos forma- és díszítésvilágot mutatnak, melyek magyar sajátosságnak nevezhetők. Természetesen nem attól lesz magyar bicska egy bicska, mert magyar címer van a nyelébe verve, bár ilyen gyönyörűen kivitelezett darabok is készülnek, hanem attól, hogy alkotóanyagaikkal, formavilágukkal, díszítőrendszerükkel szervesen beilleszkednek a hagyományos magyar nép- és iparművészet alkotó rendszerébe. Így tárgyi kultúránkon belül egy önálló, markáns csoportot alkotnak, használatukkal pedig, a kultúra más szegmenseibe is beépülnek.

³¹ SIMÁNDI 2009: 2.

³² <http://www.freeweb.hu/kocsiskesek/jcikkek.htm>; 2011. 04. 25.

3. Magyar bicskakészítők

Ebben a fejezetben a mai magyarországi bicskakészítés négy jeles mestere és műhelyét mutatom be. A négy késes kiválasztása az országban működő sok remek bicskakészítő közül természetesen nem volt esetleges. A magyar bicskakultúra bemutatására törekedvén értelemszerűen olyan késkészítőket választottam, akik azon túl, hogy mesterségük kiválóságai, régi, neves késes dinasztiák tagjai, azok akár vérszerinti, de mindenképpen munkásságbéli folytatói, életői.

A négy mester – Tóth Árpád, Polyák Imre, Tarjányi József és Kocsis Ferenc – készséggel segítette kutatómunkámat, mely során sok információt szereztem tőlük, de a szakmai kérdéseken túl (itt találhatók adatok a bicskák karbantartásáról, fenéséről, stb.) rengeteget tanultam történeteikből, érdekes és sokszor humoros anekdotáikból, élettapasztalatuk megosztásából, és értékes emberi kapcsolatokkal gazdagodtam – mindezekért ezen fejezet bevezetőjében is szeretném köszönetemet nyilvánítani nekik!

Kutatásom alkalmával személyesen kerestem fel a mestereket műhelyükben, és interjút készítettem velük, melyek tulajdonképpen kötetlen beszélgetések voltak, de igyekeztem ugyanazokra a nagyobb témákra, kérdéscsoportokra kitérni, hogy az interjúkban legyen egy közös rendszer, gerinc, melynek mentén könnyebb a feldolgozás és az összevetés, értékelés.

A négy késes mester az ország különböző, távoli pontjain él és tevékenykedik, így a kutatásom területileg reprezentatívnak tekinthető. Az interjúkból kivonatolt beszámolóim sorrendje a kutatásom időrendjével egyezik, ez pedig területileg egy Nyugatról Kelet felé történő haladást jelent, a sorrend tehát semmiképpen sem rangsor a mesterek között, illet természetesen nem szándékom és nem is tisztem felállítani, de úgy gondolom nem is lehetne, hiszen a négy mester közül mindegyik kiváló, elismert kézműves, munkásságuk egyedi.

3. 1. Tóth Árpád (Révész Késes Műhely) - Sárbogárd

Kutatómunkám első útja Sárbogárdra, Tóth Árpád műhelyébe vitt, aki a késkészítő Révész dinasztia mai képviselője. Beszélgetésünk során – melybe kedves neje, Magdolna is bekapcsolódott – megismertem a család történetét és munkásságát.

Révész Lajos, Tóth Árpád dédnagyapja a soroksári úti fegyvergyárban volt fegyverkovács. Villamosbaleset érte, utána végkielégítésé-

ből telepedett le Dunaföldváron 1920-ban. Fegyverkovács szakmája miatt volt indíttatása a késkészítéshez. Dunaföldváron volt akkoriban egy Daci nevű késes, tőle sokat tanult a szakmából, a bicskakészítést is tőle sajátította el. Késeket magától is kiválóan tudott készíteni, hisz a kovácsoláshoz jól értett eredeti foglalkozásából adódóan.

Révész Lajosnak eleinte nem volt sem műhelye, sem szerszámai. Egy műhelyberendezést megvett hitelre, és addig szó szerint egyfolytában dolgozott, „*ágyban nem feküdt*”³³, míg vissza nem fizette a hitelt, és magáénak nem tudhatta a műhelyt. Révész Lajos piacokon, vásárokon értékesítette portékáját, ahogy minden iparos (akkoriban a kézműves helyett ezt a kifejezést használták) abban az időben.

Akkoriban lényegesen nagyobb igény volt bicskákra. A mai emberek már mindent szeletelve kapnak, nincs rá szükségük, és „*valójában a bicskának a fegyver jellege lett kidomborítva a mostani időkben*”³⁴ - mondja a mester. Az emberekbe azt sulykolják, hogy veszélyes eszköz, a praktikussága helyett az ártalmasságát domborítják ki. A paraszti társadalomban a gyermekek is az őket megillető egyszerűbb bicskákat természetességgel használhatták, hiszen meg kellett tanulniuk annak használatát, a vele való bánásmódot. Balesetek akkor is történhettek ugyan, de az a szülők és a gyermek felelőssége volt, így a saját kárán tanult a hibájából, akkoriban nem burokokban nevelték a gyermekeket, tapasztalati úton fejlesztették ismereteiket, gyakorlati tudásukat. A mai gyermekeknek szinte meg sem engedik, hogy a kés közelébe menjenek, kizárva ezzel, hogy megtanulják, gyakorolják biztonságos használatát. A mezőgazdasági munkát végző társadalomban elengedhetetlen volt a bicska célszerű használata. Egy másik nagy felvevő réteg volt a bányásztársadalom, akik volt, hogy egyszerre 5-6 db bicskát is megvettek egy-egy bányásznapon, mondhatni fogyóeszköz volt –emlékszik vissza Tóth Árpád. De a régi időkben mindenki dolgozott, munkálkodott, és minden tevékenységnél jól jött, ha egy bicska ott lapult a zsebükben.

Révész Lajos három fia: Dénes, Lajos és Béla – mellettük még négy lánya is volt - is a késes szakmát választotta kenyérkereső mesteriségének. Tóth Árpád a középsőjüknek, Lajosnak az unokája.

Révész Dénes Dunaföldváron működött végig, neki inkább a vásározás volt az elsődleges tevékenység a gyártás mellett. Ifj. Révész Lajos a vágóeszközök gyártását végezte intenzívebben, rengeteget gyártott

³³ Tóth Árpád adatközlése

³⁴ Tóth Árpád adatközlése

és testvéreinek is adott tovább. Révész Béla is sokat gyártott, de ő is inkább vásárolt.

Id. Révész Lajos két fiával, Dénessel és Bélával Dunaföldváron üzte az ipart, de Lajos 1943-ban átköltözött Sárbogárdra, hogy egy településen ne legyenek kések, hiszen ennek nem lett volna értelme. Akkoriban, a „lovass-kocsis időkben” a két település közötti 30km-es távolság elég nagyinak számított, tehát az ipar területi felosztottsága kedvező volt. Ettől függetlenül a Dunaföldváron maradt három késes is megtudott élni, ez is bizonyítja az akkori kereslet mértékeit. Révész Béla 1988-ban halt meg, de a '80-as évek végén ő már be is fejezte a késességet, felszámolta a műhelyt és el is költözött Dunaföldvára. Révész Dénes 2000-ben hunyt el, de fia Tóth Árpád győzködésének köszönhetően tovább folytatja a késes szakmát, igaz szűkebb tevékenységi körrel, köszörülést, bicskák javítását, stb. vállalja, de persze sok mindent ellesett édesapjától.

Ifj. Révész Lajosnak 1943-tól 1993-ig folyamatosan volt ipara Sárbogárdon, ekkor vette át a sárbogárdi műhelyt unokája, Tóth Árpád, azóta pedig ő viszi.

Régen a késes-köszörűs egy országosan oktatott szakma volt, egészen a '70-es évekig, utolsó szakismeret tanára Kalocsai Ottó volt, akinek 1993-as halála után tulajdonképpen megszűnt a késes-köszörűs szakma oktatása Magyarországon. Budapesti boltját Tóth Árpád vásárolta meg.

A köszörűs munka a városokban volt jelentősebb, ugyanis rengeteg eszközt vittek javíttatni, nem csak késeket, bicskákat, hanem ollókat, borotvákat is, a szakácsok, hentesek tevékenységéhez is elengedhetetlen volt az éles vágóeszköz, ezáltal a köszörűsök munkája – mondja a mester.

Tóth Árpád 1980 és '82 között tanulta el a szakmát nagyapjától, 1982-ben mestervizsgázott, majd a katonaság után, 1984-ben az Örs vezér téren volt köszörűs műhelye, ahol 1993-ig, a sárbogárdi műhely átvételéig működött. A készítést itt kezdte csak el, „csak bele kellett cseppennie”, ahogy ő fogalmazott.

A Tóth házaspár véleménye szerint, ma egy igényesebb vásárlói réteg jelent meg, akiknek fontos a bicskák külleme, díszítettsége, a felhasznált alapanyagok minősége is. Hortobágyon például a szaru nyél volt jellemző, hiszen kevés volt az erdő, ezáltal agancshoz nehezebben jutottak hozzá, mint a marha tülkéhez. Ellenben a Dunántúlon, így náluk is, sok az erdő, tehát sok az agancs, melyből régebben a sötétebb volt ked-

velt. „*Munkakések készítése volt a meghatározó régen, a használhatóság, a minőség volt a meghatározó, újabban ezek mellett nagyobb az igény a küllemre.*”³⁵

Régebben az olcsóbb darabok platináját nem rézből, hanem vasból készítették. Szénacél volt a penge, a rugó és a platina is. Réz baknit (paklit) raktak rá, agancs, szaru, fa nyélbetéttel. Tóth mester nagyapjánál az agancs nyél volt a jellemző, a szaru kevésbé, emellett sok színes, műanyag nyélbetéttel ellátott bicska is készült akkoriban. A fanyelet Tóth Árpád hozta be a palettára. Régen nem fordítottak sok figyelmet például az agancs nyél felületkezelésére – mondja a mester. Ma már munkaigényesebb a bicskakészítés, jobban figyelnek a küllemre.

Korábban nem árultak lemezben anyagot, rúdacélból kovácsolták ki a pengéket. A végét megmelegítették, kikovácsolták belőle a pengét, levágták az anyagból, és aztán tovább formázták azt. Az idők folyamán változtak az igények és ezáltal a készítés is, például a platina anyaga is, amit ma már nem csinálnak szénacélból. Ma az alpakka nagy divat lett, bár régen is használták. Tóth Árpád szerint ez ízlés dolga, van, aki a rezet szereti, mert oxidálódik, patinás lesz, más pont emiatt nem preferálja. Korábban két paklival készítették a típusokat, egyedül a Náder volt három paklis. A középső paklit egyszerűbben, réz rúdból szegelték fel. Ma szalonnázóba is tesznek már középső paklit, azt forrasztással. A mai gépi technika egyszerűsíti az eljárásokat, és bár régen is jó minőségű bicskákat gyártottak, ma a gépiesítés értelemszerűen egyszerűbbé teszi a munkát, nagyobb mennyiségben gyártva.

Tóth Árpád elmeséli, hogy annak idején szeretett volna valami szép, egyedi mesterjelet, s nagyapja bélyegzői között látott egyet, amelyiken hatszög alakba volt beleírva, hogy „Révész”. Ezután a család többi tagjával is megbeszélték, hogy ez lesz a közös bélyegzőjük. A keskeny tálungú pengékre azonban nem fér rá ez a mesterjel, ezért van olyan beütő, amin egy nagy R betűből indul ki a név és a „Rozsdamentes” felirat. Ezzel kapcsolatban elmondják, fontosnak tartják azt, hogy ne a „Rostfrei” kifejezés szerepeljen bicskáikon, hanem magyarul legyen beleírva, hogy rozsdamentes. A házaspár ezzel kapcsolatban felemlíti a „Rosta Feri” bicskák korszakát, amikor is a nem kézműves kisiparosok által gyártott bicskába csupán a Rostfrei felirat került bele, mintegy márkajelzésként.

³⁵ Tóth Árpád adatközlése

A bicskák karbantartásáról, használatáról kérdezvén őket elmondják, hogy a fenés ma egy sarkalatos pontnak számít a témában. Régen az emberek tudtak kést fenni. Manapság ezzel szemben, például a Mesterségek Ünnepeén ezzel bemutatóznak. Ma nem tudnak fenni az emberek, de még megfogni, kezelni sem tudják rendesen, mondják. A vásárokból az újdonsült bicskatulajdonosoknak elmondják, hogy néha esetleg olajozza meg, de ha a zsebében tartja, rendszeresen használja, akkor különösebb törődést nem igényel. Nyirkos, nedves helyen megrozsdásodhat a rugó, ilyenkor a rozsdá hozzászaga a platinához és emiatt eltörhet a rugó. Aztatni nem szabad, elmosás után pedig alaposan kell megtörölni, kirázni, kifűjni belőle a nedvességet.

A bicska viselésére rákérdezve azt a választ kapom, hogy az ő vidékükön nem volt jellemző az alföldi pásztorok által használt nyersbőr bicskatok viselése, bár említenek bizonyos somogyi bicskatartó típust, azonban ennek pontos mivoltára nem tudunk fényt deríteni.

Kérdésemre, hogy mik a jó bicska tulajdonságai, a mester válasza: *„Az a jó bicska, amelyik kemény!”*³⁶ Régen a rugók erősebbek voltak, ma sok embernek ezzel is gondja akad, mert nehezen tudják kinyitni az erős bicskát. Ugyanakkor a kinyitásánál és becsukásánál szeretik hallani a pattanó hangot, ám ez a két dolog együtt jár. A hátsózáras bicskáknál a kopás miatt elég nagy a hibalehetőség. A régi daraboknál elkopott vagy eltört a penge, más hiba nem nagyon fordult elő, akkoriban nem áztatták, tudták kezelni. Az a jó, ha ki van nyitva, vagy be van csukva akkor egyenes a háta, nem áll be a rugója, s meg is mutatják saját készítésű bicskáikon. Ha kopik a rugó, akkor beáll a hát vonalából, de ugyanúgy funkcionál. Jól kell megtalálni a penge, a rugó helyét, a furatok helye meghatározó. Ha elfűrják a pengét valamilyen irányba, akkor a penge nem csukódik tökéletesen. A mestermunka ott kezdődik, hogy minden furat a helyén van. Ha pedig valaki elfűrja, akkor tudnia kell korrigálni. *„Hogy valaki össze tud rakni egy bicskát, az egy dolog. Meg tudja csinálni a fűrészszámokat, a hozzátartozó segédszámokat. Elő tudja készíteni az alapanyagot, a pengealkatrészeket, az megint egy külön munka. Az, hogy össze tudok rakni egy bicskát, meg tudom csiszolni – azt meg kell tudni csinálni egy jó melósnak. De ezeket a kis apró előkészítő munkákat, például meg tudom edzeni – ott kezdődik, hogy valaki mestere a szakmájának. Meg tudja-e találni egy furatnak a helyét a nyélben, a rugón, a*

³⁶ Tóth Árpád adatközlése

*kettőt összerakni, ha változtatni kell, akkor azt milyen irányba tegye. Az a lényeg, hogy gondolkodni is kell a bicskagyártásnál!”*³⁷

Nagyapjától volt, hogy 10-20db körmölőt is rendeltek egyszerre – akkoriban még jóval nagyobb volt a juhállomány. A juháskés mindig is húzóágazat volt a Révész késes műhelyben, ez a mai viszonylat ellenére is így van. Minden típust keresnek, szeretnek, vegyesen.

A régi mesterek közül mindenkinek volt egy palettája, de egymáshoz hasonlóak voltak. Nagyapja idején nem volt fejes görbe, azt ő hozta be, ez a legjelentősebb újítás, de például kis szalonnázó se volt. Akkoriban volt: hosszú szalonnázó, nagyrác, cakli, kiscakli, kis női. Az ő bicskáik nem tájhoz kötöttek, régi magyar típusok. Annak idején minden késesnek megvolt a specialitása, mindegyik máshogy készítette ugyanazt a típust is.

A kecskeméti késes, Eördögh András a Révész műhelyben volt segéd, de az államosítás idején el kellett küldeni. Hazament Kecskemétre Eördögh Gyulához, a testvéréhez, az ő műhelyébe. Id. Polyák Imre oda ment tanulni, Eördögh András tanította meg kivágó szerszámot készíteni.

Ma a piac nagyon kevés bicskát vesz fel, ezért nagy a verseny a késesek között. Ezért inkább kevesebbet, és szebbet készítenek, „*a szép bicskára szívesebben áldoznak*”³⁸, mondja a mester. Régen sokkal több késes volt, és mégis eltartotta az országot őket. Az emberek a vásárokbá is szórakozni, szétnézni, fényképezni mennek ki, de nem vásárolnak.

3. 2. Polyák Imre - Kecskemét

Kecskemét volt a második állomása gyűjtő utamnak, ahol Polyák Imrét kerestem fel műhelyében.

A mestertől először a Polyák család késkészítő múltja iránt érdeklődtem. Édesapja, id. Polyák Imre 1933-ban született Kiskunfélegyházán, később nem tudatosan kezdett a késességbe. A háború után cipésztanulónak ment, ami akkoriban az egyik legjobb szakma volt. Ám mivel rangos mesterség volt, ezért nehezen is jutott munkához. Eleinte segédmunkát kellett végeznie, ezt nem igazán szerette. Később elhívta magához egy Dolicsek nevű késes dolgozni, de ott sem igazán a szakmán belül kellett tevékenykednie. Ezután került Eördögh Gyula késeshez (akinek testvére, Eördögh András a Révész Késes Műhelyben volt segéd), 1945-46 körül,

³⁷ Tóth Árpád adatközlése

³⁸ Tóth Árpád adatközlése

ekkoriban a késesség már jobban tetszett neki tanult szakmájánál. Abban az időben három év volt a tanulóidő, édesapja kb. 3 és fél évet volt Eördöghnél, akitől a munkalehetőség és a szakmai tapasztalatok mellett ellátást is kapott ezekben az ínséges időkben. Itt tanulta és szerette meg igazán a késes mesterséget. A Rákosi-érában bezárták a műhelyt, az ipari üzemben lett szerszámélező. 1956-ban került át Kecskemétre, ide nősült. Itt a Jámbor Alföldi Készüzemben („J.A.K.”) kezdett el dolgozni. Később ezt is felszámolták, azután bizonyos Jávorka Imre nevű késesnél helyezkedett el, itt dolgozott 13 évig, de mindig célja volt, hogy saját műhelye legyen. Többször beadta igényét az iparra, de kétszer is visszautasították, arra hivatkozva, hogy nem indokolt egy újabb késes műhely jelenléte (ám a mester szerint lehet, hogy egy másik kollégának is benne volt a keze). Végül 1969-ben sikerült önállósulnia, 2008-ban bekövetkezett haláláig saját műhelyében dolgozott.

Ifj. Polyák Imre, 1957-ben született, már gyermekkorától tudatosan nevelték, készítették a késes szakmára. Édesapjától már fiatalon kezdte ellesni a fogásokat, házuk pincéjében ő is besegített a Jávorkától hazavitt munkában, késnyeleket szegezett és apróbb műveleteket végzett el. A szegedi gépipari iskolában, 1975-ben szerzett érettségi után a budapesti késes szakmunkásképzőbe járt, de akkor az egész országból csak hatan jártak oda. Mivel szakmunkás érettségije már megvolt, ezért neki csak másfél évig kellett járnia, ő 1977 februárjában végzett. Társai, akikkel együtt kezdett, az utolsó késes-köszörűs évfolyam voltak, 1979-ben végeztek. *„Ma is van, aki csak köszörül, mert nincsenek meg az egyéb feltételei a készítéshez, az inkább mással, például kulcsmásolással egészíti ki tevékenységi körét”*³⁹, mondja a mester.

Apja műhelyében már 1975-től dolgozott. Eleinte részmunkákat végzett, majd mikor elég gyakorlatra tett szert, utána önállóan is készítette a késeket, bicskákat. Édesapjával kovácsoltak is, Polyák mester ugyan még ma is megkovácsolja, amit kell, de apja értett hozzá igazán, mert inas idejében heti három napot kovácsolt, ugyanis az ottani segédeknek kellett besegítenie. Régen a pengét és a rugót is kovácsolták, a betétet (platinát) is hidegen kalapálták le, ma már ezek nagy részét kivágó szerszámmal állítják elő, tudom meg Polyák Imrétől. Apja idejében, a háború után, sokszor hosszú, akár félnapos áramszünetek voltak, olyankor egy íjas fúróval végezték a munkát, maga a fúróhegy is acélhuzalból, vagy acéllemezből volt kikalapálva, kétélű, oda-vissza járó, nem túl jó hatás-

³⁹ Polyák Imre adatközlése

fokú szerszám volt, melyet hasukkal szorítottak a megmunkálni kívánt anyaghoz. Műhelyüket folyamatosan fejlesztették, szép lassan minden bicskának meglették a készítéséhez szükséges szerszámjai. A munkaforma egyszerűsödése és modernizálása ellenére még mindig kb. 120 műveletből áll egy bicska elkészítése. Jelenleg egy alkalmazott dolgozik Polyák Imre műhelyében.

A Polyák késes műhely hagyományos zsebkéseket készít, de az igények mára érezhetően lecsökkentek, egyrészt megjelentek újabb, külföldi típusok, formák, de maga a kés, mint vágóeszköz iránt is lecsökkent az igény. Az emberek ma már mindent konyhakészen kapnak, illetve mindennapi munkájukhoz, életükhöz sem szükséges vágóeszköz, fejtí ki a mester. Régen majd' minden férfinak ott lapult a bicska a zsebében, de mára már az étkezési szokások is megváltoztak. Elmondható tehát, hogy a régi időkben nagyobb szükség, ezáltal nagyobb igény is volt bicskákra.

Az édesapja is ezeket a típusokat készítette, amit jelenleg ő, ezek kiforrott formák, amelyekhez az eszközkészlet is adott, tehát a formák nem változtak az idők alatt. De a mester szerint felesleges is újat csinálni, mert így a 15-25 évvel ezelőtt készült, kiszolgált Polyák bicskákat is megfelelően lehet javítani. A felhasznált anyagok is már jól beváltak, de néha akad egy-két különleges kérés. A körmöző bicskák még ma is jelentős bevételt jelentenek.

A hagyományos alföldi bicskatartót valószínűleg használták itt is, de a Polyák műhely nem árulta még a kezdetektől, édesapja '71-ben volt először a hortobágyi hídi vásárban, itt ismerkedett meg később Dankó Imre sárándi bőrműves pásztorral, aki kitűnő alkotásaival országszerte ismertté, híressé vált, és akinek aztán bicskatartóit ők is forgalmazták.

A vásárokra terelve a szót, Polyák mester elmondja, mára átfarmálódtak a vásározási szokások. Valamikor egy-egy helységnek általában két vására volt – tavasszal és ősszel. A nagyobb, járási központoknak pedig öt – kora tavasszal, késő tavasszal, nyáron, kora ősszel, késő ősszel. A rendszerváltás után alakult ki az a rendszer, hogy havonta szerveznek vásárt a városok – a mester szerint ez nem kedvez az iparos rétegnek. „Ma tizenkétszer kell elmenni azért a pénzért, amiért régen kétszer vagy háromszor. Ez tizenkét helypénz, meg tizenkét benzinköltség, stb.”⁴⁰ Régen a vásároknak nagyobb jelentőségük volt, az emberek készültek rá. Ma az emberek jó része kimegy, hogy szétnézzon a vásárban, ellenben régen azért mentek ki, hogy jószágot adjanak el, vagy vegyenek.

⁴⁰ Polyák Imre adatközlése

„Mellékszereplők voltunk mi: „-Na akkor veszünk kést IS!” Most pedig már csak: „-Hát, vegyünk két kiskést!” De akkor úgy volt, pláne hogyha jól el bírták adni a jószágot, legyen az borjú, juh, bármi, akkor vettek tíz darab kiskést egy családba, vettek az embernek egy bicskát, egy tésztavágó kést ,egy szűrőkést – bevásároltak! [...] Vége van annak az időnek, hogy hatosával vették a késeket...”⁴¹

Polyák Imre visszaemlékszik fiatalkorára, amikor úgy kezdődött a nyár, hogy jöttek a szülők bicskát venni a gyerekeknek, akik mentek táborozni. Nyár közepén jöttek az idegenbe szakadt magyarok, akik bicskát vittek ki rokonoknak, ismerősöknek. *„Ilyen most egyáltalán nincs, hogy hazajöväünk Amerikából vagy akárhonnán, és viszünk ki, mondjuk 3 bicskát.”⁴²* Volt olyan is, hogy egy vadidegen német ember jött el a műhelybe, holott van, aki Kecskeméten lakik, mégis lusta felkeresni személyesen a késes mestert.

A régen kedvelt típusokról kérdezvén elmondja, hogy volt Bács-Kiskun megye déli részén egy típus, a *„rácbicska”*, régebben ezt nagyon szerették ott. Édesapja készített néhány egyedi halbicskát is. Ha kell a mester is megcsinálja, de nincs felszerszámozva ez a típus. Véleménye szerint a halbicska valószínűleg csak a szegedi Sziráky késes egyik különleges portékája volt, nem volt igazán elterjedt forma, szegedi diákévei alatt a mester sem találkozott halbicskával. A környék régi késeseire kitérve megemlíti, hogy neves kecskeméti késesek voltak Jávorkáék és Bodócsék is.

Nyelbetétnek a fát használták leginkább. A szocializmusban jött be a műanyag nyél. Fanyelűt ekkor alig készítettek, műanyag és agancs volt jellemző. Az 1980-as évek közepétől - mikor megkezdődtek a népművészeti vásárok - viszont a műanyag kezdett visszaszorulni. Édesapjának, mikor Jávorkánál dolgozott, nem voltak megfelelő feltételei a szaru nyélbetétté váló alakításához, emiatt nem kedvelte igazán. A műanyag olcsóbb nem volt, mert sok munka volt azzal is, de időt állóbb volt, pl. a vizet is jobban bírta. Paklikban a réz és az alpakka volt mindig is kedvelt, de régebben alpakka anyag nem nagyon volt. Ezelőtt a szénacél és rozsdamentes pengék eladása körülbelül egálban volt, ma már szinte alig adnak el szénacél késeket. A rozsdamentes anyag a háború után vált elterjedtté, a mester elmondása szerint. Polyák Imre megemlíti, hogy olyan különleges igény is szokott lenni, hogy XX. század eleji ezüst étkészlete-

⁴¹ Polyák Imre adatközlése

⁴² Polyák Imre adatközlése

ket hoznak a műhelybe, melyekben értelemszerűen szénacél penge van, és ennek a cseréjét kéri rozsdamentesre.

A parasztemberek jól karban tudták tartani bicskájukat, mondja a mester, mikor a bicskák használatáról, karbantartásáról kérdezem. Régen kővel fentek, mert volt kaszakő, homokkő köszörű pedig minden rendes parasztgazdaságban volt. Az elzárt kiskunsági tanyavilágban nem lehetett elvinni köszörültetni állandóan a késeket, ezért meg kellett csinálniuk maguknak. Manapság sokan szinte megfogni sem tudják rendesen a késeket, az erősebb rugójú bicskákat pedig nem tudják kinyitni, mert nincsenek fizikai munkához szokva, és a bicskahasználathoz sem. Az 1970-es években nem volt olyan vásár, emlékszik vissza Polyák Imre, ahol legalább tíz darab gyerekbicskát el ne adtak volna. Ma viszont a szülők nem vesznek gyermeküknek bicskát, féltik, hogy megsérül, vagy megsebesít másokat. Így viszont nem tanulják meg a vágóeszközök rendes használatát. Van, hogy a nagypapa akar venni bicskát unokájának, de a család lebeszéli.

A szocializmus éveiben az ország keleti felén érdekes helyzet alakult ki, mert silányabb minőségű késeket árultak, olcsóbban, ezzel nehéz volt felvenni a versenyt. *„El kellett telni egy öt-hat évnek, hogy azt mondják: „Ez a bicska!”*”⁴³

A régi dinasztiák kihaltak, a mai idők munkanélküliségi helyzete sokakat kétkezi munkára kényszerít, így sokan kezdenek késességbe, de ők értelemszerűen nem olyan képzettek, mint a szakmát tanult mesteremberek, értékeli végül a mai állapotokat Polyák mester.

3. 3. Tarjányi József - Csongrád

Kutatóutam harmadik állomása Csongrád volt, ahol Tarjányi József, a csongrádi Csatári késkészítő dinasztia folytatója fogadott műhelyében. Beszélgetésünkbe azonban olykor bekapcsolódott anyósa és később felesége is, akik érdekes és hasznos plusz információkkal, adalékokkal segítették a család történetének megismerését.

Tarjányi József tehát a nagy múltú csongrádi késesség mai képviselője, továbbvivője. Apósától, a neves csongrádi mestertől, Csatári Lászlótól tanulta el a mesterséget.

Csatári László édesapja, Csatári Ferenc, nagypapa, idősebb Csatári Ferenc, és dédapja, Csatári István is késes volt, utóbbi két felmenője még

⁴³ Polyák Imre adatközlése

Zentán született, a család innen származik. Csatári László édesapja 1938-ban elhunyt, fia ekkor még csak két éves volt. A gyászév letelte után édesanyja hozzáment Kéri József szegedi késes mesterhez, aki ekkor átvette a csongrádi műhelyt, mely a Zöldkert utca 5. sz. alatt volt. Sok későbbi neves késes is ebben a műhelyben tanult, itt töltötték ipari tanuló éveiket. Csatári László is itt kezdett dolgozni, házassága után nem sokkal váltotta ki az ipart, 1964-ben, ekkor szakadt el a korábbi műhelytől, ahonnan a komplikált családi viszonyok miatt egyetlen kalapáccsal jött el – Tarjányi mester ma is használja ezt a szerszámot. Kéri halála után Csatári László a Zöldkert utcai műhely berendezését egy helyi iskolának ajándékozta.

Tarjányi József 23 évesen, egyetemistaként járt először apósa műhelyében, és az ő noszogatására kezdte tanulni a mesterséget tőle. *„Az tetszett meg abban, mikor apósom csinálta, hogy: hogy a csudába lehet viszonylag egyszerű szerszámokkal ilyen bicskákat készíteni.”*⁴⁴ 1988-ban kapott apósától önálló bélyegzőt, együtt elkészítették kezdő készletét, ezután egymás mellett készültek a Csatári és a Tarjányi kések a műhelyben. Apósa sokat fejlesztett a műhelyen, majd mikor együtt dolgoztak, közösen is fejlesztették, ma Tarjányi mester karban tartja a régi szerszámokat, melyek között van, ami száz éves. Elmondása szerint apósa Szegedre, Nagyvázsönyba, Debrecenbe, a hortobágyi hídi vásárba járt vásárokra.

*„Csongrádon mikor három késes volt, akkor is megéltek, mert régen mindenkinek volt egy bicskája – ma már nincs.”*⁴⁵ Ma pedig az országos viszonylatban is kevés késes alig él meg, muszáj több lábon állni. Családi vállalkozásként működtethetők ma a késes műhelyek, ahol mindent önmaguknak szerveznek, véli a mester.

Míves bicskáit nézegetve megtudom, hogy a pengékben a hal-embléma a rozsdamentes jele, amiben nincs hal-embléma, az pedig szénacélból készül. *„Mindenen rajta van a kezem nyoma”*⁴⁶, mondja és hozzáteszi, hogy a műhelyben nincs selejt. Elmondja, hogy három dologra nincs garancia: ha elhagyják, ellopják vagy elkobozzák valakinek a Tarjányi-féle bicskáját. Nincs nagy raktárkészlet, ilyen minőségű munkánál nem lehet tömeget gyártani. A gazdasági válság, a kereslet visszaesése miatt nem érdemes nagy mennyiségben termelni, hogy „álljon az áru”.

⁴⁴ Tarjányi József adatközlése

⁴⁵ Tarjányi József adatközlése

⁴⁶ Tarjányi József adatközlése

Az alapanyagok, a szerszámok nagyon drágák, még ilyen kis kézműipari szinten is nagy pénzek állnak benne.

Tarjányi József készségesen meg is mutatja a késkészítés néhány fortélyát. A pengék edzettségét például a hangjuk alapján állapítja meg – a földre ejtve a penge pengése a hozzáértő fülnek elárulja milyenségét. A mester ezután egy rugót a satuba fog és ujjával megpengeti – itt is a hang alapján „méri le”, megfelelő-e az anyag. Elmagyarázza azt is, hogy a kétpaklis bicska mindig erősebb az egypaklisnál, mert hátul is fém tartja a rugót.

Az egyedi bicskák elkészítése nagyon munka- és időigényes folyamat. Csak egy hét a tervezés, a pakli negatívját le kell gyártani kézzel, megtervezni a záródását, a rugó forgáspontját, a formákat kézzel kell kivágni az anyagból, stb. Sokan készítenek késeket, töröket, de egy bicskát elkészíteni sokkal bonyolultabb, nagyobb tudást és gyakorlatot igényel, mondja Tarjányi József, és hozzáteszi: „*a késes szakmának nincs megteremtve a becsülete.*”⁴⁷ Nehéz megélhetést biztosít. viszont azért az élményért mindenképpen megéri csinálni, amikor a mester látja, milyen szépet alkotott, mondja lelkesen.

A paklikat rézből és alpakkából készíti - a réz hagyományosabb, az alpakka viszont szebb, nem patinásodik. Régen réz töltényhüvelyből is csináltak paklit, nagyon nehezen lehetett alapanyaghoz hozzájutni. A markolatok anyaga változatos: természetes alapú műanyag, fa agancs, szaru, ipari gyöngyház (gyantával vannak összefogatva a gyöngyházlapocskák). A mester még apósa készletét használja, ma már nem lehet gyöngyházat beszerezni.

A gyöngyház kapcsán térünk rá a híre halas bicskára, melyet 1937 óta készítettek elődei Csongrádon. Ez a típus klasszikusan gyöngyháznyéllel készül, de Tarjányi József marha- és bivalyszaru nyélbetéttel is készíti. A Sziráky-féle eredeti halas bicska formája miatt nem volt kényelmes fogású, magyarázza a mester. Régen a szegedi kéziszerszám gyárban gyártottak silány minőségű halas bicskákat. Tipikusan szegedi bicskafajta, az ottani emberek használták, amikor a kéziszerszám gyár is ráállt a gyártására, akkor igen nagy mennyiségben állították elő a gyengébb minőségű változatát. Külföldiek ma is szívesen viszik ajándékba, mint tipikusan szegedi tárgyat. A halas bicska így szinte világhírnévre tett szert „*még az angol királynőnek is van szerintem!*”⁴⁸, mondja. Szi-

⁴⁷ Tarjányi József adatközlése

⁴⁸ Tarjányi József adatközlése

ráky mesterhez hasonlóan, Csatári Lászlót is megkereste egykor egy úr, és tízezer darab halbicskát rendelt. Apósa azonban elutasította, azzal az ésszerű indokkal, miszerint kézi erővel ilyen mennyiséget nem lehet előállítani. A családi hagyományban tehát a szegedi halbicska igen nagy jelentőséggel bír, nem véletlen, hogy Tarjányi József logójának és mesterjelének alapjául is a halformát választotta, mintegy jelképül annak, hogy ő a folytatja a halbicska örökségét.

Beszélgetésünkbe közben bekapcsolódik felesége, Csatári Márta. Visszakanyarodva a múlt dolgaira, szomorúan konstatálják, hogy míg az 1930-as években egy jól megbecsült mesterség volt a késesség és bicskakészítés, ahhoz képest ma sok ember azt hiszi, hogy a késes csak összerakja a megvásárolt alkatrészekből a bicskát. Az emberek sokkal jobban értékelik, ha látják a készítés folyamatát, vagy a bicska részeit, ezért hordanak a vásárokbá egy alkatrészes dobozt, tudom meg Csatári Mártától. Így megnézhetik, megfoghatják az érdeklődők a részeket, amiből egy bicska összeáll, vagy pl. az anyagokat nyers formájukban, amiket felhasználnak (szaru, agancs, stb.). A bicska részeinek elnevezéseivel is megismertetik a közönséget, a gyerekek számára is érdekes formában mutatják be, hogyan áll össze egy zsebkés. 8-10 éve jelent meg egy olyan réteg, aki értékeli a kézi munkát, a kézműves mesterségeket, mondja Tarjányi mester. Ifj. Csatári Ferenc idejében Csongrád 4-5 késest is eltartott (Csatári, Kéri, Illés Mihály, Papp Sándor, Tarjányi – aki viszont csupán névrokona volt Tarjányi Józsefnek). Biztonságosan meg tudtak élni belőle. Akkoriban nagy tudású mesterek dolgoztak, akik értelemszerűen nem zsúriztatték termékeiket, őket az általuk készített, mindennapi igénybevételnek kitett bicskák minősítették, tettek elismertté.

A vásározási szokások felől érdeklődve a mester felesége elmondja, hogy nagyanyja lovas kocsival járt át a tömörkényi negyedéves vásárra, és a piacokra, vitte magával a vaskályhát, amiben tüzelt, és úgy árult. „*Ott a gyöngyház nyelvű Náder bicska szent és sérthetetlen volt!*”⁴⁹ Ma már a piacok megszűntek, Tömörkénybe se járnak. A búcsúk is nagy vásáros események voltak. Akkoriban ezek voltak a közösségi alkalmak, és az áruk eladásának színhelyei, nem kellett az ország túlsó felébe elmenni. A kialakult vevőkör megteremtődéséhez idő kell, de a bicska nem fogyóeszköz így a bevétel nem folyamatos, „*a konyhai kiskéseket is csak akkor veszik, ha véletlenül kidobják a krumpli héjjal a kukába.*”⁵⁰ Ritkán

⁴⁹ Tarjányi József adatközlése

⁵⁰ Tarjányi József adatközlése

rendelnek nagyobb tételeket, kiskésekből garnitúrát stb. Sok ismertség, barátság szövődik a vásárokon, piacokon a vevőkkel, érdeklődőkkel. Sokan visszajárnak hozzájuk beszélgetni, de mivel már egyszer vettek egy jó bicskát, kést, ezért ők utána már nem számítanak vevőközönségnek. Érdekes szokásukba avat be a házaspár, elmondják ugyanis, hogy ha gyerek kap bicskát, akkor megállapodnak vele, hogy egy év múlva ugyanott, abban a vásárban megmutatja a bicskáját – ilyenkor kiderül, hogy egyáltalán megvan-e még a zsebkés, és ha igen, jár egy fenés, valamint megnézik milyen állapotban van a szerszám, hiszen a bicska árulkodik gazdájáról. Kisgyerekeknél bevált módszer, hogy ha nagyon szeretnének bicskát, akkor kapnak egy névjegykártyát, amire felírják az aznapi dátumot, és ha betöltötte a gyermek a 14. életévét, akkor megkeresi a mestert, és kedvezményesen kaphat bicskát. Tarjányi József és felesége szíven viseli a késes mesterségen túl a hozzá kapcsolódó kulturális háttér megismerését és megismertetését is – vásárokon, eladáskor szívesen elmesélik az egyes bicskák történetét, érdeklődnek kinek és milyen célra vennék meg, stb. Csatári Márta mosolyogva meséli, hogy egy alkalommal fiatal fiúk pillangókést kerestek náluk. Ő azonban elmesélte nekik annak eredetét (ugyanis az első világháború során fejlesztették ki ezt a típust, hadirokkant, félkarú katonáknak, hogy egy kézzel is tudják használni), s a megszeppent fiatalok mindjárt meggondolták magukat. Meglepetésemre azt is elmondják: sajnos nem egyszer fordult már elő, hogy vásárban meglopták őket, ráadásul nívós hagyományőrző rendezvényeken.

Beszélgetésünk végén ismét a múlt felé terelődik a figyelem. A Tarjányi házaspár, számot vetve a helyzetről elmondja: *„A paraszti világban mindig a praktikum volt az elsődleges. Másodlagos volt az, hogy a szemnek is tetszetős legyen. Mára ez megfordult. A vásárok hangulata, menete is teljesen megváltozott.”*⁵¹ Végezetül elmesélik, hogy az öreg Kéri a vásárokon kezébe vette a szervezést, és kikötötte, hogy minden késesnek egymás mellett kellett kipakolnia, így a vásárlók közvetlenül össze tudták hasonlítani a kínálatot.

3. 4. Kocsis Ferenc - Debrecen

Gyűjtőmunkám utolsó útja a Debrecenhez közeli Fancsikára vitt, Kocsis Ferenchez. Ő az előző munkámban is nagy segítségemre volt, de most

⁵¹ Tarjányi József adatközlése

újból felkerestem, hogy jelen kutatásom kérdésköreiről beszélgessek vele.

Kocsis Ferenc nem késes dinasztia leszármazottja, ősei mezőgazdasággal, főleg állattartással foglalkoztak. Bicskákkal való viszonyuk felhasználói szintű volt. Ennek szerepe lehetett a mester bicska iránti érdeklődésének kialakulásában is, hiszen, annak idején az emberek életében nagy jelentősége volt ennek a praktikus eszköznek. *„Ha valaki elővett egy bicskát, a többieknek önkéntelenül odavándorolt a tekintete, vagy elkérték, megnézték – Valahonnan innen alakult ki egy vonzódás a bicskák, kések iránt.”*⁵²

Már egész fiatalon próbálkozott fabrikálásukkal. Az érettségi megszerzése után Szoboszlai Gábor rézműves népi iparművész műhelyébe kopogtatott be (mely Debrecenben, a Bajcsy-Zsilinszky utcában volt), hogy szeretné megtanulni a mesterséget. Szoboszlai mester, aki pásztor-eszközöket készített – csengőket, pergőket, juháskampókat, fokosokat, stb. és bicskákat is, szívesen tanította, de megmondta az elején, hogy ő oklevelet nem adhat. Szoboszlai Gábor tanácsára kezdett el zsűrítettetni is, 1993-ban. Sokáig csak hobbi szinten foglalkozott a késkészítéssel. Közben az agrártudományi egyetemre iratkozott – a családi hagyományok folytatása reményében -, tanulmányai közben csupán hobbiból kézműveskedett, néha zsűrítettett. Mire végzett, 1992-ben, addigra a mezőgazdaság már nem volt olyan jó alternatíva, mint előtte – próbálkozott a szakmában elhelyezkedni, több-kevesebb sikerrel, oktatott is egy ideig, de végül döntenie kellett és ő ekkor a késkészítés mellett döntött – inkább érzelmi alapon, mint racionálisan, vallja be. Tulajdonképpen 1996-ban vált végérvényessé, hogy ezzel a mesterséggel fog főállásban foglalkozni. Akkorra megszerezte a népi iparművész címet, berendezett egy kis műhelyt (melyet már korábban elkezdett, 1993 és '96 között sikerült sokat fejlesztenie rajta, de a fejlesztés természetesen a mai napig tart) és azóta ezzel foglalkozik. Szoboszlai mellett másoknak is nagy szerepe volt a szakmai előrelépésében: a kecskeméti id. Polyák Imrének, Tóth Árpádnak a Révész Késes Műhely mesterének, illetve, ahogy mondja, minden alkalmat megragadott, hogy képezze magát – fémismerettel kapcsolatos ismereteit is bővítette, az internet korában pedig új távlatok nyíltak meg ilyen téren is a világháló segítségével.

Szoboszlai Gábor elköltözött Debrecenből az 1990-es évek közepén, 2000 körül pedig elhunyt. Az ő műhelye volt az első, ahol Kocsis

⁵² Kocsis Ferenc adatközlése

Ferenc találkozott a fémművességgel, késességgel. Beszélgetőpartnerem két történetet említ, mikor mestere késességgel való kapcsolatáról kérdezem. Az egyik szerint Szoboszlai mester, édesapjával a Hortobágyon kutakat takarított fiatalkorában, mikor is sok pásztorbicskát találtak a kutak mélyén és akkor érintette meg ez a dolog. A másik momentum az volt, hogy a Némethy család (akik a neves debreceni késes céh tagjai voltak) akkor működő két tagjával került kapcsolatba, és ők tanították meg a bicskakészítésre. Sokat mesélt arról, hogy Némethyék idejében hogy voltak a dolgok, a műhelyében volt is Némethy-féle farvillás- és pároskés, emlékszik vissza Kocsis. Szoboszlai elmondása szerint az egyik Némethy kovácsolt a másik a finomabb munkákat végezte. Mestere a pásztoremberekről is sokat mesélt, széles körben mozgó, elismert ember volt. Műhelyében is sokan megfordultak. Dolgozni mindig többen dolgoztak nála, általában 2-3 ember, darabbérre. Olyan is volt, aki kiegészítő munkaként vállalta. Egyvalaki letette a munkát, utána jött egy másik, aki ugyanazt a munkafolyamatot folytatta. *„Mindenkinek megvolt a feladata, egyik a csengőt csiszolta, másik a csatokat - mindenki megtanult valamit.”*⁵³ Pároskést (ebből két méret volt), farvillás bicskát, juhászbicskát készítettek a Szoboszlai-műhelyben, tehát nem volt túl nagy a bicska-paletta.

Debreceni késesekről kérdezem Kocsis Ferencet és elmondja, hogy a Csigi késes műhely már az ő tanulóévei alatt is javában működött, híres dinasztia volt, a Hortobágyon máig emlegetik. Majd az 1980-as évek vége felé a Lovász, Debrecen-Józsán pedig a Varga és a Papp műhely kezdett beindulni.

Kocsis mester gyermekkorában pároskést is látott a családjában, de gyermeki fejjel még nem tulajdonított neki jelentőséget, és azóta se került elő az a bicska. Nagyon sok osztatú, berakásos nyelű bicskákat is látott akkoriban, amit „bécsi bicskának” neveztek. Nem arató, nem szallonnázó, de ahhoz hasonló, hosszúkás, ovális nyele volt, azon minimum 5 baknival, csontberakással. Általános iskolás korában nyaranta mezőgazdasági munkára járt, és ott valakinél látott egy régi, szarunyelű Némethy-bicskát. Egyszer pedig szőlőkacsozás közben, a homokban talált egy beazonosíthatatlan készítőjű juhászbicskát. A pengéje és a nyélbetét ki volt rohadva, de a réz betét és bakni megmaradt. Körülbelül 15 éves korától már tudatosan odafigyelt mindenre, ami bicskával kapcsolatos volt. A Révész bicskák már abban az időben is nevesek voltak, 17-18

⁵³ Kocsis Ferenc adatközlése

éves korában már rácsodálkozott a Révész-bicskákra (de már előtte is látott ilyeneket), vágyott is egyre. Katonaként találkozott a Csatári-késekkel. Kedves emlékei ezek, amik mind hozzájárultak a bicska iránti érdeklődéséhez.

A régen elterjedt, parasztok és pásztorok kezén forgó bicskákra rátérve, visszaemlékszik, hogy Némethyéknek volt juhászbicskája, egy cakli-forma, de a nyél háta egyenes volt, tehát aszimmetrikus és kicsit bumfordi formájú, de jó fogású volt – átmenet a kakasos és a cakli típusok között. A náderek (Polyák- és Révész-féle) is elterjedtek voltak. A fejes görbére modernebb, tömeggyártott típusként emlékszik gyermekkorából, trafikban is lehetett kapni. De megjegyzi, hogy Gálfi Sándor dévaványai késesnek voltak egészen archaikus formájú fejes görbéi. Maskarával nem nagyon találkozott régen. Azok a típusok tehát a következők voltak, amikkel gyermekkorában is találkozott: arató, annak különböző fajtái, pl. amit bécsi bicskának mondtak (de azt is valószínűleg katonai idejébe vette valaki távoli vidéken), náder, cakli, fejes görbe, és a már említett pároskés, mely édesapja nagybátyjáé volt, akik szintén állattartással foglalkoztak, így szoros kapcsolatban álltak a pásztorsággal.

A páros és farvillás kések annak idején nagyon meg voltak csínálva – „nem volt az a mértani tökéletesség, de nagyon pontosan és részletesen meg volt csínálva, a legapróbb részletekig... Az volt a bicskakészítés csúcsa számomra.”⁵⁴ Az aratóbicskák tulajdonképpen tömegtermékek voltak. A sokosztatú, csontnyelű bécsi bicska is ipari termék volt. Némethyéknél a funkcionalitás volt a legfontosabb. „Nem volt tükörpolír, de kiálló részek nem voltak, nem voltak olyan dolgok, ami megvágja, megsérti az ember kezét, vagy kellemetlen fogást biztosítson.”⁵⁵ Léteztek alpakka baknis bicskák is, de ritka volt. Az alpakka kedvelt lett volna, nagy rangja volt, „Majdnem úgy tekintettek rá mint az ezüstre: –Á, ezüst is van benne, attól fehér! –magyarázták.”⁵⁶ Viszont a hiánygazdaságban, nehéz volt hozzájutni. Sárgaréz és vas volt jellemző. A háború után lőszerhüvelyből csinálták a baknikat, harckocsi csapszegéből a pengéket. Az arató vasplatinával és vas baknival volt szerelve. A juhászok különösen adtak rá, hogy rézbetétes legyen, de például a Némethy juhászbicskáknak szarunyele és vas platinája volt, emlékszik vissza Kocsis Ferenc. Elmondja, hogy vidékükön a szarunyelű bicskák voltak jellemzőek, érte-

⁵⁴ Kocsis Ferenc adatközlése

⁵⁵ Kocsis Ferenc adatközlése

⁵⁶ Kocsis Ferenc adatközlése

lemszerűen az állatállomány miatt. A régi pároskéseknek gyönyörű fehér szaru nyele volt – ma már az ilyen szép fehér ritka. A rozsdamentes anyagot az 1920-as évek elején valamelyik nemzetközi vásáron mutatták be. A bicskakészítőknél az 1960-as, '70-es évek táján jött be, az igazán régi bicskák, melyekre emlékszik, szénacéllal készültek, ahogy a kések is.

Voltak úgy öreg juhászemberek, meséli Kocsis, hogy megtetszett nekik egy bicska a vásárban, megvették, mert nem bírták otthagyni. „*A juhászok mindig adtak egy kicsit a csicsára, az az igazság.*”⁵⁷ Volt olyan, hogy ki se próbálták, hanem vitték egyből Csigihez, hogy cseréljen benne pengét, mert tudták, hogy az jó. A Csigi-féle penge elég robusztus volt. „*A Hortobágyon neki rangja volt... a juhnyíró ollókat is ő csinálta.*”⁵⁸

Kocsis mester 19 évesen készítette első pároskését, azt a híres „gróf” Czinege János fia vette meg (aki akkor már 60 év körüli volt), „*azt mondta, hogy: „Negyven éve nem láttam ilyen bicskát a pusztán!”*”⁵⁹

A mezőgazdasági munkák során volt, hogy kinn a földeken főztek, vagy ha nem is, akkor ettek és a bicskának elengedhetetlen szerepe volt, a férfiak között téma volt. „*Amikor valaki mutatta a bicskáját, vagy dicsekedett vele, az, hogy, hogy nyílik, hogy rugózik, lötyög, nem lötyög, nyaklik, nem nyaklik, ez mind nagyon fontos volt. Az, hogy van-e rajta reszelőnyom, az nem - de az, hogy, hogy nyílik, pattan-e a rugója kifelebefe, oldalra nem lötyög-e, előre-hátra nem lötyög-e, meg nyilván az, hogy éles, az is fontos volt.*”⁶⁰ Gyufaszállal tisztították belül, mosni nem mosták sohasem. Ha a penge beleért a rugóba, gyufaszálat raktak be közé.

Kaszakő minden háztartásban volt, fenni is tudott mindenki. A juhászoknál evőeszköz funkciója mellett egy fontos, akár sebészeti beavatkozásokra is alkalmas eszköz volt, ezért ők adtak a fenő eszközre, nekik volt finomabb kövük is. Bőrrel nem fentek, de értettek hozzá. „*Meséltek olyat, hogy például boton megfenték a bicskát.*”⁶¹ Fogta a botot, ugyanabba a kezébe vett egy marék homokot, és a homokot a boton lepergetve

⁵⁷ Kocsis Ferenc adatközlése

⁵⁸ Kocsis Ferenc adatközlése

⁵⁹ Kocsis Ferenc adatközlése

⁶⁰ Kocsis Ferenc adatközlése

⁶¹ Kocsis Ferenc adatközlése

fente hozzá a pengét. Fenőacélt disznótorban használtak inkább. Léteztek kézi hajtású homokkő korongok is.

Bicskatarót ezen a vidéken leginkább a juhászok viseltek. Mások inkább zsebben, vagy tarisnyában hordták. *„Zsebben félő volt, hogy elmarad!”*⁶²

Kérdésemre, milyen a jó bicska, és hogy állapítja meg ezt egy hozzáértő, Kocsis Ferenc mesterét, Szoboszlai Gábort idézi, kinek elmondása szerint a hozzáértő így vett bicskát: Felveszi - kinyitja, bezárja, megnézi a rugózását, megnézi lötyög-e a penge, aztán ujjhegyével a penge hegyét mozgatva a legapróbb moccanást is megérzi az ujjá, ha a szegecs nem volt tökéletesen elverve. *„Az volt ennek a lényege, hogy inkább a kezével nézett az ember, hogy nem hasít-e valahol, nem szúr-e valahol, ha be van csukva, nem hasítja-e az ujját, nem hasítja-e a zsebet. Az nagyon fontos szempont volt, hogy a zsebet ne nyomja a bicska, tehát ne legyenek rajta olyan kiálló rész, ami elnyűvi a zsebet.”*⁶³ Az esztétikai dolgok sokkal kevésbé voltak fontosak, mint most. Az élet is nézték, ujjbegyen. A juhászemberek dicsekedtek vele olykor, hogy bicskájukkal borotválkozni is lehet. A működése volt a lényeg, hogy erős legyen, jó fogású, ne nyűjje a zsebet – racionálisak voltak a régi emberek. *„Ha a csicsa érdekelte őket, akkor az érdekelte őket, hogy szaru legyen a nyele, vagy berakás legyen benne.”*⁶⁴ Gyakorlatilag minden bicskával ettek, tehát a kenés megvolt. Evés után pedig a nadrágszárba, esetleg konyharuhába törölték, ha nagyon bekoszolódott, akkor gyufaszállal kikaparták. Jellemző mozdulat volt, hogy a nadrágszárba való törlés utolsó húzásánál combjukon becsapták a pengét. Az öreg bicskáknál már nem állt fenn a veszély, hogy a penge becsap a rugóba.

Beszélgetésünk végén a vásárokról kérdezem Kocsis Ferencet, és elmondja, a régi hortobágyi vásároknak más volt a hangulata, mint pl. Debrecenben. Amikor ő maga elkezdett vásárolni akkor még megérte, most már nem nagyon jár mert nem éri meg, mondja. *„Megváltoztak a fogyasztói szokások. Az emberek nem vásárolnak utcán. Vagy csak nagyon minimálisan.”*⁶⁵

⁶² Kocsis Ferenc adatközlése

⁶³ Kocsis Ferenc adatközlése

⁶⁴ Kocsis Ferenc adatközlése

⁶⁵ Kocsis Ferenc adatközlése

4. Magyar bicskatípusok

4. 1. A bicskatípusok kialakulása

A bicskahasználat történelmi távlatú ideje alatt a magyarság kezén többféle típus is kialakult vagy terjedt el. Kutatásom során szerzett ismereteim alapján megpróbálom most ezek kialakulásának lehetséges okait feltárni.

A különböző típusok tárgyalása kapcsán Kocsis Ferenc kifejtette, hogy véleménye szerint a bicskaformák kétféleképpen alakulhattak ki: az alapján, hogy felhasználó mit kívánt, másrésztől pedig, hogy a készítő milyen műveletekkel tudta elérni ezt a kívánt formát. Ha a pengekovácsolásból indulunk ki, mondja, alapvetően két különböző technika létezik⁶⁶:

1.: Fogok egy acélcsíkot, vágóval levágom ferdén, kicsit megívelem és kalapáccsal elvékonyítom, lenyújtom az élét – így kialakul a cakli pengeforma. Ezt a pengét nagyon sok mindenre, akár nyúzásra is használhatják. Egy egyenes nyél be tudja fogadni. Az már szerintem csak ízlés dolga, hogy a nyél íves, völgyelt, úgy kényelmesebb a fogás rajta, ergonomikusabb, mint mondjuk egy arató. Akár az is elképzelhető, mondja Kocsis, hogy a cakli völgyelt nyele az (elrontott) arató nyélformából alakult ki – ha erős volt a rugó, akkor az anyagán lehetett könnyíteni, kiköszörülni és akkor gyengült a rugó.

2.: Fogok egy lapos rudat és kalapáccsal meghegyezem, meggömbítem és elkezdem kalapáccsal kihúzni az élét – ekkor tipikus maskara- vagy fejes görbe pengeforma jön ki. Régen mindent kovácsoltak, kalapáltak, a platinákat, a baknikat és a pengéket is. Egy adott műhelyben adott módon csinálták a pengét, és a platinát is. „*A platinát is, ha meghatározott helyen kezdi el ütni az ember, a maskara nyélformát adja ki.*”⁶⁷ Id. Polyák Imre annak idején megmutatta Kocsis mesternek, hogy régen hogyan készítették a maskarát: „*Fogott egy lemezcsíkot, egy kalapácsot meg egy üllőt, elkezdte ütni a lemezcsíkot és a maskarának a platinája lett. Tehát az olyan lett! A pengekovácsolást próbáltam én is, az meg tényleg úgy jön ki, hogy ha az egyik módszerrel csinálod, akkor cakli vagy náder penge jön ki, ha a másik módszerrel csinálod, akkor meg az arányoktól*

⁶⁶ Kocsis Ferenc adatközlése

⁶⁷ Kocsis Ferenc adatközlése

függ, de vagy fejes görbe, vagy maskara penge – úgy ívelődik, úgy hajlik.”⁶⁸

Azt a többi mester is evidenciaként kezelte, hogy a típusok elnevezése funkciójuk mellett a formájukból és készítésük helyéből eredhet. Ez utóbbi két kitétel azonban összecsengeni látszik a Kocsis Ferenc által vázolt dolgokkal. Egy-egy vidék, tájegység műhelyeiben ugyanis egyféleképpen tanulhatták a kovácsolást, készíthették a pengéket, betéteket. Az adott vidék adott kovácsolási módja tehát adott formákat eredményezett, és értelemszerűen azon a tájon ezek váltak elterjedtté. Ha viszont máshová kerültek, az „idegen” környezet számukra „idegen” formájú bicskákat származási helyükről nevezhette el (pl.: rácbicska, bácskai görbe, stb.).

4. 2. A bicskatípusok jellemzése

A következőkben a már korábban bemutatott mesterek által készített bicskatípusok palettáját ismertetem, abc-sorrendben. A típusoknál jelzem, hogy melyik műhely készíti, mik a főbb jellemzői (ehhez saját gyűjtésem mellett a mesterek honlapján lévő leírásokat is alapul vettem), az általános tudnivalókon túl külön jelzem a plusz információkat az adott bicskafajtával kapcsolatban.

4. 2. 1. Arató

Készíti: Révész, Polyák, Tarjányi, Kocsis

Aratásnál használták, innen a név. Olcsó bicskának számított, fanyéllel, egyszerű, vékony anyagból készült, sokszor vas baknival és platinával, így nem volt baj, ha a mezőn elhagyták. Praktikus volt az aratás munkálatainál és enni is tudtak vele. Jó fogású volt, mert markolata kiszélesedik. Könnyű, nem húzta a zsebet. Viszonylag hosszú, egyenes pengével van ellátva. Néha cakli pengék is kerültek bele, amik kicsit szélesebbek. Tarjányi „egyenes bicska” néven készíti a tulajdonságaiban igen hasonló típust.

4. 2. 2. Cakli/Völgyelt

Készíti: Révész (cakli), Polyák (völgyelt), Tarjányi (völgyelt), Kocsis (cakli)

Együtt tárgyalom a két különböző elnevezésű, de nagyon hasonló típust.

⁶⁸ Kocsis Ferenc adatközlése

Kisebb méretű bicska. Cakli vagy egyenes pengével. Alapvető jellemzőjük a nyél „völgyelése”, azaz a nyél elülső és hátulsó részén való dupla homorú ívelése.

Polyák Imre elmondása szerint völgyelt típusra nagyon lecsökkent az igény manapság, pedig régen ebből rengeteget készítettek, környékükön nagyon szerették ezt a formát.

Kocsis Ferenc a „cakli-pakli” mondásra utal, mely a cakli bicska pakliját (bakniját), tehát tulajdonképpen a bicska végét jelenti.

Szintén Kocsis Ferenc hívja fel a figyelmet, hogy Veliky Ferenc általam is forrásként használt munkájában a bicskakészítő mesterség szakki-fejezéseinél ezt olvashatjuk: „*Caukli: gyermek- és női zsebkések.*”⁶⁹

4. 2. 3. Farvillás

Készíti: Kocsis, Polyák

Előző munkámban részletesen tárgyaltam ezt a tipikus debreceni bicskatípust. Pengéje széles, erős, nyele csizma alakú, szaru betéttel, rézszegecsekkel sűrűn díszítve. A „csizma sarkából”, a nyél végéből, azaz „farából” kis kétágú villa húzható elő, innen az elnevezés.

4. 2. 4. Fejes görbe

Készíti: Révész, Polyák, Tarjányi, Kocsis

Széles pengéjű, de kecses. Nevét a formája után kapta – az első paklinál kiszélesedik, nyele íves.

Jellegzetes török vagy bosnyák, délszláv eredetű vágófegyver formavilágát idézi, ebből tisztult le a fejes görbe forma. /Révész/

Polyák Imre közlése szerint nevezik „bosnyák bicskának” is.

Tarjányinál „kuruc-bicska” néven találkozhatunk vele, ez az elnevezés a szablyaformára utal.

Kocsis Ferenc „kunbicska” elnevezését is ismeri. A formának nyugati párhuzamai vannak, elképzelhetőnek tartja, hogy Sziráky József késes mester külföldi inasévei alatt találkozott vele, s „hozta haza” a formát.

4. 2. 5. Gráci bicska

Készíti: Révész

Németes formájú, innen eredeztethető az elnevezés is. Jó fogású, közepes nagyságú.

⁶⁹ VELIKY 1972: 287.

4. 2. 6. Gyerek bicska

Készíti: Tarjányi

Az arató/egyenes formához hasonló, gyermekek számára készül, végén karika is lehet, melybe madzag fűzhető, az elhagyás elkerülése végett.

4. 2. 7. Halas bicska

Készíti: Tarjányi, Polyák

Nevét halformájáról kapta. Kitalálója a híres szegedi késes dinasztia tagja, Sziráky József. *„A hagyomány a bicska kialakulásáról a következőket őrzi: A szegedi árvíz emlékére, Szeged tiszteletére alakult ki ez a forma Tisza Lajos ötlete alapján, hiszen mi jelképeznék jobban a vizet és a várost, mint egy vízben úszó, illetve kiugró csillámló hal. Tisza Lajos - aki a grófi címet „szegedi” jelzővel az árvíz alatt és utána végzett munkásságáért érdemelte ki - remekbe készült halbicskát kapott a mestertől. Erre a bicskára a párizsi és brüsszeli világkiállításokon, a mester különdíjat kapott.”*⁷⁰

4. 2. 8. Juhászbicska

Készíti: Révész, Polyák, Tarjányi, Kocsis

A juhászok által a juhok körmölésére használt speciális, rövid kacorpengét helyezik náder vagy cakli típus végébe, ezt a kétpengés eszközt nevezik juhászbicskának.

Polyák Imre „sántázó” elnevezését is említi, véleménye szerint a hagyományos életformát, állattenyésztést folytató juhászbemberek még ma is jobban kedvelik az egypengés körmölnél, mert ezzel egyéb feladatokat is el tudnak végezni, pl. a juh felbontását, stb.

4. 2. 9. Maskara

Készíti: Révész, Polyák, Tarjányi, Kocsis

Erős, masszív típus. Pengéje jellegzetes, hegye felé lecsapott.

A „maskara” név és az elnevezés eredete ismeretlen.

Tarjányi „bácskai görbe” néven készíti a Csatári család hagyományai szerint, ez az elnevezés értelemszerűen a típus lehetséges származási helyére utal.

⁷⁰ http://www.tarjanyikesek.bolthalo.hu/index.php?mod=page&page_id=117; 2011. 04. 20.

4. 2. 10. Matróbicska

Készíti: Révész

Robosztus, erős, széles egyenes pengével.

Neve utalhat a típus, forma meghatározó felhasználórétégére.

4. 2. 11. Náder

Készíti: Révész, Polyák, Tarjányi, Kocsis

Náder Ignác találta ki a formát, aki Szegeden tanulta a mesterséget.

Nagy, erős, robusztus bicska, emiatt alkalmas a körmölő penge behelyezésére is. Nyele szimmetrikus, két végén hosszabb, díszített baknival. Kedvelt az osztott nyelű változata is.

„Nagyon tudták cifrázni a juhászok!”⁷¹

4. 2. 12. Női

Készíti: Révész

Egyenes nyelű és pengéjű. Nők, gyermekek használták, vagy olyanok, akik a kisebb bicskákat szerették, vagy több bicskája volt és ez volt a legkisebb, amit mindig magánál hordott.

4. 2. 13. Pároskés

Készíti: Kocsis, Polyák

A farvillás mellett a másik debreceni bicskatípus, mellyel előző dolgozatomban szintén részletesen foglalkoztam. Erős pengével, egyenes, szarubetétes, rozettás és kakas motívumos berakásokkal díszített nyéllel.

Kettévehető, egyik fele bicska, másik fele bicska módjára nyíló háromágú villa. A két rész bajonettzárral kapcsolódik egymáshoz, melyet a villa kinyitása old, tehát csak ilyen állapotában szedhető szét.

„Párosbicska” és „oldalvillás” bicska elnevezése is ismert.

4. 2. 14. Rác/széles szalonnázó bicska

Készíti: Révész

Egyenes pengéje és nyele van a klasszikus szalonnázónál szélesebb és rövidebb.

Elnevezése lehetséges eredetére utalhat.

⁷¹ Tóth Árpád adatközlése

4. 2. 15. Szalonnázó

Készíti: Révész, Polyák, Tarjányi, Kocsis

Könnyű bicska, a pengéje keskeny és hosszú.

Egy vágással lehetett vele szelni a keskeny tábla szalonnából, innen ered a neve. „Úri bicska” néven is emlegetik, csúfolkodva, mert egy parasztembernek nem volt megfelelő, munkára nem alkalmas csak étkezésre. A felsőbb társadalmi réteg használta, innen is a gúnynév. /Révész/

„Evésen kívül nem sok mindenre jó, arra viszont kiváló. Nem húzza a zsebet... De hát a szalonnázó az egy úri bicska volt nagyon, az egy városi bicska volt.”⁷²

4. 3. A bicskatípusok elterjedtsége

Az előzőekből egyszerű statisztikai módszerrel leszűrhetjük, melyek azok a típusok, melyeket mind, vagy több mester is készít. S mivel a műhelyeik az ország különböző, távoli pontjain vannak, ezért ez az összegzés a bicskafajták elterjedtségéről is képet ad. Az alábbiakban tehát egy sorrendet állítok fel a típusok aszerint, hogy a bemutatott kések közül hányan készítik az adott típust, ezt a számot zárójelben fel is tüntetem.

Arató/egyenes (4)

Cakli/völgyelt (4)

Fejes görbe (4)

Juhászkés (4)

Maskara/bácskai görbe (4)

Náder (4)

Szalonnázó (4)

Farvillás (2)

Halas bicska (2)

Pároskés (2)

Gráci (1)

Gyerek (1)

Matróz (1)

Női (1)

Rác (1)

⁷² Kocsis Ferenc

A felsorolás elején dölten szedve kiemeltem azokat a típusokat, melyeket az általam felkeresett, ma működő mesterek mindegyike készít, tehát ma ezek tekinthetők a legelterjedtebb fajtáknak.

Ez a rangsorolás azonban nem tükrözi a korábbi állapotokat, hiszen ma a technikai fejlettség és az árukészlet bővülése miatt a területi jellegzetességek kissé elmosódhattak. Egyes formák kialakulási helyüktől távolabb is készülhetnek, a felhasznált anyagok, díszítési módok is változtak.

5. Összefoglalás

Jelen írásom a második, de talán nem utolsó, melyben a magyar bicska témakörében írtam. Előző munkám a magyar bicskakultúra egy speciális részére fókuszált, akkori zárszómban a téma további kutatásának lehetőségét is felvettem, most én magam eredtem újra a bicskák nyomába.

Mostani célkitűzésem, melynek úgy érzem jelen keretek közt eleget tettem, az volt, hogy a témakör bemutatását kiterjesszem. Ez a kiterjesztés nem csak a kutatások területi lefedettségét jelenti, hanem a téma mélyebben való bemutatását, értelmezését, különböző aspektusokból történő vizsgálatát is. A már korábban meghatározott alapvetések újbóli közlését most is szükségesnek éreztem, így önálló, kerek egészé válik ez a dolgozat is. Kitértem a magyar bicska hungarikummá nyilvánításának kérdéskörére, melyhez talán munkáim is hozzájárulhatnak, feltárva azt a sokrétű kulturális hátteret, amely ezekhez az eszközökhöz kapcsolódnak. Igyekeztem olyan, kapcsolódó adalékokat – szólások, történetek, stb. – felsorakoztatni, amelyek amellet, hogy emberközei, szórakoztató módon ismertetnek meg a magyar bicskával, bizonyítják, hogy egy olyan tárgyról, tárgycsoportról van szó, mely szervesen beépült nyelvünkbe, szokásrendszerünkbe, kultúránkba, s olyan kutatási téma, mellyel érdemes foglalkozni.

Ma működő neves mestereket kerestem meg, akik segítették kutatásomat, bemutatták műhelyüket, megosztották velem tudásukat, melyen keresztül a bicska mai helyzetén túl betekintést nyerhettem a régmúlt idők „bicskás életébe” is. Összegyűjtöttem a magyar bicska jellemző típusait, melyeknek használati módja, formavilága, stb. rengeteg további kérdést vet fel, rendszerezésükkel pedig kiderült, melyek azok a típusok, melyek a legelterjedtebbek voltak egykor Magyarországon.

A bicskakutatás tehát korántsem befejezett, sőt írásaimat továbbra is egy nagyobb lélegzetvételi kutatás nyitányaként értékelem. Átfogó

képet vázoltam a magyar bicskakultúráról, amiből az derült ki, hogy a téma összetettsége rengeteg új, izgalmas kutatási lehetőséget tartogat még. Céломnak érzem, hogy minél jobban megismerjük ezt a különleges kulturális értéket, melynek sok szelete már most a feledés homályába vészett. Megismerésével azonban nem csak adatokat nyerhetünk a múltból és a jelenből, hanem tanulhatunk is a köré kapcsolódó ismeretanyagból, és továbbadásával éltethetjük is azt.

Irodalom

CSOMA Zsigmond

- 1992 A felsőőri bicskák és a dunántúli kusztorák. In: *Etnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata*, 3-4. szám.

ECSEDI István

- 1914 A Hortobágy-puszta és élete. Debrecen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata, Debrecen.

KISBÁN Eszter

- 1997 Táplálkozáskultúra – Az asztali etikett. In: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben IV. Életmód, Anyagi kultúra* 3. 572-579. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KOCSIS Ferenc

- 2005 A késkészítés történetének rövid áttekintése. In: Fazekas József (főszerk.): *Késműves – A kézzel készített kések lapja. 2005. IV. negyedév, I. évf. 2. szám.* 28-30. Kiadja: Rock & Garden Bt.

LÜKŐ Gábor

- 1940 A hortobágyi pásztorművészet. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1938. Városi Nyomda Debrecen.

MALONYAI Dezső

- 1911 A magyar nép művészete. III. kötet. A Balatonvidéki magyar pásztornép művészete. Franklin - Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. Budapest.

NAGY Katalin (szerk.)

- 1997 Közmondások és szólások kézikönyve – Általános és középiszólások részére. Debrecen, Alföldi Nyomda Rt.

SELMECZI KOVÁCS Attila

2009 Elfeledett magyar mesterségek és népelet. CSER Kiadó, Budapest.

SIMÁNDI LÁSZLÓ

2009 „*Páros kiskés a zsebembe, de élles!*” - Debreceni és egyéb magyarbicskafajták DENIA 3896 (kézirat)

TIMAFFY László

1991 Fémművesség – Késesek, köszörűsök. In: Domonkos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben III. Kézművesség, Anyagi Kultúra* 2. 277-282. Budapest: Akadémiai Kiadó.

UJVÁRY Zoltán

2001 Szólásgyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest.

VELIKY János

1972 Egy debreceni kismesterség a kapitalizmus korában. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1971, Debrecen.

Internetes hivatkozások

<http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=NjY1>

<http://www.hirextra.hu/2010/08/17/mibol-lehet-hungarikum/>

<http://www.palinkapecsely.hu/palinkafozderol.html>

<http://www.freeweb.hu/kocsiskesek/jcikkek.htm>

Képmelléklet

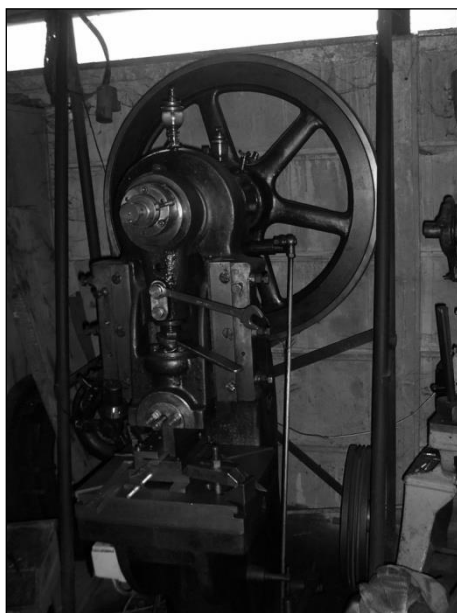
1. kép: Tóth Árpád présgép-matuzsálemének márkajelzése

**1. kép: Munkaasztal a Révész Késes Műhelyben
(az évtizedek alatt rajta végzett munka koptatta ki)**

2. kép: Félkész bicskák sorakoznak a Révész Késes Műhelyben

3. kép: Présgép Polyák Imre műhelyében

4. kép: Polyák Imre műhelyének egy részlege, kovácsüllővel

**5. kép: Polyák Imre műhelyének részlete
(édesapjával is ennél az asztalnál dolgoztak)**

6. kép: Présgép és edzőkemence Tarjányi József műhelyében

7. kép: Tarjányi József körülbelül 70 éves kalapácsa, mellyel Csatári László eljött Kéri műhelyéből

8. kép: Polírkorongok Tarjányi József műhelyében

9. kép: Kocsis Ferenc présgépe

10. kép: Kocsis Ferenc pengéket hőkezel

11. kép: Kocsis Ferenc pengét edz, olajban

12. kép: Arató forma (Révész, www.bicska.hu)

13. kép: Cakli forma (Kocsis, kocsiskesek.fw.hu)

14. kép: Fejes görbe forma (Polyák, www.polyak-keses.hu)

15. kép: Juházkés forma (Tarjányi, www.tarjanyikesek.bolthalo.hu)

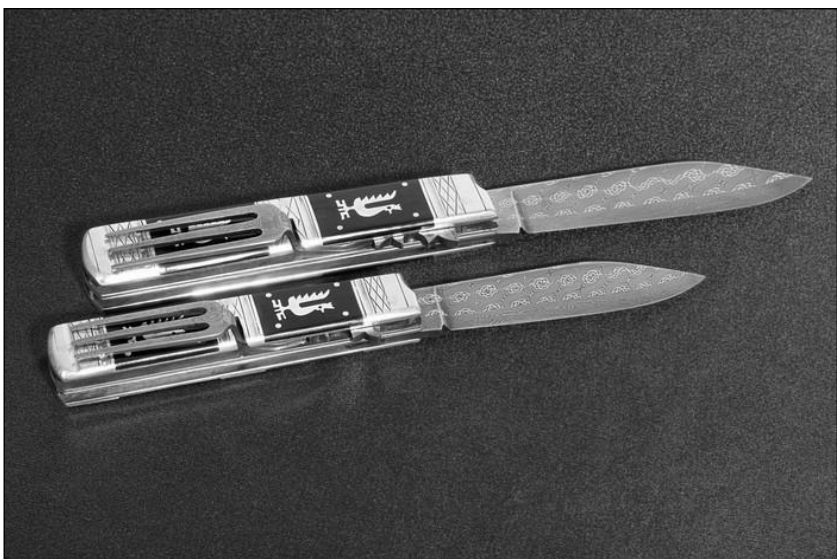
**16. kép: Maskara/bácskai görbe forma
(Tarjányi, www.tarjanyikesek.bolthalo.hu)**

17. kép: Náder forma (Révész, www.bicska.hu)

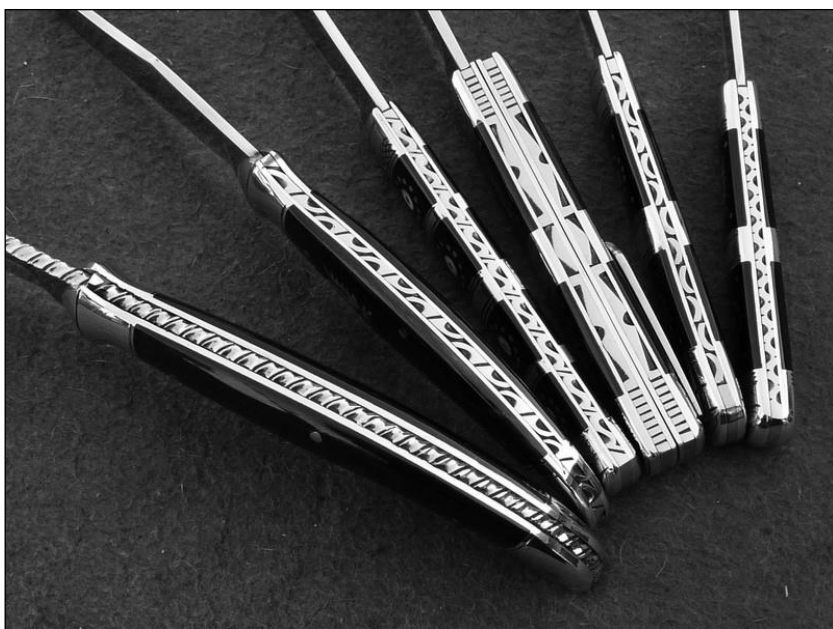
18. kép: Farvillás forma (Kocsis, a fotó is tőle)

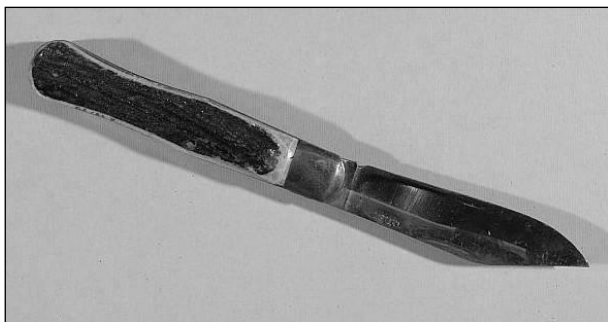
19. kép: Pároskés forma (Kocsis, kocsiskesek.fw.hu)

20. kép: Halas bicska forma (Tarjányi, www.tarjanyikések.bolthalo.hu)

21. kép: Rugódíszítések (Kocsis, a fotó is tőle)

**22. kép: Cakli/völgyelt (Révész Lajos 1962,
Néprajzi Múzeum, public.neprajz.hu)**

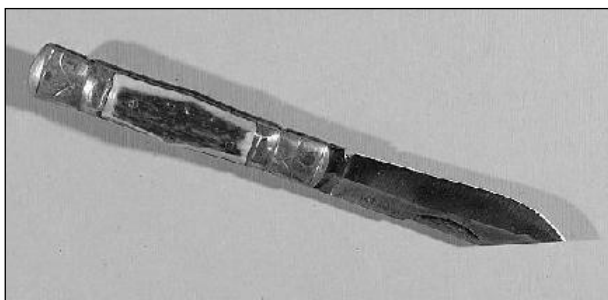
**23. kép: Fejes görbe (Gálfi Sándor,
Néprajzi Múzeum, public.neprajz.hu)**

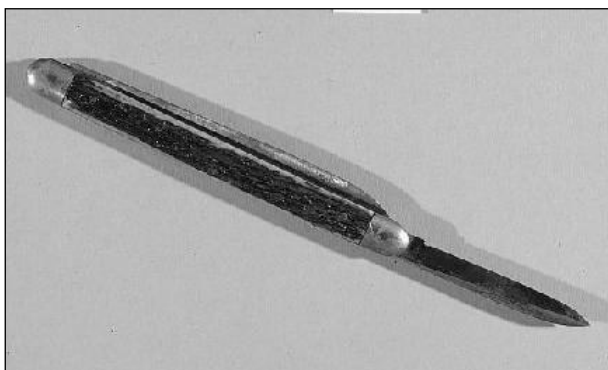
**24. kép: Juháskés (Gálfi Sándor,
Néprajzi Múzeum, public.neprajz.hu)**

**25. kép: Maskara (Révész Lajos, 1962,
Néprajzi Múzeum, public.neprajz.hu)**

**26. kép: Náder (Révész Lajos, 1962,
Néprajzi Múzeum, public.neprajz.hu)**

**27. kép: Szalonnázó (Révész Lajos, 1962,
Néprajzi Múzeum, public.neprajz.hu)**

REFORMÁTUS TEMETKEZÉS DERECSKÉN*

Bevezetés

Dolgozatomban a derecskei református temetőket és a temetkezést mutatom be. Azért ezt a témát választottam, mert korábban ezt még senki sem dolgozta fel részletesen és egy 2007-ben megjelent rövid leírás szerint a derecskei református temetők helyi sajátosságokkal rendelkeznek, ami kíváncsivá tett. Céljaim közül a legfontosabb, a még fellelhető, legkorábbi adatokból kiindulva bemutatni a temetkezésben, a temetők rendjében, képében évszázadok alatt kialakult változásokat. Ezen kívül a sírjelek és a mintakincs változatosságának, változásának bemutatása, valamint szellemi örökség még élő darabkáinak összegyűjtése. A témát öt fejezetre osztva dolgoztam fel: *"A református temetők leírása"*, *"Temetkezés az 1960-as évek előtt és után"*, *"Fejfák és sírkövek"*, *"Mintakincs, sírfeliratok"*, *"Babonák, hiedelmek"*. A kutatást a szakirodalmak feldolgozásával kezdtem. A temetkezéssel, vagy annak bármely területével foglalkozó, forrásanyagban nincs hiány.¹⁸³ Ezek jó alapot adtak a témához, és egyes fejezetek esetében igen nagy segítségnek bizonyultak.¹⁸⁴ A dolgozat szerkezetét első sorban Balassa Iván és Kunt Ernő munkái segítségével építettem fel. Amiatt viszont, hogy a téma kizárólag a derecskei temetkezésre szorítkozik, csak az általános, de a városra is jellemző anyagot használhattam, ami elég kevésnek bizonyult, és a Derecske történetét feldolgozó művek is csak "morzsákat" tartalmaztak a témához. Ezek közül két irodalom, és egy a város történetét feldolgozó "fénykép gyűjtemény" bizonyult valamilyen szinten használhatónak.¹⁸⁵ Ezért a dolgoza-

* A tanulmány a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén készült, szakdolgozatként, témavezető: Dr. Nagy Éva.

¹⁸³ Többek között: Balassa Iván, Kunt Ernő, Novák László Ferenc, Zoltai Lajos, Hoppál Mihály, stb. munkái.

¹⁸⁴ *"Temetkezés az 1960-as évek előtt és után"* bevezető szövegrésze szinte teljes egészében az irodalmak segítségével készült, ezen kívül a *"Fejfák és sírkövek"*, és a *"Mintakincs, sírfeliratok"* fejezeteknél is rendkívül hasznosnak bizonyultak. Lásd még BARTHA 1980; Uő. 2007.

¹⁸⁵ Szendrey István-Nyakas Miklós: Derecske története, Farkasvölgyi Győző-ifj. Nagy József-Nagy József: Helytörténeti olvasókönyv, amelyben a derecskei temetőkről egy rövid leírás, és sírfeliratok gyűjteménye található, és Szöllősi Imréné-Rékasi Attila: Derecske története képekben című munkái. Ez utóbbiból a második, Temetkezés az 1960-as évek előtt és után című fejezethez fotókat is felhasználtam.

tom anyagának 90%-át terepmunkával és interjúkkal kellett feltárnom. Az előbbi leginkább a "*A református temetők leírása*", "*Fejfák és sírkövek*", "*Mintakincs, sírfeliratok*" című fejezetek megírásához volt elengedhetetlen. Hónapokon át több alkalommal felkerestem a még meglévő temetőket, több száz felvételt készítettem, és *frottázs* technikát is többször alkalmaztam.¹⁸⁶ Ezzel a vésett, de már kivehetetlen, olvashatatlan minták, írások új életre kelnek. A "*Mintakincs, sírfeliratok*" fejezet mintagyűjteményéhez is ezt a módszert, illetve domborművek esetén a szabadkézi rajz technikáját használtam. Interjúk tekintetében három féle módszerhez folyamodtam: összeállított kérdéssor alapján készítettem interjút a helyi sírkőkészítővel és a *Temetkezési Vállalat* nyugalmazott vezetőjével. E mellett kérdéssor nélkül, de kifejezetten a témára szorítva beszélgettem a témában jártas személyekkel¹⁸⁷, és végül véletlen (vagy nem véletlen), találkozások alkalmával kialakult kötetlen beszélgetések során jutottam hasznos információkhoz. Ez utóbbi módszer mellett azért döntöttem, mert korábbi tapasztalataim alapján, a temetkezést sokan akarva, akaratlanul kizárólag a halállal azonosítják, és nem szívesen bonyolódnak bele a témába. Viszont saját élménye, emléke mindenkinek van. Ezért spontán beszélgetések alkalmával, amikor csak "véletlenül" hozódott fel, hogy mivel is foglalkozom, szinte mindenki tudott valami használhatót hozzá fűzni a témához. Ezért ez a módszer végül igen eredményesnek bizonyult.

Annak ellenére, hogy a fejezetek mindegyike a témakörön belül önálló részeket dolgoz fel, mégsem különíthetők el élesen egymástól, mivel sok esetben az egyes fejezetekben csak megemlített részletek, egy másikban kerülnek kifejtésre. Ilyen például a padmalyos temetkezés is, amelyről az első fejezetben már szó esik, hiszen itt adok rövid leírást a még fellelhető derecskei temetőkről, kifejtése és helyi sajátosságainak bemutatására mégis a második, "*Temetkezés az 1960-as évek előtt és után*" című fejezetben kerül sor, mivel ebben fejtem ki a temetkezésben, a temetésben bekövetkező változásokat egészen a középkortól napjainkig. A "*Fejfák és sírkövek*" esetében végig haladok a fából és kőből készült különböző típusú sírjeleken, idő rendi sorrendben, kezdve az oszlopos fejfáktól egészen a kutatás idején jellemző egyedi, sírjelekig, kiemelve azok legfontosabb jellemzőit. Ehhez szorosan kapcsolódik a "*Minta-*

¹⁸⁶ Frottázs: egyfajta képzőművészeti technika, melynek során az adott anyagra papírt helyeznek és egy rajzeszközzel (grafit, vagy szén) átdörzsölik.

¹⁸⁷ id. Nagy József, Gyökeres Sándor, özv. Zákány Józsefné.

kincs, sírfeliratok" című fejezet én mégis külön tárgyalom. Ennek okára, korábban már utaltam, miszerint a mintakincs igen gazdag, ami a sírfeliratok tekintetében sincs másként. Sírversek, hosszabb, rövidebb prózai szövegek is szép számmal fellelhetők az összes meglévő temetőben.¹⁸⁸ Ezeket, és az egyes temetőkhöz kapcsolódó fotókból néhányat a függelékben sorakoztattam fel. A fő szövegben csak egy-egy sírfeliratot, a minták összegyűjtött, rajzolt változatát és 1-2 fotót jelenítettem meg. Ez utóbbit minden fejezethez használtam, az utolsó kivételével. A "*Babonák, hiedelmek*" ezen kívül, más szempontból is elüt kicsit a többitől, ugyanis ezzel kapcsolatban a városon kívül, de még a közigazgatási egységéhez tartozó *Kisderecskén* kutattam (1. kép). Azért erre esett a választásom, mert a derecskei lakosok körében már szinte semmilyen hagyomány, babona nem él, és korábbi időszakokra visszatekintve is elenyésző információt találtam. A kisderecskei lakosok (pár száz fő) nagy része roma származású, és körükben a kutatás idején is rendkívül erősen élt többféle babona, szokás a temetéssel és a halottal kapcsolatban. Mivel a babonák az emberek szemében sokszor negatív, esetenként megbélyegző hatást váltanak ki, ezért az itteni adatközlők neveit monogrammal jelöltem. E miatt természetesen a címüket sem tüntettem fel az adatközlők között a függelékben.

I. A református temetők leírása

Derecske történetében számos alkalommal jelöltek ki területet református temető részére. Ezek közül a kutatás idején hatról lelhető fel több, kevesebb információ. Ezekből kettőt már felszámoltak, három még kutatható, de már használaton kívüli, egy pedig a jelenlegi. Ezek mindegyike négyszög alaprajzú, kerítéssel, vagy árokkal körbevett, egykor utakkal és kuttakkal ellátott, fákkal tarkított terület. A három már lezárt temető használatában átfedés fedezhető fel a sírjelek típusai és ezeken található évszámok alapján. A II. világháborúig a város *DK-i*, majd az *ÉK-i* részére jelölték ki a temetők helyét. Ezek minden esetben magasabban fekvő, belvíztől és mocsarasodástól mentes területek.¹⁸⁹ A már felszámolt egykori temetők a város növekedésének következtében beépültek. A temetők helyi elnevezésekkel élnek a köztudatban, amelyek az egyes területek korábbi funkcióira, jellemzőire utalnak.

¹⁸⁸ Lásd még ide vonatkozóan BARTHA 1980, 2007.

¹⁸⁹ Derecske a *Nagysárrét* területén fekszik. A város számos pontján mai napig megfigyelhetők állandó, víz lepte mélyebben fekvő, nádas területek.

1. kép: Térkép a város református temetőiről: 1. "Kolompír-temető", 2. "Bánya-temető", 3. "Dinnyés-temető", 4-5 a már felszámolt "Szűrtor-" és "Ürgés-temetők", 6. Szóvati úti temető

1. „Kolompír-temető”

A Konyári úti temető népi elnevezése.¹⁹⁰ Ide a 19. sz-tól temetkeztek egészen a 20. sz. közepéig. Eredetileg a temető területe sokkal nagyobb volt.

¹⁹⁰ GAZDAG 1998: 342. – Kolompír kert = Hajnalkert. A város DK-i részén található határ menti terület helyi elnevezése. Kb. 40 holdnyi szőlő, gyümölcsös és konyhakert. A Hajnalkert elnevezés onnan ered, hogy arról jön fel a nap, a Kolompír kert pedig arra utal, hogy egykor burgonya termesztésre használták ezt a területet.

Magába foglalta a jelenlegi katolikus temetőt a mellette lévő beépített területtel és szántóval. A sírjeleken található évszámok alapján megállapítható, hogy elvértve még a közelmúltban is temettek ide (2001). A temetőben *K-Ny* tájolású, *oldalpadmalyos* temetkezés volt jellemző.¹⁹¹ A sírok sorokba rendezve követték egymást, amely a megmaradt sírjelek alapján, még ma is jól megfigyelhető. Kutak és az eredeti utak már nem találhatók meg, csak a látogatók által kitaposott, sírokhoz vezető csapások. A temetőben hatalmas fák találhatók, amelyek rendszertelenül helyezkednek el. Néhány fejfá mellett szorosan áll egy- egy akácfa, amely szándékos ültetésre is utalhat. A temetőben fejfá, obeliszk, kő és beton sírjelek egyaránt találhatók. Ezeken kívül I. világháborús típusírkövek is fellelhetők.¹⁹² Ezek jól érzékeltetik a 3 temető egy időben való használatát, ugyanis ez a fajta sírkő mindhárom régi temetőben megtalálható. A temető jellegzetessége, hogy viszonylag sok a kovácsoltvassal, vagy egyéb kerítéssel elkerített sír, a nagyon nagy méretű obeliszk, és egyedül álló módon itt található három különleges, oszlopos díszítésű sírkő és egy nagyon ritka, fehér márványból készült obeliszk. A temető már használaton kívül van, de még sokan látogatják. Ez leginkább az ünnepeket követően (*nov.1-2.*) válik szembetűnővé. Rendkívül megszaaporodnak, az ápolat, rendbe rakott sírhantok. Mindemellett szerződéses gondnok is ügyel rá, aki több sírt is rendben tart.¹⁹³ Ebben a temetőben egy 1848/49-es szabadságharcos sír- emléke is fellelhető volt még a közelmúltban.¹⁹⁴ Ezt a sírjelet sajnos már nem találtam meg.¹⁹⁵ Ebben a temetőben Derecske meghatározó személyei közül többen is nyugszanak. Sírjaik nincsenek elkülönítve.¹⁹⁶ A temető déli részén temetkeztek az izraeliták. Ezt a részt nemrég fallal vették körbe.

¹⁹¹ Az oldalpadmalyos temetkezés módját és a sír ásását, a *Temetkezés az 1960-as évek előtt és után* című fejezetben fejtem ki bővebben.

¹⁹² FARKASVÖLGYI-IFJ. NAGY-NAGY 2007: 258.

¹⁹³ Nagy Sándor gondnok szíves közlése

¹⁹⁴ Farkasvölgyi Győző szíves közlése

¹⁹⁵ FARKASVÖLGYI-IFJ. NAGY-NAGY 2007: 260.

Ferenczy Illés.

jun. 24. 1815.

meghalt 1876. dec. 26.

Béke poraira

¹⁹⁶ Farkasvölgyi-ifj. Nagy-Nagy 2007: 256-257. Többek között *Zágoni Bach Endre* budapesti törvényszéki bíró, *Ferenczy Illés* százados, majd jegyző, *Herczeg Sándor* jegyző, *Rohoska Mihály* főszolgabíró, stb.

2. kép: Temetőrészlet, különböző típusú sírjelekkel. Hátterében a fallal körülvett zsidó temető.

3. kép: Borostyánnal benőtt fejfák.

2. „Bánya- temető”

A régi homokbánya mellett fekszik a város keleti határában. Elnevezése innen ered. Egy ideig a „*Kolompír - temetővel*” egy időben használták, majd a 2 világháború között és a II. világháború alatt temetkeztek ide. Korábban fejfás sírhantok is előfordultak itt is a többi temetőhöz hasonlóan, de ezeket néhányan előszeretettel gyűjtötték tüzelőnek.¹⁹⁷ Ma már csak elvétve található egy- egy, a többnyire beton és obeliszk sírkövek között. Itt már elhagyták a tájolást, de még *padmalyos* temetkezést alkalmaztak.¹⁹⁸ A temető nehezen közelíthető meg. Valószínűleg e miatt, rendkívül elhanyagolt, annak ellenére, hogy ritkán ugyan, de látogatják. A temetőt nem ezen a részen bővítették, hanem a város túloldalán nyitottak új részt. Ennek az lehet az oka, hogy a „*Bánya- temetőt*” körülvevő szántók és legelők mind magán tulajdonban voltak, vannak,¹⁹⁹ és a vasút-pálya is ezen a területen megy keresztül.²⁰⁰

3. „Dinnyés- temető”

A *Dinnyés- köztől* nyugatra fekvő terület a *Szováti út* mellett.²⁰¹ Ide a „*Kolompír-*, ill. a *Bánya- temetővel*” egy időben, a 19. sz. közepétől az

¹⁹⁷ Nagy Imréné szíves közlése

¹⁹⁸ id. Nagy József szíves közlése

¹⁹⁹ Nagy Imréné szíves közlése

²⁰⁰ Farkasvölgyi Győző szíves közlése

²⁰¹ GAZDAG 1998: 339.

A központtól ÉNY-ra elterülő városrész neve. Az 1920-as években dinnyetermesztésre használták a területet.

1970-es évekig temetkeztek. Ez a temető volt a kutatás idején használt elődje. A hátsó részében sok fejfa található még. Ezen kívül a többi temetőhöz hasonlóan obeliszkek, műkö sárkövek, kőből faragottak, márványok, és I. világháborús típusú sárkövek is szép számmal találhatók itt. *K-NY-i* tájolás, sorba rendezett sírok és *oldalpadmalyos* temetkezés jellemzi.²⁰² A temető hátsó része a korábbi, amit az évszámok, a még meglévő fejfák és a kevés sírjel is jól jelez. A *Meggyfa utca* felé haladva ezek egyre sűrűbbek, egyre kevesebb a fejfa és a sorok is jól kivehetők, amelyek vonalát egy-egy nem a sorba eső sír tör meg.²⁰³ Egyre feljebb haladva a sorok elkezdenek görbülni, és így a temető kb 1/3-a ívelt sorokból áll. Ezen a részen már leginkább a 20. sz. közepétől temetkeztek. Fejfa itt már csak elvétve található, ahol korábban egy csőszház is állt. *Miskolczi János* és felesége lakott itt. Az asszony egy kevés pénzért, tojásért, lisztért elvállalta néhány sír gondozását. A férje halála után még több évig folytatta ezt. Ennek a háznak a helyét ma már sírok foglalják el. Ide az 1970-es és 1980-as években temetkeztek. Ekkor már a jelenleg használt temetőt is megnyitották. Ezen a részen kút is található és egy keresztben végig futó út. Ezen kívül a temetőben csak csapások vannak, de az egész területen a gondozott sírhantok bizonyítják a gyakori látogatókat. A temetőben sok a hatalmas több évtizedes fa, amelyek rendszertelenül helyezkednek el. Területe kb. a közepétől a *Meggyfa utca* felé „kihasasodik”. Ennek az az oka, hogy amikor már kevés volt a hely az útra is temettek 1-2 sort. Ez az évszámok alapján is jól nyomon követhető.²⁰⁴ Ebben a temetőben is nyugszanak *Derecske* meghatározó személyei közül többen is.²⁰⁵ Közülük néhánynak csak a sírjelét helyezték át egyik temetőből a másikba, a földi maradványokat viszont nem.²⁰⁶ Kovácsolt vas kerítéssel körbekerített sírhant elvétve még itt is található. A temető valószínűleg a hátsó rész felől telt be a *Meggyfa utca* felé. Ez alapján jól megfigyelhető a fejfától a

²⁰² Jenei Imre szíves közlése

²⁰³ Szöllősi József szíves közlése

"Ezek a sírok a talaj adottságai miatt nem esnek a sorba. Ott alakították ki a sírgödört, ahol megfelelő volt a talajszerkezet."

²⁰⁴ Gyökeres Sándor szíves közlése

²⁰⁵ FARKASVÖLGYI-IFJ. NAGY-NAGY 2007: 250.

Vadon Béla lelkipásztor, *Békési Sándor* Derecske község főbírája, *Borsos és, Vezendi* családok, stb.

²⁰⁶ id. Nagy József szíves közlése

Pl.: *Vida Mihály* főbíró sárköve, *Börcsök Sándor* obeliszk síremléke. Az eredeti nyughelyek hollétéről nincs adat.

sírkőre való áttérés is. A *Meggyfa utca* felől is sok fejfa állhatott, amelyek közül sokat, azóta már kicseréltek a 20-21. sz.-ra jellemző műkö sírkövekre. Ezen kívül sokan exhumáltatták és újratemetették halottaikat a kutatás idején használt *Szováti úti* temetőbe.

5. kép: A temető hátsó része.

6. kép: A temető felső, szinte kizárólag műkö sírjeleket tartalmazó

4. „Szútor –temető”

A mára már beépített terület nevét, egykori temetőcsőszéről kapta. Ez a temető a város *ÉNY-i* részén, a *Tavaszi utca* környékére esett. Ezt az utcát korábban *Temető utcának* nevezték, ami szintén a terület eredeti rendeltetésére utal. Az 1900-as évek elején még temetkeztek ide.²⁰⁷ A város növekedése tette indokolttá a temető felszámolását. Az 1940-es években kifarcellázták házhelyeknek. Aki itt vett telket, az sokáig csontokat talált kertészs során.²⁰⁸

5. „Ürgés- temető”²⁰⁹

A „*Dinnyés- temető*” mellett található szántó, amelyhez a mellette lévő beépített terület is hozzá tartozott. A II. világháború után itt nyitották meg a *Hársfa*, *Nyúl*, *Szív*, *Csuklya* utcákat.²¹⁰ A szomszédos „*Dinnyés-temetőbe*” áthelyezett *Vida Mihály* főbíró, rózsaszín márvány sírkövén

²⁰⁷ Űk szűleim sírja ebben a temetőben volt. 1900-ban haltak meg, tífusz járvány következtében.

²⁰⁸ özv. Zákány Józsefné szíves közlése

²⁰⁹ GAZDAG 1998: 347.

Ürgés: Homokos talajú (kb. 40 hold) földterület a város *ÉNY-i* határán. Egykor az egyházé volt és porciós dinnyeföldnek osztották ki. Nevét a területen egykor igen nagy számú ürge miatt kapta.

²¹⁰ GAZDAG 1998: 347.

lévő évszámból következik (1871), hogy ezt a temetőt a 19. sz.-ban biztosan használták. Hajdú- Bihar megyében (is) szinte minden településen található speciális ún. járványtemető. Ezek 1876-ban, az utolsó magyarországi, sok áldozatot követelő kolerajárvány idején keletkeztek.²¹¹ Mivel a járvány Derecskét is érintette, a faluban ez a temető szolgált a betegségben elhunytak végső nyughelyéül. A temető ezen területén egy domb található, amely a köztudatban "tífuszos-dombként" él. Ez vagy természetes képződmény vagy földfeltöltéssel keletkezett magaslat. A pontos keletkezése kérdéses. Azért "ragadhatott rá" ez a név, mivel a "tífuszos sírok" rajta sorakoztak végig. Ezt a dombot még sosem bontották meg és nem is fogják. Az 1900-as évek közepén ugyanis földfúrással talajmintát vettek a területen, amelyben kimutatták a még mindig életképes tífusz baktériumot.²¹²

7. kép: „Tífuszos- domb”

6. Szováti úti temető

Ezt a kutatás idején is használt temetőt az 1970-es években nyitották meg. Ez a terület korábban szőlőskert volt, aminek egy kis részét felvásárolta a *Nagyközségi Közös Tanács*, ahova később a ravatalozót építették.²¹³ Itt az első temetésre 1974-ben került sor. Ekkor egy 24 éves fiatalembert temettek, aki szerelmi bánatában öngyilkosságot követett el.²¹⁴ Az ő példáját követve a temető első néhány évében, több hasonló okból kifolyó temetésre került sor. Ezért egy ideig „Öngyilkosok temetőjének”

²¹¹ DANKÓ 1980: 91.

²¹² Szöllősi József szíves közlése

²¹³ Gyökeres Sándor szíves közlése

²¹⁴ Csécsi Lajos szíves közlése

nevezték, ami mára már nem él a köztudatban.²¹⁵ Ez a temető már a 20. sz.-i vívmányoknak megfelelően, szabályos négyszög alapterületű, kerítéssel, fő-, és hátsó bejáratral, utakkal, közösségi használatra szánt padokkal és kutakkal ellátott. A fő útvonalak mentén fasorok találhatók.²¹⁶ Területe ún. táblákra van osztva, melyhez a könnyebb eligazodás érdekében a főbejáratnál egy térkép nyújt segítséget. A K-Ny-i tájolást elhagyták. Egyes táblákban a sírok sorokba rendezetten követik egymást, míg másokban szimmetrikusan ugyan, de a sorba rendezés teljes hiányával helyezkednek el a sírok. A temető jellegzetessége, hogy a többitől eltérően itt elkülönítést is alkalmaznak. A hátsó bejáratától balra található a gyermekek temetője. Ide főleg az 1980-as évekig temettek, de elvétve még napjainkban is előfordul. A főbejáratnál a ravatalozó jobb oldalán kovácsoltvas kerítéssel körbevett katonasírok, velük szemben pedig, *Derecske* meghatározó személyei sorakoznak. Az 1989-es rendszerváltás óta már ez a fajta elkülönítés is megszűnt. A ravatalozó bal oldalán található az *urnás* tábla. Ide még ma is sokan temetkeznek. A temetést illetően itt már nem alkalmazzák a *padmalyos* temetkezés semmilyen formáját, hanem az általánossá vált egymásra, vagy ritkábban, a nagycsaládi sírok esetében az egymás mellé temetés a jellemző. A sírjeleket illetően, már csak elvétve található régi típusú oszlopos fejfa. Ezek mellett néhány obelisz, márvány, és a többséget alkotó műkő, és gránit sírkövek a leginkább jellemző. Ezek mellett egyre gyakrabban tűnnek fel katolikus sírjelek is, mivel ez a felekezet a kutatás idején már nem különül el.²¹⁷ A 21. sz.-ban egyre inkább előtérbe kerülnek a különleges, egyedi kialakítású formában és anyagban a megszokottól eltérő „alkotások” is.²¹⁸ Ezen kívül kizárólag ebben a temetőben az utolsó előtti táblában található néhány kopjafa, amelyek közül egy pár, az erdélyi kopjafákkal erőteljes rokonságot mutat. Mivel a temetőben egyre kevesebb a hely a bővítésére, vagy új temető kijelölésére rövidesen sor kerül. A kutatás idején több lehetőség közül az ún. *Forráskert* felé történő bővítés volt a legvalószínűbb.²¹⁹

²¹⁵ Zákány Józsefné szíves közlése

²¹⁶ Többnyire platánfa, hárs és gömbjuhar.

²¹⁷ A katolikus temető betelt, és nem nyitottak számukra újat. A katolikusok a történelem során, mai napig viszonylag kis létszámban vannak jelen Derecskén.

²¹⁸ Kovácsoltvas, szív alakú, napot formázó, áttört mintájú, stb. sírkövek.

²¹⁹ Csécsi Lajos szíves közlése

A *Forráskert* a *Szováti úti* temető mögött DNY irányban található szántó helyi elnevezése.

8. kép: Különböző felekezetek sírjelei egymás mellett.

9. kép: Tájolás nélkül elhelyezett sírok.

II. Temetkezés az 1960-as évek előtt és után

A derecskei temetkezés történetében fellelhető legkorábbi adatok szerint, a reformáció előtt, az általánosan elterjedt, tipikusan középkori eredetű, templom körüli temetkezés volt jellemző.²²⁰ A város református templomának elődje egy kisebb katolikus templom volt, amely 1556-ban lett a reformátusoké. Ezt a 18. sz. második felében felújították és 1843-ig állt, amikor egy tűzvész következtében le kellett bontani.²²¹ Az épületben és különösen körülötte sok csontvázat és érc keresztet találtak, majd 1958-ban a törpe vízmű építéskor ugyancsak rábukkantak a középkori temető egy újabb részére a református templom melletti térségben.²²² A templom körüli temetkezés eredete, az Árpád-korban gyökerezik. *I. László törvénye* ugyanis elrendelte, hogy *"... aki nem a templom mellé temeti az ő halottait tizenkét napig vezekeljen kenyéren és vízen kalodába zárva."*²²³ Ennek hatására a temetők, a templom mellé húzódtak, viszont a 16-18. sz. folyamán a népességszaporulat és a települések növekedésének következtében, a templomok körüli temetők szűknek bizonyultak, és mindinkább veszélyeztették az élők higiénés biztonságát. Egyre inkább

²²⁰ SZENDREY-NYAKAS 1980: 213.

²²¹ SZÖLLŐSI-RÉKASI 2007: 42. – Az 1843-as tűzvész után Povolni Ferenc debreceni építőmesterrel készítették el az új templom terveit. 1845-ben fejezték be az építést.

²²² SZENDREY-NYAKAS 1980: 213.

²²³ BALASSA 1973: 227.

megnövekedett az igény a protestánsok körében új, saját temetkezőhelyek létrehozására.²²⁴ Ez a változás az 1567-es *debreceni zsinat* rendeletével, be is következett.²²⁵ Megtiltotta a templomba és a templom köré a cinterembe való temetkezést.²²⁶ A katolikusok és a reformátusok elkülönültek egymástól, külön temetőkre kezdtek temetkezni. Az új temetők helyét, és minden később bekövetkezett változtatást a helyi, egyházi gyűléseken határoztak meg. Később a temetők rendjének újra szabályozására az Eszterházy uradalom idején került sor.²²⁷

A város folyamatos növekedése következtében egyre több temetőt nyitottak. Ezek közül kettőről a kutatás idején még fellelhető adatok alapján tudjuk, hogy felszámolták, és beépítették.²²⁸ Ahogy korábban már említettem a 18-20. sz.-ban több temetőbe egy időben temetkeztek, mivel sokan anno oda váltottak sírhelyet, vagy ott nyugszanak a család tagjaik. Ebből az okból a kutatás idején, még temetkeztek a "*Bánya-temetőbe*".²²⁹ Igaz, ez már csak rendkívül ritka esetben fordult elő. A temetkezésben bekövetkező gyökeres változást, az 1960-as évek hozták. Ekkor a Szóváti úti temetőben felépült a ravatalozó.²³⁰ Ezzel megszűnt a több generáción keresztül jellemző háztól temetés szokása.

Háztól temetés

A ravatalozó megépítése előtt sok településhez hasonlóan *Derecskén* is háztól temettek, és az udvarnál ravatalozták fel az elhunytat.²³¹ A megboldogult a koporsóba tételig hűvös helyen, pl. a kamrában a padlón fe-

²²⁴ KUNT 1983: 13.

²²⁵ BALASSA 1973: 228.

A temetők kitelepítésében a végleges döntést, az 1876. XIV. tc. 120-121. §-a mondta ki, amely szerint a városok és falvak belterületén épített új templomok mellett temetők nem létesíthetők. Ekkor azonban már a magyar temetők döntő többsége a településeken kívül helyezkedett el, és a rendelkezés legfeljebb pontot tett az évszázadok óta szorgalmazott kitelepülési folyamat végére.

²²⁶ TAKÁCS 1980: 134.

²²⁷ FARKASVÖLGYI-IFJ. NAGY-NAGY 2007: 74. – Az Eszterházyak 13 bihari településhez, köztük Derecskéhez úgy jutottak, hogy a bécsi udvar zálogba adta ezeket Eszterházy Pál nádornak, elmaradt fizetés fejében. Ezzel veszi kezdetét a derecskei uradalom történetének első szakasza, amely 1702-től 1745-ig tart.

²²⁸ "Szűtor-temető" és az "Ürgés-temető"

²²⁹ Szöllősi József szíves közlése

²³⁰ Derecske Polgármesteri Hivatal irattárában található tervdokumentációk jegyzéke 2009

²³¹ A temetkezési szokásokra vonatkozóan: BARTHA 1985a, 1990, 1992a, 1992b.

küdt.²³² A hűtést így tudták megoldani, ezért a temetésre a lehető leghamarabb sort kerítettek. Ezért a koporsót is minél előbb meg kellett venni, miután megtörtént a haláleset.²³³ Ezt aztán feltették két székre a szoba közepén, de a tetejét nem rakták rá. A benne fekvőt egy fekete lepellet takarták le, ahogy a tükröt is. A bejárat ajtó köré is került lepel, amivel jelezték, hogy halott van a háznál.²³⁴ Az öltözeteket sokan még életükben kiválasztották. Általában ünneplőbe öltöztették az elhunytat. Amikor kitűzték a temetés időpontját, a tiszteletest elhívták a házhoz. Feltették a koporsó tetejét, felszórták az udvart és a kapu elejét homokkal, és kitették a koporsót a ház elé két székre vagy egy asztalra. A tiszteletes és a kántor mellé állt, és prédikációt mondott az összegyűlt család előtt. Ilyenkor gyakran egy utolsó közös családi fényképet is készítettek az elhunytal.

10. kép: Bíró Lajosné temetése 1959-ben. A ház előtt az udvaron van felravatalozva.

11. kép: Békési András temetése 1938-ban. Gyászolja 10 gyermeke és családja.

A kapu nyitva állt, és aki a temetésre is ment, az csatlakozhatott a ravatalozásnál is a gyászolókhöz. A koporsó közvetlen közelében a legközelebbi családtagok álltak. Gyerekek is részt vettek a temetésen, egészen kicsi kortól, akiket valamelyik keresztszülőre, vagy barátira, barátnő-

²³² Béres Sándorné szíves közlése

"Amikor nagyapám meghalt, a kamrába fektették a földre. 3 napig ott vót. Még gyerek vótam, de tisztán emlékszek rá."

²³³ Gyökeres Sándor szíves közlése

Koporsót több helyen is be lehetett szerezni. Pl. Köztársaság út 162. szám alatti üzletben, közel 50 éven keresztül minden temetéshez szükséges kelléket (koporsó, koszorú, stb.) megvásárolhattak. Itt a kutatás idején Csóré Imre boltja üzemelt. Ezen kívül több vállalkozó is árult koporsót. Pl. Kószai Béla, vagy Moldván György.

²³⁴ Béres Sándorné szíves közlése

re bíztak, ha a szülőknek volt halottjuk.²³⁵ A ravatalozást követően elindult a gyászmenet a temetőbe. A tiszteletes és a kántor ment elől, utánuk pedig a hozzátartozók. A koporsót gyászkocsira tették. Ez egy fedett, üvegablakos, díszes, fekete színű halottas hintó volt, amelyet két ló húzott.²³⁶ Ezekre szintén fekete leplet terítettek.

**12. kép: Gyászkocsi Koroknai Lukács hajtóval.
Mögötte a koporsóvivők éppen cserélnek.**

A gyászmenet lassan haladt, miközben a lelkész vezetésével és a pár főből álló kórus kíséretével végig énekeltek. A menet a templom felé haladt, ahol megálltak egy rövid időre. A gyászolók a templomban az Úr asztala köré gyülekeztek és a tiszteletes itt is mondott egy rövid prédikációt. A koporsót a kocsin hagyták, amire addig a kocsis vigyázott. Általában a templom déli oldalán a Templomkert felől várakozott. Innen haladtak tovább a temetőbe. Miután megérkeztek négyen, közeli barátok, vagy rokonok levették a kocsiról a koporsót és két rudat helyeztek alá, majd kézben vitték a sírgödőrig.

²³⁵ özv. Zákány Józsefné szíves közlése

²³⁶ id. Zákány József szíves közlése

A II. világháborút követően a kocsi és a lovak a TSZ tulajdonában voltak. A hajtó Sípos János, Kószai Imre, Erdei Imre és Koroknai Lukács volt.

13. kép: A koporsó kézben vitele.

Ha nagy távolságra kellett vinni a koporsót, akkor bizonyos időközönként váltották egymást a koporsó vivők. A sírt korábban szintén a közeli barátok, rokonok, szomszédok ásták ki, akiket ez alatt az elhunyt egy közeli hozzátartozója pálinkával, borral, kaláccsal kínált. A 20. sz. közepéig használt oldalpadmalyos sír ásása nem volt egyszerű, ezért szép számban gyűltek össze a sírásók. *Derecskén* ennek a típusnak az egész-, és a félpadmalyos változatát is alkalmazták. A talaj szerkezetétől függött, hogy éppen melyiket. A gyengébb talajszerkezet esetén a padmaly kiásásakor hagytak az üreg közepén egy kis "földfalat", hogy a temetésig be ne szakadjon. Amikor elérkezett a koporsó leeresztése, akkor távolították el.²³⁷ Az egész és félpadmalyos változat esetében is a koporsó elé egy deszkából készült elválasztó falat helyeztek, hogy a föld ne közvetlenül a sírra kerüljön. A férfiak a bal oldalra kerültek, a nők pedig jobbra. Középre csak abban az esetben temettek, ha harmadik halottja is volt a családnak. Viszont, ha kevésnek bizonyult a 3 hely, akkor exhumálást végeztek. A már korábban oda temetettek maradványait kiemelték és egy közös koporsóba helyezték, majd újra temették. Ezt az eljárást is szigorú előírások szabályozták, így csak a 25 évnél idősebb sírhelyek esetében

²³⁷ ZENTAI 1972: 308.

Nádudvaron ugyan ezt az eljárást alkalmazták. Itt a "földfalat" padmalylábnak nevezik.

alkalmazhatták.²³⁸ A sírnál a tiszteletes újra elmondott egy rövid prédikációt. A temetés előtt és után a legvékonyabban szóló ún. lélekharangot szólaltatták meg.²³⁹

A temetést követően a halottas háznál tort ültek. Ide illett minden rokonnak, barátnak elmenni, aki a temetésen is részt vett, ezért gyakran olyan sokan gyűltek össze, hogy pót székeket, padokat kellett bevinni a szobába, hogy mindenki elférjen. Ez az összejövetel jó alkalom volt rég-
gen látott családtagokkal való beszélgetésre is. Kisebb megvendégelés keretében csendben beszélgettek, emlékeztek. A vendéglátás egyszerű volt. Bort, kalácsot, esetleg valami egyszerűbb ételt kínáltak.²⁴⁰

A ravatalozó megépítését követő változások²⁴¹

Az 1960-as években a kutatás idején is használatban lévő *Szováti úti temetőben* felépülő ravatalozó, gyökeres változást hozott. Az addig háznál történő ravatalozás megszűnt. Az épületet elkészülte után azt azonnal használatba vették, viszont az első temetés ebben a temetőben csak 1974-ben volt.²⁴² Addig a temetésekre, az épületben történő ravatalozást követően, még a szomszédos "*Dinnyés-temetőben*" került sor. Az épület hátsó részéhez hozzá épült egy terem, ahol a testek hűtését végezték. Ehhez jeget használtak, amelyet a *Malomudvarban* található egykori jéggyárból szállítottak.²⁴³ Ezzel a megoldással az elhalálozás és a temetés közti idő kitolódott. Ahogy a II. fejezetben már említettem, a ravatalozót az 1980-as években kibővítették.²⁴⁴ Az épület elejéhez hozzá építettek egy nyitott, három boltívből álló előteret, amelynek két oldalsó falába az elhamvasztottak számára kialakított kis fülkék találhatók. Az ravatalozó mellett korábban egy raktár épület is állt, amit 1997-ben lebontottak. Itt tárolták a sírásók szerszámaikat, eszközeit.²⁴⁵

²³⁸ Szöllősi József szíves közlése

²³⁹ GERŐ 2004: 65.

²⁴⁰ özv. Zákány Józsefné szíves közlése

²⁴¹ A 60-as éveket követő változások nagy része, a kutatás idején is gyakorlatban voltak.

²⁴² Csécsi Lajos szíves közlése

²⁴³ id. Zákány József szíves közlése

A Malomudvar, a Malom utcán található. Az egykori jéggyár épületében a kutatás idején a Haller Gumijavító Üzem működött.

²⁴⁴ Derecske Polgármesteri Hivatal irattárában található tervdokumentációk jegyzéke 2009

²⁴⁵ Gyökeres Sándor szíves közlése

14. kép: A derecskei ravatalozó.

A ravatalozó létrejöttével a halotti menet már nem a háztól indult. Nem szórták, szórják fel az udvart homokkal, és fekete lepel sem kerül az ajtóra. A kutatás idején már más módszerrel jelzik, hogy halott van a háznál. Az utcaajtóra kitett gyászlapra írják ki az elhunyt nevét, címét és, hogy hány éves volt.²⁴⁶ A lovas kocsi a háztól kivitte a temetőbe a koporsót, de a gyászolók már a ravatalozónál gyülekeztek. Ezzel a templomnál történő kisebb kitérő is megszűnt. Az elhunyról a temetést követő következő vasárnapi Isten tiszteleten emlékeztek, emlékeznek meg. A lovas kocsit még az 1970-es években is használták.²⁴⁷ Később, az 1980-as években ezt lecserélték egy kisbuszra.²⁴⁸ Az 1970-es években önkéntes alapon *Temetési Kórus* alakult, amely több évtizeden át segítette a lelkész munkáját.²⁴⁹ A ravatalozónál összegyűltek nemek szerint elkülönülten hallgatják a prédikációt. A férfiak bal oldalra állnak, míg a nők a jobb oldalra. Az épületben a koporsó mellett helyet foglaló család is hasonló képpen helyezkedik el. A férfiak viselete fehér ing és fekete nadrág, míg a nők teljesen feketébe öltöznek. Kis gyermekek abban az eset-

²⁴⁶ Ezt a Temetkezési Vállalat munkatársai írják meg. Ugyan ilyen gyászlap kerül a Lelkészi Hivatal és a Temetkezési Vállalat információs táblájára. Ezek a temetésig kint vannak.

²⁴⁷ SZÖLLŐSI-RÉKASI 2007: 242.

²⁴⁸ Szöllősi József szíves közlése

A halottas hintó bekerült a Debreceni Temetkezési Vállalathoz. Valószínűleg nem őrizték meg.

²⁴⁹ SZÖLLŐSI-RÉKASI 2007: 242.

A Temetési Kórus tagjai: Balogh Gyula, Kiss József, Kállai János.

ben vesznek részt a temetésen, ha közeli hozzátartozójuk hunyt el, de sokszor még akkor sem. A prédikációt követően, a koporsót és a koszorúkat a kisbuszra helyezik. Ez olyan sebességgel halad a sírgödör felé, hogy a gyászmenet lassan tudja követni. Régi szokás szerint az autó után a tiszteletes és a kántor halad, majd őket követik a családtagok, és utánuk a gyászmenet. A sírgödört a kutatás idején már nem a rokonok, barátok ássák ki, hanem a *Temetkezési Vállalat* alkalmazottai.²⁵⁰ Ide érve a tiszteletes még szól néhány szót. A sírba tétel és a temetés alatt végig énekelnek, majd a sírhalomra sorra ráhelyezik a koszorúkat, csokrokat. Ekkor még csak egy kis fa tábla jelzi, hogy ki nyugszik ott. A virágok elhervadásáig a koszorúkat nem szedik le. Néhány hét elteltével készítettnek sírkövet a helyi sírkőkészítővel.²⁵¹

A korábbi padmalyos temetkezést a 20. sz. közepén egy új rendelet megtiltotta, mivel balesetveszélyesnek nyilvánítják. Felváltja az egyszerű sírgödör és az egymásra, illetve egymás mellé temetés. Az előző esetében a két koporsó között 50 cm-es földréteget hagynak választónak, ezért a sírgödörök mélysége 230-250 cm-ig terjed.²⁵² Az egymás mellé temetés esetén viszont koporsónként plusz 1 métert kell számolni.²⁵³ Az ilyen típusú családi sírok többnyire a Szováti úti temetőben találhatók. Az idő előre haladtával, az urnás temetés egyre népszerűbbé vált. A kutatás idején a temetések kb. 30%-át tette ki.²⁵⁴ Ennek leginkább anyagi okai vannak, mivel egy koporsós temetés többbe kerül, mint egy urnás.²⁵⁵ A jelenlegi temetkezés egyik érdekessége, ahogy korábban már említettem, hogy a középkoréhoz hasonlóan a katolikus és református felekezetek már nem különülnek el egymástól. A katolikus temetőben kevés a hely, és nem jelöltek ki új területet a bővítésre.²⁵⁶ Ennek ellenére a régi református temetőkhöz hasonló okokból, néha ide is temetnek. A harangozás rendjé-

²⁵⁰ Szöllősi József szíves közlése

"Az 1960-as években Debreceni Temetkezési Vállalat volt a neve. 1987-től már szolgáltatást is nyújt. Ez előtt csak koporsót árultak."

²⁵¹ A kutatás idején Szegedi Albert Kőfaragónál lehetett a sírköveket megrendelni, a Homok utca. 1. szám alatt.

²⁵² Csecsemők, vagy gyermekek esetén viszont csak 160 cm mély a sírgödör.

²⁵³ Szöllősi József szíves közlése

²⁵⁴ Csécsi Lajos szíves közlése

²⁵⁵ Szöllősi József szíves közlése

A kutatás idején egy koporsós temetés kb. 300.000 Ft-ba, egy urnás pedig kb. 240.000 Ft-ba került.

²⁵⁶ Gyökeres Sándor szíves közlése

ben is történtek kisebb változások. Az elhunyt bejelentése alkalmával harangoznak először, majd a temetés idején, és ezt követően annyiszor, ahányszor a hozzátartozók megrendelik.²⁵⁷ A ravatalozónál is található egy kis harang, amit a prédikáció előtt, a gyülekezés alatt, majd a prédikáció után, a halotti menet elindulásakor szólaltatnak meg.

Nem számottevő esetben ugyan, de a *II. világháborút* követően polgári temetésekre is sor került. Ezeket általában a lakosság által nagyra becsült személyek vezényelték le.²⁵⁸ Ritkább esetben a község előljárói is temettek. A kutatás idején is előfordultak polgári temetések, de ezek száma igen csekély. A szónok már nem helybeli, Debrecenből hívják.²⁵⁹ Ezek a temetések egyházi elemektől mentesen zajlottak, zajlanak.

A halotti tor az idő múlásával egyre szűk körűbb lett és ma már gyakran el is hagyják. A korábban ismertetett 19-20. sz-ra jellemző kötelező jellege szinte már teljesen megszűnt. A házhoz csak a legközelebbi hozzátartozók mennek el, és a megvendéglést is gyakran előre megrendelt süteményekkel oldják meg. Főtt étel, már csak ritkán kerül ilyenkor az asztalra.

A temetők gondozása

A régi, már használaton kívüli temetőkben többnyire a természetes növényzet az uralkodó. Az összefüggő gypeszőnyeget itt-ott megszakítja egy-egy sírjel, vagy gondozott sírhant. A sírokat általában az adott évszakra jellemző, egyényári virágokkal, vagy bizonyos esetekben a kertben megtalálható virágokkal díszítik. Ilyenek pl. a tavasszal és nyáron nyíló mályva, törpe rózsza, és az éppen nyíló kerti virágok közül szinte bármi. Ősszel leginkább krizantémot látni a sírokon színtől, fajtától és mérettől függetlenül. A Szováti úti temetőben gyakori az olyan sírok látványa, amelynél a láb, vagy a fej felől egy kis virágos "kertecske" van kialakítva.

Az ültetett virágok mellett gyakori kiegészítő, sőt, a fedett síroknál kizárólagos a vázába helyezett, vágott virág. A sírok rendbetételének végső mozzanata a közvetlen környezetének rendbe tétele. Ez gyakran a sír körbe seprését, vagy körbe gereblyélését jelenti, télen a hó eltakarítását, nyáron a gyom kiszedését, ősszel a levelek összeszedését.

²⁵⁷ A kutatás idején a harangozások 2000 Ft-ba kerültek alkalmanként.

²⁵⁸ Pl.: Csíszér Dezső, az egykori I. számú Általános Iskola igazgatója, vagy Ujlaki Gyula, az egykori Bocskai István Általános Iskola igazgatója.

²⁵⁹ A kutatás idején a vendég szónok, Féder Gábor, akit Debrecenből hívnak.

15. kép: Sírok, láb felőli részen kialakított "kertecskével", és koszorú tartóval.

A temető látogatására nincs szabály. Mindenki egyénileg dönti el, hogy milyen gyakran látogatja meg a halottait. Ez a város lakosságának körében két szélsőérték között mozog. Vannak akik minden nap, mások, csak az év egyetlen napján, mindenszentekkor mennek ki a temetőbe. Naponta, az idősebb generációhoz tartozók közül is csak az özvegyek egy része jár ki. Általánosabb az a gyakorlat, hogy heti egy alkalommal látogatnak ki a temetőbe, teszik rendbe a sírokat, és visznek ki friss virágot. Erre leggyakrabban vasárnap kerítenek sort.²⁶⁰ *Mindenszentekkor (nov.1.), és halottak napján (nov.2.)* viszont, a messze került családtagok is haza látogatnak. Ebben az időszakban kivirágognak a temetők. A már használaton kívüliekben is megszaporodnak a rendbetett, virágos sírhanatok. Ez is jól példázza, hogy ezeket a temetőket, miért nem számolták még fel. *Mindenszentek ünnepén* a ravatalozóban istentiszteletre kerül sor, a sírokra friss virágok, *mécsesek* és *koszorúk* kerülnek.²⁶¹ A mécsesek meggyújtására már nem várják meg a sötétedést, sőt sok esetben ezt már napokkal előbb megteszik.²⁶²

²⁶⁰ MAGYARI 2005: 107.

²⁶¹ A derecskei felekezetek mindegyike, a református, katolikus és a baptista is itt tartja meg az Istentiszteletet. A mécsesek használatát a katolikusoktól vették át a reformátusok.

²⁶² Sokan igyekeznek mindenszentek idején elkerülni az ilyenkor jellemző kisebb tömeget.

16. kép: Mécsesekkel körülrakott sír, mindenszentek ünnepén 2012-ben.

17. kép: „Krizantém áradat” 2012. nov. 1-én.

Ennek az időszaknak a virága a már korábban említett krizantém. A 20.sz. *elején* koszorúkat is készítettek belőle az asszonyok. Összefogtak néhány szálat és elkezdték összefonni. Ahogy haladtak mindig új virágszálakat tettek hozzá, úgy hogy a virágzat szép, tömött sort alkosson. Miután elég hosszúnak ítélték, a fonatot koszorúba kötötték. Ha a virágok ritkásak voltak, a kész koszorúba plusz virágokat tűztek. Ezt a koszorútól eltérő színű virággal is teheték.²⁶³ A kutatás idején szinte kizárólag virágboltok által árusított koszorúkat találunk a temetőkben, amelyek a 20. sz. *elején* jelentek meg. Házi készítésűt, már nem látni a sírokon. Sok helyen a láb, vagy fej felől koszorútartót is készítenek, a kutatás idején többnyire kovácsolt vasból.²⁶⁴

III. Fejfák és sírkövek

A derecskei temetőkben fellelhető sírjelek alapanyag és kivitelezés szempontjából is igen változatosak. Fa, kő, márvány, műkő, gránit, és az utóbbi időkben egyre népszerűbb terméskő és is szép számmal akad. Ezen kívül míg a korábbi évszázadokban általánosan használt, letisztult formákról beszélhetünk, addig a kutatás idején a *Szováti úti temető* legújabb részein a formák és alakzatok végtelen tárháza tárul a szemünk elé. Ezek és az 1960-as évektől általánossá vált műkő és gránit sírjelek nem tükrözik a családok vagyoni helyzetét, viszont a használaton kívüli 19-20. sz-i temetőkben jól elkülöníthetők a tehetősebb családok sírhelyei. Az

²⁶³ özv. Zákány Józsefné szíves közlése

²⁶⁴ ld. 15. kép

íteni sírjelek tükrözik azok gazdasági hátterét, társadalomban elfoglalt helyét. Ez meghatározza a síremlék állításának módját, anyagát, kivitelezését.²⁶⁵ Ezek a kisebb, nagyobb márvány obeliszkok, és a néhol még fellelhető kovácsolt vassal körbe kerített sírok szép számban megtalálhatók a *"Kolompír-"*, és a *"Dinnyés-temetőben"*.

"A református temetők leírása" című fejezetben már ismertetett egyes temetőkben használt sírjelek, nagyon jól tükrözik az adott korszak jellemző típusait, és a sírjelek változásának folyamatát. Az évtizedek múlásával a fejfák és az obeliszk síremlékek lassan háttérbe szorultak (de nem tűntek el), és megjelentek a műkö sírkövek, amelyek a 20. sz.-ban uralkodó típusná váltak. A század végére viszont egyre ritkábban tűnnek fel, és a kutatás idejére a gránit sírkövek váltak uralkodóvá. Mellettük pedig az egyedi sírjelek is egyre nagyobb számban jelentek meg. Ezek a különleges "alkotások" igen szép számban megtalálhatók, a *Szováti úti temető* utóbbi évtizedben használt tábláiban. A sírjelek további alakulásában felfedezhető egy érdekesség. Az utóbbi évtizedben a *Szováti úti temetőben* megjelent néhány a II. fejezetben is említett erdélyi kopjafákkal rokonságot mutató sírjel. Az, hogy ez csak időszakosan, néhány darab erejéig jelent meg a temetőben, vagy általánossá válik és ezzel új fejezet nyílik a derecskei sírjelek történetében, a következő évtizedek során derül ki.

Fából készült sírjelek

A reformáció térhódítása a temetők képében is megmutatkozott. A katolikusok kereszttel jelölték nyughelyüket, míg a reformátusok fejfát állítottak. Egyes kutatások szerint a fejfa és a kopjafa már a honfoglalás korában is megvolt, és ennek használata élt tovább a reformátusok körében. Az elmélet szerint a katolikusok hagyták el az ősi formájú sírjelet és kezdtek keresztet alkalmazni.²⁶⁶ Erre azonban nincs konkrét bizonyíték. *Balassa Iván* legrégebbi sírjelnek, az élő fa ültetését tartja.²⁶⁷ A fa anyag romlandósága miatt a ma ismert fejfa típusokat csak a 18. sz.-ig követhetjük vissza.²⁶⁸ A még kutatható temetők mindegyikében találunk páros és egyedül álló fejfákat. Legnagyobb számban a *"Kolompír-temetőben"* és a *"Dinnyés-temetőben"* vannak, de a *Szováti úti temetőben* is akad jó né-

²⁶⁵ FARKASVÖLGYI-IFJ. NAGY-NAGY 2007: 249.

²⁶⁶ TAKÁCS 1980: 135.

²⁶⁷ BALASSA 1989.: 67.

²⁶⁸ Pócs Éva Néprajzi Lex.

hány a modern sírkövek között. Ezek kivétel nélkül a fatönkös, oszlopos fejfa típusba tartoznak, amelyek a csónak alakú fejfák mellett a másik nagy csoportot alkotják *Hajdú-Bihar megyében*. A fatönköt, majdnem természetes állapotában hagyják meg, aminek három oldala egyáltalán nincs megmunkálva. Négyzet, vagy téglalap keresztmetszetűek, és felül kissé lekerekítettek. A megmunkált oldal felső része, ahol a díszítés található kissé előre ugrik, hogy a fejfa előlapjára vésett szöveget valamennyire védje. Az 1980-as években, ebben a térségben kutató munkát végző *Takács Béla*, többek között *Derecskét* is megemlíti, az egységes fajfa használatból adódó szépsége miatt.²⁶⁹ A faluban a fejfát ismerős, vagy rokon udvarán álló akácfából készítették. Lehetőség szerint mindig ebből a fajta fából, mert ez bizonyult a legtartósabbnak. Ezért fizetséget nem kértek. Ha ilyen módon nem tudtak fát szerezni, akkor a TSZ fatelepéről lehetett venni. Az elkért, vagy megvásárolt farönkből faipari munkások elnagyoltan kivágták a fejfa formáját. Ezt a műveletet az 1970-es 80-as években leginkább a TSZ-ben dolgozó kerékgyártó végezte el. Az ő feladata volt a halottaskocsi karbantartása is. Az így formára vágott fejfák aztán olyan hozzáértő emberek kezébe kerültek, akik értették az írás, és díszítés vésésének technikáját.²⁷⁰ Ilyen mesterember csak néhány volt a faluban.²⁷¹ A fára nyers állapotban könnyebb volt írni, és jobban is látszott a vésés. A kiszáradt fa már túlságosa repedezett volt és sérülékeny. Ennek ellenére több olyan történet is ismert, hogy kiszáritott fát használtak. Ilyen az egyik adatközlő emlékeinek egyike is, miszerint gyermek korában a szomszédban lakó idős asszony a háza tövében száritott egy nagy fatörzset, amit a fejfájának szánt.²⁷²

A még fellelhető információk alapján tudjuk, hogy az oszlopos fejfák egységesen fekete színűek voltak, ahogy a kutatás idején készült néhány darab is az. Ezt korábban egy tojásos festékkel érték el, míg a kutatás idején készültekhez már zománc festéket használtak.²⁷³ A 20. sz-ban készültek viszonylag alacsonyak, mivel a fa korhadása miatt fokozatosan

²⁶⁹ TAKÁCS 1980: 146. – Arra sajnos nem tér ki, hogy pontosan melyik temetőt, temetőket vizsgálta.

²⁷⁰ id. Zákány József szíves közlése

²⁷¹ Az egyik fejfafaragó a város kutatás idején működő egyetlen sírkövesének nagybátyja, Szegedi Imre volt.

²⁷² Gyökeres Sándor szíves közlése. Azt, hogy végül az lett e az idős asszony fejfája, már nem tudta az adatközlő.

²⁷³ Szegedi Albert szíves közlése. A tojásos egyveleg pontos összetevőit sajnos már nem tudta megnevezni.

lejjebb ásták, vagy a talajszerkezet miatt lejjebb süllyedtek az évtizedek során.²⁷⁴ A páros fejfák esetében, a férfiak sírjele magasabb és egyes esetekben szélesebb is.

18. kép: Páros fejfa a "Kolompír-temetőben"

A fából készült sírjelek következő csoportját a táblás fejfák egyik változata alkotja. Ezek legszebb példáit a *Szováti úti temetőben* találhatjuk meg főleg a temető urnás táblájában, de a *"Dinnyés-temetőben"* is áll jó néhány. Az ebbe a típusba tartozó fejfák tábla része téglalap alakú, amelynek két rövidebb oldala egy kissé hullámos, vagy egyenes vonalban levágott. Ez a fajta tábla egy vékony oszlopon áll. Egyes esetekben külön rá van erősítve, azonban több olyan példát is találunk, hogy a tábla egy darabot alkot a tartó oszloppal. Színe, többnyire festetlen, lakkozott, hogy kiemelje a fa természetes mintáját, és színét. Ezt a típusú fejfát használják a friss sírok megjelölésére is, amíg a hozzátartozók nem csiáltatnak sírkövet.

²⁷⁴ Ennek bizonyítékeként egyes fejfákon az írás vége már nem olvasható, mivel a földben van.

19. kép: Táblás fejfák a Szováti úti temető friss sírjain

A következő csoportot a már korábban is említett erdélyi kopjafákhoz hasonló sírjelek alkotják.²⁷⁵ Ezek csak az utóbbi évtizedben jelentek meg, ezért kizárólag csak a *Szováti úti temetőben* találhatók. A kutatás idején mindössze 6 db volt, de "különlegességük", miatt számuk valószínűleg nőni fog.²⁷⁶

A fából készült sírjelek között akadnak olyanok is, amelyek egyik fent említett kategóriába se sorolhatók be, mivel ezek egyedi darabok. Ilyen például a *Szováti úti temetőben* található kb. két méter magas, barnára festett vékony, csónak alakú fejfa. Ez egyáltalán nem hasonlít a *Hajdú-Bihar megyében* igen gyakori, csónak alakú fejfákra. Ilyen típusúra *Derecskén* mindössze egy példát találtam, mégpedig a katolikus temetőben. Viszonylag alacsony, a teteje csúcsos, háztetőhöz hasonló. Ezen kívül több református fejfa is található ebben a temetőben, ami valószínűleg abból az időszakból maradt, amikor még ez a terület is a "*Kolompír-temető*" része volt.²⁷⁷ Ezek mindegyike oszlopos fejfa. Szintén egyedi darabnak számít egy stilizált enyhén előre hajló ember formát ábrázoló fejfa is ugyan ebben a táblában.²⁷⁸ Ember formájú sírjel egész *Derecskén* nincs még egy.

²⁷⁵ Balassa 1989: 93.

Az ilyen típusú gombfák három nagy központja az 1970-es években Székelyföld, Kalotaszeg és a Duna-Tisza köze.

²⁷⁶ Bérés Sándorné szíves közlése
"XY is ilyet akar csináltatni."

²⁷⁷ id. Nagy József szíves közlése

Ugyan ez a keveredés a kutatás idején a Szováti úti temetőben is megfigyelhető volt, a korábban említett okok miatt, miszerint a katolikusoknak nem nyitottak új temetőt.

²⁷⁸ Egy helyi faragó, Kabai Sándor készítette, egy hosszú betegség után elhunyt fiatalember sírjára.

20. kép: Csónak alakú fejfa a *Katolikus temetőben.*

21. kép: Csónak alakú fejfa a *Szováti úti temetőben.*

22. kép: Ember formájú fejfa a *Szováti úti temetőben.*

Kőből készült sírjelek

A sírkő az emberiség legrégebb ismert síremlékformája. A faragatlan sírkő megfelelőit a régészet által feltárt legkorábbi időszakig nyomon lehet kísérni. A faragott, álló sírkövek polgári és köznépi vonatkozásban szórványosan csak a 16. sz. végétől tűntek fel.²⁷⁹ Tartóssága miatt jobban fennmaradt, mint a fából készült sírjelek. A Nagysárrét területén inkább ez utóbbiból volt több, mivel erdős területről beszélünk. A derecskei temetők legidősebb sírjelei is a fenti okok miatt a kőből készültek közül kerültek ki, annak ellenére, hogy fejfából sokkal több van a temetőkben.

Kőből készült sírjelekre egészen a 19.sz. közepétől találunk példákat. A legtöbb még fellelhető darabból álló csoportot a márvány obeliszek alkotják, amelyek az összes még kutatható temetőben szép számmal találhatóak. Készítőik többnyire debreceni mesterek voltak.²⁸⁰ Keresztmetszetük négyszög alaprajzú, és a tetejük gúla szerűen ki van hegyezve. Ezek között méretben a kb. 1 méterestől az akár három méteresig is találni. Az ilyen sírkövek állíttatói anyagilag a jobb helyzetben lévők közé tartozhattak, mivel a márvány igen drága alapanyagnak számított. A legnagyobb ilyen sírjel a *"Kolompír-temetőben"* található, a Köppel család fekete obeliszks síremléke.²⁸¹ Ehhez hasonló módon a köztisztelőben álló

²⁷⁹ Balassa 1989: 68.

²⁸⁰ A készítőik rávésték nevüket a sírjelekre: Gerenday A. és fia Debr., Kegyes F. Debrecen, Fodor. Debrecen, Győző L. Kunhegyes.

²⁸¹ A Köppel család szegényházat működtetett Derecskén.

személyeknek a 20. sz-ban gyakran állítottak nagy méretű obeliszk síremléket.²⁸² Ezeken kívül a többség családi síremlék. Az obeliszknek minden esetben talapzaton állnak, és a kisebbeknél előfordul, hogy 3 részből tevődnek össze. Leggyakrabban szürke márványból készültek, de előfordul fekete és az igen ritka fehér márványból készült sírjelre is találunk példát a *"Kolompír-temetőben"*.²⁸³ A már felszámolt *"Ürgés-temetőben"* is álltak kőből készült síremlékek, amelyek közül többet átmentettek a felszámolás idején, de exhumálást nem végeztek.²⁸⁴ Ilyen átmentett sírjel pl. *Börcsök Sándor* obeliszk síremléke, vagy *Vida Mihály* rózsaszín márvány sírköve.²⁸⁵ Ez utóbbi nem obeliszk, de igen nagy a jelentősége, elsősorban az egykor alatta nyugvó személye miatt, illetve az igen ritka alapanyag és a rajta található 1871-es évszám miatt is. Ez a sírkő a *"Dinnyés-temető"*, egyik legrégebbi síremléke. Az obeliszk síremlékek közül sok ledőlt, vagy már csak a talapzata hirdeti, hogy egykoron ott állt, de maga a síremlék már nem található meg. Egy időben ezeket a ledőlt síremlékeket a sírkőkészítők összegyűjtötték, és újra hasznosították.²⁸⁶

A kőből készült síremlékek következő csoportját a kőből faragottak alkotják. Ezek még fellelhető legkorábbi darabjai a 20. sz. elején készültek és a legtöbb a *"Dinnyés-temetőben"* található. Ezek a sírkövek többnyire laposak és szélesek, de akadnak olyanok is melyek fejfa méretűek. Magasságuk nem haladja meg az egy métert. Színezve nincsenek, minden esetben a kő természetes színe és textúrája dominál. Különleges darabjai szintén a *"Kolompír-temetőben"* találhatók az obeliszkhez hasonlóan. Itt áll három olyan oszlopokkal díszített sírkő, amely a közeli *Erdélyben*, vagy az országhatáron belül több helyen is megtalálható.²⁸⁷

²⁸² Pl. Békési Sándornak, Derecske község főbírájának és feleségének, valamint anyósának, és apósának nagy méretű páros, szürke márvány obeliszk síremléke a *"Dinnyés-temetőben"*.

²⁸³ Az összes kutatható temetőben csak ez az egy fehér márvány obeliszk található. A Hajdú-Bihar Temetkezési Vállalat Sírkő Üzeme készítette.

²⁸⁴ id. Nagy József szíves közlése

²⁸⁵ FARKASVÖLGYI-IFJ. NAGY-NAGY 2007: 250.

Borsos, Börcsök, Vezendi családok fontos szerepet játszottak egykor a város történelmében. Vida Mihály Derecske város főbírája volt.

²⁸⁶ Gyökeres Sándor szíves közlése

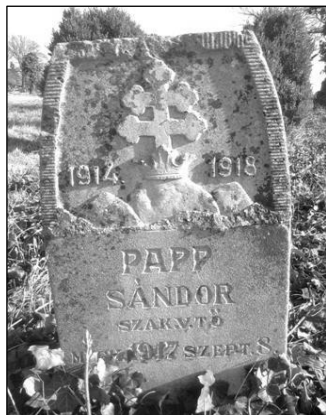
²⁸⁷ Többek között Pest megyében, és a határon túl, székelyföldön (Homoródjánosfalva) is fellelhetők a derecskeihez megszólalásig hasonló ilyen típusú sírkövek.

Ez a három sírkő *Derecske* legrégebbi síremlékei közül valók, amelyekhez hasonló nem található a többi temetőben.

23. kép: Oszlopos sírjelek a "Kolompír-temetőben"

A kőből faragott sírjelek egy külön álló csoportját képezik az első világháborús sírkövek. Ezek típussírkövek, és a három régi temető mind-egyikében megtalálhatók.²⁸⁸ Alacsonyak, kb. 50-60 cm magasak lapos, kissé kihasasodó formájuk van és a tetejük egyenesre vágott. Általában egy kisebb talapzaton állnak, amely egyben van a sírkövel. Ezek sok esetben már nem látszanak ki a földből, és a sírjelek közül több is megdőlt, de teljesen kidőlt darabbal nem találkoztam. A "*Dinnyés-temetőben*" előfordul olyan példány, amely mögé a család többi tagjának állított sírkövet helyeztek.

24. kép: I. világháborús típusírkő

²⁸⁸ A sírkövek jobb alsó sarkában található adatok alapján, kivétel nélkül mindegyik Preiszner. J. műhelyében készült Debrecenben a Rákóczi u. 13. szám alatt.

A kőből készült sírjelek következő nagy csoportja a 20. sz. tömegtermékeként megjelent műkö sírkövek.²⁸⁹ A háború utáni fahiány elősegítette az új anyag terjedését.²⁹⁰ Ezek az összes temetőben fellelhetők. Legnagyobb számban a téglalap alakban fordulnak elő. Az ilyen típusú sírkövek egyik tartozéka a két oldalán vagy előtte megjelenő virágtartó váza, ami ugyan abból az anyagból készül. Ez az újítás ezeknél a sírköveknél jelenik meg, és ehhez a típushoz azóta is használják. Ezeket a sírjeleket már a helyi sírkőkészítőtől rendelik meg.²⁹¹ Ezek a korábban általánossá vált sírkövek a kutatás idején háttérbe szorulóban vannak. Kezdi felváltani a velük méretre és formára gyakorlatilag megegyező gránit sírkövek, amelyek mellett szintén megjelentek a vázák. Ezek több színben kaphatók, és gyakran lágyabb vonalakat kölcsönöznek nekik mint a műkövek esetében, vagy a megszokottól teljesen eltérő formára vágják. A *Szováti úti temetőben* találunk hullám, félkörív, szív formát is. Márványt is találunk ebben a temetőben, leginkább fehér színűt, de ezek száma nem jelentős. A kutatás idején egy új fajta kőből készült síremlék is kezd előtérbe kerülni, ami újdonságnak számít. Ezek a terméskő síremlékek, amelyek kizárólag a *Szováti úti temető* utolsó tábláiban találhatók meg.

A kő típusú síremlékek esetében a sírokat ugyan azzal az anyaggal veszik körbe, mint amiből a sírjel készült. Egyre több fedett sírt látni, ami korábban nem volt jellemző.²⁹²

IV. Mintakincs, sírfeliratok

A derecskei református temetők sírjeleinek díszítése kapcsán, a műkö sírkövek megjelenése választó vonalnak tekinthető. Az ezt megelőző időszakban, a díszítés minimális volt, de ennek ellenére igen változatos. A feliratokon kívül kizárólag az előlap fejrészén megjelenített síkdíszítványokkal találkozunk. A derecskei temetőkben leggyakrabban használt minta a szomorúfűz, ami a Tiszántúli református temetők fejfáin a 20. sz. ban a legfontosabb díszítőelem lett. Általában a homlok rész központi

²⁸⁹ Szegedi Albert szíves közlése

A műkö síremlékek kőörleményből készülnek cement kötőanyaggal.

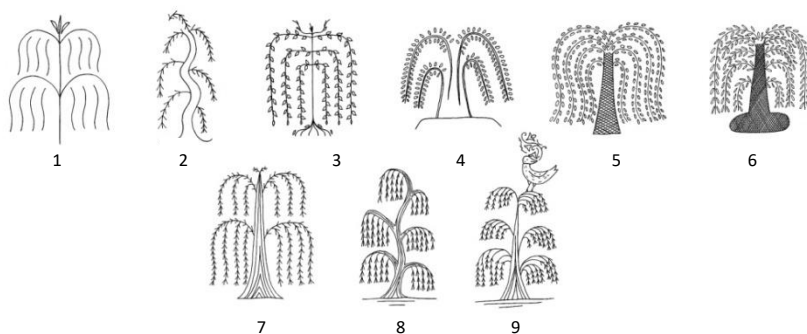
²⁹⁰ ZOLTAI 1972: 24.

²⁹¹ A kutatás idején Szegedi Albert kőfaragó készíti a sírköveket a Homok utca 1. szám alatt.

²⁹² Ennek gyakori oka, hogy a családtagok nem érnek rá gyakran kijönni a temetőbe ápolni a sírhantot. Az idősebb korosztály körében is egyre többen fedetik be a sírokat.

dísz, magában áll kísérő motívumok nélkül.²⁹³ A fa lehajló ágai a szomorúságot bármely más növénynél jobban kifejezik.²⁹⁴ Eredetét nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, de feltételezhető, hogy kiindulási pontja 1830-1840 körül Debrecen lehetett.²⁹⁵ A derecskei temetők legkorábbi sírjeleitől kezdve, a *Szováti úti* modern, egyedi sírkövekig mindenhol megtalálható, igaz a kutatás idején már nem olyan általánosan használt, mint a műkö sírkövek előtt. Ennek ellenére, és talán éppen ebből az állandó, évszázadokon át tartó használatából adódik, hogy rendkívül sok változata található meg a temetőkben.

A fejfákon, kizárólag fűzfaábrázolással találkozunk. Ezek vésett minták, az íráshoz hasonlóan. Általában gyökér nélkül ábrázolt, többnyire leveles lehajló ágakból álló fák, de találunk levél nélküli és hullámos törzsű változatot is.

25. kép: Fejfákon található fűzfa ábrázolások. Az első motívum a katolikus temető csónakos fejfáján található, a második a Szováti úti csónakos fejfán, az utolsó pedig az ember alakú fejfán.

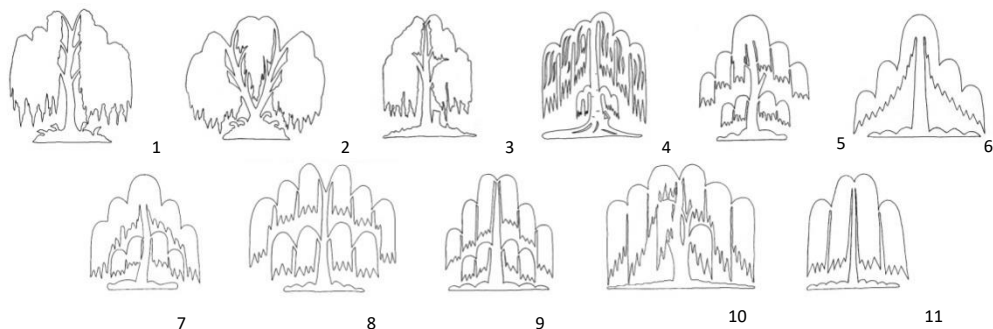
Az obeliszek esetében a fejfákhoz hasonlóan a fűzfa minták kizárólag vésve vannak. A fáknál itt már lombkorona jelenik meg az ágak helyett, melynek a fejfákon található ábrázolásokhoz képest több változata alakult ki.

²⁹³ A derecskei fajfákon egyes esetekben, a fűzfa motívum körül, vagy fölötté a fa ágaihoz hasonló minta fedezhető fel. Ezek valószínűleg azért kerültek oda, hogy kitöltsék a túl sok megmaradt üres felületet.

²⁹⁴ Zoltai 1972: 20.

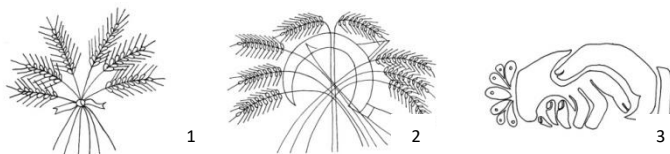
²⁹⁵ Balassa 1989:136.

Debrecen vallási szempontból is jelentős volt. Itt tanultak azok a papok, akik a Tiszántúl városaiban és falvaiban a református egyházak élén álltak, temettek, és a temetők rendjére vigyáztak. Valószínűleg általuk terjedtek el az újítások.

26. kép: Obeliszkeken található fűzfa minták. A negyedik változat a Szováti úti temető gránit és márvány sírkövein legtöbbször szereplő motívum.

Az obeliszk díszítés szempontjából, a "*Kolompír-temető*" igen egyedi. Annak ellenére, hogy viszonylag kevés a vizsgálható sírjel, az itteni mintakincs a leggazdagabb. A fűzfaábrázolás mellett ebben a temetőben egyéb síkdíszítményekkel is találkozunk, amelyre a többi temetőben csak ritkán van példa. Koszorúk, búzakalász sarlóval és a nélkül, ami foglalkozásra utaló jel lehet és egymást fogó kezek, ami a házastársi kapcsolatra utalhat.²⁹⁶

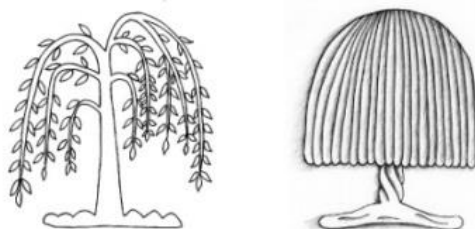
27. kép: Foglalkozásra utaló vésett minták és a házastársi kapcsolatot jelentő domború motívum.

A kőből faragott sírjelek esetében csak azoknál található fűzfaábrázolás, amelyek méretben és formában a fejfákhoz hasonlítanak. A többi esetben vagy teljesen díztelenek, vagy a szélükön fut körbe egy kis növényi motívum. Ez barokkos hatást kölcsönöz a sírkőnek. Ennél a típusú sírkőnél megjelennek a domborműves díszítések a vésett technika mellett, nem csak a körbe futó motívumnál, hanem fűzfaábrázolás esetében

²⁹⁶ BALASSA 1989: 137.

Balassa Iván említést tesz egy derecskei cigány prímás fejfájáról, amelyre hegedű volt vésve. Sajnos ezt a fejfát már nem találtam meg.

is. Ezeknél a sírjeleknél fák lombkoronával és leveles ágakkal egyaránt megjelennek.

28. kép: Kőből faragott sírjelek fűzfa ábrázolásai. Az első vésett, a második domborított minta.

Az I. világháborús típusírkövek esetében a minta egyedi. A sírkövek felső harmadán található egy dombormű, amely egy kettős keresztet ábrázol három dombra állítva koronával a tövében. Mellette két oldalt a háború kezdetének, és befejezésének éve látható. Ez a fajta sírkő műkőből készült, hasonló eljárással, mint a 20. sz-tól általános sírkövek esetében.²⁹⁷

A műkő sírkövek megjelenésével a mintakincs tárháza kibővült. Az egyik legfontosabb új motívum, a kehely lesz, ami addig nem volt jellemző. Ezeken a sírjeleken szinte minden esetben domborműként jelenik meg a minta. A korábbi fűzfaábrázolás is ennek megfelelően megváltozik, sőt egyes sírköveken helyette már a kehely szerepel. A korábban vésett ábrázolással készült fűzfa minták sem tűntek el teljesen, ugyanis sok esetben a sírkőre helyezett vékony márvány lapon ugyan úgy megjelennek a szöveg mellett, csak sokkal kisebb méretben. Itt jelennek meg a virág motívumok, amelyek közül a legfontosabb a rózsza lesz. Ez megjelenhet vágott virág formájában egy, vagy több szálként, csokorban, vázában, kosárban ábrázolva. Ezen kívül gyakori a pálmaág, galamb és fél-oszlop motívum is, de a teljesen dísztelen sírkő sem ritka. Ezeknél egyes esetekben csak egy kis rovátkált minta fut végig a sírkő szélén. A helyi sírkőkészítőnél kb. 50 sablonból lehet mintát választani. A 20. sz. egyik újdonsága, a fotó sírkövön való megjelenése, amely a kutatás idején teljesen háttérbe szorult. Ezek szinte kizárólag csak a műkő sírjeleken jelennek meg.²⁹⁸

²⁹⁷ ld. 24. kép

²⁹⁸ Szegedi Albert szíves közlése

29. kép: Műkö sírja a Szováti úti temetőben, amelyet dombormintás fűzfaág díszít. A háttérben egy obeliszk, kehely mintás csúcsa látható.

30. kép: Rózsa mintás sírkő, amelyen fotó és sírvers is látható.

A több színben kapható gránit sírkövek esetében többnyire visszatérünk a vésett, minimális díszítéshez. Ezek mellett itt jelennek meg az egyedi minták, kialakítások is, amelyek már nem a református vallás jelképeit hordozzák magukban, hanem az elhunyt életével kapcsolatban adnak némi információt. A kutatás idején egyre keresettebbek az olcsóbb, Kínából származó gránit sírkövek, amelyek már formára vágva, gyakorlatilag készen érkeznek. Ennek következtében az egyedi kialakítású sírkövekre való igény 80%-ra visszaszorult. A jövőre nézve, ezek elterjedésére van a legnagyobb esély a fent említett anyagi okok miatt.²⁹⁹ Ezek mellett a termésköből készült síremlékekből is egyre többet látni a Szováti úti temetőben. Ezek szinte teljesen dísztelenek. Vésett vagy domború minta nem található rajtuk. Ennél a típusnál a kő természetes formája és színe adja annak díszét.

A korábban már említett kopjafák teljesen külön kategóriát alkotnak díszítés terén. Az ilyen típusú sírjelek körbe faragottak. A felső felük egymásba folyó, térben formált faragott elemekből áll, míg alul a feliratnak alakítanak ki helyet.³⁰⁰ Minden esetben festetlenek, a fa természetes színe a meghatározó. Egyes itteni kopjafák hűen követik a hagyományos,

²⁹⁹ Szegedi Albert szíves közlése

"A 2000-es évek elején szezonban 300 sírkövet is csináltunk. Most jó, ha 30 van egy évben."

³⁰⁰ Zoltai 1972: 18-19.

erdélyi mintákat, míg mások ettől teljesen eltérnek. Ez utóbbiak semmilyen más tájegység fejfáival sem mutatnak hasonlóságot. Kialakításuk olyan, mintha a készítőjük ízlésére lenne bízva, aki olyanná alakítja az adott fát, ami éppen eszébe jut. Ezeken általában ötvözik az elemeket, ugyanis füzfa ábrázolás, az A.B.F.R.A. felirat, és a gombfákra jellemző egy-két motívum is megjelenik rajtuk. Egy másik ilyen "vegyesen díszített" fejfán mesterségre utaló faragott kép látható. E miatt ez a sírjel rendkívül egyedi darabnak számít, mivel ilyen konkrét foglalkozásra utaló ábrázolás ritka a derecskei temetőben, és ilyen kopjafán megjelenített nincs még egy. Az erdélyi gombfákhoz leginkább a XIII. felnőtt táblában található páros fejfa hasonlít, amelynél a női és férfi sírjel határozottan megkülönböztethető, a magasságából és a rajta található faragásokból. A női fejfa tetején tulipán motívum, a férfin gömb található. Ezen kívül mindkettőn csillag, kihajtás, lapocka minta váltja egymást.³⁰¹

31. kép: A páros kopjafa, a Szováti úti temetőben.

32. kép: Kopjafa a Szováti úti temetőben, foglalkozást megjelenítő motívummal.

Egyedi sírjelek közül csak a legkülönlegesebbekkel foglalkozom, amelyek kutatás idején kizárólag a *Szováti úti temetőben* voltak megtalálhatók. Ezek az egyedi, hagyományokat, már egyáltalán nem követő sírjelek a 21. sz. jellemzői, amelyek terjedésének, és különlegességének

³⁰¹ Balassa 1989: 128.

kizárólag csak a képzelet, és egyes esetekben az anyagiak szabhatnak határt. Éppen ezért számuk kevés, és a jövőre nézve sem valószínű, hogy az egyedi sírjelek válnak uralkodóvá. Ezek közül előfordulnak egyszerűbbek, mint a korábban már említett csónak alakú, vagy a stilizált ember formájú fejfák. Mindkettőn megjelenik a fűzfa motívum, amely az ember forma fejfán kiegészül egy éneklő madárral, a csónakos fejfán pedig a csúcshoz közel egy virág motívummal. Ezek a díszítések, szintén egyediek a sírjelekhez hasonlóan. Ezek mellett bonyolultabb egyedi sírjelekkel is találkozunk, amelyek kialakítása sem hétköznapi. Egyik legérdekesebb ilyen gránit sírkövön foglalkozásra utaló munkagépről készült vésett kép található, aranyra festve egy napraforgó virág közepében. Ez előtt egy szintén gránitból készült nyitott könyv található, amelynek egyik lapján az elhunyt gravírozott arcképe látható. Egyedi sírjelként kiemelném még azt a kovácsolt vas keresztet is, amely ugyan ebben a táblában található. Ennek a közepén egy kehely található.

33. kép: Egyedi sírjel.

34. kép: Kovácsoltvas sírjel.

Sírfeliratok

A sírfeliratok a fejfák esetében a sírnak háttal, míg a műkö sírjelektől kezdve az összes további típusnál a sírral szemben helyezkednek el. A terjedelmüket tekintve, a két szélső érték között mozognak. Az írás általában tartalmazza a nevet, a születés és halálozás évszámát, ezen kívül gyakran, egymondatos feliratot, bibliai idézetet, életkort, és a "*Nyugodjon békében!*", "*Béke porai(k)ra!*", vagy ezek kisebb, nagyobb eltéréssel

megfogalmazott változatait. A legminimálisabb feliratok általában családi sírhelyeknél találhatók. Ezek esetében mindössze az *"Itt nyugszik az XY család"*, vagy egyszerűen *"A XY család"* feliratok olvashatók. Ezek esetében évszám nem található. Helyi sajátosságnak tekinthető, hogy a hozzátartozók egy mondat erejéig rávésetik a sírjelekre, hogy ők is ott kívánnak nyugodni.³⁰² Általában a rokoni, családi kapcsolatok is fel vannak tüntetve. (neje, özvegye, lánya, stb.)

35. kép: Sírfelirat a Szováti úti temetőben.

36. kép: Sírfelirat a "Kolompír-temetőben".

A sírfeliratok két alapvető típusát a verses és a prózai szövegek alkotják. A sorok tördelése gyakran a sírjel méretétől függ.³⁰³ Fejfák esetében sajnos már kevés az olyan 19-20. sz.-i darab, amelynek olvasható az írása. Ezeken ritka a hosszabb szöveg, mivel kevés az írásra alkalmas felület. Leggyakrabban csak az alap információk férnek rá. A legterjedelmesebb feliratok általában a nagyobb obeliszkiken, vagy sírköveken találhatók. Az előbbi síremlék esetében a talapzat oldalsó felülete is növeli az írásra alkalmas felület nagyságát, amit gyakran ki is használtak. Ezek a terjedelmes szövegek az elhunyttal kapcsolatos információkat, általában jó tulajdonságokat, életükben tett szolgálataikat tartalmazzák. Az ilyen terjedelmes feliratok legszebb példáit a *"Dinnyés-temetőben"*

³⁰² Farkasvölgyi-ifj. Nagy-Nagy 2007: 250.

³⁰³ Marjai-Bartha 1980: 271.

találjuk. Ilyenek például *Bernát Róza*, és *Vezendi Sándor* nagy méretű obeliszk síremlék feliratai:

E SÍRHALOM ALATT
NYUGSZIK
BÁNATOS SZÜLŐKNEK
EGGYETLEN LEÁNYOK
BERNÁT RÓZA
MEGHALT 1918 DECEMBER 3-ÁN
OH A KIT OLY FIATALON
ÉLETÉNEK
LEGSZEBB IDEJÉBEN
20 ÉVES KORÁBAN
SZAKASZTOTT LE A HALÁL
EGGYETLEN TESTVÉRJÉTŐL
S SZERETŐ SZÜLEITŐL
NEM SAJNÁLT ELRABOLNI
EGY ENGEDELMES, KITÜNŐ
KÉZI MUNKÁJU
KEDVES GYERMEKET
SZÍVBŐL KÍVÁNJUK
LEGYEN SÍRI ÁLMOD CSENDES
EMLÉKED ÁLDOTT A MELY HÓ
FEHÉREN MARAD KÖZÖTTÜNK

E SÍRKÖVET EMELTETTÉK
BÁNATOS SZÜLEI, APJA BERNÁT SÁNDOR
1937
ÉS NEJE, ANYJA PETŐ RÁKHEL 1943
TESTVÉRE ÁRON, RÓZA
MI IS HOZZÁD MEGYÜNK, VÁRJ SZERETETTEL
ISTEN VELED

VEZENDI SÁNDOR

PIHEN E NÉMA SÍR ALATT

A JÓZAN TAKARÉKOSÁG,
S SZORGALMAS MUNKA
VOLT MUNKÁS ÉLETE
LOBOGÓ FÁKLYÁJA.
A PACSIRTÁK DALA
ÉS FORRÓ NAP UGARA
MINDIG A TERMÉSZET
ÖLÉN TALÁLTA.
ISTEN ÁLDÁSA VOLT
FÁRASZTÓ MUNKÁJÁN,
BECSÜLETESEN SZERZETT
SZÉP VAGYONÁN.
ÉLT 82 ÉVET
MEGHALT 1935. NOVEMBER 19.

MELLETE NYUGSZIK HŰ ÉLETTÁRSA

GULYÁS MARGIT

ÉLT 73 ÉVET,
MEGHALT 1934 AUGUSZTUS 30.

ADJON ISTEN
CSENDES PIHENÉST TESTÜKNEK,
ÜDVÖSSÉGET, ÖRÖK BOLDOGSÁGOT
A MENNYBEN LELKÜKNEK.
ITT MEGTALÁLJÁK
HŐSI HALÁLT HALT 19 ÉVES FIOKAT

IFJ. VEZENDI SÁNDORT

KINEK VÉRE 1915. NOVEMBER 1.
A HAZÁÉRT OMLOTT.

ÖRÖK HÁLÁBÓL ÉS SZERETETÜK JELÉBŐL
EMELTETTÉK GYERMEKEIK
ZSUZSANNA ÉS JÓZSEF

A kutatás idején többnyire már csak az alap adatokat kérik ráírni a sírkövekre. Ennek, szintén a korábban már említett anyagi okok állnak a hátterében, mivel a feliratokért betűnként kell fizetni. Az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején volt jellemző leginkább idézeteket kérni.³⁰⁴ Leginkább ebből, és az ezt megelőző időszakból sírversekre is szép számban találunk példát, mindegyik temetőben. A már használaton kívüliekben nagyobb számban fordulnak elő, de a Szováti úti temetőben is találunk jó néhányat:

"Óh halál hol jártál, hogy oly hamar rám találtál.
Szerető szüleimnek nagy bánatot okoztál."

"ELCSITULT A SZÍV MELY ÉRTÜNK DOBOGOTT,
MEGPIHEN A KÉZ, MELY ÉRTÜNK DOLGOZOTT.
SZÁMUNKRA TE SOSEM LESZEL HALOTT,
ÖRÖKRE ÉLNI FOGSZ, MINT A CSILLAGOK."

A feliratok nagy része a vésés technikájával készült, a fejfákon át egészen a modern sírjelekig, de a kutatás idején a domború írás is gyakran megjelenik a gránit és terméskő sírjeleken. Ezek bronz, ill. króm betűk, amelyek a legdrágább kategóriába tartoznak.

37. kép: Domború írás a Szováti úti temetőben

³⁰⁴ Szegedi Albert szíves közlése

"Betű és írás fajtától függően 360 Ft-tól 2100 Ft-ig terjed egy betű ára. Ma már egy 70 betűs sírfelirat soknak számít."

A szövegek első szám első személyben íródnak, amikor a halott búcsúzik, vagy a családtagjaihoz szól, és első szám harmadik személyben a gyászolók fejezik ki bánatukat, érzéseiket. A kompozíció már csak az adatokra korlátozódó szöveg elrendezésében is megmutatkozik. A sírjeleken a különböző tartalmú szövegeket áldásformulák fogják közre. A kezdő és záró formulák funkciója hagyományos, nem cserélhető fel. A kezdők szinte kivétel nélkül rövidített alakban szerepelnek.³⁰⁵ Derecskén szinte kizárólag az "ABFRA" rövidítés használatos, de találunk példát az "ABFRAT" változatra is. Az újabb sírköveken ez a formula rendszerint elmarad, és gyakran a szöveg lezárását is másként oldják meg. Míg korábban a *"Béke porai(k)ra!; Béke lengjen poraik felett.; Nyugodjanak békében."* záró sort alkalmazták, addig a kutatás idején ezeken kívül gyakran találkozunk a *"Soha nem feledünk!; Találkozunk; Emléke szívünkben örökké él."* stb. változatokkal is. A feliratok a működő sírkövek kivételével minden esetben az adott anyagból készült sírjelekre közvetlenül kerülnek fel, míg az előzőnél egy vékony márvány lapra vésik az írást. Nyomtatott és folyó írást egyaránt alkalmaznak.

V. Babonák, hiedelmek

A kutatás idején a romák körében még rendkívül erősen élt jó néhány hiedelem, babona a temetéssel és a halottal kapcsolatban.³⁰⁶ A legnagyobb félelmük, hogy a halott lelke visszajön. Ennek elkerülése érdekében több óvintézkedést is tesznek. A megboldogult lelki nyugalmanak elérése érdekében az egyik legfontosabb, eszköz a virrasztás. Az asszonyok jó adag étellel és itallal készülnek, mivel a rokonság és az ismerősök a halottas háznál gyűlnek össze. Ezt kortól, nemtől függetlenül mindenkinek be kell tartani. Az elhalálozástól a temetésig tart a virrasztás, ami akár egy hét is lehet, ezért rendkívül kimerítő. Az elhunytat az aszszonyok öltöztetik fel. Annak érdekében viszont, hogy a halott lelke ne járjon vissza a cipőt nem szabad ráadni, de a koporsóba mellé kell helyezni, hogy ott legyen, ha "szüksége van rá". Ellenkező esetben a lelke visszajön. Az adatközlők elmondása szerint a nemrégiben elhunyt B.I.-né esetében ez be is következett. A családtagok úgy jártak el ahogy kellett, de mire kiérték a ravatalozóhoz a Temetkezési Vállalat munkatársai ráadták az elhunytat a cipőt. A családfő nem sokkal később látni is vélte az

³⁰⁵ Marjai-Bartha 1980: 274-275.

³⁰⁶ Lásd még Bartha 1985b

elhunyt göndör haját a tévé fényében, ami az egész családot rendkívül megrémítette.³⁰⁷ Egy másik adatközlő ennek a szokásnak egy kissé eltérő változatát mesélte el. Ebben az esetben a cipő ugyan rajta van az elhunytan, viszont nem szabad bekötni a fűzőjét. Ha mégis bekötik, nem szabad kibontani, mert az eredmény ugyan az lesz. Az adatközlő elmondása alapján ez utóbbi 2010 őszén be is következett. Az előző történethez hasonlóan a család a szokásoknak megfelelően járt el, de az elhunyt cipőfűzőjét bekötötték a Temetkezési Vállalat munkatársai. Ennek a "következménye" több családot, barátot is érintett. A "szemtanúk" szerint a temetést követően több éjszaka is visszatért az elhunyt, több ház ablakán bekopogott, és egy alkalommal, még egy kerékpárt is eltulajdonított, amit másnap reggel jóval messzebb találtak meg a tulajdonosai.³⁰⁸ Ennek az elhunytnak a testvére érzekelte leginkább a lélek jelenlétét.³⁰⁹ Félelmében egy öreg cigányasszonyhoz fordult tanácsért, aki azt javasolta neki, hogy menjen el Máriapócsra szenteltvízért. Az adatközlő így is tett és pár napig a szoba négy sarkát locsolta vele, majd vitt belőle a testvére sírjára. Miután megöntözte a sírhantot hangosan kérlelte: "Nyugodjál meg tesvír! Ne gyere többször! Bocsáss meg!" Az olyan esetekben, amikor várható, hogy a halott lelke haza látogat, néhány napon keresztül, amíg a veszély fennáll, éjszakánként a lehető leghangosabban hallgatják a rádiót, vagy a tévét, mert a halott fél a zajtól.³¹⁰ A következő megelőző lépést a koporsóba helyezett tárgyak jelentik. Mindez a lelki béke miatt kell, hogy a túlvilágon ne szenvedjen hiányt, és azért hogy ne jöjjön vissza, mert hiányzik neki valami. A felnőttek esetében a legfontosabb a pénz, amivel betakarják a halott testét, majd erre kerül a lepel, ezen kívül dohány, ital, valamint modern korunk elmaradhatatlan kelléke, a mobil telefon, természetesen feltöltve. Ezen kívül gyakran kerül olyan tárgy is a koporsóba, amit nagyon szeretet, vagy amivel gyakran foglalkozott.³¹¹ Gyermekek esetében a koporsóba a kedvenc játékuk, sütemény és pénz kerül. A kislányokat a lehető legjobban, felékszerezik. Csatot tesznek a hajukba, kar-

³⁰⁷ N.D. szíves közlése

Az adatközlő édesapja látta meg az elhunyt haját, és ijedtében utasította a gyerekeit, hogy ne nézzenek oda, takarják el a szemüket.

³⁰⁸ N.T. szíves közlése

Ezt az esetet többen is tanúsították.

³⁰⁹ M.CS. szíves közlése

Többször hideg fuvallatot érzett, és éjszakánként mintha fojtogatta volna valaki.

³¹⁰ N.D. szíves közlése

³¹¹ Kis méretű televízió, bicska, stb.

kötőkkel, nyakláncokkal díszítik, amiket szomszédok, ismerősök, családtagok adományoznak, gyűjtenek.³¹²

Az elhunyt tiszteletére az asszonyok temetés alatt és végig hangozanak siránkoznak és a szinte már menetrend szerűen és kötelező módon a közeli rokonok és barátok közül néhányan elszédülnek, elájulnak. E miatt már jó előre megbeszélik, hogy melyik asszonyhoz, és férfihoz melyik gyermek tartozik, aki ájulás esetén vizet ad neki. Ezt a kiválasztott gyerekek kitüntető szerepnek tartják.³¹³ Ez a fajta viselkedés és lelki állapot hozzá tartozik a halott megfelelő búcsúztatásához.

Az elhantolást követően a sírt ápoló hozzátartozó gyakran visz különböző dolgokat az elhunynak, amit életében is szeretett. Leggyakrabban dohányt ásnak el, leginkább úgy, hogy előre meggyújtják, és italt öntenek a sírhantra. Ezt a jelesebb napokon mindig megteszik, életük végéig.

Összegzés

Dolgozatomban a derecskei református temetkezést mutattam be, több részterületre kiterjedően. A korábban kitűzött céljaim mindegyikét sikerült bizonyos szinten teljesítenem annak ellenére, hogy a kutatás során több alkalommal olyan kisebb, nagyobb akadályba ütköztem, amelyen rajtam kívül álló okok miatt nem jutottam át. Ilyenkor, vagy új irányt jelöltem ki, vagy kénytelen voltam elvágni az adott fonalat. Ilyen jellegű problémákkal két területen találtam szembe magam. Az egyik a *"Bánya-temető"* "elburjánzása", ami miatt ezt gyakorlatilag teljesen ki kellett hagynom az egész anyagból. Az itteni növényzet elvadulása lehetetlenné tette a temető bejárását. Itt csak annyi információt gyűjthettem, amit a terület széléről láttam, vagy egyes elbeszélések feltártak előttem. Ez igen nagy szomorúsággal tölt el, mivel tudomásom szerint ebben a temetőben is található különleges sírjelek, és a mintakincset is bővíthettem volna az itteni anyaggal.³¹⁴ Ezért a fent említett okok miatt ennek a temetőnek a többihez hasonló részletes feltárása, még várat magára. A másik terület, a *"Babonák, hiedelmek"* című fejezet, amelyben az eredeti terveimtől eltérően kellett megoldanom a problémát. Ezzel kapcsolatban ugyanis, ahogy

³¹² L.B. szíves közlése

"Amikor J.M. jányát elütötte a kocsí, mink is vittünk neki nyakláncot, meg a többiek is."

³¹³ N.B. szíves közlése

³¹⁴ Állítólag ebben a temetőben az egyik sírjelen egy repülőgép motívum látható.

korábban is említettem a lakosság körében már nem élnek temetkezéssel kapcsolatos babonák, hiedelmek. Végül egy több évvel ezelőtti roma férfi temetésével kapcsolatos emlékeim irányítottak *Kisderecske* felé, aminek köszönhetően igen színes hiedelemvilágot sikerült feltárnom. Sikernek könyvelem el továbbá, hogy a temetkezésben bekövetkező változásokat a meglévő források alapján egészen a középkortól, napjainkig sikerült levezetni. Ezen kívül a szomorúfűz és foglalkozásra utaló minták összegyűjtését is eredményesnek tartom. Ez a témakör (is) tovább bővíthető, mivel a dolgozatban rajzok formájában csak a fejfa és az obeliszk típusú sírjelek mintái szerepelnek. Mivel a kutatásaim során feltártam, hogy a műkö sírkövek is "kihalófélben" vannak, ezek mintakincsét is érdemes lenne összegyűjteni.

A dolgozat a fent említett kiegészíthető területeken kívül még rengeteg irányba bővíthető. További irodalmak feldolgozásával új a dolgozathoz kapcsolódó témákat találhatunk, illetve a derecskei *Prezsbitériumi Jegyzőkönyvek*, rendeletek is tartogathatnak újabb ötletekre lehetőséget. A különböző fejfák és sírkövek részletes elkészítésének, a munka folyamatok dokumentálásának, vagy akár a koporsók változatosságának összegyűjtése is kutatható terület. Természetesen mindezekkel együtt sem tekinthetnénk a témát teljes egésznek, mivel szinte "ezer felé ágazik"

Irodalom

BALASSA Iván

1945 A magyar gyász színek kérdéséhez. *Ethnographia*: LVI. 69-70.

1973 A magyar temetők néprajzi kutatása. *Ethnographia*: LXXXIV. 225-242.

1989 *Magyar falvak temetői*. Budapest: Corvina Kiadó.

BARTHA Elek

1980 Sírfeliratok, temetői költészet Hajdú-Bihar megyében. (Marjai Mártonnal közösen) In Szöllősi Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Debrecen

1985a Az emberi élet fordulói Bárádon. In Balassa Iván (szerk.): *Báránd története és néprajza*. 437-453. Báránd

1985b *Halottkultusz és temetkezési szokások a Medvesalján*. Gömör néprajza, I. 149-162.

- 1990 A bölcsőtől a koporsóig. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Bakonszeg története és néprajza*. 377-404. Bakonszeg
- 1992a Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások Biharnagybajomban. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Biharnagybajom története és néprajza*. 539-568. Debrecen
- 1992b *Az emberi élet fordulóinak szokásai Mátészalkán*. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Mátészalka néprajza*. 247-276. Debrecen.
- 2007 Temetők, sírjelek, fejfák. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában*. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László tiszteletére. Acta Musei de János Arany. 549-552. Nagykőrös–Debrecen
- FARKASVÖLGYI Győző-Ifj. NAGY József-NAGY József
2007 *Helytörténeti olvasókönyv*. 249-264. Debrecen: Random Stúdió.
- GAZDAG István (szerk.)
1998 *Derecske története és néprajza*. Debrecen: Im-Press 2000 Bt.
- GERŐ István
2004 *Önéletrajzi visszaemlékezés, helytörténetekkel*. Püspökladány: Hektográf Nyomda.
- HOPPÁL Mihály
1980 *Népművészet és etnopszichológia. A magyar fejfák jelvilága*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- KÓS Károly dr
1972 *Népelet és néphagyomány*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- KUNT Ernő
1983 *Temetők népművészete*. Budapest: Corvina Kiadó.
2005 *Az utolsó átváltozás*. Budapest: Neumann Kht.
- NOVÁK László Ferenc
2005 *Fejfa monográfia*. PMMI Arany János Múzeum.
- OSVÁTH Pál
1996 *Bihar Vármegye Sárreti Járás leírása*. Debrecen: Ethnica.
- PÓCS Éva
1979 *Magyar Néprajzi Lexikon II. kötet*. 97-107. Budapest: Akadémia Kiadó.
- SELÉNDY Szabolcs (szerk.)

- 1972 *Temetőkert*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.
- SZENDREY István-NYAKAS Miklós
1980 *Derecske története*. Debrecen: Alföldi Nyomda.
- SZÖLLÖSI Gyula (szerk.)
1980 *Hajdú-Bihar temetőművészete*. 81-179. Debrecen.
- SZÖLLÖSI Imréné-RÉKASI Attila
2007 *Derecske története képekben. Fénnyel írt történelem*. 42, 241-242. Debrecen: Center-Print Nyomda.
- T. BERECHZKI Ibolya-SÁRI Zsolt
2005 *A népi építészet, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19-20. században*. 103-111. Veszprém: Prospektus Nyomda.
- UJVÁRY Zoltán (szerk.)
2007 *Az Alföld vonzásában*. 455-552. Nagykőrös-Debrecen. Kapitális Kft.
- ZENTAI Tünde
1972 Nádudvari sírjelek. *Ethnographia*: LXXXIII. 305-309.
- ZOLTAI Lajos
1928 *A kálvinizmus és a művészet Debrecenben. A debreceni temetők művészete*. Debrecen.

**A HAJDÚK FELKELÉSE
ÉS A LETELEPÍTŐ BOCSKAI***

A Bocskai kori hajdúság származási és társadalmi összetételéről tudjuk, hogy azok jórészt a Partium területéről származtak, és sokan közülük a feudális „libertas” valamilyen szintjén állottak.¹ Ezt támasztják alá a névanyag vizsgálatok, a nemességvizsgálatok, pontosabban az armálisok kihirdetési helyei.²

Kiemelt térség a Tiszántúl volt, ahonnan már a mohácsi vész után, rendszeresen és nagy számban lehetett fegyvereseket toborozni. A török hódítás az 1551/52-es várháborúk alatt, majd Gyula elestét követően bolygatta meg e területek népességét, ahol történelmünk sajátosságaiból szép számmal maradtak kismanesi tömegek, egész falvak, vidékek. Ilyen volt Biharban pl. Nagykörösér vidéke. Érdekessége e kismanesi területeknek, hogy a falucsoportok északon a szatmári, délen pedig a békési kismanességgel érintkeztek. Egy újabb adat fényében tudjuk, hogy a szoboszlói hajdúk egy része, Harang nevű, ma már elpusztult, s Füzesgyarmat határába beolvadt békési kismanesi faluból származott.³

Megfontolandó ezért, hogy ennek fényében is értékeljük azt a szerepet, amelyet a későbbi Partium, s különösen Bihar, Dózsa parasztfelkelésében játszott, amely közismerten összefüggésbe hozható a hajdúsággal. Magyarázatunk nem írja felül a hajdúság keletkezéséről korábban vallottakat, de új szempontot vesz figyelembe.

Az itt élő katonanépességet Báthory István szervezte meg, majd a 15 éves háború császári hadvezérei, elsősorban Basta. Bocskai Istvánnak, mint váradi kapitánynak részint tisztségéből, részint birtokaiból adódóan kézzelfogható kapcsolatai voltak a hajdúkkal.⁴

*A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztálya által 2006. febr. 21-én rendezett Bocskai – emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata. Újabban előadva: Bihardiőszegen, 2014 okt. 19-én a ref. templomban.

1 JAKÓ 1940. ; Nyakas 2005: 70 -79.

2 NYAKAS 2004: 108-114.

3 NYAKAS 2013a: 35 -44.

4 Újabban 3 hajdúvezér bihari kapcsolataira derült fény; Barmos István, Csukath Péter, Borbély György. Barmos nemességet és birtokot kapott Báthory István lengyel királytól Grodnóban bihari birtokra. Vö. NYAKAS 2010a.

Amikor Báthory Zsigmond Báthory András bíborosnak játszotta át a fejedelmi széket, az akkor királyhű Bocskai 1599 végén a Partiumban gyűjtött, tüzéséggel megerősített hajdúhadakkal, megindult ellene. Igazi célját nem tudjuk, tény, hogy Mihály vajda győzelmének hírére Kolozsvárról visszafordult. Az eset itt annyiban érdekes, hogy Bocskai már ekkor képes volt komoly hajdúsereget mozgósítani.⁵

Nem részletezve életének változatos fordulatait, kiemeljünk, hogy amikor a lécfalvi gyűlés Bocskait minden erdélyi birtokától megfosztotta, sőt az országból is kitiltotta, Biharban *birtokaiban és három várában tulajdonban maradt*.

A magyarázat a Partium akkori közjogi helyzetében rejlett. Várad 1598. évi török ostromakor a védelemben Erdélynek már nem volt szerepe, ugyanis az kivonta magát Báthory Zsigmond hatósága alól. A szakadás a Várad körül elterülő magyarországi részekre is kiterjedt, s a pozsonyi országgyűlés 1599-ben a fentieket ténylegesen a magyar korona joghatósága alá tartozónak tekintette. Értelemszerűen itt nem élhettek tehát a lécfalvi gyűlés határozatai sem.⁶

Bocskai erdélyi és partiumi birtoktesteinek vizsgálata azt bizonyította, számára *igazán bihari birtokai voltak fontosak*. Bocskainak itt egy összefüggő, a megye stratégiai területeit lefedő birtokteste volt, amelyet három vár is erősített. Mindhárom vár saját szerzemény, mindháromhoz komoly uradalom tartozott, s olyan népesség, amelyre lehetett támaszkodni. Súlyomkő vára körül a 16. század derekán egy sajátos katonai vidék szerveződött, amely bizonyos hadászati szerepkört töltött be. A Báródságról van szó! A vár 1604-ben a felkelés szervezésének helyszíne. Szentjobb vára az Érmellék fontos erőssége, s 1598-ban a törökök falai alatt kudarcot vallottak, ellentétben Nagykerekivel, amelyet parancsnoka sorsára hagyott. Lényeges kiemelnünk, hogy Bocskai Zsigmondtól bihari birtokaira liber báróságot szerzett.⁷

Több adatból is úgy látjuk, hogy e birtoktest jelentősége azáltal is vált fontossá, hogy azok révén Bocskai kapcsolatai a hajdúkkal jelentősen erősödhetek. Magának az első átállt hajdúkapitánynak, Egri Istvánnak Nagykerekiben volt a lakása, s Gyulaffy Lestár egyenesen 800 hajdút említ, „*kik ott Kerekiben az városban házosultak volt meg, és ott lakta-*

⁵ A kérdés feldolgozva: NYAKAS 2013b

⁶ LUKINICH I. 1918.

⁷ NYAKAS 2005.

nak, házok és mindenek ott lévén”. A számon nem vitatkozva, a hajdúság Kerekiben való léte bizonyított.

Mindezek ismeretében azt mondhatjuk, hogy történetírásunk talán túlzott jelentőséget tulajdonít annak, hogy amikor Bocskai 1604 nyarán az udvartól visszakapva erdélyi birtokait, önmagában ezért hajlandó lett volna formálódó céljairól letenni. Alapvetően másról volt szó!

Bocskai 1604 elején ugyanis megváltozott politikai nézetekkel tért haza, s ekkorra a magyarországi belpolitikai helyzet is úgy alakult, hogy a nyílt, fegyveres ellenállás aligha volt elkerülhető. Bocskai, akkor, amikor Báthory Zsigmond és Székely Mózes után harmadjára is rászánta magát a Habsburg-ellenes katonai fellépésre, tudta mit cselekszik. Bizonyosan mondhatjuk, komoly esélyek nélkül ezt aligha vállalta volna, s ezt bihari birtokai valamint a hajdúsággal való kapcsolata jelentették.

A hajdúság ekkorra már erőteljesen rétegzett, s egyes vezetői középnemesi származásúak. Az újra sokasodó, a hajdúság megrendszabályozását előíró országgyűlési végzések ellenére bizonyos, hogy a magyar társadalommal való kapcsolatuk sokkalta szilárdabb volt, mint az európai „céhes” zsoldosságé, e helyen lévén lakhelyük, családjuk, rokonságuk.

Egri István hajdúi is azért tanyázhattak az elpusztult Kölesér romjai közt, mert oda, vagy a környékre valók voltak, mint ahogyan Hadházzól származott az a Mérges Márton, akit Bocskai Kassán, 1606 szeptemberében nemesített meg, s akit Hadházon 1600-ban és 1602-ben még a dézsmajegyzekekben írtak össze.⁸

Több olyan nemesítésről tudunk, amelyet Bocskaitól olyan helyen lakó vitéz kapott, amelyet a későbbi erdélyi törvények Bocskai által telepített hajdúhelynek mondanak. Tévesen, de e tévedésnek magyarázata lehet az, hogy már a szabadságharc előtt lakhattak ott hajdúk! Ha az első között átálló, s az álmossd-diószegi csata kimenetelét eldöntő nagyszabású hajdúles résztvevőit nézzük, úgy azt mondhatjuk, hogy Dampierre hajdúira ez ugyanúgy áll. Az 1604. október 14-én kelt hitlevelet, amely a hajdúság átállását biztosította, öt hajdúkapitány írta alá s neveik alapján származási helyük egyértelműen a Partium.⁹

Egészen frissen, mostanában előkerült egy másik hitlevél, amelyet Bocskai állított ki a hajdúknak, s amelyből kiderült, okt. 13-án Zsáka

⁸ NYAKAS 2005. 52.

⁹ Említhetjük *Sárándi Kis Márton, Herpáli Deső Benedek*, vekerdi *Olasz Péter* nemesítéseit, vagy *Gyarmati Istvánét*, akit az oklevél egyenesen a gáborjáni hajdúk hadnagyának nevez.

várában két hajdúkapitány, *Seölősy (Szölősi) Mihály és Fekete János, négy hajdúkapitány megbízásából, Lippay Balázs uram, Dengeleghy Mihály uram, Ibrány Ferencz uram és Szénássy Mattias uram* követeként megkereste Bocskait és szövetséget ajánlott a „Magiar Nemzetnek szeretetükér is”, s a vallási sérelmek miatt is Bocskainak. Kikötvén, hogy a török közé Bocskai a hajdúkkal nem megy, sőt, igyekszik a törökkel békét kötni. Erre feltételrendszerre Bocskai esküt tett: „Atia Fiu és Szent Lélek, tellyes Zent Háromság egy bizony Isten” úgy segítse.¹⁰ A hitlevélből egyértelműen kiderül, hogy Bocskainak igaza volt, amikor az állította, hogy a hajdúk keresték meg őt, s nem fordítva. Ezt az állítást szinte valamennyi modernkori történész politikai „furfangnak” minősítette, kétségbe vonta azt, s az ellenkezőjét állította. Egyébként a fent név szerint említett hajdúkapitányok ugyanazok, akik egy nappal később Bocskainak hasonló hitlevelet adtak. Mindez annyit jelent, hogy a felkelés kezdeteit, s a hajdúk és Bocskai kapcsolatait át kell értékelnünk.

Az e csatában résztvevőket Gyulaffy Lestár 2000 főre tette, a csata után átálltakat pedig 7800-ra, amely el is fogadható. Biharban továbbra is maradtak fegyveres hajdúk, márcsak Várad zárolása miatt is. A váradi főbíró Kerekiből kér oltalomlevelet Bocskaitól, mondván „igen fosztnak dúlnak bennönket, kiváltképpen az pápista religiön levő attyánkfiait...”

Választ kell adnunk arra a kérdésre is, hogy a hajdúk milyen feltételek mellett fogtak fegyvert! Nem hihető, hogy Bocskai már ekkor föl-det, letelepítést ígért nekik. Jól tudhatta, hogy akik belenőttek a hajdúságba, s akik magukról írták, hogy gyermekségük óta „karddal keresték a kenyerüket”, ez nem lett volna egyértelmű. Értékeit mozgósítva „ajándékokat” küldött a hajdúk magatartását meghatározó kapitányoknak, és zsoldot, „sákmánt” ígérhetett a közkatonáknak. Megbízottai hivatkoztak a hajdúk protestáns voltára, állítván, hogy Belgiojoso amiatt üldözi urukat, mert az nem akar katolikussá lenni. Azt híresztelte, hogy a császár mindenkit katolikus hitre térít, és aki ellenkezik, azt kiirtja – panaszolja elképedve Belgiojoso.

A helyzet tehát ténylegesen az lehetett, hogy a sokat próbált hajdúvezérek az azonnali és kézzelfogható „zsákmány” reményében állottak Bocskai mellé, állandó zsold ígéretével, s a ténylegesen megvalósuló jutalmazás, a megnevelés és letelepítés ekkor bizonyosan nem került

¹⁰ SA Prešov Štátny Archiv-Pobočka Prešov. Fond Drugeth Humenné. 1604. okt. 13. Eredeti. Az irat fényképmásolatát Papp Sándornak köszönhetem. Sokat mondó, hogy az irat a Homonnai levéltárból került elő.

szóba. Kikötötték viszont, „ne tartozzanak űk az türökkal együtt hadakozni”.

Ugyanakkor komolyan hibáznánk, ha az 1604 október 14-én aláírt hitlevélnek nem tulajdonítanánk kellő fontosságot. Ez ugyanis nemcsak egy végső szükségbe jutott nagyúr és a zsoldba fogadható katonák szerződése, hanem komoly nemzeti és vallási kitételei vannak. Ez utóbbiak Bocskai kívánságai lehettek, érthetően, hiszen fegyveres szembefordulását a császári hatalommal a nemzet és Európa előtt a későbbiekben ezzel indokolta. A hajdúk ezt elfogadták, s meggyőződésünk szerint *magukévá is tették*.

Bihar ekkor gyakorlatilag tisztán református, s elegendő itt a Nagykerekiben (is) lelkész Alvinczy Péterre utalnunk, aki hatással volt a hajdúmozgalomra, s aki innen ment Kassára magyar elsőpapnak. A nemzeti és vallási sérelmek a hajdúkra gyakorta és sokak által mondott ellenkező állítások ellenére komoly súllyal estek latba. Vegyük figyelembe, hogy letelepítésük után egy évtizeden belül, egyházat, iskolát tartanak fenn. Kutatásaink során került elő egy olyan nemeslevél, amelyet Bocskaitól egy, a „*diószegi*” *csatában* részt vett hajdúvitéz kapott, név szerint Bogáthy vagy Zabó János. Érdeme a „hit helyreállításáért” (*pro restorationem religioni*) folytatott harc, jelesen a diószegi csatamezőn. A hit helyreállítása itt a *református vallást ért sérelmek* orvoslását jelenti. Címerképe, a vitézi jobb kar egy vallon zsoldos fejét tartja, rendhagyó, mert nemesi címereinkben általában török fejek díszelnek, mint ahogyan török fej ékesíti a Korponán Bocskaitól nemesített bihari Barmos János címerét.¹¹

Ahogyan a császárhű nagyúrból felkelővezér lett, úgy a felkelővezér hamarosan szabadságharcos fejedelem. Valamely mozgalom ugyanis, ha eléri az államélet legfőbb csúcsait, ha vezetőit a nemzet legfőbb szervei legitimálják, úgy az immár nem a rész, hanem az egész érdekében léphet fel. Bocskai mozgalma esetében ez legkésőbb 1605 ápr. 20-án következett be, amikor a magyar rendek, az erdélyiek után fejedelemmé választották.

¹¹ Bocskai István - Kassa, 1606.07.18 - nemesség és címer adományozása. MOL F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára - Libri regii - 5. kötet - 26b - 27. o. Mellesleg az első olyan közhajdú azok közül, akik részt vett az álmosd-diószegi csatában, s a nevét, s valamelyest tevékenységét is ismerjük. A gyulafehérvári liber regius CD-rom kiadása nevét tévesen Bogaczi-nak írja.

A szabadságharc egész katonai, politikai helyzetét végigkísérte a hajdúság kérdésének rendezetlensége. A nemesség tele van panasszal dúlásuk, fosztogatásuk miatt, s maga Bocskai is keserűen sorolja kilengéseiket, amely jórészt fizetlenségükkel magyarázható. Ugyanakkor világosan látja, hogy a szabadságharc ügyének kedvező alakulása elsősorban a hajdúvitézek érdeme. Illésházyhoz írva ezt így fogalmazza meg: „*ha lehetne az egész hajdúságot csak az magunk kebelében vagy markunkban szorítanunk, hogy senkinek terhére ne volnának..*”.¹² Majd így folytatja: „*ha oly jó szél találkozott volna ..., az ki hírünk nélkül az német császár erejét kifűtta volna Magyarországból, talám úgy kár nélkül helyére tudtuk volna hűtünknek és nemzetségünknek szabadságát állatni, de ... hadal kellett azokat innen kiverünk...*”.

A hajdúkérdés rendezésére az első kísérlet még a szerencsi gyűlés alatt történt. Bocskai fejedelemsé válassztásának napján a magyar országgyűlés ugyanis érdekes ígéreteket tesz. Károlyi Árpád az iratot már csak pótlásként, s nem a szerencsi gyűlés iratai közt tudta közölni, s talán ez is az oka, hogy történetírásunk e sok szempontból kulcsfontosságú dokumentummal méltatlanul keveset foglalkozott.¹³ Ez a magyarázata annak, hogy tanulmányunk végén e kulcsfontosságú iratot teljes egészében közöljük.

E szerint a Rhédey Ferenc alatt szolgáló vitézek legyenek hűségek Bocskaihoz, s térjenek istenes életre. Mindezt a rendek megígérték, hogy „*ha az Úristen megcsendesít földünkben bennönket s eltávozik rólunk az ellenség, ez az ország lesz az ti anyátok, ebből leszen életetek, táplálástok és ruházatotok.*” A rendi gondolkodás szerint ez az ígélet csak valamilyen kiváltságolt, terhektől mentesített birtokot takarhat, s nyilván nem jobbágytelket. A másik ígélet szerint, ha a „*vitéz hadnagyok*” az alattuk valókat is a haza javára szoktatják, tanítják, akkor a rendek azokat „*a mi véreinknek, tagainknak, barátunknak*” fogják „*nagy böcsölettel tartani*”.

Ez a képletes beszéd a korabeli magyar nyelvben azt jelenti, hogy a nemesi nemzet befogadja a hajdúvitézeket. Ezt a szófordulatot használta Bocskai a dunántúli nemességhez írt levelében („én is igaz magyar vagyok, kegyelmetek atyjafia és vére, tagja”), s ezt használta végrendele-

¹² NAGY 2000.; NYAKAS 2005.

¹³ MOE XI. 874 – 877. Bp. 1899.

tében, amikor a magyarországiakat arra inti, hogy az erdélyieket „tartsák ő atyjokfiainak és ő véreknek, tagoknak”. E képi beszéd és a Szent Korona tan közötti összefüggés nyilvánvaló.

Történetírásunk úgy tudja, hogy a hajdúkiváltságolásnak országgyűlési tárgyalása nem volt sem Korponán, sem Kassán. Nos, a szerencsi gyűlés fenti határozatát tulajdonképpen országgyűlési felhatalmazásnak is tekinthetjük, s ha már itt tartunk, maga a korponai kiváltságlevél mondja, hogy az „Magyarország hongyülésére ... összegyűlt országos karoknak és rendeknek közmegegyezésökkal és helybenhagyásukkal” történt. Bocskai pedig Illésháznak írt levelében maga írja, hogy „az mi jószág penig Tokajhoz volt, azt az *országnak közönséges tetszéséből* az hajdúságnak kellett adnunk az korponai gyűlésön...”.

Azt kell tehát mondanunk, hogy a hajdúkiváltságolás tárgyalása valamilyen formában mind Korponán, mind Kassán megtörtént, mindazonáltal tény, hogy az országgyűlési emlékek vonatkozó kötetei ennek anyagát nem tartalmazzák.

A történeti irodalomban a korponai kiváltságlevél általában azzal az értékelő kitételrel szerepel, hogy az megteremtette a hajdúszabadságot, lerakta a mai hajdúvárosok alapjait, s e kiváltságolással Bocskai a hajdúság katonailag legértékesebb részét jutalmazta, beemelve őket a nemzet természetes szövetébe. Amely nagyjából helytálló is.

Sajnálatos ugyanakkor, hogy e sorsdöntő kiváltságlevél keletkezési körülményeit részletesebben senki sem vizsgálta, s egy kísérletől eltekintve nem történt próbálkozás a benne szereplő kapitányok tevékenységének elemzésére sem. Ráadásul újabb kori történészeink a múlt század elején megjelent magyar fordításra támaszkodtak, ahonnan pedig az egyik, híres kapitány neve – *Csatáry Jánosé* – kimaradt, így az ott szereplők száma 12-re csökkent.

Nincs magyarázat arra, hogy Bocskai Kassán 1606 márciusában miért adott Egry Istvánnak Kölesérre külön, s szeptemberben Fekete Péternek Szoboszlóra szintén külön kiváltságlevelet. Komolyan ugyanis nem gondolhatjuk, hogy az alattuk szolgálók katonailag kevesebbet teljesítettek, mint a Korponán említetteké.

Magyarázatra szorul azon kitétel, hogy a korponai gyűlés november 10-én kezdődött volna. A dátum egészen biztosan nem áll! Magam úgy látom, ez arra vonatkozhat, amikor az egyes hajdúkapitányoknak a helyszín, Korpona biztosítását elrendelték. Annak zavartalanságát ugyan-

is a Korpona körül és a távolabbi falvakban elhelyezett hajdúhadak garantálták.

Korponán a bécsi békét előkészítő tárgyalások november 24-től december 3-áig folytak, s amikor híre ment, hogy az előzetes feltételekről megállapodás született, s a hajdúkérdésre megoldás nem történt, gyakorlatilag zendülés tört ki. *A hajdúság, mint igazi katonaelem, a békekötésben ugyanis ellenérdekelt volt.*

A fejedelem, egész tekintélyét latba vetve öt álló napig alkudozott a december 8-dikán, Korponára bejött hajdúkapitányokkal. Csak öt nap után, sok ajándékkal és tetemes készpénzzel tudták őket rábírni, hogy a kiegyezés gondolatába belenyugodjanak.¹⁴ Az intézkedések között a legmaradandóbb a hajdúság Magna Chartája, a híres szabadalomlevél.

Az oklevél bő terjedelemben, nagy gonddal lett kiállítva, amely azt bizonyítja, hogy Bocskai annak kiállítására számíthatott, azt előkészítette, s csak a kiadás konkrét körülményeiben történhettek zavarok. Az oklevél 9254 hajdúvitéz tényleges nemesítését tartalmazza, nekik adva a „Szabolcs vármegyében létező és ezelőtt a mi tokaji várunkhoz tartozott Kálló egész városunkat, hasonlóul Nánás, Dorog és Varjas pusztabirtokainkat és Hadház, Vámospércs, Sima és Vid nevezetű birtokbeli részjőszágainkat.

Bocskai szemmel láthatóan a szerencsi gyűlésen megfogalmazott formulát alkalmazta, amely minden bizonnyal az ő sugalmazására született. A hajdúkérdés letelepítéssel való rendezését mások is felvetették, sőt Lengyelországban Báthory István alatt híre járta, hogy a „király magyarokkal akarja Livóniát benépesíteni.”¹⁵

Bocskai a hajdútelepítéssel mégis sajátosan újat és maradandót alkotott, amelynek érdemén az sem változtat, hogy kényszerhelyzetben cselekedett, zsoldfizetésre nem lévén pénze. Szemmel láthatóan figyelembe vette a székely szabadságot, s bizonyos helyi, bihari előzményeket, amelyek a más jellegű kismarjai kiváltságolásnál is megmutatkoztak.

A birtokok a tokaji vár uradalmához tartoztak, Kálló kivételével, amely a legtöbb gondot okozza, s végül Böszörmény lett helyette hajdúváros. Rejtélyes továbbá azért is, mert a bécsi béke Kállót visszaadta a Kállayaknak. Fontos kiemelnünk, hogy az adományozott birtokok tulajdonképpen hódolt helyek, s Bocskai célja szemlátomást az volt, hogy a magyar végvári rendszer Kálló és Tokaj közti hiányzó részét a hajdútele-

¹⁴ KÁROLYI 1890: 665.

¹⁵ NYAKAS 2005b: 7 – 13.

pítéssel pótolja, mint ahogyan a hajdúvárosok a felső-magyarországi rendek 1608-as részgyűlése értelmében a kassai főkapitány alá is tartoztak. A tömeges nemesítés formálisan teljes jogúnak mondható, s a pontosan megadott szám azt sugallja, hogy valamilyen névsornak lennie kellett, amely nem maradt ránk, de több adatunk is bizonyítja létezését.¹⁶

A kiváltságlevél kiállításának viharos körülményeit látva azt kell mondanunk, a közvetlen nyomást kifejtteni képes kapitányok kerülhettek be az oklevélbe, s ez magyarázhatja a későbbi, újabb adománylevelek létrejöttét. Szót érdemelnek az egyéni korponai nemesítések, s közülük a korábban tévesen Kassán kiváltságoltnak mondott gáborjáni Gyarmathy Istváné, amelyet „mint bizonyos katonáink hadnagya kapott”. Gáborján hamarosan hajdútelep, s lakói közt ott van a nevezett is. Egy bihari kisebb hajdútiszt nemesítéséről van tehát szó, s valószínűen a bihari telepítések kezdetéről.

1606 szeptemberének Kassája kísértetiesen hasonlít Korponára. A hagyomány a külön kiváltságolást fegyvernemi különbséggel magyarázza, de ennek sem az oklevélben, sem a korabeli forrásanyagban nincs nyoma. Így azt mondhatjuk, hogy a korponai kiváltságolásból valamilyen ok miatt kimaradt Fekete Péter hajdúi ekkor tudták érdekeiket érvényesíteni. A szoboszlói telepítésről ugyanaz mondható el, mint a korponairól, a nemesítés jórészt a Kunságra utaló neveket viselő hadnagyok alatt a tokaji uradalom területére és hódoltsági részre szólt. Megjegyezzük, hogy Bocskai a hajdú adományok zavartalansága érdekében Illésháznál visszatérően szorgalmazta Tokaj vára és uradalma bekerülését a bécsi békébe.¹⁷

Más magyarázatot adhatunk a köleséri kiváltságolásra, amelyet Egri István és Jothe Gergely nagykereki sikeres védelméért kapott, s Szalontára történő áttelepülésük már más történet. Fény derült arra, hogy 1594-ben Kölesér Szillal, Barmóval és Kézával katonai érdekeltségű, bizonyos adózási kedvezményben részesített terület. A fentiek a köleséri kisnemesi falvakhoz tartoztak, s később valamennyi pusztabirtokként a szalontai határba olvadt be.¹⁸ Bocskai ebben az esetben helyi előzményekre és érdekeltsegekre volt tekintettel.

Idő hiányában csak utalhatok arra, hogy Bocskai a bécsi béke aláírásáig a hajdúk leszállítását juttatott birtokaikra ellenezte, de a letelepítés

¹⁶ Ezzel kapcsolatban NYAKAS 2006.

¹⁷ V.ö. SZILÁGYI 1878

¹⁸ NYAKAS 2005a: 72.

még Bocskai életében megkezdődött, s itt nem részletezhető hosszas folyamat eredményeként és sok bonyodalommal a második hajdúfelkelés után, 1609-ben zárult, bár a kiváltságolásból kimaradtak sorsának rendezése újabb telepítési hullámot vált majd ki.

Itt kell említést tennünk Diószeg hajdú kapcsolatáról. Bocskai apjának, Bocskai Györgynek, apjának, Ferdinánd hívének 1552-ben Biharban birtoka volt Kismarja (teljes) mellett részbirtoka volt Kerekegyháza Diószeg mellett,

Szintén hasonló vonatkozás, hogy I. Rákóczy György Győri Jakabot, a szalontai csatában kitűnt hajdúvitézt, 1637-ben gazdagon megjutalmazta. Fogaras várában, 1637. febr. negyedikén Diószegen a fejedelem jóvoltából szőlőbirtokhoz jutott.

Adatunk van azonban arra, hogy amikor a felső-magyarországi rendek 1608 januárjában a hajdúcsapatok részére téli szálláshelyet jelöltek ki, a hajdúk számára kijelölt helyek közt Diószeg is szerepelt. Nagy András hajdúgenerális ezer katonáját ekkor ugyanis a következő helyekre rendelték el beszállásolni; Debrecen, Nádudvar, Böszörmény (Bezermen), Hadház, Léta, Diószeg, Tarcsa (-Ér), Kenéz (Ér-), Zelind (Ér-), Körtvélyes (Ér-), Piskolt, Vasad, Lugos (Nyír-), Acsád (Nyír-), Ábrány, (Nyír-), Fülöp, Hencida, Szentpéterszeg és Kisdút. A fenti települések tehát Szabolcs és Bihar megye területén voltak, ez utóbbi megyénél jó részt az Érmelléken. E beszállásolás egyben több településnél tartós hajdú jelenlétet is feltételez, részben korábban, részben későbbben.¹⁹

Noha Diószegre történő hajdútelepítést oklevéllel nem tudunk hitelesíteni, egy diószegi hajdúközösség léte mégis igazolható. Szabolcs vármegye 1613-ban kelt, s Kércsy András alispánnak adott követi utasítása a következőket tartalmazta: *„Immár ez egynéhány esztendőkből az hajduság miá minemű nagy hirtelen való veszedelmek lettenek országunkban, ez okon, hogy egymáshoz közel-közel való városokban, úgymint Beszerményben, Hatházán, Polgáriban, Nánáson, Szoboszlón, Kabán, Szent-Margitán, Ujfaluban, Diószegen, Nagy-Létán, Álmosdon, Bagamérban, Vámos-Pércsen, Kis-Marjánn és egyéb helyeken, kiben ezeken, kiben kiben hét százan, kiben négy százan laknak”*. Joggal tete-

¹⁹ Részletesen elemezte DÁVID 1975. – A névsorra Ráczy István hívta fel a figyelmet, részletesen elemezte. Magam a bécsi levéltárban lévő eredeti után teszem közé, amelyet Papp Sándornak köszönhetek. Hitelesen közölve: NYAKAS 2010b.

lezhethük fel, hogy Diószegen tartósan élt egy fegyverforgató s a nemzeti célok érdekében mozgósítható katonaréteg.²⁰

Mindenféleképpen tanulság ugyanis, hogy az első nyílt, kuruc szervezkedés Diószegen robbant ki, amelynek ura 1697-től kezdve gróf Gronsfeld császári generális volt, aki magának kastélyt épített, elvette a református lelkész házáat, földeket, szőlőket foglalt egy olyan településen, amely az 1692-es összeírás szerint Debrecen után Bihar megye legnépesebb helye volt, tisztán magyar és református. Mintegy harminc nemesnek mondott ember is lakott itt, s a mozgalom vezetői, Bóné András és Gödény Pál is nemesemberek voltak. Bóné András 1655 körül született, Thököly alatt Vay Ádám ezredében lovas főhadnagy, az 1692-es összeírás szerint Diószegen 30 kapás szőlője van, s Rákóczi mozgalmához az elsők között csatlakozott. A diószegi felkelés után hamarosan lovas és gyalogos főkapitány. 1707 szeptemberében halt meg a Várad alatti táborban.²¹

A Bocskai István vezette mozgalom mélyebb nyomokat hagyott a magyar történelem menetében, mint azt az érdeklődő nagyközönség ma gondolná. Elég legyen itt utalnunk a Bocskai politikai végrendeletében megfogalmazott, Magyarország és Erdély kapcsolatát illető állambölcseleti elvekre, a szabadságharc folyományaként a rendi alkotmányt újrászervező 1608-as országgyűlés építményére, s arra, hogy a Hajdúság és Bihar népében, Székelyföldön, különösképpen a Nyárad mentén máig eleven Bocskai-kultusz él. Ez azért érdemel különös figyelmet, mert egyfolytában továbbélő hagyományról van szó, amelyet a hajdúvárosi portákon akkor sem felejtettek el, amikor Bocskai nevét nem volt tanácsos emlegetni.

²⁰ KOMÁROMY 1898: 20 – 21.

²¹ NYAKAS 2010.b. 73 – 77.

FÜGGELÉK

A szerencsi gyűlés rendei a Rédely Ferenc alatt szolgáló hajdúságot kitartó hűségre s fegyelemre intik, s számára jutalmat helyezvén kilátásba.

Szerencs, 1605. április 20.
MOE XI. 874 – 877.. 1899. *Pótlék.*

Generosi. egregii ac strenui domini amici nobis honorandi. Salutem et
servitii nostri commendationem.

Mi minnyájan az mi kegyelmes urunknak, az fölséges Bocskay István urunknak az egész Bars és Liphó, Zólyom vármegyéken innen lakó minden vármegyékben való hívei, urak, nemes rendek és városi népek, midőn az mi kegyelmes urunknak szép levelei által való hivataljára ez mai rendelt napra közönséges gyűlésünkben ide gyűltünk volna Szerencsre az Istennek szent lelkének vezérléséből sok hasznos okokra nézve, az német nemzetségnek ellenünk való gonosz szándékozásában s minnyájunknak veszedelme szomjuhozásában egy szívvel lílekkal az megnevezett kegyelmes urunkot választottunk ez mai napon fejedelmünk, hogy minden mi szerencsénkben ő fölsége lenne gondviselőnk. Az mely mi kegyelmes urunkhoz ő fölségéhez miérthogy kegyelmetek még ez mi mostani végezésönknek előtte engedelmissen hívsége alá adta magát és hazátoknak szabadulásáért fegyvert vontatok vitézöl ő fölsége s minnyájunk mellett az német ellenség ellen, azt mi mind egész országtól kedves néven vettök t.i kegyelmetektől s köszönjök is ebben való jó igyekezetit ti kegyelmeteknek, fejenként gondot viselvén arra, hogy kegyelmetekhez háládatlanoknak ne találtassunk, ha az Isten előviszen szerencsénkben és állapotunkban veletek bennönket.

Ez azért immár most az mi akaratum és kegyelmektől való kívánságnak vitézlő hadnagyok s hadnagyukhoz hallgató vitézek, hogy ezt az mi kegyelmes urunkat ő fölségét velőnk egyetemben böcsüljétek, az ő elkezdett szerencsáját minden erőttökkel neveljétek, fegyverekkel minket, ti nemzetségteket s eddig talált jó híreket neveteket őrizzétek. Másodszor, az ki az igaz vitézséghez kívántatik, forgolódjatok úgy s kövesetek oly életet, a mely életetek se az Istent, se pediglen keresztini neveteket meg ne sértse avagy fertéztessen. Az Istennek, fejedelmeteknek s

neveteknek az böcsületivel pedig kössítek össze vitézek hazátoknak szeretetét, ne szaggassátok, dúljátok és ne emésszék országotokat; mert ha az Úristen megcsendesít földünkben bennönket s eltávozik rólunk az ellenség, *ez az ország lesz az ti anyátok, ebből leszén életetek, táplálástok és ruházatotok.* Viseljetek továbbá vitéz hadnagyok ti magatokra is s az ti alattatok valókra is oly gondot, hogy valaki megtartóztatja köztetek magát az gonosz élettől és istentelenségtől s azt követi, az mit az keresztyén élet kíván követnie, azt minekönk kegyelmetek megmutassa, hogy azt az ő jutalmától meg ne foszsa az ű igaz érdeme, a mit vitézséggel is s keresztyén életével is fog érdemelhetni. *Ha ehez fogjátok vitéz hadnagyok tartani magatokat s jóra is fogjátok hazátoknak hasznával szoktatni és tanítani az alattatok valókat, mi véreinknek, tagainknak, barátunknak akarunk benneteket nagy böcsölettel tartani és minden szerencsénket egy szívvel veletek viselni,* bizonyosok lévén abban, hogy ő fölsége kinek-kinek jó magaviselése szerint való jutalmát megadván kicsin állapotból is nagyra, és szeginségből fő állapotra viszen benneteket. Mert nem az az igaz főemberség; az ki ragadományával, de az ki orszaganak az kedvével és fejedelmének az szeretetivel megyen elő.

Az Isten fiának vére hullásáért kérünk penig vitéz atyámfiak fejeként benneteket, hogy senki közöletek árultató névvel meg ne fertéztesse nevét s az német nemzetség szép szavának és ajánlásának, pénzinek s ígéretinek soha ne higgyetek, arczúl az ti véretekre ne támadjatok, édes hazátokra ő mellettek kardot ne emeljete. Valljon s de mit gondoltok magatokról, ha valaki közöletek közzéjek állana nemde nem keserves és kárhozatos lenne-e az ő tőlük fölött hópízetek, kik nem az ti nevetekért és vitézségtekért, de az ő hasznokért akarnának ti veletek élni, mindenfelől erceze (így) felvont') puskákat tartanának hátatokban és oldalatokban s úgy hajtának titeket az ti édes véretekre, az kiknek ti vérhullással való ótalommal tartoztok és tartoznátok.

Mind ezekről sok szókkal írhatnánk, de nem kételkedünk szerelmes atyámfiak és vitéz barátink, hogy az Isten ezt az hitető roszt próbát bocsássa közzétek, szintén akkor kiváltképen mikor közel jártok már az jutalomhoz és az dicsírethez, kik hívek voltatok adgyik a még távolb volt ez az mi jó kedvünk és hozzátok való jó igyekezetünk. Csak egy keveset várjatok, ezennel az mi kegyelmes urunk mellett havasali, moldvai és erdéli híveivel egyetemben mi is mind fejeként ti mellettetek megyünk, édes feleségteket, gyermekteket, atyátokfiakat megsegítjük megkeresvén ti veletek össze az mi ellenségünket, azt az mi elprédált marhánkat, az kit

sok esztendőktől már keserves boszunkra torkunk verve hordtak közzülünk, meg nem böcsölvén veletek bennünket és mellettek sok vérhullással való forgolódásunkat; ti magatok fizethettek az övékből majdan magatoknak, bár ne várjatok ő tőlök.

Mind ezeket jó vitézek ha megolvassátok egy szóval az Uristent kiáltsátok s adjatok hálát is az Istennek, hogy ű szent fölsége nekünk magunk nemzetünkбűl való igaz fejedelmet rendelt, az mely fejedelmönk alatt kezdjete vitézek az istenes élethez már, gyűlöljétek az gonoszságot és latorságot, büntessétek az istentelenséget s az undokságot, hogy az ti szép keresztyéni vitézségtek Istenönknél bő áldást és kedvet, fejedelmünknél peniglen dicsíretet és jutalmat. nyerhiessen magának; kiben ha kegyelmetek az mi írásunk szerint jár s viseli magát, nem hinnétek soha mennyi sok jó következik: mi általunk ebből kegyelmetekre.

Tartsa meg Isten ti kegyelmeteket.

Datum ex Szerencz, die 20. mensis Aprilis anno 1605. Universi barones, proceres, magnates ac reliqui status et ordines regni Hungariae pronunc in Zerench ad generalem diaetam congregati.

Külczím : Generosis, egregiis nobilibus ac strenuis dominis capitaneis, vicecapitaneis, centurionibus ac universitati militum sub capitaneatu generosi domini Francisci Rédey in inferiori Hungaria militantium, dominis, amicis et fratribus nobis honorandis.

Irodalom

DÁVID Zoltán

- 1975 A hajdúk letelepítése. Történeti Statisztikai tanulmányok 1. Budapest. 27-28.

JAKÓ Zsigmond

- 1940 Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest.

KÁROLYI Árpád (szerk)

- 1890 Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel, X. köt. 1602–1604. Budapest. VI, 665.

KOMÁROMY András

- 1898 A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások.

LUKINICH Imre

- 1918 Erdély területi változásai a török hódítás korában. 1541-1711. Budapest.

MOE XI.

- 1899 Magyar Országgyűlési Emlékek XI. Budapest. 874-877.

NAGY László

- 2000 Egy szablys magyar úr Genfben. Hajdúböszörmény.

NYAKAS Miklós

- 2004 Bocskai István bihari kihirdetésű egyéni nemeslevelei. *Bihari diéta V.* Berettyóújfalu. 108-114.
- 2005 A bihari kishajdú városok története (A Bocskai szabadságharc 400. évfordulója. V.) Debrecen.
- 2005a. Bocskai birtokai Biharban a 16. és 17. század fordulóján. Bocskai és kora. Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója tiszteletére.
- 2005b. Bocskai és a hajdúk. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve.* Debrecen.
- 2006 Bocskai adományainak érvényessége, különös tekintettel a hajdú adományokra. In: PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária (szerk.): „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VIII. Debrecen. 143-152.

- 2010 Bihari hajdúság – korai kurucság. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2010.*
- 2010a. Ismeretlen adatok Derecske hajdú múltjából. Derecske. 1-74.
- 2010b. A hajdúk letelepítése böszörményben. Hajdúböszörmény.
- 2013a. Acta Univesitatis Debreceniensis series Historica LXV. *Történeti Tanulmányok XXI.* Debrecen.
- 2013b. Bocskai István hadszervezése 1599-ben. In: Fegyvert forgató hajdúk (Közzolgálati Füzetek 7.) Hajdúböszörmény. 7 – 25.

SZILÁGYI Sándor

- 1878 Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. *Történelmi Tár*, 1878. 1-84., 273-338., 577-650.

A NÁDUDVARI FAZEKAS DINASZTIA TÖRTÉNETE

A nádudvari Fazekas dinasztia nemcsak saját nevét öregbítette az elmúlt évtizedek alatt, de megbecsülést szerzett mezőgazdaságáról is híres településének.

Az ősi hagyományt napjainkban is továbbéltető, virágzó nádudvari fazekasmesterség és a Fazekas dinasztia neve évszázadok óta összetartozó fogalom. A család generációról generációra öröklődő munkásságának darabjai, a minták, formák változó gazdagsága, mint mérföldkövek jelzik a népi agyagedény készítés megtett útját napjainkig – írja Vajda Mária a család egyik tagjának kiállítási katalógusában.

A föld és tűz, a parancsoló emberi szükséglet teremtetten az egyik legrégebbi alföldi fazekas központot, Nádudvart a Hortobágy „mellyékén”. A település több ezer éves kerámiakészítési eljárást őrzött meg. Ezt fejezte ki Konecsni György a tűz és föld művészetét bemutató plakátjának mottója is: „Évezredek kultúrájának emléke él Nádudvar népi fazekasságában”.

Az 1700-as évekre visszamenőleg tanúskodnak az anyakönyvek arról, hogy az itt élő, valószínűleg ragadványnevről elnevezett Fazekas családban apáról-fiúra szállt a mesterség ismerete.

Fazekas Lajos (1918-1998) nyilatkozta egyszer: „Édesapám Fazekas Lajos fazekasmester volt, sőt fazekasmester volt a nagyapám és a dédnagyapám is. De ez a mesterség így öröklődött ebben a családban apáról fiúra már az 1700-as évektől.” Fazekas Istvánról (1924-2007) mesélte édesapja Fazekas Lajos (1895-1959), hogy 4-5 éves volt a gyermek, amikor már mellé ült a gyúrópadnak és hozzáfogott agyagból kisírkét, kislibát csinálni; kézzel formálgatta, amit a szüleitől látott.

Így van ez manapság is, hiszen a napjainkban alkotó családtagok is a műhelyben nőttek fel, szívták magukba az agyag szeretetét; észrevétlenül, majd tudatosan sajátították el a szakma fortélyait.

Fazekas Lajos (1895-1959) többször elmesélte, hogy a fazekasság ördögi mesterség, tudniillik a korongot az ördög találta fel. Kitalálta azt is, hogyan kell korsót csinálni és keresett hozzávaló agyagot is. De amikor felütötte száraz kézzel az agyagrögöt a korongra, elmarkolta – úgy ahogy ma is minden fazekas csinálja – sehogyan sem sikeredett neki.

Dühös lett, hogy miért nem sikeredik a korsó, amikor minden megvan hozzá és mérgében el kezdett sírni. A könnyei ráfolytak az agyagrögre, a korong ekkor megszaladt és a nedves agyagon megcsúszott a keze. Így jött rá, hogy a korongozáshoz víz is kell, mert csak így tud korsót formázni. Ezért is tartják ördögi mesterségnek a fazekasságot, mert bármilyen egyszerűnek gondolják, ebben kontárkodni nem lehet.

Másik szép monda, mely a Fazekas családban szintén nemzedékről nemzedékre száll, és amely a nádudvari fekete edények mesterségbeli színvonalát jól jellemzi, a nádudvari bíró esete a török szultánnal. Volt a nádudvari bírónak egy világszép leánya, akire szemet vetett a török szultán, szerette volna mindenáron a háremében tudni. Azt üzenté a nádudvari bírónak, hogy csak akkor menekül meg a lány, ha olyan korsót küldenek neki, amelyben a víz borrá változik. Törték a fejüket a fazekasok és végül elkészítettek egy olyan kétrekeszes csalikorsót, amelybe vizet és bort is lehetett tölteni. Ezt küldték aztán a szultánnak, akinek szeme láttára vizet öntöttek a korsóba, és amikor ivott, valóban bor folyt belőle. Így menekült meg a nádudvari bíró lánya sorstársaival egyetemben az isztambuli háremtől.

Kezdetben a magvak, bogyók, gyümölcsök tárolására alkalmas cserépedényeket kézzel formázták, majd a fazekaskorong feltalálása után korongozták, és eleinte szabad tűzön égették ki. Ilyeneket a mezolitikum végétől, de inkább a neolitikumtól kezdve készítettek. Az agyagot a mindenkori élettér környéke szolgáltatta, ehhez jól kellett ismerni az agyag sajátosságait. Később fazekas kemencét használtak az edények égetéséhez. Számptalan hasonlót találtak a nyíregyházi régészek az M3-as autópálya építésénél. (A leletek értelmezésében több alkalommal, Fazekas Ferenc (1955-) segítette a régészek szakmai munkáját.) A cserépedények ősi színe a vörös, a szürke vagy fehér és a fekete. A nádudvari fazekasság szempontjából a legfontosabb a fekete szín, mely a történelem minden időszakában megfigyelhető, olykor több ezer kilométerre egymástól; napjainkig fennmaradt. Fekete edényt (kizárólag vagy másfajta kerámiával együtt) közel harminc fazekasközpontban készítettek a XVIII-XIX. században az országban, de Közép- és Kelet-Európa számos területén is előfordult. Az ország legjelentősebb központjai: Szentes, Mohács, Mezőtúr, Kunmadaras, Tiszafüred, Csíkmadaras, Tüskevár stb. voltak.

Jól dolgozhattak a nádudvari mesterek, mert bár számptalan fazekasközpontban készítettek fekete edényeket, ám a nádudvari híre messze elterjedt, és keresett cikk volt a Tiszántúlon.

A nádudvari fazekasmesterség kezdetét pontosan nem lehet megállapítani, de a Fazekas család emlékezete és az anyakönyvek alapján az 1700-as évek elejére datálható az első Fazekas nevű fazekasmester munkássága. Az adózó népesség 1714-es összeírásakor már szerepel egy Fazekas Mihály nevű jobbágypárt. Kezdetben nem is fazekasoknak hívták őket, hanem korsósoknak, mivel főleg vízhordó és tárolásra alkalmas edényeket, korsókat, vagyis fennálló edényeket készítettek. De a nádudvari fazekasokon kívül az Alföld más tájegységein is így hívták ezen típusú edények készítőit, szemben a lapos edényeket, tálakat, tányérokat készítő tálásokkal (fazekasnak eredetileg csak a főzőfazekat készítő mestereket nevezték).

Több család is dolgozott egyszerre a településen, és egy levéltári irat másolata arról tanúskodik, hogy a földesúri gyűlés úgy határozott, hogy senki nem készíthet a faluban edényt addig, amíg meg nem térítik a földesúrnak a határban való agyagbányászás árát. Balázs Sándor Nádudvar története című munkájában megemlíti, hogy az 1820-30-as években a településen lakó fazekasok céhet alapítottak, de az viszonylag hamar fel is bomlott a céhen belüli széthúzás és a kontárokkal szembeni eredménytelen fellépés miatt. Így háziiparszerűen dolgoztak, ahogy Fazekas Lajos (1918-1998), gyakran emlegette: „parasztizálás” mellett korongoltak. Vagyis a család tulajdonában lévő földeken mezőgazdasági munkát végeztek és majd csak ősszel és télen foglalkoztak az edénykészítéssel. Az elkészített árut heti piacokon és nagyvásárokon értékesítették. A régen élt fazekasok, de a Fazekas család idősebb tagjai is mindig törekedtek arra, hogy az eladott edények árából földet vásároljanak, és a módosabb gazdák közé kerüljenek.

Az 1800-as évek elején Nádudvaron közel száz család foglalkozott fazekassággal, míg az 1852-es iparkamarai jegyzék összesen 48 fazekast tartott nyilván. 1880 és 1890 között már csak 15 dolgozott a településen. A XX. század elején a piaci keresletnek megfelelően az addig csak fekete cserepet készítő családtagok is elkezdtek színes, mázas és festett kerámiát készíteni. Kezdetben párhuzamosan készítették mindkettőt, majd a feketét lassacskán abbahagyták. Így következett el az a korszak, hogy az ötvenes években már csak id. Fazekas Lajos (1895-1959) tudott fekete cserepet készíteni. A több száz éven át keresett és jól használható cserépedények iránti vásárlási kedv az 1930-as évektől folyamatosan csökkent, és az '50-es évekre szinte teljesen megszűnt az egész országban (gazdasági válság, világháborúk, fémedények elterjedése) a

népi cserép készítése. Az országban fekete kerámiát készítő fazekasok kemencéiben szinte mindenütt kialudt a tűz. A Fazekas család is mázas edényeket készített ekkor és kb.15 év után, 1951-ben tért vissza a fekete edények égetésére.

Nem valósulhatott volna meg az újrakezdés az akkori Megyei Tanács hathatós erkölcsi és anyagi támogatása nélkül; de segítettek a Déri Múzeum, Népi Iparművészeti Tanács és a Kossuth Egyetem Néprajzi Tanszékének munkatársai is.

Id. Fazekas Lajos (1895-1959) még emlékezett az égetés technikájára, felesége, Csizmadia Ilona a díszítésre, majd a régen elpusztult katlan helyetti új megépítésével, tizenöt éves szünet után elkészítették az első fekete edény sorozatot. A munkába bekapcsolódott szinte a kezdetektől fiatalabb gyermekük, István (1924-2007). Hosszabb tépelődés után –mivel nem volt meggyőződve a feketecserép feltámasztásának sikeréről – a már családos Lajos (1918-1998) fiuk is, feleségével, Molnár Erzsébettel kezdte el a fekete edények készítését.

Az ő utódaik, gyermekeik, unokáik számára már nem kérdés, hogy feketét égetnek, bár az elmúlt tíz évben visszatértek a színes kerámiák készítéséhez is.

A napjainkban élő alkotók hitvallása, hogy az ősök által alkotott formákat, díszítményeket felhasználva, újra gondolva, ki-ki saját megfogalmazásában szóljon a mai kor emberéhez. Rendkívül fontos a forma és funkció egysége, természetes az alkotók számára, hogy használhatóak is legyenek alkotásaik. Ma már ez a piac oldaláról is fontos követelmény, ritkán vásárolnak kizárólag csak dísz tárgyként funkcionáló cserepet a vevők.

A dinasztia ismert, alkotó tagjai:

1. **Fazekas Ferenc** 1750 körül kádármester és fazekas
2. Fia **Fazekas János** az 1770-es években dolgozott, mint fazekas
3. **P. Fazekas János** mester 1777-1850
Felesége: Bakonyszegi Zsuzsanna
4. **P. Fazekas István** mester 1802-1873
Felesége: Fekete Julianna
5. **P. Fazekas Lajos** mester 1834-1910

- Felesége: Beke Klára
6. **Fazekas Lajos** mester 1859-1940
Felesége: Csendes Julianna
7. **Fazekas Lajos** népművész 1895-1959
Felesége: Csizmadia Ilona
8. **Fazekas József** népi iparművész 1905-1996
Felesége: Szőnyi Rózsa
9. **Fazekas Lídia** 1911-2003
10. **Fazekas Julianna** 1914-1999
11. **Fazekas Lajos** a Népművészet Mestere 1918-1998
Felesége: Molnár Erzsébet
12. **Fazekas István** a Népművészet Mestere 1924-2007
Felesége: Papp Irén
13. **Fazekas Lajos** a Népművészet Mestere 1944-
Felesége: Szabó Erzsébet
14. **Fazekas István** népi iparművész 1949-
Felesége: Erdei Zsuzsánna
15. **Fazekas Erzsébet** 1953-
16. **Fazekas Ferenc** népi iparművész 1955-
Felesége: dr. Sutus Lenke
17. *íjf.* **Fazekas István** népi iparművész 1976-
18. **dr. Viszokay Kornél** népi iparművész 1979-
(anyja: Fazekas Erzsébet) Felesége: Babos Boglárka
19. **Fazekas Gergely** a Népművészet Ifjú Mestere 1982-
Felesége: Bakk Enikő

A Fazekas dinasztia alkotó tagjai az '50-es évektől napjainkig három Népművészet Mestere, négy népi iparművész, három Népművészet Ifjú Mestere címmel büszkélkedhetnek. Számtalan kitüntetés, díj és elismerés van a birtokukban, melyek közül néhány: Országos Gerencsér Sebestyén Fazekas Pályázatok nagydíjai, I., II., III. díjai és különdíja, Országos Fazekas Triennálék és a Debreceni Nemzetközi Fazekas Fesztiválok I., II., III. díjai, különdíjai, nívódíjak, Kis Jankó Bori Országos Pályázat I. díja, Gránátalma díj ezüst fokozata, Hajdú-Bihar Megyei Tanács

alkotói díja, Kodály-, Bocskai- és Kölcsey-díj, Borsodi Fonó I. és különdíj, NIT nívódíjak, Magyar Kézműves Remek, Ászok Ásza, Hajdú-Bihar Megye Kitüntetett Minőségi Terméke, Munkaérdemrend ezüst fokozata, Szocialista Kultúráért elismerés (5 db), Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkereszt, Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata, Király Zsiga díj; települési szinten: díszpolgári cím, Pro Urbe emlékérem (három), Kövy - díj, Urzedow (Nádudvar lengyel testvérvárosa) díszpolgári címe.

Bár a dinasztia készít terrakotta és mázas edényeket is, a felsorolt díjakat és elismeréseket a nádudvari fekete kerámia művészi kivitelezéséért, az ősi forma- és ornamentika kincs megőrzéséért, továbbfejlesztéséért kapták a családtagok.

Valamennyien hazai és külföldi, egyéni és csoportos kiállításokon mutatták be alkotásaikat, az 1958-as brüsszeli világkiállítástól kezdve Európa számtalan országán át Japánig és az amerikai kontinensig.

Bemutató -, és alkotóházaikban nemcsak a saját, hanem ősök összegyűjtött munkáit is kiállítják.

Alkotásaik kiállításokon szerepeltek az ország számos településén, Budapesten a Néprajzi Múzeumban, a debreceni Déry és nyírbátori, valamint a szentendrei Szabadtéri Múzeumban, Kecskeméten a NIT Múzeumában. Fenti múzeumok kerámia gyűjteményei őrzik is a dinasztia által készített darabokat, Fazekas István (1924-2007) fekete kerámia hagyatékát a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeumnak ajándékozták örökösei.

Miért vállalja a dinasztia napjainkban is ezt a nehéz, de szép örökség továbbvitelét?

Ősök nyomdokán járva hiszik, hogy a nádudvari fekete kerámia nemzeti kultúránk szerves része, melyet kötelességük tovább éltetni és átadni az elkövetkezendő nemzedékeknek.

Ezt bizonyítja, hogy a Fazekas dinasztia nemcsak gyermekeit neveli a szakma szeretetére, hanem szakkörök, táborok és az országos hírnádudvari kézműves szakiskola keretein belül öregbítik a fekete kerámia és a család hírnevét.

Béres András, a nádudvari fekete kerámia és a Fazekas dinasztia jó ismerője írta: „Nemcsak azért őrzik a mesterséget, hogy éljenek belőle, de azért is élnek, hogy megőrizhessék e nagymúltú mesterséget, a fekete kerámia készítését, féltve őrzött titkát.”

A fekete kerámia készítésének sajátosságai

A fekete kerámia készítéséhez jó minőségű, magas vastartalmú agyag szükséges. Nádudvar határában ez rendelkezésre áll. A XVIII.-XIX. században a debreceni pipakészítők is innen hordták az agyagot (ezt a nevében őrzi a mai napig Nádudvar határában, a család tulajdonában lévő Pipa-gödör).

Az agyagbányászás nagy szakértelmet kíván, hiszen ez akár évek-re is meghatározhatja a készülő edények minőségét. (A termőföldek privatizálásáig a nádudvari Vörös Csillag Tsz és tanács ingyen bocsátotta a munkához szükséges agyagot a nádudvari fazekasok részére.) Hazaszállítás után kezdődik az iszapolás, melynek során hatalmas kádakban vízzel keverik az agyagot, majd igen sűrű szitán átszűrik, ezáltal az összes szennyeződést eltávolítják az elegyből. Nagy, négyzet alakú szűrőbe kerül a tisztított keverék, melyből a napsugarak hatására a víz fokozatosan elpárolog. Amikor félkemény állapotba kerül, a tetejét megkarcolják, mely karcolások mentén lereped a szűrő aljáig a beszűrt agyag. Amikor a tömbök mindkét oldala félkeményre szárad, pincébe hordják, ahol legalább egy évet kell pihentetni. Felhasználás előtt lábbal tapossák (ekkor a nagyobb görcsöket, keményebb részeket távolítják el), majd hasonló célból kézzel meggyúrák, mint a háziasszonyok a tésztát. Taposáskor nagyobb mennyiséget dolgoznak át, kézi gyúrásnál mindig csak az aznapi munkához szükséges mennyiséget. A leglátványosabb folyamat a korongozás, amikor a korongra felcsapott agyagrögből edény formálódik. Különböző nagyságú és keménységű bőrökkel, fa- és rézkésekkel, karcolásra alkalmas szerszámokkal formálják, alakítják az edényt. Még a nedves, korongon lévő edényre kerülhet a karcolt díszítés, melyet egy egyszerű eszközzel, pl. fésűdarab, pálca stb. készítenek. Ez a fajta díszítésmód meghatározza a kerámia karakterét és későbbi díszítését is, mert tagolja az edényt. Kevés száradás után az ún. bőrkemény állapotban történik a fül felrakása és alkalmazható egy másik díszítés mód, az applikáció. Ilyenkor agyaghurkákat, apró gömböket, korongokat ragasztanak a fedőkre, edény oldalakra. A harmadik, leginkább elterjedt díszítési mód, mely csak a nádudvari kerámiára jellemző, a sikálás. A már megszáradt edény falát egy olajos-vizes oldattal, a pamaccsal áttörlik, majd a száradás után egy közönséges, lekerekített élő folyami kavicsal (békasóval) kezdik a dörzsölést, sikálást. Ezzel a kavicsozással az edény falának víz át nem-eresztő képességét tudják változtatni; régen ez volt a fő funkciója, nem a díszítés. Napjainkban a karcolással tagolt edény falának esztétiku-

sabbá tételét szolgálja elsősorban a sikálás. A csiszolt, dörzsölt részek csillogóvá válnak, ez adja a csillogó és matt felületek játékát. A díszítést a fazekasok feleségei és/vagy a sikáló lányok végezték, de a fazekas is értett a sikáláshoz. Többnyire azonban rábízta a sikálóra a díszítést, akik fejből, sokszor hangulatuknak megfelelően rajzolták a mintákat. A már díszített, száraz edény kerül a fatüzelésű kemencébe, ahol az égetés végén lezárt térben redukciós égetés zajlik. A magas vastartalom miatt az agyagban lévő vas redukálódik, és a lezárt kemencében beszoruló füsttel, az abban lévő szén szemcsékkel együttesen teszik feketévé a kerámiát. Az égetés 850- 1000 C körül történik, minél magasabb hőfokon, annál jobban összeolvad az agyag szerkezete, annál jobban vízállóvá és ezüstösebb színűvé válik az edény. A kemence lehűlése után egy paraffinos oldattal letisztítják az edényre ráakadó kormot, szennyeződést, majd ruhával szárazra törlik, fényesítik.

A múlt

Fazekas Lajos (1895-1959): a mesterséget ő is édesapja műhelyében tanulta –csak úgy, mint felmenői és utódai -, kezdetben a debreceni vasút műhelyében virágcserepeket készített. 1918-ban vette feleségül Csizmadia Ilonát, aki életében és mesterségében is segítő társa volt a mester korai haláláig. Az első világháború után, amikor a városi fizetés megcsappant, ő biztatta a férjét, hogy készítsen egy katlan edényt, amit majd a nádudvari hetipiacon eladhat. Amikor az asszony annyit kiárult az edényekből, mint amennyi a havi vasutas fizetés volt, ura 1919-ben otthagytta a vasutat és kiváltotta az ipart. 1924-ig csak fekete cserepet készített, majd 1936-38-ig vegyesen feketét és színeset is. A feleség pedig a hetipiacokon, nagyvásárokon árulta a portékát. Sajnos, ekkorra teljesen megcsappant az érdeklődés a fekete edények iránt, már a vizes edényeket, korsókat, kantákat sem tudták eladni. A felszabadulás után a fémipari termelés fellendülésével már a színes edényeket sem keresték, ekkor a család főleg az addig örökölt és vásárolt földeket művelte. Csak hosszas és többszöri rábeszélésre döntött úgy feleségével 1951-52-ben, hogy az akkori kormányzat segítségével újra kezdik a fekete cserép készítését. A bámulatosan jó korongozó fazekas és a sok mintát fejben tartó sikáló feleség érdeme lett így a modern nádudvari fekete kerámia újrateremtése. Hatvannégy évesen a nagy influenzajárványban halt meg. Felesége még egy ideig dolgozott, befejezte a félbe maradt munkákat, majd István fiának sikált.

Fazekas Lajos három féltestvére, akik apja második házasságából származtak szintén foglalkoztak kerámiával, ők : József, Lídia és Júlia.

Fazekas József (1905-1996): a debreceni vagongyárban dolgozott és nyugdíjazása után kezdett a fazekasság folytatásához, amit gyermekkorában apja műhelyében megtanult. Kezdetben egyszerűbb formákat készített, majd igyekezett megmutatni, hogy a nagy edények elkészítésében is otthonos. Munkássága elismeréseként népi iparművész címet kapott. A főleg szovjet turistacsoportok fogadásakor a korongozási bemutatók alkalmával egyfajta folklórműsort is próbált adni, nemcsak a vendégek, hanem saját szórakozására is. Munkáit felesége, Szőnyi Rózsa mintázta.

Fazekas Lídia (1911-2003): édesapjától korán megtanult korongozni és síkálni. Az ő halála után önállóan dolgozott, korongozott, apró edényeket és emléktárgyakat készített. A nádudvari edénytípusok a „kezében voltak”, P. Szalay Emőke szerint túltett volna a nádudvari fazekasokon technikai tudásban – ha fiúnak születeték. Aki ismerte őt, apró természet, madárcsontú kis testét, belátja, hogy miért csak apró edényeket készített. Munkáit a debreceni Déri Múzeum is őrzi. Testvérével, Júliával a nádudvari piac jellegzetes alakjai voltak, amint magvakat, pici edénykéket árultak.

Fazekas Júlia (1914-1999): ő is tudott korongozni, de főleg díszített és a háztartást látta el. A fazekasságban, úgy is, mint életében, inkább alárendelt szerepet játszott ez a melegszívű, aprócska néni. Testvérével, Lídiával sosem mentek férjhez, életük végéig éltek együtt az ősi nádfedeles, szabadkéményes Fazekas lakban, a Csillag utcán. (Ma Fazekas Ferenc tulajdona ez a műemlékké nyilvánított fazekasház.)

Fazekas Lajoséknak két fiuk született, Lajos 1918-ban, István 1924-ben. Melyikük lett sikeresebb? Kérdés, hogy mit tartunk sikernek? István későn nősült, eleinte úgy tűnt, hogy szakmailag ő fog nagyobb ívű pályát befutni, utód nélkül halt meg. Lajos huszonöt éves korában meg nősült, újszülött gyermekét éppen csak megláthatta, majd hadifogságba esett. De három fia a magyar tárgyalakotó népművészet kiváló fazekasa lett, lánya jó kezű síkáló, pedagógusként is tovább vitte, öregbítette a család, Nádudvar nevét és hírét. Unokái közül három is elismert, fazekas végzettségű alkotó és a többi őt is remek kézügyességű, művészi tehetségű.

Fazekas Lajos (1918-1998): kisgyermekként élete édesapja műhelyében zajlott, így nem csoda, hogy 11-12 évesen már jól korongozott. Apja keze alatt 1936-ban lett inas, majd két év múlva szabadult fel és vele dolgozott tovább. A mestervizsgát 1942-ben Debrecenben az iparkamaránál tette le, a következő évben megnősült és kiváltotta az önálló ipart. Felesége Molnár Erzsébet (1921-2011), hamar beletanult a fazekas feleségek munkájába, nagy élvezettel árulta férje portékáját a vásárokon, piacon. Olykor anyósával egyszerre jelentek meg a vásárban és az éles nyelvű fiatalasszony mindig hamar eladta áruját. Érdekességgént említette, hogy a vásárokon, piacokon a csirkeitatókat aszerint árazták be, hogy mennyi itatólyuk volt rajtuk. Sajnos, komoly ólommérgezést is kapott az akkor használatos mázaktól, és a védőfelszerelés hiánya miatt. Fazekas Lajost 1943 júniusában behívták katonának, majd három és fél év hadifogság után tért haza, de elmondása szerint túlélésében hasznára volt a fazekasmesterség, a paraszti józanész. A meglévő iparendély alapján 1948-ban kezdte újra az edénykészítést. A festett, színes cserepeken kívül többféle tűzálló edényt is készített. Ezt a rimaszombati kereskedők által szállított ún. poltári agyagból készítette, melyet a család a negyvenes évek elején, együttesen hozatott. Ebben az időszakban főleg a paraszti háztartás számára fontos tároló, vízhordó és főző edényeket készített. Amikor szülei az ötvenes évek elején elkezdték újra a fekete edény készítését, melybe öccse is bekapcsolódott, ő először elzárkózott. Családos emberként jobban meggondolta, nem akarta a biztosat a bizonytalanra cserélni, hiszen gyermekeinek enni kellett adni; kezdetben kételyei is voltak a sikert illetően. 1957-től került kapcsolatba a népművészek szervezetével (melynek 1958-ban tagja is lett), ettől kezdve szárnyalt képzelete és keze a korongon; és készített gyönyörű kerámiáit. Az idők folyamán a keresletnek megfelelően változott a funkció, de élete végéig szeretettel készítette az édesapjától látott öblös formákat. Dr. Szabadfalvi Józsefnek nyilatkozta egyszer, hogy igyekezett mindig a kornak megfelelően alkotni. Számptalan állami és szakmai kitüntetés mellett 1966-ban kapta a Népművészet Mestere címet. Tanulásvágyára jellemző, hogy dr. Porcsalmy János történelemtanár inspirálására elkészítette a debreceni Csokonai Gimnázium Iskolamúzeuma számára a kortörténeti kerámia sorozatot, mely bejárta Európa városait. 1979-es nyugdíjba vonulása után is forgott még a korong a Széchenyi utcai műhelyben és nagy meglepetésére szolgált, hogy három fia (Lajos, István, Ferenc) is követte a szakmában, lánya (Erzsébet) pedig szépen mintázott. De megadatott neki,

hogy láthatta unokái első lépéseit és próbálkozásait a fazekas műhelyben, és taníthatta is őket.

Fazekas István (1924-2007): az elemi iskola után kerékgyártó-, majd kereskedőinasnak állt, de egyik sem tetszett neki. Így gazdasági iskolába ment és bár gyermekkorától szeretett az agyaggal bízni, nem készült fazekasnak (katonatisztnek vágyott). 1940-ban édesapja fazekasinasnak íratta be, nála is szabadult fel. De 1944-ben behívták katonának és a háború befejezése után - bár csak hét hónapig katonáskodott – vándorútra indult. Élete végéig meghatározónak tartotta azt a közel öt évet, melyet a Hajdúszoboszlón dolgozó Kepes Ágnes iparművész műhelyében töltött. Meghatározó volt ez számára, főleg az alkotás szempontjából, hiszen itt más technikákkal, eljárásokkal, számára addig ismeretlen szemlélettel találkozott. A népi fazekasság területén kívül esett a gipsszel való munka, kisplasztikai eljárások, alakok formázása, öntés és kályhacsempe készítése. Az 1950-es években készített munkáin egyértelműen érezhető a Kepes Ágnes műhelyében töltött tanulmányok hatása. 1951-ben Hódmezővásárhelyen akart dolgozni, majd Budapesten próbálkozott és dolgozott Debrecenben is, az Alföldi Cserépkályhagyárban. Közben az ötvenes évek elején édesapja, felesége segítségével elkezdte újra a fekete cserép készítését, így István is bekapcsolódott a munkába. Olyannyira, hogy feladatának tekintette a magyar népművészet kialakítását, felélesztését és a népi iparművészet élharcosává vált. Fő célkitűzése a nádudvari fekete cserép, és ezen keresztül szűkebb pátriája népművészetének megismertetése volt. Az 1954-ben megalakult HISZÖV munkájában, vezetésében nyugdíjba vonulásáig (1979) vett részt. 1952-ben lett népművész és rá két évre, augusztus 20-án az elsők között kapta meg a „Népművészet Mestere” kitüntetést. Több kitüntetést és diplomát kapott, részt vett 1955-ben a varsói VIT-en, Brüsszelben a világkiállításon bemutatót is tartott. Az országos ismertsége mellett, Európa számtalan városán kívül munkái eljutottak Kanadába, Indiába is stb. 1973-ig Nádudvaron lakott és dolgozott, hajdani háza, az általa rakott szemes cserépkályhával ma is látható a Puskin és Damjanich utca sarkán. Ekkor telepedett át Hajdúszoboszlóra, ahol nem csak műhelyt rendezett be magának, hanem házi múzeumot is, ahol főleg saját munkáit, tevékenységét mutatta be. Később nősült, munkájában legfőbb segítsége a felesége lett, aki a tanítást cserélte fel a fazekas feleségek munkájára, a díszítésre. Ekkori alkotói folyamatában főleg a hagyományos, archaikus nádudvari fazekasság elemei találhatók munkáin, a kísérletezések után visszatért az ősökhöz, a hagyományos for-

mákhoz és ornamentikához. Készített vésett, domborműves és alakos edényeket, de döntő többséggel a Nádudvarra jellemző tároló és vízfordó edényeket találjuk munkái között. Halála után munkáit a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeumnak ajándékozták örökösei, kiállító háza üresen, az enyészeté.

A jelen

Fazekas Lajos (1944-): érettségi után keramikus szeretett volna lenni, de előszörre nem vették fel az iparművészeti főiskolára. Így ősei nyomdokán haladva a népi fazekasságba fogott. Hamar külön műhelybe költözött édesapjától; ez és iparművészeti beállítottsága hozzásegítette, hogy hamar keresse és megtalálja a rá jellemző utat, formákat. Fő célja, hogy a régi formákat az új igényeknek, a modern kor követelményeinek megfelelően, saját elképzeléseit is beleszöve alkossa. A szakmai vezetés értékelte törekvéseit, hamar népi iparművész (1966) lett. Az országban talán legfiatalabbként, 1982-ben magas szinten létrehozott alkotásaiért, a nádudvari fazekas hagyományok feltárása érdekében végzett tevékenységéért kapta meg a Népművészet Mestere címet. Nagy jelentőségű volt munkásságában az 1972-ben megnyílt kijevei kiállítása. Több, mint száz darab kerámiával készült a bemutatkozásra, melyek az általa fontosnak tartott hagyományos formákat és díszítő elemeket tartalmazták. 1992-ben nyitotta meg bemutatótermét, a Fazekasházat, ahol saját munkáin kívül megismerkedhetnek a látogatók felmenői történetével, munkásságával is. A kormányzat elismerve eddigi munkásságát, 2014-ben Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata kitüntetésben részesítette. Szintén ez évben Nádudvar díszpolgári címet adományozott számára.

Fazekas István (1949-): alap- és középfokú tanulmányai után Budapesten tett szakmunkászvizsgát, melyhez a szükséges gyakorlatot édesapja műhelyében szerezte meg. A család többi tagjához hasonlóan a Népművészek Házipari Szövetkezetében kezdett dolgozni, melynek tizenhét évig volt bedolgozója. Közben 1971-ben elnyerte a Népművészet Ifjú Mestere, majd 1981-ben a népi iparművész címet. Az 1992-ben megalakult nádudvari Népi Kismesterségek és Szolgáltató Mesterségek Szakiskolájának alapító tagja, majd 18 évig szakoktatója volt. Szakmai pályázatokon munkáit díjakkal ismerték el, számtalan hazai és külföldi kiállításon mutatta be alkotásait. A Hajdú-Bihar megyei Önkormányzat 2010-ben Kölcsény-díjjal tüntette ki több évtizedes kiemelkedő színvonalú tevékenységéért.

Fazekas Ferenc (1955-): a család negyedik, legkisebb gyermekeként – és látva a kiváló fazekas elődöket – először nem gondolta, hogy ő is ezt a pályát viszi tovább. De az agyag szava „visszahívta” és érettségi után édesapja műhelyében lett magántanuló, majd Pécsett tett szakmunkás-vizsgát. Pár év múlva több sikeres pályázat után, 1981-ben népi iparművész címet kapott. Nagy szeretettel fordul a régi, archaikus formák felé, a mai kor igényeinek megfelelően igyekszik úgy alkotni, hogy egyéniségéből is hozzátesz az ősektől örökölt jellemzőkhöz. Sok, sikeres országos pályázat és kiállítás mellett évekig a NESZ megyei elnöke volt, jelenleg az országos fazekas szakmai bizottság elnöke és zsűri bizottság tagja. Bátyja nyugdíjba vonulása óta a nádudvari szakiskola fazekas szakoktatója. Kiemelkedő szakmai és közéleti tevékenységéért 2008-ban a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesült. A település lengyel testvérvárosa 2006-ban díszpolgárává választotta.

ifj. Fazekas István (1976-): Fazekas István (1949-)fia, viszonylag korán elkötelezte magát a nádudvari fazekassággal, így nem csoda, hogy már középiskolás korában megismerték a nevét (Ászok Ásza című tévéműsor győztese). 1996-ban népi iparművész lett, azóta folyamatosan sikeresen szerepel kiállításokon és pályázatokon. Apjához és Ferenc nagybátyjához hasonlóan népi játszóház vezetői és szakoktatói végzettséget szerzett. Egy felújított, régen szabóműhelyként funkcionáló házban 2009-ben megnyitotta önálló bemutatóházát.

Viszokay Kornél (1979 -): bár neve szerint nem Fazekas, de Erzsébet (1953-) fiaként gyermekkorát nagyapja, Fazekas Lajos (1918-1998) műhelyében töltötte. Az általános orvossal párhuzamosan tanult a nádudvari szakiskolában és népi fazekas képesítést szerzett. A színes cserepeket is nagy kedvvel készíti, nem csak a hagyományos feketét. A Népművészet Ifjú Mestere és 2010-től népi iparművész címmel rendelkezik; jelenleg végzettsége szerint, főállásban neurológusként dolgozik. 2014-ben a Fazekas család többi tagjával együtt I. díjat nyert a VIII. Nemzetközi Fazekasfesztiválon Debrecenben.

Fazekas Gergely (1982-): Fazekas Ferenc (1955-) fia, általános agrár-, halászati-, és vadgazda mérnöki szak mellett ismerkedett meg a fazekasság alapjaival és szerzett népi fazekas végzettséget a nádudvari szakiskolában. Több zsűrizett alkotás után elsősorban az alföldi búbos kemencék tanulmányozásában és építésében mélyedt el. 2012-ben a Népművészet

Ifjú Mestere címmel az országban elsőként ismerték el, mint búbos kemenceépítőt.

A jövő?

Mint láttuk a jelenleg alkotó testvérek gyermekei közül is kerültek ki sikeres - ha nem is mind főállású - fazekasok. A következő generáció tizenegy fiatalabb - idősebb tagja előtt is ott van a nagyszülői, szülői példa. Remélhetőleg közülük is lesz, aki tovább viszi nemcsak a nevet, hanem a mesterséget is. Ők is, mint felmenőik annak idején, szeretnek a műhelyben játszani, korongozni, kézműveskedni. Mind éles szemű, jó kézügyességű gyermek és fiatal, a jövő már csak rajtuk múlik. A nagyapák és apák szívesen tanítják őket, ki tudja melyikükből lesz a következő generáció elismert mestere.

Összefoglalás

Nádudvar honfoglalás kori település a Hortobágy szélén, az ásatások tanúsága szerint már az avarkorban is lakott volt. Az előkerült cseréptöredékek a fazekasság jelenlétére utalnak. Ez annak köszönhető, hogy a város határában található agyag alkalmas erre a tevékenységre. A Nádudvaron fekete kerámiát készítő Fazekas dinasztia évszázadok óta apáról-fiúra örökíti ezt a mesterséget. Mindig született fiúgyermek – gyakran több is – aki folytatta a fazekasságot.

Első évszámmal ellátott edényük a XVIII. századból származik. Családnevük arra utal, hogy jóval régebben folytatja a család ezt a mesterséget megszakítás nélkül. A Fazekas családnév abból az időből ered, amikor a névadás alapja a testi adottság, illetve a foglalkozás volt. Hagyományait őrzi évszázadok óta, az edényformák tovább élnek a megváltozott funkció mellett is. Magyarországon ehhez hasonló szakmai örökséggel, jelenséggel ennyi időn keresztül máshol nem találkozunk.

Munkájuk révén az egész ország, és Európa több országában is megismerték a nádudvari fekete kerámiát. Kiállításai nagy népszerűségnek örvendnek, és mindig sok látogatót vonzanak.

Több Népművészet Mestere, népi iparművész, Népművészet Ifjú Mestere volt, van a dinasztiaiban. Ez az általuk létrehozott minőségről, magas színvonalról tanúskodik. Minden jelentősebb szakmai díjnak, kiüntetésnek a Fazekas dinasztia valamelyik tagja a tulajdonosa.

A hagyományok tiszteletével, magas művészi szinten elkészített kerámiáik révén méltán vívják ki az elismerést. Jelenleg hét fazekas dol-

gozik a Fazekas családban, ez bizonyítja a dinasztia elkötelezettségét. Az újabb és újabb generációk tovább viszik a nádudvari fekete kerámia legnemesebb hagyományait, reméljük, hogy ez így folytatódik a jövőben is.

A feketekerámia és a Fazekas család irodalma

- Lükő Gábor: Nádudvari feketeedények (*A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1939-1940*)
- Szabadfalvi József: Alföldi feketeedények (*Élet és tudomány X., 1955*)
- Molnár László: Fazekasság, 1963
- Béres András: A nádudvari feketekerámia (*Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 1965*)
- Béres András: A Déri Múzeum nádudvari feketekerámia gyűjteménye (*A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1965*)
- Népi Iparművészeti Tanács: Nádudvari fazekasok, 1972
- P. Szalay Emőke: Női fazekasok két hajdúsági faluban (*Déri Múzeum évkönyve, 1975*)
- Magyar Néprajzi Lexikon: István Erzsébet: nádudvari kerámia, 1980
- Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete, 1981
- Szíj Rezső: Művészetbarátok Könyve, 1981
- Szabadfalvi József: Fazekas István és a nádudvari fazekasság, 1982
- Balassa Iván-Ortutay Gyula: Magyar néprajz, 1982
- Mai magyar népi iparművészet, 1983
- István Erzsébet: Feketekerámia, 1983
- Masits László: Szülőföldünk a Tiszántúl I., 1985
- Szabadfalvi József: A magyar feketekerámia, 1986
- Csupor István: Az Alföld népi kerámiaművészete, 1990-93
- Kresz Mária: Magyar fazekasművészet, 1991
- Hajdú-Bihar megye képeskönyve, 1992
- Dan Richardson i Charles Hebbert: Wegry, 1993
- Masits László: Fazekas Lajos nádudvari fazekas, 1994
- Végh Antal: ifj. Fazekas Lajos népi iparművész kiállítása Szentendre, 1977
- Heiko Zeutschner: Ungarn, 1989
- Magyar Kézműves Kamara Közhasznú Társaság: Kézművesek az ezredfordulón, 1998

- Hajdú-Bihar évszázadai, Debrecen, 2000
- Balázs Sándor: Nádudvar története, 2001
- Görömbölyi László: Látnivalók Hajdú-Bihar megyében, 2001
- Fazekas Lajos a Népművészet Mestere (*Népművészek a Magyar Mileniumért 2000-2001, 2002*)
- István Erzsébet: Id. Fazekas Lajos (*Élő népművészet Hajdú-Bihar megyében, 2002*)
- István Erzsébet: ifj.Fazekas Lajos (*Élő népművészet Hajdú-Bihar megyében, 2002*)
- A Népművészet Mesterei Debrecen, 2002
- A Hajdú-Bihari kézművesség képeskönyve, 2004
- Dr. Mester Miklósné: A mi világunk –Környezetismeret tankönyv 3. osztály, 2004
- Bagyinszki Zoltán: Hajdú-Bihar megye, 2005
- Daru füzetek: Hortobágyi Kézművesudvar, 2007
- Hajdú-bihari kézművesek, NKA 2008
- Látnivalók Magyarországon (Vendégváró), 2008
- Magyarország száz csodája, 2008
- Országjáró – A legjobb belföldi és határon túli magyar úti célok, 2011
- Laneli Plenet: Angol nyelvű amerikai útikönyv, 2011
- Magyarország gyöngyszemei, 2011

PIROSKA MIHÁLY

70 ÉVES LENNE...
Emlékezés Rácz Györgyre

Már hat éve annak, hogy nincs közöttünk Rácz Gyuri barátunk. Itt élt, itt találta meg önmagát művészi stílusát. Korai próbálkozásait természetesen az útkeresés jellemezte. Izgatta az izmusok sokasága. A korán megtalált kifejezőmód viszont olyan természetes lett számára, mint ahogy levegőt veszünk. Érezte, hogy csak ezen az úton kell tovább mennie, miután először tűnődött el a szikes repedések csodáján. Emlékszem kiásott egy repedést hazahozta, későbbi alkotásaihoz ez lett az etalon. Ezeket a természet által létrehozott formákat töltötte meg tartalommal, gondolatokkal, nehéz földszínekkel dolgozva. Későbbi alkotásait is e szellemiség hatotta át, bár visszafogottan ugyan, de színesebbek lettek munkái. Csak a forma maradt meg, mint eredeti koncepció. Képein a rusztikus, olykor durva töredezett felületek nem öncélúak voltak, mindig a gondolatait erősítették. Utolsó képsorozatán színei ismét visszafogottak, a formák töredezettenek, az alkotások kiléptek a keretek szigorú zártságából. Utolsó munkája befejezetlen maradt, pedig erejét megfeszítve dolgozott haláláig. Képeit mindig csak nagy rábeszélések árán adta el, mert szeretett városára akarta hagyni mindet. Alkotásait ma már a róla elnevezett emlékházban, méltó körülmények között tekinthetjük meg.

Az alábbi írásokkal a művészre, és ami számára ugyanolyan fontos volt, az emberre emlékezünk.

Nyári szabadiskola – Zebegény, 1976

Országjáró csavargásaim közepette, már nem emlékszem, hogy kinek az ajánlására, azon vettem észre magam, hogy Zebegényben vagyok Hincz Gyula szabadiskolájában. Nos ezt a jelentős művészt sem tűrte a hivatalos „szocialista” művészeti felfogás néhány ma már névtelen kádere, túl modernnek tartották, noha már túl voltunk a pop arton, koncept arton, minimal arton, stb., ezért eltávolították a Képzőművészeti Főiskolából. Így történt hogy Hincz Gyula elindította a zebegényi szabadiskoláját, melyre sok híve, Főiskolai tanítványa is elkísérte. Az oktatás több szekcióban folyt, a szekciókat is jeles emberek vezették, Dr Pap Gábor művé-

szettörténész, Mizser Pál festőművész. Így tehát elkezdtem dolgozni a festő szekcióban, és elkészítettem a „Krisztus” c képemet, mely mint később kiderült, formailag előfutára volt az évekkel később elkészült képeimnek. Amikor Pap Gábor meglátta csak annyit mondott, mától átmész Mizser Pálhoz a főiskolásokhoz. A tábor egész ideje alatt intenzív munka folyt, például Pap Gábor már reggel hat órától tartotta az első előadását, amiről nem illett elmaradni, mindig tele is volt az előadóterem. Hincz Gyula minden pénteken korrigált, nagyon finoman, lényegre törően adta pár szavas javaslatait, tanácsait, néhány figyelmeztetése még ma is a fülemben cseng pl: amiket a fekete, fehér színekről, szerepükről, jelentésükről mondott. A mai napig őrzöm és hasznosítom a tőle hallottakat. Idővel nagyon jó társaság alakult ki ott barátkoztam össze Beri Karcival is . A másik ott készült munkám egy áttört felületű gömböt ábrázolt, az is elismerést aratott újszerűségével, úgy a mester, mint a társaim körében. Végül még most a megszépítő távolság ellenére is nagyon jó érzéssel gondolok az ott eltöltött időszakra, és az ember sokszor utólag jön rá, hogy milyen fontos is volt.

Rácz György alkotás közben

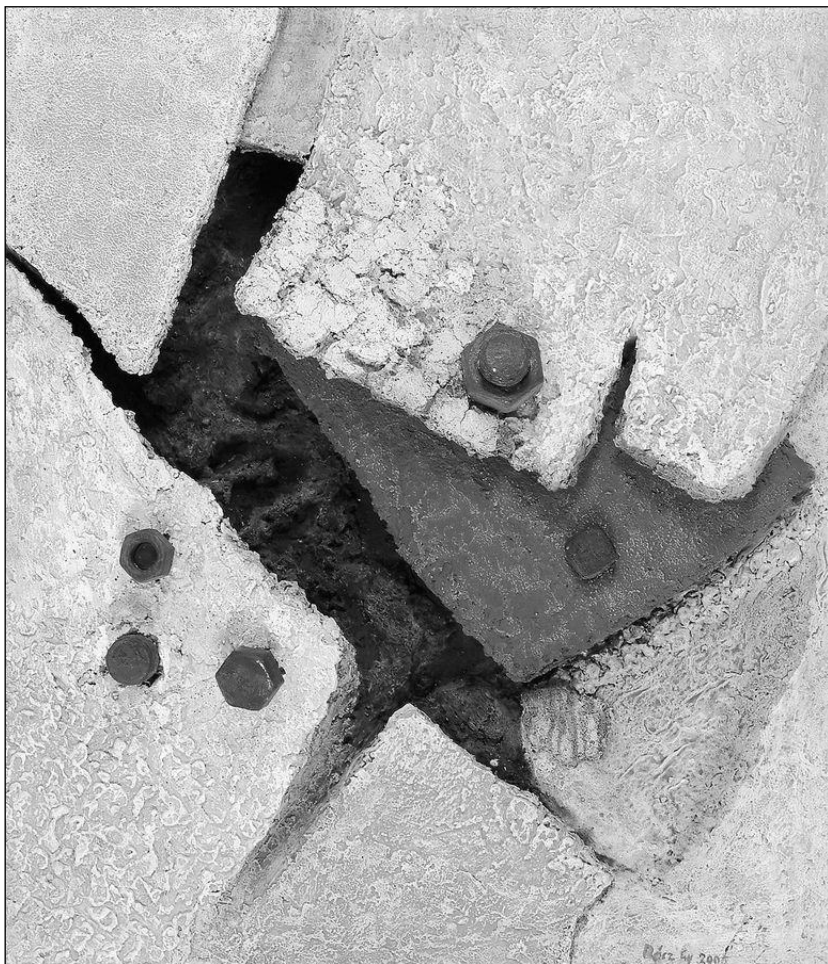
Gyuri esete...

Miután, Gyuri megismerkedett Tóth Lajos juhással, nyaranta, és kedves évszakában a sárguló őszökön sokszor felkereste őt angyalházi tanyáján. Lajos bátyánk mindig szívesen fogadta, az első kérdése sokszor az volt Gyurikám meddig maradsz, hámozzak meg egy birkát! Persze Gyuri mindig megkegyelmezett az állatnak, nem így Lajos bátyánk. Ő volt szerintem az utolsó igazi juhász és nem csak azért, mert az öltözete pásztor-kellékei mind a régi korok emberét idézték, Ő lelkében is a pusztá emberre volt. Egyik látogatás során Gyuri felfedezte, hogy a közelben van egy elhagyott rozoga használaton kívüli juhász kunyhó, majd szívós utánjárással annak használati jogát megszerezve, barátai segítségével lakhatóvá tették így aztán lehetősége volt, hogy elvonuljon akár egy hétre az angyalházi pusztaságba, egy kis feltöltődésre. Ekkor a plasztikáit „felfüggesztette” és hortobágyi képeket festett ajándékozási célból. Ekkor megpróbált kikapcsolódni a feszítő gondolatai elől, amik persze így is csak a plasztikái körül forogtak. Így festegetett egy alkalommal, amikor észrevette, hogy egy birkanyáj egyre közelebb kerül hozzá, ami végül is a Hortobágyon nem meglepő. Úgy tíz méterre megállt Gyuri háta mögött a juhász és erősen figyelte a készülő képet, végül megszólalt. Osztán mit finyképez a Bátyám. Ekkor Gyuri hátrafordult, a lába szinte földbe gyökerezett a látványtól a juhász szalmakalapban volt, zakóját valószínűleg a Vörös Október Férfiruha gyárban készülhetett valaha, a lábán pedig egy zöld gumicsizma, a nyakában spárgán fellógatva egy Sokol táskarádió függött, ahogy az illetett két laposelemmel befőttes gumival odaerősítve. Miután Gyuri felocsúdott a látvány okozta soktól,/mivel ő egy juhászra számított/ ujjával előremutatva a nagy semmibe felelt, látja ott azt a tűzokot, na azt festem le. A juhász egy pillanatra a távolba nézett, aztán megint megszólalt. Jobb lesz, ha szedi holmiját a festő Úr mert jön a vihar, én is hajtom visszafele a nyáját... Aztán honnan tudja a juhász Úr szólta Gyuri a tiszta égre felnézve. Hát bemondta a rádió, emelte fel a nyakában lógó készüléket. Este aztán a baráti bográcsozás alkalmával szóba hozta Gyuri a juhász jóslatát

Tudod Lajos Bátyám a modern juhász már az időjárás jelentésből szerzi az információit, hogy lesz- e eső vagy sem. Lajos bátyánk csendesen elmosolyodott és csak annyit szólta, hát ma nem lett igaza annak a rádiónak.

Ilyenkor aztán a fővő birkapörkölt mellett előkerültek a híres juhásztörténetek, egy ilyet mondok el most, amelyik tökéletesen jellemezte a horto-

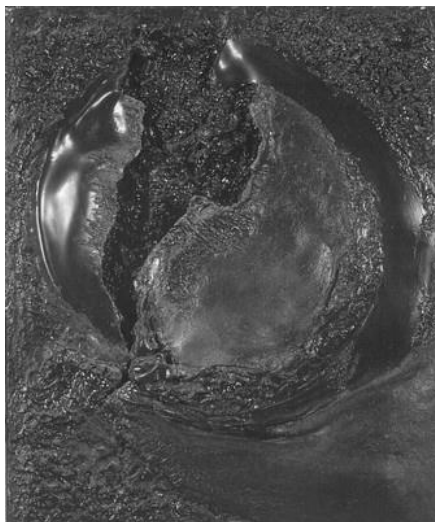
bágyi pásztorembereket. Az volt a szokás, hogy hétvégén az asszony mikor kivitte az ételt, a jövő hétre való szalonnát, kenyeret stb.. este, együtt mentek haza a juhással, mondjuk Nádudvarra. Szépen felkászálódtak a szekérre, és lassan elindultak hazafelé. Szótlanul üldögéltek, amikor az asszony hirtelen megszólalt: Hé Apjuk, milyen madár az ott a juhász odapillantott nem válaszolt ballagtak tovább hazafele. Otthon aztán szépen kifogták a lovakat, bementek megvacsoráztak, akkor a juhász hátradőlt a lócán, és szólt: tűzok vót az asszony.

Rácz György: A nagy kék csavar

Rácz György Krisztusa

Valószínű, hogy mindenki átélte már azt a jelenséget, hogy reggel miután felébred, valamiért eszébe jut egy dallam, és ez egész nap végigkíséri, ha akarja, ha nem, egész nap nem tud, talán nem is akar szabadulni tőle. Valahogy bennem is így ismétlődik, rémlik fel egy erőteljesen szuggesszív alkotás, melynek kérges kék felületét egy keresztre emlékeztető sötétebb forma töri meg, s a kék -Mária köpenye- óvón körbefog a keresztnben egy töviskoszorús arcképet (lehetne akár önarckép is). A keret keskeny, jelentéktelen, azért hogy a figyelmünket nehogy elvonja a lényegről, a kép mondanivalójáról, az ezerszer és ezerféle módon ábrázolt Krisztusról. A mű alkotója Rácz György. Ez az első kép melyet ebben a formában készített és lett az ő egyedi ábrázolásmódja, stílusa. Azóta alkot elhivatottan úgy mint aki már megtalálta az utat, hogy művészként csak kozmikusan a teljesség igényével érdemes gondolkodni, alkotni. Olyan emberként, aki hallja és érzékeli ugyan a világ zűrzavarát, de tudja, hogy képein rendet kell teremteni, ha már ez a világ egyre zavarosabb. Ezért aztán művei nem harsányak, nem hivatkoznak, hanem színeikben visszafogottak, szigorúan komponáltak, fegyelmezettek, mint ő maga. De aki egy kicsit közelebbről is ismeri, az tudja, hogy az ajtaja mindig mindenki előtt nyitva áll. Ahogy egy régi barátja írta róla „hozzá mindig haza lehet menni”

Rácz György: Kettészakadás

Hogyan lettem Szoboszlói (Rácz Gyuri vallomása, 1969)

Egy alkalommal, már nem tudom Debrecenben, vagy valahol a Nyírségben jártam, amikor Hajdúszoboszlóra ért a vonat hirtelen gondoltam egyet leszálltam, mert beugrott, hogy itt van az a híres gyógyfürdő. Gondoltam megnézem közelebből, közben fürdök egyet. Így is történt. Ez az első ma már homályos emlékem a városról. A fürdő nagyszerűsége, a város tisztasága, és az a sok virág ami itt volt, megfogott. Legközelebb az úti célom már Szoboszló volt. Ekkor egy hétre jöttem. Valami mindig vonzott ide, mert legközelebb már egy jó hónapot töltöttem el. Mikor a következő alkalommal jöttem, már az ismerőseim mondták, Gyuri legjobb, ha itt maradsz, menj be Kun doktorhoz Ő egy nagyon rendes ember, biztos tud valami munkát adni. Így is történt elmondtam neki, hogy Szoboszlóra szeretnék jönni, de se lakásom, se műtermem sincs de még munkám sem. Megértéssel volt irántam, felvett medenceőrnek, és az orvosi pihenőben laktam, a nagy tornateremben alkalmi műtermet rendezhettem be. Ez a nyári fürdőszezonban, három hónapig tartott. Ezután visszamentem Szarvasra, de a dolog nem hagyott nyugodni valami mindig húzott Szoboszlóra. Ezért nehezen vártam a következő nyarat, és már megint a fürdőben találtam magam, vagy úgy is mondhatnám, a nyár már megint itt talált. Ekkor került a fürdőbe főmérnökként Nagy Lajos Ő művészetszerető ember lévén odajött hozzám azzal, hogy hallotta rólam hogy festek. Majd az igenlő válaszem, és egy hosszabb beszélgetés után szabad kezet kaptam a fürdő területén esetlegesen létrehozandó alkotások, a meglévő művek elhelyezése, karbantartása, javítása tárgyában. Így aztán egyre jobban éreztem magam, mind a magánéletemben, mivel egyre több barátot szereztem, mind szakmai szempontból. És ekkor történt, hogy levelet kaptam Sipos Endre. barátomtól Szentendréről, hogy van egy garzonlakás nagy műteremmel. Gyere el valószínűleg meg tudjuk szerezni. Amikor ezt a főmérnök úr megtudta, arra kért maradjak mert építenek egy műtermet, ahol majd nyugodtan dolgozhatok. A műterem a Gábor Áron utcai garázsok végében egy hónap múlva elkészült, beköltözhettem. Rövidesen pezsgő élettelt telt meg a műhely, főleg miután Szabó Laci hazajött Párizsból és együtt dolgoztunk. A másik fontos momentum az volt, hogy véglegesen felvettek a Gyógyfürdőbe dolgozni, és már csak művészeti jellegű munkákkal kellett foglalkoznom. Szabadon kísérletezhettem, melynek az eredménye több beton és fém-szobor lett... Így történ ez, hogy Szoboszlói lettem.

Czifra sztory

Az 1956 óta Franciaországban élő világhírű zongoraművész, Cziffra György jó barátságban volt az évekig szintén Párizsban élő, és alkotó Ruzicskay Györggyel. Akiről érdemes tudni, hogy Párizsban Olyan nagyságokkal állított ki mint , Picasso Braque, Lager Sőt nem egy esetben elnyerte a Francia Grand prix díjat, amivel kevés magyar művész dicsekedhet. Amikor a zongoraművész Magyarországon járt, felkereste hajdani honfitársát és elidőzött szarvasi műtermében. Egy ilyen látogatás alkalmával a sors úgy hozta, hogy Rácz Gyuri éppen Ruzicskay mesternél volt egyik képét vitte bírálatra , amikor látogatóba érkezett Cziffra György és felesége Soleika. Így ismerkedtek meg Gyurival. Majd évekkel később, 1972-ben, amikor már Gyuri javában szoboszlói lakos volt, a fürdő környékén hazafelé menet beleütközött a Cziffra házaspárba, és meg sem álltak Gyuri, Gábor Áron utcai műhelyéig. A látogatás másnap megismétlődött, a vége az lett, hogy meghívták a Sanlisi alkotóházukba egy három hónapos ösztöndíjra. Sanliról mindenképpen érdemes tudni, hogy a Cziffra házaspár egy 13. századi templomromot újíttott fel a Francia állam segítségével. Ott egy művészeti központot hoztak létre, fiatal művészek számára zene, képzőművészet, tánc, mindegy csak tehetséges legyen az ifjú művész. "Valahányszor egy fiatal művészt anyagi nehézségek közt látok vergődni, kedvem van segíteni rajta, visszaemlékezve fekete kenyéren és kényszerhallgatásban töltött éveimre"(Cziffra 1950 ben el akarta hagyni az országot, Rákosi pribékjei elfogták, megkínózták a recski táborba internálták, ahol három évig kőbányában dolgozott) Ezért hoztam létre az alapítványt.... -Ez aztán a teteje a dolgoknak Mondta Malraux akkori francia kulturális miniszter, hogy Atilla egyik leszármazottja jöjjön vissza Franciaországba és állítsa helyre az első királyunk kikiáltásának templomát.- Nos ebbe a felújított kulturális központba hívta Gyurit a Cziffra házaspár. A meghívó rendben meg is érkezett, Gyuri be is adta útleveél kérelmét, amire hónapok múlva sem kapott választ, és mire a nemleges válasz megérkezett, már betegségének olyan súlyos jelei mutatkoztak, hogy a kórházi kezelés elodázhatatlanná vált. Így Fájdó szívvel le kellett mondania erről, talán életének sorsfordító lehetőségéről. A kapcsolat nem szakadt meg közöttük, ezt bizonyítja a következő évben, 1994-ben jött meghívó a Miró emlékkiállításra kért képet Gyuritól a művész özvegye. A Miró házaspár szoros barátságban volt Cziffraáékkal, a Sanlisi kápolna festett üvegablakainak pótlását is a jeles festőre bízták. Juan Miró özvegye a meghívót a Cziffra házaspár hatására küldte, akik egy alkalommal megmutatták Gyuri pár munkájának fotóját,

aminek alapján az özvegy úgy ítélte meg, hogy helye van a Míró emlékkiállítás résztvevői között. Egyébként a világ minden tájáról kértek fel alkotókat erre a jeles eseményre. Tehát 1984-et írunk amikor a képet ki kellett küldeni Barcelonába. Ami most egyszerű feladatnak tűnik az akkoriban szinte megoldhatatlan volt, legalább is normális emberi ésszel végiggondolva. Úgy kezdődött, hogy Szoboszlón nem vették fel a csomagot. Holott pár évvel korábban, a Genti Modern Művészetek Múzeuma megvásárolta egyik képét, mely simán kijutott Belgiumba. A múzeum vissza is igazolta az érkezését. De ebben az esetben egy örült tortúra vette kezdetét. Csak címszavakban: A Nemzeti Galéria engedélye —fotó-Nyugati pályaudvar melletti posta,- a súlyhatár miatt a Nemzeti Bank engedélye,- vissza a Postahivatalba, -onnan átküldték a Keleti Pu. lévő postahivatalba -mivel ebben az esetben már ő az illetékes.- Majd a kiasz-szony nem tudta eldönteni, hogy a fotó melyik felét ragacsozza be- mivel az egyik oldala a fénykép volt , a másikon a Magyar Nemzeti Galéria engedélye, az előző megoldást választotta- így aztán a csomag nem volt azonosítható - Node sebaj mondták és nem kevés Forint kifizetése után, felvették a küldeményt. Gyuri persze ezek után nem volt nyugodt a kép sorsát illetően, ezért írt Cziffráéknak, hogy érdeklődjenek megérkezett-e a kép. Rövidesen megkapta a választ, hogy nem. Ekkor Gyuri a posta-igazgatóságon kérte, hogy vizsgálják meg az esetet. Majd pár hét múlva jött egy ceruzával írott cetli, hogy a címzett a küldeményt átvette.... Hát így nem vett rész Gyuri alkotása a Míró emlékkiállításon.

FEKETE BORBÁLA ÉLETRAJZI ADATAI

Születésének nyolcvanegyedik, halálának huszonkettedik évfordulója volt ebben az évben Fekete Borbála festőművész, rajztanárnak.

Szentpéterszegen született 1933. október 25-én született Szentpéterszegen. Édesanyja okleveles tanítónő volt az erdélyi Óváriban, édesapja református lelkipásztor, Nyírmeggyesen született. A papi szolgálatot előbb Derecskén, majd Szentpéterszegen folytatta. Házasságukból négy gyermek született: Katalin, Edit, István és Borbála. Az édesanya csak 1940-től tanított, amíg kicsik voltak a gyerekek otthon maradt velük. Az édesapa 1949-ben bekövetkezet hirtelen halála nagy tragédia volt a család életében. A négyből három gyerek még tanult, Borbála 16 éves volt, és a Debreceni Református Kollégium Leánynevelő Intézetének Gimnáziumában tanult. Az első három osztályt ott végezte el, a negyediket a Kossuth Gyakorló Leánygimnáziumban.

Kitűnő eredménnyel érettségizett 1953-ban. Szintén kitűnő eredménnyel végezte el az Egri Tanárképző Főiskolán a magyar nyelv és irodalom szakot, 1963-ban ugyanitt szerzett rajztanári diplomát. Később, 1982-ben szintén kiváló eredménnyel fejezte be Budapesten a Magyar Képzőművészeti Főiskolát.

Húsz évig szülőfalujában, Szentpéterszegen tanított. Tanítványai nagy sikereket értek el különböző rajzpályázatokon. Országos hírnévre tett szert. A Magyar Televízió Hétköznapi ballada címmel filmet készített róla. Hajdúszoboszlón 1970-től tíz évig a 2-es számú, ma Thököly Imre Kéttannyelvű Általános Iskolában tanított. Ezután – többszöri felkérésnek engedve – a Debreceni Tanítóképző Főiskolán (jelenleg Debreceni Református hittudományi Egyetem Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Főiskolája) docensként tevékenykedett haláláig.

1964-óta festett rendszeresen. 1976-ban vették fel a Képzőművészeti Alap tagjai közé. (Előbb nem is kérte.) Nemcsak itthon, hanem Európa sok városában rendezett önálló, vagy művésztaarsaival közös kiállításokat.

1970-ben Szocialista Kultúraért kitüntetést, 1972-ben Székely Bertalan-émlékérmét kapott. A Pro Vitab Aesthetica érmet 1973-ban vehette át.

Hajdúszoboszló Város Képviselő-testülete 1992-ben a „Hajdúszoboszló Városért“ kitüntetést adományozta Fekete Borbálának, de ő már nem vehette át. 1992. szeptember 12-én helyezték örök nyugalomra a szentpéterszegi temetőben.

Fekete Borbála: Tokaji önarckép

Fekete Borbála: Falusi udvar

Visszaemlékezések Fekete Borbáláról

„Tanulva tanított kétszeres értelemben is: Átvette kis tanítványai alkotókedvét, örömet, s egyre újabb ismeretek szerzésére készítette önmagát. (...)

A 60-as és 70-es évek fordulóján két nagy téma váltakozott Fekete Borbála festészetében: szülőföldjének puritán tájélménye és a tokaji táj hatása. Egyre gyakrabban láttunk kiállításain egymás mellett, hegyaljai tájképet, tokaji városképet, és szentpéterszegi, hajdúböszörményi, tiszacsegei tájképet, életképet. Amazokon a dombok, hegyek szelíd diagonálisai, függőlegesei és vízszintesei feszültek egymásnak, ezeken a táj békés horizontális nyugalma adta a fő szervező erőt. Bihari, sárréti, hajdúsági képein fejkendős asszonyok álltak mozdulatlanul a pitvarban, szótlan öregemberek roskadtak a ház előtti kispadra, beszélő társra várva. Csend, tiszta szigorúság, szüksézávú szépség lengte körül alakjukat, áthatva a festő tájhoz, emberhez fűződő szemérmes szeretetével.”

Sz. Kürti Katalin művészettörténész

„Szerény emberi magatartása és lelkes gyermek- és művészetszeretete kiemelkedő sikereinek záloga. Szakmai munkáját a pontosság és a tervszerűség jellemzi. (...) A képességek fejlesztését is differenciáltan végzi, követelményekben következetes, ennek köszönhető, hogy a gyermekek szeretik a rajzot. Nem kevés azoknak a tanulónak a száma, akiknél, munkája nyomán, „szárnyra kapnak a képességek“, s érdeklődni kezdenek a művészetek iránt. Fekete Borbála a szunnyadó tehetségek felfedezője.” *Idézet Szatmári Antal, egykori igazgatója által írt minősítésből*

„Borika a rajztanítást szívvel-lélekkel végezte, nemcsak az iskolai órákon és szakkörökön, hanem nyári táborokban is. (..) Rendkívül odaadóan, minden kis porcikájával azért volt, hogy az, amit csinál jól sikerüljön, és a gyerekekért történjen. Szinte összeforrt, együtt dolgozott a gyerekekkel... (...) Jó festő volt. Természetelvű, de amit látott saját lelkiségén átszűrve jelenítette meg a képen. Tehát a valósághoz kötődött amit ábrázolt, de ő azt átírta, sűrítette, tömörítette.”

Madarász Kathy Margit rajztanár, textilművész

„Fekete Borbála témáit a paraszti kultúrából merítette, az egykori falusi porták körül lévő egyszerű tárgyak, hétköznapi eszközök – szekér, kerék, gereblye, pitvar, kerítés-részlet – adták a motívumokat. Figurális ábrázol-

lás kevésbé volt jellemző rá, azonban a fent említett elemek az ember dolgos jelenlétét idézték. Kerülte a harsány színeket, a téma is indokolta ezt. Gyakran festett téli hangulatú komor képeket, s ezekre a kissé fátyolos szürkés tónus volt a jellemző. Az ebben az időben festett képei nagy hatással voltak rám és az akkor szárnyaikat bontogató fiatal művészekre. Egy lényeges különbség azonban volt közöttünk, nevezetesen, hogy ő többnyire gyermekkori élményeit dolgozta fel, ez adott hitelt műveinek. Ez az egyéni stílusa vezetett oda, hogy festményeit egyszerűen csak "Fekete Borbálás képek"-nek neveztük egymás közt. Az ilyen jellegű kritika akkoriban nagy elismerésnek számított. Egyszerűség, tisztesség, a művészet iránti alázat jelentették ars poeticáját."

Tamus István grafikusművész, kolléga

„Mindenre volt ereje, ideje, energiája. Nem ismert lehetetlent, amikor úgy érezte, hogy valami jó és fontos dologról van szó." (...) "Ilyen fontos dolog volt a képzőművész szaktábor létrehozása is. Borika – aki nem szeretett szerepelni nagy nyilvánosság előtt – az ügy érdekében olyan hévvel és hittel szólalt fel egy megyei értekezleten több száz ember előtt, hogy ott, helyben megszavazták a tábor megnyitását, és megszavazták a szükséges nem kevés pénzt is." *Páll Ferencné tanár, kolléga*

„Emlékezetes, mennyire a szívéen viselte a környezete sorsát, aggódva beszélt Hajdúszoboszló régi arcának eltűnéséről. (...) Az egyik jellegzetes hajdúszoboszlói épület, a vasalóház bontásába majd belebetegedett. Hetekig terveztük, hogyan lehetne megmenteni a pótolhatatlan, nem műemlék jellegű, de nekünk igen kedves építményt. S gyerekként ezeken a délutánokon leginkább az ragadott meg, hogy nemcsak kesergett a romlason, hanem mindig voltak ötletei, tervei az elrontott világ megjavítására. Erre mindenképpen emlékeznünk kell nekünk, tanítványainak!"

Vetró Mihály nemezkészítő népművész, tanár

TÍZ TÓTH IRÉN PASZTELL A MÚZEUMBAN

Idestova két éve ügyködök azon, hogy az a tíz pasztell kép, amelyeket Tóth Irén rajztanár festőművész Hajdúszoboszló városára hagyott, ott-honra leljen Szoboszlón. Idestova két éve annak is, hogy a hajdúszoboszlói önkormányzat kulturális bizottsága elnökéhez fordultam, hogy a 2010-ben megálmodott Fekete Borbála Alapítvány számára egy olyan helyiséget biztosítson a város, amely alkalmas volna egy Fekete Bori emlékszoba kialakítására. Ott helyet kaphatna (sajnos Fekete Borbála festményeink egyáltalán nincsenek) például a kolléga, Tóth Irén édesen szomorú pasztelljei, és azok a munkák, amelyeket adományként, (a Fekete Bori –Díj létrehozása érdekében rendezett aukcióra) kapott az alapítvány ötvenegy alkotó művésztől, Fekete Borbála festőtársaitól, egykori kollégáitól, barátaitól. A képek felét aukción értékesítettük, a másik fele megmaradt, közöttük olyan alkotók által jegyezve, mint Bényi Árpád, Madarász Gyula, Szilágyi Imre, L. Ritólk Nóra, Sípos Zsófia, Tamus István és mások.

Két lehetőség közül kellett választani az alapítványnak: vagy újabb árverésen értékesíti ezeket a képeket, vagy megtartja és reménykedik, hogy egyszer majd állandó kiállításon mutathatja be a Fekete Borbála emlékekkel együtt. Szerencsére Péter Imre, a művésznő egykori szomszédja átadott az alapítványnak olyan grafikákat, grafikai kezdeményeket, pasztellpróbálkozásokat, vázlatokat stb. amelyeket megmentett az enyészettől a művésznő halála után. Sajnos azonban ezeken a munkákon nincs szignó. Garancsi Borbála rajztanár festőművész, Borika munkáinak legjobb ismerője, és leghívebb barátja segítségével napokon át válogattuk rendeztük az adományt. Kiválogattuk azokat a munkákat, amelyek megérdemlik, hogy bekeretezve a közönség elé kerüljenek. Skiccek ezek, vázlatok még akkor is, ha minden vonal nagy művészt sejtet.

Mindeddig nem sikerült kialakítani a Fekete Borbála emlékszobát, most azonban úgy tűnik lehetőség kínálkozik az alapítvány meglévő értékeinek az elhelyezésére a Bocskai István Múzeumban.

Ez annál is fontosabb volna, mert a Tóth Irén képeket, a város azzal a kikötéssel kapta meg, és kerülhetett a múzeumba, hogy láthatóak

legyenek és ne a raktárban porosodjanak. A Fekete Borbála emlékszobában két-három képet (váltva), mindig be tudna mutatni.

De ki is volt Tóth Irén?

Rajztanár, és festőművész. Debrecenben született, 1934. október 6-án. Hajdúszoboszlói családból származik, édesapja Tóth András (1906-1989), édesanyja Tóth Andrásné Kusztós Margit (1907 - 2003).

A Kusztós család, tősgyökeres Hajdúszoboszlói, régi papi család. Tóth Irén és a testvére, Ibolya is keresztény hitben nevelkedett. Gyerekkoruknak egy részét Hajdúszoboszlón töltötték, majd Debrecenbe költöztek, de a két lány a nyarakat mindig a szoboszlói nagymamánál töltötte, aki a Bányász utcán lakott.

Általános és középiskolai tanulmányait a Dóczi Leánynevelő Intézetben végezte. Továbbtanulásra az ötvenes években nem volt lehetősége, osztály idegennek nyilvánították. Munkáját Balmazújvárosban képesítés nélküli pedagógusként kezdte. Pedagóguspályára készült. Képezte magát. Szorgalmát, tehetségét elismerték, és felvételt nyert az Egri Tanárképző Főiskolára, ahol elvégezte a rajz-földrajz szakot. Továbbra is Balmazújvárosban tanított, de már bekapcsolódott a Debreceni Képzőművészeti Kör munkájába. Mindkét tevékenysége során kitűnt kiváló rajztudása, a színek iránti érzékenysége.

A képzőművészeti körben a mesterek közül nagy hatással volt rá Félegyházi László. Valószínűleg részben az ő pasztellmunkái, részben impresszionista festésmódja indította el „pasztellfestőként” a művészpályán.

Balmazújváros után a Debreceni Új Élet Parki Iskolában, majd a Tanítóképző Főiskola Gyakorló Iskolájában tanított. Sikeres tanári munkája elismeréseképpen 1975-ben beválasztják az országos tantervelőkészítő bizottságba. Tevékenységének jelentős részét a rajztanári munka töltötte ki. Tanítványai kimagaslóan teljesítettek, és elkötelezték magukat az esztétikum világával. Kis tanítványai számtalan megyei és országos, rajzpályázaton nyertek díjakat.

Közben festői pályája is kezdett kibontakozni. Festői hitvallásáról így fogalmaz: „Rajztanári munkám mellett a festészettel aktívan foglalkozni, természetes dolog volt számomra, hiszen a színek, a formák nyelven szóltam, beszéltem a munkahelyemen és a műteremben is.” Máshol pedig így vall: „A látható világ, elsősorban a színeggyűttesével hat rám.

A színek intenzitása vagy visszafogottsága, az egymáshoz való viszonyuk, úgy érzem, leggazdagabb forrás és eszköz a közléseimhez.”

Bekapcsolódik a pax-art (béke-művészet) művészcsoporthoz, amely 1985-től '98-ig működött. A kiállítás-sorozat, amelyen az ő képei is ott vannak, eljut az ország számos településére. E tárlatok sikeresek, s tovább inspirálják alkotói munkáját. Rendszeresen művésztelepekre jár (Tokaj, Lublin, Hajdunánás stb.). „Nem célom a természet másolása, csupán az általa nyújtott hangulatokat, szépséget szeretném a képeimen kifejezni” – írta.

1978-1991 között önálló kiállításai vannak. Részt vesz „A magyar iskolák ezer éve” Művésztanárok Debrecenben (1813-1996) kiállításán. Ott vannak a munkái a „Kezdetektől napjainkig 2004 (művésztanárok a tanárképzésben)” című kiállításán. A Debreceni Őszi Tárlaton is bemutatkozik. Alapító tagja 2003-ban a Pasztellfestők Egyesülete Debreceni alkotócsoporthoz. Munkái így eljutnak Magyarország számos városába. Sőt 2009-ben Budapestre, Erdélybe, Lengyelországba is. Számos jótékonyági aukcióra is elküldte képeit. Alkotásait elvitték Amerikába, Svédországba, Németországba. Kortárs festőtársai úgy ítélik meg, hogy tanári, festőművészi alkotópályája sikeres volt, esztétikailag magas színvonalat képviselt.

Tóth Irén, a Debreceni Tanítóképző Főiskola Gyakorló Általános Iskolájának nyugalmazott rajztanára, festőművész, aki az idén október 6-án töltötte volna be nyolcvanadik életévét.

Két éve lesz november 15-én, hogy elköltözött az élők világából. Tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy képeiről írásban végrendelkezzen. Általános örököséül féltestvérének a leányát, Holb Enikőt tette meg, akit keresztlányaként szeretett.

A család és Enikő azonban jól emlékezett azokra a beszélgetésekre, amely során a művész megfogalmazta, hogy szeretné, ha származási helyén, Hajdúszoboszlón is láthatóak lennének a munkái. Azt akarta, hogy képeivel emléket állítson felmenőinek, a hajdúszoboszlói Kusztós családnak.

Október 7-én Holb Enikő tíz alkotást adományozott a Hajdúszoboszlónak. A képeket Bihari-Horváth László, a Hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum igazgatója vette át – ígéretet téve, hogy amint lehetőség nyílik rá, kiállítson is bemutatják azokat.

Tóth Irén (1934-2012)

Tóth Irén: Őszi táj

Bocskai István Múzeum

4200 Hajdúszoboszló, Bocskai u. 12.

www.bocskaimuzeum.hu

info@bocskaimuzeum.hu

+36-52/362-165

**Nyitva tartás
keddtől vasárnapig
10.00 és 18.00 között**